

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਚੀ ਸਾਚਾ ਵੀਚਾਰੁ॥

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

(ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮਾਸਿਕ-ਪੱਤਰ)

ਹਾਤ-ਸਾਵਣ, ਸੰਮਤ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੫੫੧

ਜੁਲਾਈ 2019

ਜਿਲਦ ੬੩

ਅੰਕ ੪

ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ
ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਸੰਪਾਦਕ
ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੂਲਪੁਰ

ਚੰਦਾ

(ਦੇਸ਼)		(ਵਿਦੇਸ਼)	
ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਪੀ	₹ ੫	ਸਾਲਾਨਾ	₹ ੧੨੫੦
ਸਾਲਾਨਾ	₹ ੫੦	ਪੰਜ ਸਾਲ	₹ ੫੦੦੦
ਪੰਜ ਸਾਲ	₹ ੨੫੦	ਲਾਈਫ	₹ ੧੦੦੦੦
ਲਾਈਫ	₹ ੫੦੦		

ਚੰਦਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪਤਾ

ਸਕੱਤਰ

Secretary

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ

Dharam Parchar Committee

(ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ)

(S.G.P.C.)

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੪੩੦੦੬

Sri Amritsar-143006

ਫੋਨ : 0183-2553956-59 ਐਕਸ 304 ਫੈਕਸ : 0183-2553919

website : www.sgpc.net

e-mail : gurmatparkashmonthly@gmail.com,

gyan_gurmat@yahoo.com

ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨਾ ਪੁੱਜਣ ਬਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਮਿਲਾ ਕੇ
ਇੰਚਾਰਜ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਐਕਸ: 303 'ਤੇ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ ਜੀ।

Approved for School libraries by the Director of Public Instructions Punjab

Vide Circular No. 4580-2/25-58-B-49154 Dated Oct. 1958

ਤਤਕਰਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ	੫
ਸੰਪਾਦਕੀ	੬
ਪਹਿਲਾ ਬਾਬੇ ਪਾਯਾ ਬਖਸ਼ ਦਰਿ. . .	-ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੂਲਪੁਰ ੯
ਚੜਿਆ ਸੂਰਜ ਜਗੁ ਰੁਸਨਾਈ	-ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ ੧੩
ਦੁਖੀਆਂ ਦਾ ਦਰਦੀ ਨਾਨਕ ਸਭ ਦਾ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਗੁਰੂ! . .	-ਮਾਸਟਰ ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ੧੭
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਸੰਖੇਪ ਝਾਤ	-ਸ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ੨੧
ਨਿਰੰਕਾਰ ਯੁੱਗ-ਪੁਰਸ਼ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ	-ਜਨਾਬ ਸ਼ਫੀ ਮੁਹੰਮਦ ਮੁੰਗੋ ੩੪
ਨਿਰੰਕਾਰ ਸਰੂਪਾ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਿਰੰਕਾਰੀ	-ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ੩੬
ਬਹੁ ਕਾਲ ਭਯੋ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੇ...	-ਬੀਬੀ ਗੁਰਮੀਤ ਕੌਰ ੩੯
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ	-ਡਾ. ਪਰਮਵੀਰ ਸਿੰਘ ੪੭
ਨਾਨਕ-ਪੰਥੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਲਿਆਉਣ. . .	-ਸ. ਜਗਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ੫੩
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਚੌਥੀ ਉਦਾਸੀ	-ਡਾ. ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ ੬੧
ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ	-ਬੀਬੀ ਸਿਮਰਨਜੀਤ ਕੌਰ ੭੦
ਜਿੱਥੇ ਅੱਜ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ 'ਨਾਨਕ ਲਾਮਾ' ਹਨ	-ਸ. ਹਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਖਾਲਸਾ' ੮੪
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਕਾਤਬ	-ਸ. ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਜੋਗਾ' ੮੯
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਅਧਿਐਨ-ਵਿਧੀ	-ਡਾ. ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ ੯੪
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ	-ਡਾ. ਤੇਜਵਿੰਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ੧੦੨
ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਰੂਪ	-ਡਾ. ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੁਰਾਲੀ ੧੨੧
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ-ਚਿੰਤਨ	-ਡਾ. ਧਰਮ ਸਿੰਘ ੧੨੫
ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨਕ ਅਧਿਐਨ	-ਬੀਬੀ ਰਮਨਦੀਪ ਕੌਰ ੧੩੧
ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸਰੂਪ. . .	-ਪ੍ਰੋ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ੧੩੯
ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਜੋਗ-ਮਤ	-ਸ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੌੜਾ ਸਿੰਘਾ ੧੪੯
ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਮਾਨਵ ਸੰਕਟ ਦੀ ਚੇਤਨਾ	-ਡਾ. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ੧੬੨
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ. . .	-ਡਾ. ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ ੧੭੯
ਵਾਰ ਮਲਾਰ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦਾ ਮਾਰਗ	-ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਭਜੋਤ ਕੌਰ ੧੮੧
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪਟੀ. . .	-ਡਾ. ਮੁਹੰਬਤ ਸਿੰਘ ੧੮੪
ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਤੁਖਾਰੀ : ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ	-ਸ. ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ੨੦੦
ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਿਆ ਰੋਸ਼ਨ ਜਹਾਨ ਹੋਇਆ (ਕਵਿਤਾ)	-ਸ. ਸਤਿਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕੋਮਲ ੨੦੩
ਖਬਰਨਾਮਾ	੨੦੫
ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ	੨੦੯

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ

ਸਾਵਣਿ ਸਰਸੀ ਕਾਮਣੀ ਚਰਨ ਕਮਲ ਸਿਉ ਪਿਆਰੁ॥
 ਮਨੁ ਤਨੁ ਰਤਾ ਸਚ ਰੰਗਿ ਇਕੋ ਨਾਮੁ ਅਧਾਰੁ॥
 ਬਿਖਿਆ ਰੰਗ ਕੂੜਾਵਿਆ ਦਿਸਨਿ ਸਭੇ ਛਾਰੁ॥
 ਹਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬੂੰਦ ਸੁਹਾਵਣੀ ਮਿਲਿ ਸਾਧੂ ਪੀਵਣਹਾਰੁ॥
 ਵਣੁ ਤਿਣੁ ਪ੍ਰਭ ਸੰਗਿ ਮਉਲਿਆ ਸੰਸਾਰੁ ਪੁਰਖ ਅਪਾਰੁ॥
 ਹਰਿ ਮਿਲਣੈ ਨੋ ਮਨੁ ਲੋਚਦਾ ਕਰਮਿ ਮਿਲਾਵਣਹਾਰੁ॥
 ਜਿਨੀ ਸਖੀਏ ਪ੍ਰਭੁ ਪਾਇਆ ਹੰਊ ਤਿਨ ਕੈ ਸਦ ਬਲਿਹਾਰੁ॥
 ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਜੀ ਮਇਆ ਕਰਿ ਸਬਦਿ ਸਵਾਰਣਹਾਰੁ॥

ਸਾਵਣੁ ਤਿਨਾ ਸੁਹਾਗਣੀ ਜਿਨ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਉਰਿ ਹਾਰੁ॥੬॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੪)

ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ “ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਮਾਂਝ” ਦੀ ਇਸ ਪਾਵਨ ਪਉੜੀ ਦੁਆਰਾ ਸਾਉਣ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਵਰਖਾ ਦੀ ਰੁੱਤ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਿੰਬਾਵਲੀ ਰਾਹੀਂ ਜੀਵ ਦੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਰੂਪੀ ਪਤੀ ਨਾਲ ਸਦੀਵੀ ਮਿਲਾਪ ਕਰਨ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਗਾਢੀ ਮਾਰਗ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਉਣ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਰੁੱਤ ਇੰਨੀ ਰਸ ਵਾਲੀ ਤੇ ਹਰੀ-ਭਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਰੂਪੀ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਪਤੀ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪਿਆਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਭਾਵ ਉਸ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਆਪਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸੱਚੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੀਜ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸਦੀਵੀ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਆਸਰਾ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਨਿਰੋਲ ਸੰਸਾਰਿਕਤਾ ਝੂਠੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਮੋਹ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥ ਤੇ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਆਦਿ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨਾ ਆ ਸਕਣ ਵਾਲੇ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸੱਚੇ ਨਾਮ ਦਾ ਤੁਪਕਾ ਹੀ ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਪੀਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਅਨੁਭੂਤੀ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਬਨਸਪਤੀ ਮਾਲਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਹੀ ਵਿਗਸਦੀ-ਮਹਿਕਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਅਸੀਮ ਸਮਰੱਥਾ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਹੀ ਹੈ ਸਾਉਣ ਦੀ ਸੁਹਾਵਣੀ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਮਨ ਤਾਂ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂਘ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਐਪਰ ਆਪਣੀ ਮਿਹਰ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਉਹ ਮਾਲਕ ਆਪ ਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਆਪਣੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਤੋਂ ਵਾਰੇ-ਬਲਿਹਾਰੇ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਉਣ ਦੀ ਸੁਹਾਵਣੀ ਬਹਾਰ ਦਾ ਲਾਹਾ ਲੈਂਦਿਆਂ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਤਾਂਘ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਬੇਨਤੀ ਜੋਦਤੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਮਾਲਕ ਜੀਓ, ਕਿਰਪਾ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ, ਮੈਨੂੰ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਦੁਆਰਾ ਸੁਆਰ ਲਵੋ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਗੁਰੂ-ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਸੁਆਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਰੂਪੀ ਗਲ ਵਿਚ ਮਾਲਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਯਾਦ ਰੂਪੀ ਸੱਚੇ ਨਾਮ ਦਾ ਹਾਰ ਪਹਿਨ ਲਿਆ ਹੈ, ਸਾਉਣ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਸਹੀ ਅਰਬਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕਤਾ ਬਣਾਉਣ 'ਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸੰਪਾਦਕੀ...✍

ਮਾਰਿਆ ਸਿਕਾ ਜਗਤਿ ਵਿਚਿ. . .

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਰੂਹਾਨੀ ਮਿਸ਼ਨ ਜਗਤ-ਜਲੰਦੇ ਨੂੰ ਠਾਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਗਤ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਧਾਰਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਉੱਪਰ ਜੇਕਰ ਇਕ ਝਾਤ ਮਾਰ ਕੇ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਖ਼ਲਕਤ ਅੰਦਰ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ, ਪਾਪ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ, ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ, ਆਪੋ-ਧਾਪੀ ਛਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਚਾਰ ਵਰਨਾਂ, ਚਾਰ ਆਸ਼ਰਮਾਂ, ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ, ਜੋਗੀਆਂ, ਜੰਗਮਾਂ, ਸਰੇਵਤਿਆਂ, ਦਿਗੰਬਰਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਸਿਖਰਾਂ 'ਤੇ ਸਨ। ਵੇਦਾਂ-ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿਚਲੇ ਝਗੜੇ, ਛੇ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਵਿਰੋਧ, ਜੰਤਰ-ਮੰਤਰ, ਜਾਦੂ-ਟੂਣੇ, ਪਖੰਡ ਆਦਿ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਰੀ ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਗਿਰਾਵਟਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼-ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰੂਹਾਨੀ ਮਿਸ਼ਨ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ, ਫਿਰਕਿਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅਸਥਾਨਾਂ ਉੱਪਰ ਜਾ ਕੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਧਰਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਧੇ ਰਸਤੇ ਉੱਪਰ ਤੌਰਨ ਦੀ ਪਹੁੰਚ- ਵਿਧੀ ਅਪਣਾਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇਕਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ/ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੇ ਆਗੂ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲੈਣ ਤਾਂ ਲੋਕਾਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਉੱਪਰ ਚੱਲ ਪੈਣੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤੀਰਥਾਂ, ਧਰਮ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਰਬ ਮਨਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸਾਰੇ ਕਰਮ-ਧਰਮ ਵਿਅਰਥ ਹਨ।

ਸਿੱਧ ਲੋਕ ਜੋ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਕੇ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਬੈਠੇ ਸਨ; ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਹ ਵੀ ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਉੱਪਰ ਜਾ ਲੱਭੇ। ਖੰਡਾਂ-ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਾਂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਜਗਤ-ਗੁਰੂ ਕੋਲੋਂ ਭਲਾ ਧਰਤੀ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਕੋਨਾ ਲੁਕਿਆ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਓ ਭਲਿਓ! ਤੁਹਾਡੀ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਲੋੜ ਸੀ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮੱਤ ਦੇਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇੱਥੇ ਰਿਧੀਆਂ-ਸਿਧੀਆਂ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੋ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਸਮਾਜਿਕ ਫਰਜ਼ ਭੁਲਾ ਦੇਣ ਨਾਲ ਜਗਤ ਦਾ ਪਾਰ ਉਤਾਰਾ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇਗਾ! ਜਿਹੜੇ ਜੋਗੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਤੁਰੇ-ਫਿਰਦੇ ਨੇ ਉਹ ਵੀ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਵਿਹੁਣੇ ਪਿੰਡੇ ਉੱਪਰ ਸਵਾਹ ਮਲ ਛੱਡਦੇ ਨੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕੂੜੁ ਅੰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਰੂਹਾਨੀ ਮਿਸ਼ਨ ਇਸ ਹਨੇਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸੱਚ ਦੀ ਭਾਲ ਹਉ ਭਾਲਣਿ ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੰਸਾਰਾ ਬਾਰੇ

ਦੱਸਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਧਾਂ ਨਾਲ ਪਰਮਾਰਥ ਦੇ ਕਈ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਉੱਪਰ ਚਰਚਾ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਤਿਆਗਣ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ:

ਜੈਸੇ ਜਲ ਮਹਿ ਕਮਲੁ ਨਿਰਾਲਮੁ ਮੁਰਗਾਈ ਨੈ ਸਾਣੇ॥

ਸੁਰਤਿ ਸਬਦਿ ਭਵ ਸਾਗਰੁ ਤਰੀਐ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਵਖਾਣੈ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੮)

ਵਾਲੀ ਆਦਰਸ਼ਕ ਜੀਵਨ-ਜੁਗਤ ਸਮਝਾਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਸਿੱਧ ਮੰਡਲੀ ਨੂੰ ਨਿਰੁੱਤਰ ਕਰ ਕੇ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਤੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਸਾਥ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ:

ਸਬਦਿ ਜਿਤੀ ਸਿਧਿ ਮੰਡਲੀ ਕੀਤੋਸੁ ਅਪਣਾ ਪੰਥੁ ਨਿਰਾਲਾ।

ਕਲਿਜੁਗਿ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਸੁਖਾਲਾ॥

(ਵਾਰ ੧:੩੧)

ਅਰਥ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਮਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਕੇਂਦਰ ਮੱਕੇ-ਮਦੀਨੇ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਫਕੀਰਾਂ ਦੇ ਗੜ੍ਹ ਬਗਦਾਦ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗਿਆਨ-ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਸਚੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਸਭ ਪਖੰਡ ਹੈ:

ਗੜ੍ਹ ਬਗਦਾਦੁ ਨਿਵਾਇ ਕੈ ਮਕਾ ਮਦੀਨਾ ਸਭੇ ਨਿਵਾਇਆ। (ਵਾਰ ੧:੩੨)

ਜਦੋਂ ਕਾਜੀਆਂ-ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਮਜ਼ਹਬ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਵੱਡਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਮਜ਼ਹਬ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਜਾਂ ਛੋਟਾ ਨਹੀਂ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਸ਼ੁਭ ਅਮਲਾਂ (ਨੈਤਿਕ ਜੀਵਨ) ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣਨ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਨਿਰੋਏ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਲਈ ਪਰਮਾਰਥ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰਕਤਾ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੋ-ਦਿਸ਼ਾਈ ਸੀ। ਪਰਮਾਰਥਕ ਜੀਵਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਸਾਹਮਣੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਹੀ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਮਝਾਇਆ, ਭਾਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਇੱਕ ਹੈ, ਸਾਰੀ ਖਲਕਤ ਉਸੇ ਇੱਕੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸਿਰਜੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਭਰਾ-ਭਰਾ ਹੋ। ਇੱਕੋ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜਦੀ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਕ-ਦੂਸਰੇ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰੋ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਰਹੋ।

ਦੂਸਰਾ, ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕੁਰੀਤੀਆਂ— ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ, ਪਖੰਡਾਂ, ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਤੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਨਿਰੋਈ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ। ‘ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ’ ਅੰਦਰ ਇਸ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਵਰਣਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਜਗਤ ਨੂੰ ਨਿਰੋਈ ਅਤੇ ਮੌਲਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਿੱਤੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਐਸਾ ਸਿੱਕਾ ਮਾਰਿਆ ਭਾਵ ਇਕ ਵੱਖਰਾ ‘ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ’ ਸਿੱਖ ਧਰਮ

ਚਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਆਪਣੀ ਮੌਲਿਕ ਅਤੇ ਨਿਰੋਈ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਕਾਰਨ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿਆਰਾ ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਵਾਲਾ ਧਰਮ ਸੀ। ਇਸ ਨਵੇਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਉਤਰਾਅਧਿਕਾਰੀ ਥਾਪ ਕੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਬਚਨ ਹੈ:

ਮਾਰਿਆ ਸਿਕਾ ਜਗਤਿ ਵਿਚਿ ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥੁ ਚਲਾਇਆ।

ਥਾਪਿਆ ਲਹਿਣਾ ਜੀਵਦੇ ਗੁਰਿਆਈ ਸਿਰਿ ਛਤ੍ਰੁ ਫਿਰਾਇਆ। (ਵਾਰ ੧:੪੫)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਨੂੰ ਅਪਣਾਅ ਕੇ ਸਿੱਖ ਅੱਜ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੋਨਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਤਤਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ੫੫੦-ਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਵਰ੍ਹਾ ਮਨਾਉਂਦਿਆਂ ਸਾਡਾ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਨਿਰੋਈ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਅਪਣਾਅ ਕੇ ਅਜਿਹੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਈਏ; ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਹਰੇਕ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਭਲੇ ਦੀ ਮਹਿਕ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਜਗਤ ਅੰਦਰ ਫੈਲ ਜਾਵੇ। ਲੋਕੀਂ ਸਾਡੇ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕਹਿਣ ਕਿ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਿਰਜਿਆ ਸਿੱਖ, ਭਗਤੀ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਨੁੱਖ ਤੁਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣਾਂਗੇ।

ਜੁਲਾਈ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ‘ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਦਾ ਹਥਲਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ੫੫੦-ਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਨਿਰੋਈ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਨ-ਪ੍ਰਸਾਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਬਾਰੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਲੇਖ ਲਿਖਵਾ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕ ਇਸ ਅੰਕ ਵਿੱਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਰੁਸ਼ਨਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨਗੇ।

-ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੂਲਪੁਰ

ਮੋ. +੯੧੯੯੧੪੪-੧੯੪੮੪

ਸੰਪਾਦਕੀ ਲੇਖ. . .

ਪਹਿਲਾ ਬਾਬੇ ਪਾਯਾ ਬਖਸ਼ ਦਰਿ. . .

-ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੁਲਪੁਰ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਮੇਂ ਸਮੁੱਚੇ ਜਗਤ ਅਤੇ ਖਾਸਕਰ ਭਾਰਤ ਅੰਦਰ ਜੋ ਬਦਤਰ ਹਾਲਾਤ ਸਨ, ਉਸ ਤੋਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਧਾਰਮਿਕ ਅਕੀਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਰੁਸ਼ਨਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਸਨ।

ਮਨੁੱਖਾਂ ਅੰਦਰ ਆ ਚੁੱਕੀ ਇਖਲਾਕੀ ਗਿਰਾਵਟ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਕੋਈ ਸੌਖਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜੇਕਰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਅੰਦਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸੱਚੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਜਗਤ-ਜਲੰਦੇ ਦੇ ਉੱਧਾਰ ਵਾਲੇ ਵੱਡੇ ਰੂਹਾਨੀ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਜਗਤ ਅੰਦਰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ:

ਸੁਣੀ ਪ੍ਰਕਾਰਿ ਦਾਤਾਰ ਪ੍ਰਭੁ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਗ ਮਾਹਿ ਪਠਾਇਆ। (ਵਾਰ ੧:੩੩)

ਜਗ ਮਾਹਿ ਪਠਾਇਆ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ) ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੋਈ ਵੱਖਰੀਆਂ ਹਸਤੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਆਪਣਾ (ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ) ਆਪਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਟਿਕਾਇਆ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਾਖਿਆਤ ਹੋਇਆ ਹੈ:

ਸਤਿਗੁਰ ਵਿਚਿ ਆਪੁ ਰਖਿਓਨੁ ਕਹਿ ਪਰਗਟੁ ਆਖਿ ਸੁਣਾਇਆ॥

(ਪੰਨਾ ੪੬੬)

ਭੱਟ ਮਥੁਰਾ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋਤ ਰੂਪ ਹਰੀ (ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ) ਆਪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਹਾਇਆ ਹੈ :

ਜੋਤਿ ਰੂਪੁ ਹਰਿ ਆਪਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕੁ ਕਹਾਯਉ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੦੮)

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ (ਨਿਰੰਕਾਰ) ਦਾ ਨਿੱਜ ਰੂਪ 'ਜੋਤ ਸਰੂਪ' ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਰੀਰਕ ਜਾਮਾ ਜਗਤ ਦੇ ਉੱਧਾਰ ਲਈ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਜੋਤ, ਇਲਾਹੀ ਜੋਤ ਦੇ ਟਿਕਣ ਦਾ, ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਦਾ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਬਚਨ ਹੈ:

ਨਾਰਾਇਣ ਨਿਜ ਰੂਪਿ ਧਰਿ ਨਾਥਾ ਨਾਥ ਸਨਾਥ ਕਰਾਇਆ। . . .

ਦੇਵੀ ਦੇਵ ਦੇਵਾਧਿ ਦੇਵ ਅਲਖ ਅਭੇਵ ਨ ਅਲਖੁ ਲਖਾਇਆ।

ਸਤਿ ਰੂਪੁ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਕਰਿ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਉ ਜਪਾਇਆ। (ਵਾਰ ੨੪:੧)

ਭਾਵ: ਨਾਰਾਇਣ (ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ) ਨੇ ਆਪਣਾ (ਨਿੱਜ) ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਨਾਥਾਂ ਅਤੇ ਅਨਾਥਾਂ ਨੂੰ (ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਾਲੇ) ਸਨਾਥ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਭਾਵ ਨਿਆਸਰਿਆਂ ਦੇ ਆਸਰਾ ਬਣੇ ਹਨ। . . . ਉਸ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਦੇਵ ਅਲੱਖ-ਅਭੇਵ ਪ੍ਰਭੂ

*ਸੰਪਾਦਕ, ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ। ਮੋ: +੯੧੯੯੧੪੪-੧੯੪੮੪

ਨੇ ਆਪਣਾ ਅਲੱਖ ਤੇ ਨਿੱਜ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਖਾਇਆ। ਸਿਰਫ (ਨਾਨਕ ਜੋਤਿ ਦੇ ਧਾਰਨੀ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਹੀ ਇਹ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹਾਸਲ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਤਿ ਸਰੂਪ ਵਾਹਿਗੁਰੂ (ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ) ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਜਪਾਇਆ ਹੈ।

ਜਗਤ ਦੇ ਉੱਧਾਰ ਲਈ ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸਰੀਰ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ, ਗੁਰੂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਜੋਤ ਟਿਕਾਉਣੀ ਇਹ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੀ ਕਲਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਉਪਮਾ ਵਾਲੇ ਸਵੱਈਏ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਆਪਿ ਨਰਾਇਣ ਕਲਾ ਧਾਰਿ ਜਗ ਮਹਿ ਪਰਵਰਿਯਉ ॥

ਨਿਰੰਕਾਰਿ ਆਕਾਰੁ ਜੋਤਿ ਜਗ ਮੰਡਲਿ ਕਰਿਯਉ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੯੫)

ਇਸ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਜੋਤ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਸਰੂਪ ਸਨ। ਦਾਤਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੁਆਰਾ ਰੂਹਾਨੀ ਮਿਸ਼ਨ (ਜਗਤ-ਜਲੰਦੇ ਦੇ ਉੱਧਾਰ) ਲਈ ਜਗਤ ਅੰਦਰ ਪਠਾਏ ਗਏ ਸਨ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦੀ ੨੪ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਅੰਦਰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਪਹਿਲਾ ਬਾਬੇ ਪਾਯਾ ਬਖਸੁ ਦਰਿ ਪਿਛੋਦੇ ਫਿਰਿ ਘਾਲ ਕਮਾਈ। . . .

ਭਾਰੀ ਕਰੀ ਤਪਸਿਆ ਵਡੇ ਭਾਗਿ ਹਰਿ ਸਿਉ ਬਣਿ ਆਈ।

ਬਾਬਾ ਪੈਧਾ ਸਚਿ ਖੰਡਿ ਨਉ ਨਿਧਿ ਨਾਮੁ ਗਰੀਬੀ ਪਾਈ।

ਬਾਬਾ ਦੇਖੈ ਧਿਆਨੁ ਧਰਿ ਜਲਤੀ ਸਭਿ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦਿਸਿ ਆਈ। . . .

ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੋਧਣਿ ਧਰਤਿ ਲੁਕਾਈ ॥ (ਵਾਰ ੧: ੨੪)

ਇਸ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਬਾਬੇ ਪਾਯਾ ਬਖਸੁ ਦਰਿ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਪੈਧਾ ਸਚਿ ਖੰਡਿ ਦੇ ਬੜੇ ਅਹਿਮ ਨੁਕਤੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ‘ਬਖਸੁ ਦਰਿ’ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰੂਹਾਨੀ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ ਜਗਤ ਵਰਤਾਉਣ ਖਾਤਰ ਆਪਣੀ ਜੋਤ (ਨਾਨਕ ਜੋਤਿ) ਨੂੰ ਟਿਕਾਉਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ (ਸਰੀਰਕ ਜਾਮੇ) ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਮੇਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਵਰਤਾਰਾ ਸਧਾਰਨ ਨਹੀਂ, ਸਭ ਕੁਝ ਦੈਵੀ ਨਿਵਾਜਿਸ਼ ਵਿਚ ਹੈ। ਪਿਤਾ ਵੀ ਧੰਨੁ-ਧੰਨੁ ਹੈ। ਕੁਲ ਵੀ ਧੰਨੁ-ਧੰਨੁ ਹੈ। ਜਨਨੀ (ਮਾਤਾ) ਵੀ ਧੰਨੁ-ਧੰਨੁ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਣਿਆ ਗਿਆ ਸਰੀਰਕ ਜਾਮਾ ਕੋਈ ਸਧਾਰਨ ਜਾਮਾ ਨਹੀਂ ਇਸ ਅੰਦਰ ਨਾਰਾਇਣ ਨਿਜ ਰੂਪਿ ਧਾਰ ਕੇ ਟਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਜਾਮੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜੋਤਿ ਪ੍ਰਤਖ ਹਰਿ ਦੀ ਹੈ।

ਬਖਸ਼ ਦਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਹੋਰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗੇ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਘਟ-ਘਟ ਅੰਦਰ ਰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਹੈ ਸੋਇ ਪਰ ਜਦੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ ਹੈ ਉਦੋਂ ਮਨੁੱਖਾ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗੁਰੂ ਦੁਆਰਾ ਦੱਸੇ ਸ਼ਬਦ ਸੁਰਤ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ। ਸੁਰਤ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅਸਲ ਘਰ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਣ ਤੇ ਮਨ (ਆਪੇ) ਦੇ ਜੋਤ ਸਰੂਪ ਹੋਣ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋ ਜਾਣੀ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਭੂ-ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਜੁਗਤ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਮਹਲ ਮਹਿ ਬੈਠੇ ਅਗਮ ਅਪਾਰ ॥

ਭੀਤਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸੋਈ ਜਨੁ ਪਾਵੈ ਜਿਸੁ ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਰਤਨੁ ਆਚਾਰ ॥ . . .

ਕਾਇਆ ਮਹਲੁ ਮੰਦਰੁ ਘਰੁ ਹਰਿ ਕਾ ਤਿਸੁ ਮਹਿ ਰਾਖੀ ਜੋਤਿ ਅਪਾਰ ॥

ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਹਲਿ ਬੁਲਾਈਐ ਹਰਿ ਮੇਲੇ ਮੇਲਣਹਾਰ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੫੫)

ਭਾਵ ਅਪਹੁੰਚ ਤੇ ਬੇਅੰਤ ਪ੍ਰਭੂ ਜੀ ਹਰੇਕ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਪਰ ਉਹੀ ਜੀਵ ਪ੍ਰਭੂ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ-ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹਾਸਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਨਿੱਤ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼੍ਰੇਣਿਤ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ, ਸੁਰਤ ਵਿਚ ਵਸਾਣਾ ਹੋ ਜਾਏ। . . . ਇਹ ਸਰੀਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਮਹਲ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਮੰਦਰ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਘਰ ਹੈ, ਬੇਅੰਤ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਜੋਤਿ ਟਿਕਾ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਭਰੋਸੇ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ‘ਗੁਰ ਕੈ ਵੇਸਾਹਿ’ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣਨ ਤੇ ਉਹ ਮਹਿਲ ਅੰਦਰ ਬੁਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਸੁਰਤ ਆਪਣੇ ਅਸਲ ਘਰ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਸੁਰਤ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੀ ਮਹਲੁ ਸਾਹ ਕਾ ਕਿਨ ਬਿਧਿ ਪਾਵੈ ॥ ਕਵਨ ਸੁ ਬਿਧਿ ਜਿਤੁ ਭੀਤਰਿ ਬੁਲਾਵੈ ॥ ਦੀ ਜੁਗਤ ਹੈ।

ਸਰੀਰਕ ਜਾਮੇ ਅੰਦਰ ਤਮਾਮ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਵਸਥਾਵਾਂ (ਭਗਤ, ਸੰਤ, ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ) ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਭੂ-ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਸਾਧਨ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਸੁਰਤ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਬੁੰਦ (ਆਤਮਾ) ਦਾ ਸਾਗਰ (ਪਰਮਾਤਮਾ) ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਣਾ, ਮਨ ਦੇ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਹੋਣ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋ ਜਾਣੀ ਆਦਿ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਭੇਦ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੁਰਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਕ ਰਸ, ਨਿਰੰਤਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਹੈ। ਇਹੋ ਜੋਤਿ ਰੂਪ ਹਰਿ ਆਪ ਦੀ ਰਮਜ਼ ਹੈ, ਇਹੋ ਨਾਰਾਇਣ ਦਾ ਨਿੱਜ ਰੂਪ ਹੈ, ਇਹੋ ਪਹਿਲਾ ਬਾਬੇ ਪਾਯਾ ਬਖਸ਼ ਦਰਿ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ‘ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਸਟੀਕ’ ਅੰਦਰ ਬਖਸ਼ ਦਰਿ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਖੂਬਸੂਰਤ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, “ਪਹਿਲਾਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪਯਾਰੇ ਸੇ। ਸਾਧਨਾ ਸਾਧ ਕੇ ਜੀਵ ਵਾਂਙੂ ਮਿਹਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਏ, ਪਰ ਰਾਜਾ ਦੇ ਯੁਵਰਾਜ ਵਾਂਙੂ ਪਹਿਲੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਪਦ ਉੱਤੇ ਸੇ, ਪਿਛੋਂ ਘਾਲ ਕਮਾਈ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਦੱਸਣਾ ਸੀ, ਸੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕੀਤਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਯੁਵਰਾਜ ਪਯਾਰਾ ਤਾਂ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਧਿਕਾਰ ਭੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਦ ਪਿਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਦੇ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਪਿਤਾ ਪਯਾਰ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। . . . ਇਉਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਕੇ ਆਪ ਪਯਾਰੇ ਸੇ, ਫੇਰ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਕਮਾਈ (ਭਾਰੀ ਕਰੀ ਤਪਸਿਆ) ਕਰਕੇ ਪਯਾਰੇ ਬਣੇ।”

(ਗਿਆਨੀ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ, ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਸਟੀਕ, ਪੰਨਾ ੨੦)

ਮਨੁੱਖੀ ਤਲ ’ਤੇ ਬੁੰਦ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਸਮਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਸਾਗਰ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਸਕਦੀ

ਹੈ, ਪਰ ਸਾਗਰ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੀ। ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਤਲ 'ਤੇ ਬੂੰਦ ਹੀ ਸਾਗਰ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਗਰ ਹੀ ਬੂੰਦ ਹੈ। ਇਹੋ ਨੁਕਤਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਅਤੇ ਪੈਗੰਬਰਵਾਦ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜਦਾ ਹੈ।

ਬਖਸ਼ੁ ਦਰਿ ਵਾਲੀ ਸੁਰਤ ਨਿਰੰਤਰ ਦੇ ਦਿਸ਼ਾਈ ਚੇਤੰਨ ਕਾਰਜ ਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਨਿਰੰਤਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਜਗਤ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਦੇਖਦੀ ਹੈ। ਜਗਤ-ਜਲੰਦੇ ਦੇ ਉੱਧਾਰ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੇਂ, ਸਥਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੁਰਤ ਅੰਦਰ ਜੋ ਵਿਚਾਰ (Thought) ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਚਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਜਗਤ-ਜਲੰਦੇ ਨੂੰ ਠਾਰਦੇ ਹਨ।

ਅਕਾਲੀ ਜੋਤਿ ਰੂਪ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਦੈਵੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਤੇ ਰੱਬੀ ਨਿਆਮਤਾਂ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਵੇਈਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਨੀ ਸਾਖੀਆਂ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਰੂਹਾਨੀ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਰਾਇ ਭੋਇ ਦੀ ਤਲਵੰਡੀ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਵਿਖੇ ਸਾਕਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਬਾਬਾ ਪੈਧਾ ਸਚਿ ਖੰਡਿ ਵੇਈਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਾਖੀ ਹੈ। ਜੋਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪਰੀਪੂਰਨ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਪਰ ਜਗਤ ਦੇ ਉੱਧਾਰ ਲਈ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਜੋਤ ਨੇ ਜੋ ਸਰੀਰਕ ਜਾਮਾ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਸ ਲਈ ਉਮਰ ਦੀ ਸੀਮਾ ਦਾ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ੨੮ ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਸੰਸਾਰਿਕ ਆਯੂ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਹੁਣ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਸੀ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਰੂਹਾਨੀ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਜਗਤ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪਸਾਰ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਦਾ, ਜਿੱਥੇ ਵੱਡੀ-ਵੱਡੀ ਆਰਜਾ ਵਾਲੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਵਾਹ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋ ਉਦਾਸੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਹ ਉਦਾਸੀਆਂ ਕੋਈ ਸਾਧਾਰਨ ਜਿਹਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਵਰਤਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਜਗਤ-ਜਲੰਦੇ ਦੇ ਉੱਧਾਰ ਲਈ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਰੂਹਾਨੀ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਅਰੰਭਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਮਿਸ਼ਨ ਅਰੰਭ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਨਮ ਸਾਖੀਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਭੇਂਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵੱਲੋਂ ਨਉ ਨਿਧ, ਨਾਮ ਤੇ ਗ਼ਰੀਬੀ (ਨਿਮਰਤਾ) ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਸ਼ਨਬੱਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਗੰਮੀ ਭੇਂਟ ਵੇਈਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਸਮੇਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਿੱਤ ਦਿਨ ਅਲੋਪ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਬਾਬਾ ਪੈਧਾ ਸਚਿ ਖੰਡਿ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀ ਰਮਜ਼ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਇਸ ਰਮਜ਼ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

ਹਉ ਢਾਢੀ ਵੇਕਾਰੁ ਕਾਰੈ ਲਾਇਆ ॥ ਰਾਤਿ ਦਿਹੈ ਕੈ ਵਾਰ ਧੁਰਹੁ ਫੁਰਮਾਇਆ॥

ਢਾਢੀ ਸਚੈ ਮਹਲਿ ਖਸਮਿ ਬੁਲਾਇਆ ॥ ਸਚੀ ਸਿਫਤਿ ਸਾਲਾਹ ਕਪਤਾ ਪਾਇਆ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੫੦)

ਚੜਿਆ ਸੂਰਜੁ ਜਗੁ ਰੁਸਨਾਈ

-ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ*

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਨੂੰ ‘ਸੂਰਜ’ ਦੇ ਚੜ੍ਹਨ ਦੀ ਉਪਮਾ ਦੇ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਭਰਮ ਰੂਪੀ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਸੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਨਾਲ ਜੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ‘ਸੱਚ’ ਦੁਆਰਾ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਦਰਸਾਏ ‘ਸੱਚ ਸਿਧਾਂਤ’ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਭਾਸਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ‘ਪਰਮ ਸੱਚ’ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੱਚ ਦੀ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੈ। ਹੋਣੀ ਵੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ, ਇਲਾਹੀ ਬਾਣੀ ਸੱਚ ਹੀ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਵੀ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਗੂੰਜ ਰਿਹਾ ਹੈ:

ਸਚ ਕੀ ਬਾਣੀ ਨਾਨਕੁ ਆਖੈ ਸਚੁ ਸੁਣਾਇਸੀ ਸਚ ਕੀ ਬੋਲਾ॥ (ਪੰਨਾ ੨੨੩)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ‘ਜਪੁ’ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਬੜੇ ਹੀ ਸੰਜਮ ਨਾਲ ਪਰਮ ਹਸਤੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰਮ ਹਸਤੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਦੇ ‘ਸਚੁ’ ਸਮਾਸ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਸਮਾਸ ‘ਸਤਿਨਾਮੁ’ ਹੈ। ‘ਸਤਿ’ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਪਰਮ ਹਸਤੀ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ‘ਸਤਿ’ ਸ਼ਬਦ ਪਰਮ ਹਸਤੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਇਹ ਹੋਂਦ ਅਸਥਾਈ ਨਹੀਂ, ਸਥਾਈ ਹੈ, ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਨਹੀਂ, ਅਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਇਹ ਹੋਂਦ ਯੁੱਗਾਂ ਦੇ ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ, ਹੁਣ ਵੀ ਹੈ, ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਰਹੇਗੀ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਪਰਮ ਹਸਤੀ ਦੀ ਸਦੀਵੀ ‘ਸਤਿ’ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ॥

ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕੁ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ॥

(ਪੰਨਾ ੧)

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਤਿ ਹੈ ਭਾਵ ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਦੀਵੀ ਹੋਂਦ ਵਾਲੀ ਪਰਮ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਸੀਮਿਤ ਇੰਦਰਿਆਵੀ ਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਜਾਣਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਪਰਮ ਹਸਤੀ ਬੇਅੰਤ ਸਰਵ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ, ਰਚਣਹਾਰ ਤੇ ਕਿਰਪਾਲੂ ਹੈ। ਸਿਵਾਏ ਇਸ ਪਰਮ ਸੱਚ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸੰਸਾਰਕ ਵਸਤੂ ਅਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾਂ

*ਮੁੱਖ ਸਕੱਤਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। E-mail: sikhscholar@gmail.com

ਰਹਿ ਸਕੇ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਦੇਵ ‘ਜਪੁ’ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਸੋਈ ਸੋਈ ਸਦਾ ਸਚੁ ਸਾਹਿਬੁ ਸਾਚਾ ਸਾਚੀ ਨਾਈ॥ (ਪੰਨਾ ੬)

ਪਰਮ ਹਸਤੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਪਰਮ ਹਸਤੀ ਸਮੇਂ ‘ਤੇ ਕਾਬੂ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਤਿ-ਸਰੂਪ ਪਰਮ ਹਸਤੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ, ਅਤਿ ਡੂੰਘੀ ਅਤੇ ਅਲੋਪ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ‘ਮਾਰੂ ਰਾਗ’ ਵਿਚ ਪਰਮ ਹਸਤੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਤੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖੁ ਨਾਹੀ ਸਿਰਿ ਕਾਲਾ॥

ਤੂ ਪੁਰਖੁ ਅਲੋਖ ਅਗੰਮ ਨਿਰਾਲਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੩੮)

ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸਤਿ ਜਾਂ ਸੱਚ ਆਦਿ, ਅਨੀਲ, ਅਨਾਹਤ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਏ ਸਚੁ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਤੇ ਆਧਾਰ-ਮੂਲਕ ਪੱਖ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਚੁ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਪੱਖ, ਪਹਿਲੇ ਪੱਖ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਪੱਖ ਪਰਮ ਹਸਤੀ ਦੁਆਰਾ ਸਾਜੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਸੱਚ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦਰਸ਼ਨਵੇਤਾ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦਾ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਕਿ ‘ਸੰਸਾਰ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਘਰ ਹੈ’ ਤੇ ਸ਼ੰਕਰਾ ਆਚਾਰੀਆ ਦਾ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਕਿ, “ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਭਰਮ ਮਾਤਰ ਹੈ” ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਨ। ਆਚਾਰੀਆ ਸ਼ੰਕਰ ਅਨੁਸਾਰ “ਇਸ ਜਗਤ ਦੀ ਕੋਈ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਤੇ ਜਗਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਹਾਂ।”

ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬੇ-ਬੁਨਿਆਦ ਤੇ ਤਰਕਹੀਣ ਦੱਸਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ‘ਸਚੁ’ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਸੱਚ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਰਚਨਾ ਸਦੀਵੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਇਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੈ, ਉਤਨਾ ਚਿਰ ਇਹ ਵੀ ਪਰਮ ਸਚੁ ਵਾਂਗਰ ਹੀ ਸੱਚੀ ਹੈ। ਪਰਮ ਸਤਿ ਦੀ ਉਪਜ ਵੀ ਸਤਿ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ‘ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ’ ਵਿਚ ਕਰਤੇ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ‘ਸੱਚ’ ਸਰੂਪ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਸਚੇ ਤੇਰੇ ਖੰਡ ਸਚੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ॥

ਸਚੇ ਤੇਰੇ ਲੋਅ ਸਚੇ ਆਕਾਰ॥

ਸਚੇ ਤੇਰੇ ਕਰਣੇ ਸਰਬ ਬੀਚਾਰ॥ . . .

ਸਚੀ ਤੇਰੀ ਸਿਫਤਿ ਸਚੀ ਸਾਲਾਹ॥

ਸਚੀ ਤੇਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਚੇ ਪਾਤਿਸਾਹ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੩)

ਇਹ ਰਚਨਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੱਚੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪਰਮ ਸਚੁ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ। ਪੰਜਵੇਂ ਨਾਨਕ ਵੀ ਇਸ ਕਥਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਆਪਿ ਸਤਿ ਕੀਆ ਸਭੁ ਸਤਿ॥

ਤਿਸੁ ਪ੍ਰਭ ਤੇ ਸਗਲੀ ਉਤਪਤਿ॥ (ਪੰਨਾ ੨੯੪)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਰਤੇ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਪਰਮ ਸਚੁ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਚਰੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਤਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਜਲ ਵਿਚ ਕੰਵਲ ਦਾ ਫੁੱਲ ਅਲੇਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਨਦੀ ਵਿਚ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੁਰਗਾਬੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੋਈ ਵੀ ਆਪਣੇ ਖੰਭ ਗਿੱਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜੀਵ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ‘ਸ਼ਬਦ’ ਵਿਚ ਸੁਰਤਿ ਨੂੰ ਟਿਕਾ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਰੋਮ-ਰੋਮ ਵਿਚ ਧਿਆ ਕੇ ਭਵਸਾਗਰ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਜੈਸੇ ਜਲ ਮਹਿ ਕਮਲੁ ਨਿਰਾਲਮੁ ਮੁਰਗਾਈ ਨੈ ਸਾਣੇ॥

ਸੁਰਤਿ ਸਬਦਿ ਭਵ ਸਾਗਰੁ ਤਰੀਐ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਵਖਾਣੇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੮)

ਇਹ ਉਹ ਸ਼ੁਭ ਵਿਚਾਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਜੂਝਣ ਵਾਲੀ ਬਹਾਦਰ ਕੌਮ ਬਣਾਇਆ। ਇਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਚੁ-ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਪੱਖ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਚੁ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਤੀਸਰਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪੱਖ ਸ਼ੁਭ ਅਮਲ ਹਨ। ਮਨੁੱਖੀ ਆਚਰਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੀ ਸ਼ੁਭ ਅਮਲ ਹਨ। ਸ਼ੁਭ ਅਮਲ ਉਹ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਥਨੀ-ਕਰਨੀ ਦੀ ਇਕਸਾਰਤਾ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਪਾਏ ਪੂਰਨਿਆਂ ‘ਤੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸ਼ੁਭ ਅਮਲਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਇਹੀ ਸ਼ੁਭ ਅਮਲ ਭਾਵ ਸਚੁ-ਆਚਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦਾ ਤਾਜ ਬਣਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁੱਚੇ ਉਹ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਵਾਸਾ ਹੈ ਭਾਵ, ਭੈ ਹੈ ਤੇ ਸਚੁ-ਆਚਾਰ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ। ਸੁੱਚੇ ਉਹ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਨਾਮ ਦੇ ਚਿੱਟ-ਕੱਪੜੀਏ ਬਣ ਕੇ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਵਿਚਾਰੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਨਾਮ ਜਲ ਨਾਲ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰ ਦਾ ਭਾਗੀ ਬਣਦਾ ਹੈ:

ਸਚੁ ਸੰਜਮੁ ਕਰਣੀ ਕਾਰਾਂ ਨਾਵਣੁ ਨਾਉ ਜਪੇਹੀ॥

ਨਾਨਕ ਅਗੈ ਉਤਮ ਸੇਈ ਜਿ ਪਾਪਾਂ ਪੰਦਿ ਨ ਦੇਹੀ॥ (ਪੰਨਾ ੯੧)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਨੇਕ ਅਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਹਿੰਦੂ ਬਣਨ ਤੇ ਸੱਚੇ ਜਨੇਊ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਸੱਚੀ ਨਮਾਜ਼, ਹੱਜ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਚਾਨਣ ਕਰਵਾਇਆ। ਜੋਗੀ ਨੂੰ ਸੰਤੋਖ ਦੀਆਂ ਮੁੰਦਰਾਂ ਪਾਉਣ ਤੇ ਜੋਗ ਦਾ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਦਰਸਾਇਆ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਾਂ ਜੋਗੀ ਹੋਣਾ ਲਾਭਕਾਰੀ

ਨਹੀਂ, ਲਾਭਕਾਰੀ ਤਾਂ ਸ਼ੁਭ ਅਮਲ ਹਨ। ਕਥਨੀ ਤੇ ਕਰਨੀ ਦੀ ਇਕਸਾਰਤਾ ਤੇ ਸੱਚ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸ਼ੋਭਾ ਦਿਵਾਉਂਦੀ ਹੈ:

ਸਭਨਾ ਕਾ ਦਰਿ ਲੇਖਾ ਹੋਇ॥

ਕਰਣੀ ਬਾਝਹੁ ਤਰੈ ਨ ਕੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੯੫੨)

ਲੋੜ ਹੈ ਸੱਚੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਦੀ:

ਸਚਹੁ ਓਰੈ ਸਭੁ ਕੋ ਉਪਰਿ ਸਚੁ ਆਚਾਰੁ॥

(ਪੰਨਾ ੬੨)

ਸ਼ੁਭ ਅਮਲ ਹੀ ਜੀਵਨ ਮਾਰਗ ਹੈ, ਪਰਮਾਰਥ ਦਾ ਰਸਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਸਹਿਜ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ, ਪਰ ਸਹਿਜ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਜੋ ਨਿਰੋਲ ਸਚੁ ਦਾ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਉਪਰ ਪਰਮ ਸਚੁ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੋਵੇ:

ਪੂਰਾ ਸਾਚੁ ਪਿਆਲਾ ਸਹਜੇ ਤਿਸਹਿ ਪੀਆਏ ਜਾ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰੇ॥

(ਪੰਨਾ ੩੬੦)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਚੁ-ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਭਾਵ ਸੱਚਾ ਕਥਨ ਹੈ, ਸੱਚਾ ਬੋਲ ਹੈ। ਪਰ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਸੱਚਾ ਬੋਲ' ਜਾਂ 'ਸੱਚਾ ਕਥਨ' ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਮੌਲਿਕਤਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਕੀ ਹੋਈ?

ਫ਼ਰਕ ਸਿਰਫ਼ ਇਤਨਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨੇ ਸਚੁ-ਸਿਧਾਂਤ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਸਨ ਦੇ ਸਕੇ। ਇਹੀ ਫ਼ਰਕ ਹੈ ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਅਮਲ ਦਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਚੁ-ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਤੀਸਰਾ ਪੱਖ ਸ਼ੁਭ ਅਮਲ ਤੇ ਸ਼ੁਭ ਅਮਲਾਂ ਦੀ ਯਥਾਰਥਕਤਾ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਹੀ ਪਰਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਸੰਨਿਆਸੀ ਜਾਂ ਭਿਕਸ਼ੂ ਬਣ ਕੇ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਚੁ-ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ, ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜੇਕਰ ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਲਈ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪ ਸੱਚ ਬੋਲ ਕੇ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਮਾਰਗ ਦਰਸਾਇਆ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਿਆਂ, ਕਾਜ਼ੀਆਂ, ਮੁੱਲਾਂ-ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਨਾਲ ਕਈ ਟੱਕਰਾਂ ਲੈਣੀਆਂ ਪਈਆਂ ਤੇ ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਕਰਕੇ ਕਈ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਝੱਲੀਆਂ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਕਥਨੀ ਤੇ ਕਰਨੀ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੱਚ ਰੂਪੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਜਗਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਅੱਜ ਵੀ ਲੋੜ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਦੀ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਮਿਹਰ ਕਰੇ, ਸਾਨੂੰ ਸੁਮੱਤ ਬਖਸ਼ੇ ਤਾਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਪਾਵਨ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕਰ ਸਕੀਏ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਮਾਣ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਜੀਉ ਸਕੀਏ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸੱਚ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰ ਸਕੀਏ।

ਦੁਖੀਆਂ ਦਾ ਦਰਦੀ ਨਾਨਕ ਸਭ ਦਾ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਗੁਰੂ! ਆਗਮਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਧਘੋਰ ਦੀ ਝਾਕੀ!!

-ਮਾਸਟਰ ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ*

ਅੱਜ ਤੋਂ ਚਾਰ ਸੌ ਬਾਹਨ (ਹੁਣ ੫੫੦ ਸਾਲ) ਬਰਸ ਪਹਿਲੇ ਦੀ ਯਾਦ ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਦਮ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਜੁਲਮ ਤੋਂ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਮਹਾਂਘੋਰ ਅੰਧਕਾਰ ਵਿਖੇ ਪਾਪ ਅਰ ਪਖੰਡ ਦੇ ਬੱਦਲਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਤੇ ਆਲਮਗੀਰੀ ਧੁੰਦ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਹਿੱਤ ਮਹਾਂ ਤੇਜਸ਼ੀ ਪ੍ਰਚੰਡ ਵਾਲੇ ਜੋਤਿ ਸ੍ਵਰੂਪੀ ਭਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜਿੱਥੇ ਪੱਖ ਪ੍ਰਸਤੀ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸਖਤੀ ਦਾ ਉਸ ਤੋਂ ਭੀ ਵਧ ਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਕੌਮੀ ਸੰਗਠਨ ਨੂੰ ਖੇਰੂ-ਖੇਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਕਾਇਰਤਾ ਤੇ ਐਸ਼ਪ੍ਰਸਤੀ ਨੇ ਭਾਰਤ-ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰਬਲ ਤੇ ਨਿਤਾਣੇ ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਬਾਬਰ ਗਰਦੀ ਦੀ ਕਾਲੀ-ਬੋਲੀ ਹਨੇਰੀ ਨੇ ਤਾਂ ਦੇਸ ਦੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣ, ਸ਼ਕਤਿ (ਸ਼ਕਤੀ) ਤੇ ਜਾਨ-ਮਾਲ ਨੂੰ ਲਤਾੜ ਕੇ ਉੱਕਾ ਹੀ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਅੰਦਰ ਰਾਜਸੀ ਅਰ ਸਮਾਜਕ ਗਿਰਾਵਟ ਦੀਆਂ ਡਰਾਉਣੀਆਂ ਝਾਕੀਆਂ ਅਤੇ ਜੁਲਮ ਅਰ ਤਅੱਦੀ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਸਾਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਭਾਵੇਂ ਅਨੇਕ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਦਿਲ-ਵੇਧਕ ਚਿੱਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜੋ ਖੂਨੀ ਝਾਕੇ ਬਾਬਰ ਗਰਦੀ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਦੀ ਮੱਸ ਨਾਲ ਖਿੱਚੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਮਿਲਣੀ ਕਠਨ ਹੈ। ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹ ਚਾਲ ਪਰਮ-ਪਰਾ ਤੋਂ ਚੱਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ ਦੁਖਾਂ ਅਰ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਮਹਾਂ ਪ੍ਰਲੋ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸੀ ਸਮੇਂ ਉਸ ਮਹਾਂ ਬਿਕਾਲ ਤੂਫਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘਾਉਣ ਲਈ ਕਿਸੀ ਅਦੁੱਤੀ ਮਲਾਹ ਦਾ ਆਗਮਨ ਹੋਇਆ। ਜੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਦਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਇਨਕਲਾਬੀ ਵਡੱਤਤਾ ਦੇ ਖਿਆਲ ਤੋਂ ਇਕ ਚਕ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਘੁਮਣ ਘੇਰੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਪੂਰਬ ਅਰ ਪੱਛਮ ਅੰਦਰ ਇਸ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਅਸਰ ਆਲਮਗੀਰੀ ਸੀ। ਵਾਲਟਰ ਲਾਲਡਰ ਤੇ ਜੇਨ ਹਸ ਜੈਸੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਦੇ ਜੀਉਂਦੇ ਜੀ ਜਲਾਏ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਯੂਰਪ ਅੰਦਰ ਸੁਧਾਰਕ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਬੇਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਉੱਨਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਲੂਥਰ ਤੇ ਕੈਲਵਨ ਜੁਲਮ ਅਰ ਪਾਖੰਡ ਵਿਰੁੱਧ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਤੇ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਜੈਸੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰੀਫਾਰਮਰ ਅਰ ਬੋਧੀ ਭਿਖਸ਼ੂ ਪੂਰਬ ਅੰਦਰ ਮਜ਼ਹਬੀ ਵਹਿਮ ਤੇ ਰਿਆਕਾਰੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਤਕੜੇ ਪ੍ਰਾਪਗੰਡੇ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਪਰ ਜੁਲਮ ਤੇ ਪਖੰਡ ਦੇ ਮਹਾਂ ਭਿਆਨਕ ਅੰਧਕਾਰ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਅਰ ਪੂਰਬ ਅਰ ਪੱਛਮ ਰਾਜਸੀ ਅਰ ਧਾਰਮਿਕ, ਰੂਹਾਨੀ ਅਰ ਮਾਯਾਵੀ ਮੰਡਲ ਅੰਦਰ ਸਮਾਨਤਾ ਅਰ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੇ ਨੇਮ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਜੋਤ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਿਸ

ਅਦੁੱਤੀ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਉਡੀਕਾਂ ਸੰਸਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਚਿਰ ਤੋਂ ਲੱਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਉਸ ਦਾ ਉਦੇ ਸੰਨ ੧੪੬੯ (ਬਿਕਰਮੀ, ੧੫੨੬ ਸੰਮਤ) ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸੁਹਾਵਣੀ ਧਰਤੀ ਸ੍ਰੀ ਤਲਵੰਡੀ (ਰਾਇ ਭੋਇ ਦੀ ਤਲਵੰਡੀ) ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਤੇ ਸਚਾਈ ਦੇ ਇਸ ਬੇਨਜ਼ੀਰ ਭਾਨ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਨਾਮ ਨਾਨਕ ਸੀ। ਨਾਨਕ ਮਹਾਂ ਤੇਜਸ਼ੀ ਪ੍ਰਚੰਡਤਾ ਵਾਲਾ ਸੂਰਜ ਸੀ, ਪਰ ਆਪ ਦੀ ਸੀਤਲਤਾ ਅਨੇਕ ਚੰਦਰਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਅਧਿਕ ਸੀ। ਪਿਆਰੇ ਨਾਨਕ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ) ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਂਦਿਆਂ ਹੀ ਦਿਲ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਹਿਮਾਚਲ ਪਰਬਤ ਵਤ ਸੀਤਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਇਕ ਦਮ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਪਰੇਮ ਦੀ ਝਰਨਾਹਟ ਛਿੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਚੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਅਨੰਦ ਦਾ ਸਾਗਰ ਉਮਡ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਕਿਉਂ?

ਕਿਉਂਕਿ ਪਿਆਰੇ ਨਾਨਕ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ) ਨੇ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੀਕ ਆਪਣਾ ਇਕ ਇਕ ਦਮ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਤੇ ਬਿਹਤਰੀ ਲਈ ਖਰਚ ਕੀਤਾ। ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਦੀਨਾਂ ਅਰ ਦੁਖੀਆਂ ਦੇ ਦੁਖ ਵੰਡਾਉਣ ਦੀਆਂ ਉਮੰਗਾਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਅਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਵਾਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਇਕ-ਇਕ ਕੰਮ ਤੇ ਇਕ-ਇਕ ਅਦਾ ਨਿਰਾ ਸੱਚ ਤੇ ਨਿਰੋਲ ਸੱਚ ਸੀ। ਐ ਸੱਚ ਦੇ ਸੋਮੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ! ਆਪ ਦਾ ਸੌਦਾ ਸੱਚਾ, ਮੋਦੀਖਾਨਾ ਸੱਚਾ ਤੇ ਸਭ ਵਿਓਹਾਰ ਕਾਰ ਸੱਚਾ ਸੀ। ਇਸੀ ਸੱਚ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਹਿਤ ਆਪ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਦੇਸ਼-ਦਸ਼ਾਂਤਰਾਂ ਅੰਦਰ ਘੁੰਮੇ, ਜੰਗਲ ਤੇ ਬੀਆਬਾਨ ਗਾਹੇ। ਇਸੀ ਸੱਚ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਵਿਚ ਆਪਨੇ ਉਜਾੜਾਂ ਤੇ ਬਸਤੀਆਂ ਦੇ ਚੱਪੇ-ਚੱਪੇ ਦਾ ਭਰਮਨ ਕੀਤਾ। ਇਸੀ ਸਚੀ ਲਗਨ ਅੰਦਰ ਆਪ ਨੇ ਨਾ ਦਿਨ ਦੇਖਿਆ ਨਾ ਰਾਤ, ਨਾਂ ਨੀਂਦ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੀ ਨਾ ਆਰਾਮ ਦੀ, ਨਾ ਡਾਕੂਆਂ ਦਾ ਡਰ ਮੰਨਿਆ ਨਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਖੌਫ, ਨਾ ਪੀਰਾਂ ਦਾ ਲਿਹਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਨਾ ਮੁਰੀਦਾਂ ਦੀ ਤਰਫਦਾਰੀ। ਨਾ ਮੰਦਰ ਤੇ ਮਸੀਤ ਦੇ ਮਜ਼ਹਬ (Church Religion) ਲਈ ਪਕਸ਼ (ਪੱਖ), ਨਾ ਹਕੂਮਤ (State) ਲਈ ਖੁਸ਼ਾਮਦ। ਹਾਂ ਜੀ! ਆਪ ਮੁਹੱਬਤ, ਪ੍ਰੇਮ, ਸਚਾਈ, ਇਨਸਾਫ਼, ਸੇਵਾ ਅਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਖਾਲਸ ਪੁੰਜ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਜਿੱਥੇ ਭੀ ਆਪ ਜ਼ੁਲਮ ਪਾਪ, ਦੰਭ ਅਰ ਪਾਖੰਡ ਰੂਪੀ ਜਵਾਲਾਮੁਖੀ ਪਰਬਤ ਵਿੱਚੋਂ ਅਨਰਥ, ਝੂਠ, ਦਗਾ, ਫਰੋਬ, ਰਿਆਕਾਰੀ ਤੇ ਮੱਕਾਰੀ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਦੇਖਦੇ, ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਬੁਝੋਣ ਦੇ ਚਾਓ ਅੰਦਰ ਅਗਨ ਕੁੰਡ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਆਹੂਤੀਆਂ ਪੋਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਨਾ ਕਰਦੇ। ਆਪ ਨੇ ਬਾਬਰ ਗਰਦੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ, ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਗਏ, ਚੱਕੀਆਂ ਪੀਠੀਆਂ, ਦੀਨਾਂ ਦਾ ਦੁਖ ਵੰਡਾਉਣ ਵਾਲੇ ਇਕ ਸੱਚੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਵਾਂਗ ਆਪ ਰੱਬ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬੜੇ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਭਿੰਨ ਨੇ ਪਰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮਹਾਂ ਉੱਚ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਪੂਰਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅੰਦਰ ਅੰਝ (ਇੰਝ) ਰੋਸ (Protest) ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਖੁਰਾਸਾਨ ਖਸਮਾਨਾ ਕੀਆ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਡਰਾਇਆ ॥

ਆਪੇ ਦੋਸ਼ ਨ ਦੇਈ ਕਰਤਾ ਜਮ ਕਰ ਮੁਗਲ ਚੜਾਇਆ ॥

ਏਤੀ ਮਾਰ ਪਈ ਕੁਰਲਾਣੇ ਤੋਂ ਕੀ ਦਰਦ ਨਾ ਆਇਆ ॥ (ਆਸਾ ਮ: ੧)

ਐ ਨਾਨਕ ਪਿਆਰੇ ! ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਤੇਰੀ ਉਕਤ ਦਰਦ ਭਰੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਦੁਖੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਤੈਨੂੰ ਸੱਚਾ ਹੁਬਲ-ਵਤਨ (Patroit) ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਤੇਰੇ ਸਰਬ ਸੰਸਾਰਕ ਪਿਆਰ ਦੇ ਉਧਾਰ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ ਇਕ ਦੇਸੀ ਪਿਆਰ ਵਾਲੇ ਹੁਬਲ-ਵਤਨੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਤੇਰੇ ਮਹਾਨ ਉੱਚ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਰੋਹੇਲ ਖੰਡ ਵਿਚ ਗਰੀਬ ਇਸਤਰੀਆਂ ਅਰ ਮਰਦਾਂ ਅਰ ਨੌਜਵਾਨ ਲੜਕੇ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਗੁਲਾਮਾਂ ਦੀ ਮੰਡੀ ਅੰਦਰ ਬਿਕਦਾ ਦੇਖਕੇ ਤੇਰਾ ਦਿਲ ਪਿਘਲਦਾ ਹੈ, ਆਪ ‘ਰੋਹੇਲ ਖੰਡ’ ਵੱਲ ਧਾਈ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮ ਦੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਹੱਥੇ ਨਾਲੇ ਬੰਨ੍ਹੇ ਜਾਕੇ ਆਪ ਭੀ ਗੁਲਾਮਾਂ ਵਾਂਗ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਖਿੱਚੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਆਖਰ ਜ਼ਾਲਮ ਦਾ ਦਿਲ ਪਿਘਲਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਉੱਪਰ ਵੈ ਕੇ ਪਹਿਲੇ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਪੁਰ ਪਛਤਾਪ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਗੁਲਾਮਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਆਪਦੀ ਖਿਮਾਂ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਆਹ ! ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਜਿੱਥੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਤੇ ਦੁਖੀਆਂ ਅੰਦਰ ਹੱਥੋਂ ਵੱਧ ਦਰਦ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਗਰੀਬਾਂ ਲਈ ਤੇਰੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਸੰਘਾਸ਼ਨ ਸੀ। ਸਚੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਵਾਂਗ ਆਪ ਮੋਦੀ-ਖਾਨੇ ਰਾਸ਼ਨ ਨੂੰ ਹਸਾਬ-ਕਤਾਬ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਟੱਪ ਕੇ ‘ਤੇਰਾ ਹੀ ਤੇਰਾ’ ਦੀ ਮੁਹਾਰਨੀ ਦੇ ਗੋੜ ਅੰਦਰ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਦਾਨੀਆਂ ਵਾਂਗ ਨਿਰਾ ਵੰਡਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਤੇਰਾ ਹੀ ਤੇਰਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਦੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਤੇਰੀ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਮੇਰ ਨਹੀਂ। ਸਚਮੁਚ ਤੂੰ ਮੇਰ-ਤੇਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ। ਤੈਂ ਸਰਮਾਇਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਭਾਈਵਾਲਤਾ ਨਹੀਂ ਪਾਈ। ਜ਼ਾਲਮ ਸਰਮਾਇਦਾਰ ਮਲਕ ਭਾਗੇ ਦੇ ਛੱਤੀ ਪਦਾਰਥ ਛੱਡ ਕੇ ਇਕ ਗਰੀਬ ਕਿਰਤੀ ਲਾਲੇ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਅਰ ਜ਼ਾਲਮ ਸਰਮਾਇਦਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨੂੰ ਗਰੀਬਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਅਰ ਲਾਲੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ (ਦੁੱਧ) ਸਾਬਤ ਕਰ ਕੇ ਪੂਰਨ ਨਿਰਭੈਤਾ ਅਰ ਨਿਰਪਕਸ਼ਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਕ ਮਹਾਨ ਉੱਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮ ਸੀ।

ਅਦੁਤੀ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸੋਮਾ !

ਐ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ! ਆਪ ਅਦੁਤੀ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਨਿਰਾਪੁਰਾ ਖੜਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸ਼੍ਰੇਵਰ ਨਹੀਂ ਹੋ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਸਰਚਸ਼ਮਾ ਹੋ, ਜੋ ਦੇਸ਼-ਦੇਸ਼ਾਂਤਰਾਂ ਅੰਦਰ ਘੁਮ ਕੇ ਪਿਆਸਿਆਂ ਦੀ ਪਿਆਸ ਬੁਝਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅੰਦਰ ਉਹ ਗੁਣ ਸਨ, ਜੋ ਬਿਨਾਂ ਯਤਨ ਤੋਂ ਸੁਤੇ ਹੀ ਆਪ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੁਝ ਹਸਤੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚੀ ਉਡਾਰੀ ਅੰਦਰ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅੰਦਰ ਨਿਰਮਾਨਤਾ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕੁਝ ਇਤਨੀ ਬਚਿਤਰ ਸੀ, ਕਿ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਆਪ ਨੀਵਿਆਂ ਤੋਂ ਭੀ ਨੀਵੇਂ ਬਣਕੇ, ਝੁਕਦੇ, “ਨੀਚਾ ਅੰਦਰਿ ਨੀਚ ਜਾਤਿ ਨੀਚੀ ਹੂ ਅਤਿ ਨੀਚੁ” ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਅਰ ਡਿਗਰੀਆਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ, ਸੰਸਾਰੀਆਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸੰਘਾਸ਼ਨ ਉਤਨਾ ਹੀ ਉੱਚਾ ਹੋ ਕੇ ਅਰਸ਼ਾਂ-ਕੁਰਸ਼ਾਂ ਤੀਕ ਮਾਨ

ਪਾਉਂਦਾ। ਆਪ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਕ ਸਦਾਚਾਰਕ ਚਮਤਕਾਰ (Moral Miracle) ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਦਾਚਾਰ ਅਰ ਉੱਚ ਵਿਚਾਰ ਸੁਹਾਵਨੀ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਰੱਬੀ ਹੋਂਦ ਨਾਲ ਗੁੰਦੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਉੱਚ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਨਿਰਾਲੀ ਸੰਜੁਕਤਤਾ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤੀ ਸੰਧ ਅੰਦਰ ਇਕ ਡੂੰਘੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਅੰਜ (ਇੰਝ) ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਪ੍ਰੇਮ ਆਪਣੇ ਜੋਹਰ ਰੂਪ ਪ੍ਰਿਯ ਨਾਲ, ਪ੍ਰਜੁਲਤਾ ਦਾ ਮੀਨਾਰ ਸ਼ੁਧ ਜੋਤਿ ਨਾਲ, ਨੇਕੀ ਸਚਾਈ ਨਾਲ, ਉੱਚ ਸੁਰਤੀ ਦਯਾ ਨਾਲ, ਕਰਤਾ ਹਨ ਨਰਮੀ ਨਾਲ, ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਦੀ ਖੋਜ-ਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਰਦ ਭਰੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ, ਨਾ ਘਟਨ ਵਾਲੀ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਸਦਾ ਖਿਚ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨਾਲ, ਨਾ ਜੁਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੀ ਅਟੱਲ ਤੇ ਅਚੱਲ ਵਸਲ (ਮਿਲਾਪ) ਅੰਦਰ ਜਫਤ (ਜੋਗ) ਪਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਇਕ ਮਿਕ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਆਪਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਅਰ ਆਪਦਾ ਮਕਸਦ ਸਭ ਤੋਂ ਬੜਾ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਬੇਮਿਸਾਲ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਅੱਗੇ ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਖੂਬੀਆਂ ਮਾਤ ਪੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਚਾਈ, ਪ੍ਰੇਮ, ਨਿਰਭੈਤਾ, ਨਿਰਮਾਨਤਾ ਸੇਵਾ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀਆਂ ਨੀਉਆਂ (ਨੀਹਾਂ) ਉੱਪਰ ਆਪ ਨੇ ਇਕ ਐਸੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਢਾਲੀ, ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਭਲੇ ਅਰ ਉਧਾਰ ਲਈ ਸਦੀਵ ਅਟੱਲ ਅਰ ਅਚੱਲ ਰਹੇਗਾ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਕਾਸ਼ ਧਾਰਤੀ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚਾ ਹੈ, ਇਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਪਦੇ ਭਲਾਈ ਅਰ ਨਿਰਮਾਨਤਾ ਭਰੇ ਭਾਵ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚੇ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਿਸੀ ਇਕ ਫਿਰਕੇ ਜਾਂ ਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਸਰਬ-ਬਿਆਪੀ ਜੋਤਿ ਦੇ ਸਰਬ ਦੇਸੀ ਸੇਵਕ ਸਨ ‘ਸਭੇ ਸਾਝੀਵਾਲ ਸਦਾਇਨਿ ਤੂੰ ਕਿਸੈ ਨ ਦਿਸਹਿ ਬਾਹਰਾ ਜੀਉ ॥’ ਸਦਾ ਆਪ ਦੇ ਅਬਚਲੀ ਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ। ਬੇਦਾਗ, ਪਵਿਤ੍ਰ ਤੇ ਨਿਰਪਕਸ਼ ਜੀਓਤਿਆਂ ਵਤ ਆਪ ਦਰਯਾਵਾਂ ਅਰ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀ ਭੂਮਕਾਈ ਵੰਡ (ਇਲਾਕਾਈ ਵੰਡ) ਤੋਂ ਸਦਾ ਬਾਹਰ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਸਭ ਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਅਰ ਚੇਲੇ ਵਤ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਸਗੋਂ ਅੰਜ (ਇੰਝ) ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਿ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਬੰਦਾ ਆਪਣੇ ਸਕੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। (Fellowship & Fraternity) ਦੇ ਵਿਚ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਸਹੋਦਰਤਾ ਅਰ ਸਮਾਨਤਾ, ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਅਰ ਆਲਮਗੀਰੀ ਭਲਾਈ (Universalism) ਦੀ ਸਰਬੰਤਤਾ ਅੰਜ (ਇੰਜ) ਸਨਿਘਧਤਾ ਅਰ ਸੰਕਜੁਗਤਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ, ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀ ਨਿੱਤ-ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦਾ ਅੰਗ-ਅੰਗੀ ਸੰਧ ਹੋ ਕੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ (Prayer) ਅਰ ਰੋਜ਼ ਪਰਾਤਾ ਕਾਲ ਅਰ ਸਾਯਨ (ਸੰਨ) ਕਾਲ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਦੇ ਭੋਗ ਸਮੇਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਾਲੇ ਮਧੁਰ ਮਿੱਠੇ ਅਰ ਪ੍ਰੇਮ ਭਿੰਨੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਧੁਨਕਾਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੋਠੇ ਕੋਠੇ ਵਿੱਚੋਂ ਗਜ਼ਦੀ-ਵਜ਼ਦੀ ਅੰਜ (ਇੰਜ) ਗੂੰਜਦੀ ਸੁਨਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ :

‘ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ, ਤੇਰੇ ਭਾਣੇ ਸਰਬੰਤ ਦਾ ਭਲਾ।’

‘ਅਸਲੀ ਕੌਮੀ ਦਰਦ’, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

੨੫ ਨਵੰਬਰ ੧੯੩੧

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਸੰਖੇਪ ਝਾਤ

—ਸ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪਰਜਾ ਉੱਪਰ ਜਬਰ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਅਖੌਤੀ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਨਫ਼ਰਤ ਭਰਿਆ ਤੇ ਧੌਕੇਸ਼ਾਹੀ ਵਾਲਾ ਵਰਤਾਓ ਕਰਨਾ, ਤਕੜਿਆਂ ਦਾ ਮਾੜਿਆਂ ਉੱਪਰ ਕਹਿਰ ਅਤੇ ਅਮੀਰਾਂ ਦਾ ਗਰੀਬਾਂ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਵਰਗੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਿਆਈਆਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਨ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਦੀਨ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਵੀ ਹੋ ਸਕੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਕਲਮਾਂ ਪੜ੍ਹਾਈਆਂ ਜਾਣ ਅਤੇ ਮੌਮਨ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਹ ਨਰਮ ਤੇ ਗਰਮ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਢੰਗ, ਹਥਿਆਰ ਵਰਤਦੇ ਸਨ। ਜਿੱਥੇ ਹਿੰਦੂ ਲੋਕ ਰਾਜ-ਉਪਦਰ ਹੇਠ ਮਿੱਥੇ ਮਧੋਲੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਰਜਾ ਨਾਲ ਵੀ ਬਥੇਰੀ ਸਖ਼ਤੀ ਤੇ ਬੇ-ਇਨਸਾਫ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਰਾਜੇ ਪਾਪੁ ਕਮਾਂਵਦੇ ਉਲਟੀ ਵਾੜ ਖੇਤ ਕਉ ਖਾਈ। . . .

ਕਾਜੀ ਹੋਏ ਰਿਸਵਤੀ ਵਢੀ ਲੈ ਕੈ ਹਕੁ ਗਵਾਈ। (ਵਾਰ ੧:੩੦)

ਹਰ ਪਾਸੇ ਕੂੜ, ਧਰਮ ਤੇ ਪਾਪ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਅਸਲੀ ਅਸੂਲ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਜਗ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਸੁਣੀ ਪੁਕਾਰਿ ਦਾਤਾਰ ਪ੍ਰਭੁ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਗ ਮਾਹਿ ਪਠਾਇਆ।

ਚਰਨ ਧੋਇ ਰਹਰਾਸਿ ਕਰਿ ਚਰਣਾਮ੍ਰਿਤੁ ਸਿਖਾਂ ਪੀਲਾਇਆ।

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮੁ ਕਲਿਜੁਗਿ ਅੰਦਰਿ ਇਕੁ ਦਿਖਾਇਆ।

ਚਾਰੇ ਪੈਰ ਧਰਮ ਦੇ ਚਾਰਿ ਵਰਨਿ ਇਕੁ ਵਰਨੁ ਕਰਾਇਆ।

ਰਾਣਾ ਰੰਕੁ ਬਰਾਬਰੀ ਪੈਰੀ ਪਾਵਣਾ ਜਗਿ ਵਰਤਾਇਆ।

ਉਲਟਾ ਖੇਲੁ ਪਿਰੰਮ ਦਾ ਪੈਰਾ ਉਪਰਿ ਸੀਸੁ ਨਿਵਾਇਆ।

ਕਲਿਜੁਗੁ ਬਾਬੇ ਤਾਰਿਆ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਪੜ੍ਹਿ ਮੰਤ੍ਰੁ ਸੁਣਾਇਆ।

ਕਲਿ ਤਾਰਣਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕੁ ਆਇਆ॥ (ਵਾਰ ੧:੨੩)

—ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕੁ ਪ੍ਰਗਟਿਆ ਮਿਟੀ ਧੁੰਧੁ ਜਗਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਆ।

ਜਿਉ ਕਰਿ ਸੂਰਜੁ ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਰੇ ਛਪਿ ਅੰਧੇਰੁ ਪਲੋਆ।

*ਪਿੰਡ ਦਿਲਾ ਰਾਮ, ਡਾਕ: ਝੋਕ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ- ੧੫੨੦੦੨; ਮੋ. +੯੧੯੯੧੪੭-੨੨੯੩੩

ਸਿੰਘੁ ਬੁਕੇ ਮਿਰਗਾਵਲੀ ਭੰਨੀ ਜਾਇ ਨ ਧੀਰਿ ਧਰੋਆ।
 ਜਿਥੇ ਬਾਬਾ ਪੈਰੁ ਧਰਿ ਪੂਜਾ ਆਸਣੁ ਥਾਪਣਿ ਸੋਆ।
 ਸਿਧਾਸਣਿ ਸਭਿ ਜਗਤਿ ਦੇ ਨਾਨਕ ਆਦਿ ਮਤੇ ਜੇ ਕੋਆ।
 ਘਰਿ ਘਰਿ ਅੰਦਰਿ ਧਰਮਸਾਲ ਹੋਵੈ ਕੀਰਤਨੁ ਸਦਾ ਵਿਸੋਆ।
 ਬਾਬੇ ਤਾਰੇ ਚਾਰਿ ਚਕਿ ਨਉ ਖੰਡਿ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਸਚਾ ਢੋਆ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਲਿ ਵਿਚਿ ਪਰਗਟੁ ਹੋਆ॥

(ਵਾਰ ੧:੨੨)

੧੪੬੯ ਈ. ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰਾਇ ਭੋਇ ਦੀ ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਸਥਾਨ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਮਹਿਤਾ ਕਾਲੂ ਸੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਸੀ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਐਮ. ਏ. ਮੈਕਾਲਿਫ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, “ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਆਗਮਨ ਇਕ ਨਵੀਂ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਸੂਚਕ ਸੀ।”

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਬੜੇ ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਸ਼ੀਲ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਅਕਸਰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਮਗਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜਦੋਂ ਸੱਤ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਡਿਤ ਗੋਪਾਲ ਦੀ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਗਣਿਤ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਪੰਡਿਤ ਗੋਪਾਲ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੰਡਿਤ ਬ੍ਰਿਜਨਾਥ ਤੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਮੌਲਵੀ ਕੁਤਬਉੱਦੀਨ ਤੋਂ ਫਾਰਸੀ ਅਤੇ ਅਰਬੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ।

ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ੯ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਹਰਦਿਆਲ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਨੇਊ ਪਾਉਣ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਜਨੇਊ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਸਿਰਫ ਦਇਆ, ਸੰਤੋਖ, ਜਤ ਅਤੇ ਸਤ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੀ ਜਨੇਊ ਪਾਉਣ ਜਿਹੜਾ ਨਾ ਟੁੱਟੇ, ਨਾ ਮੈਲਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੜੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਿਆ:

ਦਇਆ ਕਪਾਹ ਸੰਤੋਖੁ ਸੂਤੁ ਜਤੁ ਗੰਢੀ ਸਤੁ ਵਟੁ॥

ਏਹੁ ਜਨੇਊ ਜੀਅ ਕਾ ਹਈ ਤ ਪਾਡੇ ਘਤੁ॥

ਨਾ ਏਹੁ ਤੁਟੈ ਨ ਮਲੁ ਲਗੈ ਨਾ ਏਹੁ ਜਲੈ ਨ ਜਾਇ॥

ਧੰਨੁ ਸੁ ਮਾਣਸ ਨਾਨਕਾ ਜੋ ਗਲਿ ਚਲੇ ਪਾਇ॥

(ਪੰਨਾ ੪੨੧)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੰਡਿਤ ਅਤੇ ਮੁੱਲਾਂ ਆਦਿ ਪ੍ਰਰੋਹਿਤ ਵਰਗ ਦਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਤੇ ਕੁਰਾਨ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੀਅਤ ਸਾਫ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਜ਼ੂਲ ਦੇ ਰਸਮਾਂ-ਰਿਵਾਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਫਸਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਕਾਦੀ ਕੂੜੁ ਬੋਲਿ ਮਲੁ ਖਾਇ॥

ਬ੍ਰਾਹਮਣੁ ਨਾਵੈ ਜੀਆ ਘਾਇ॥

ਜੋਗੀ ਜੁਗਤਿ ਨ ਜਾਣੈ ਅੰਧੁ॥

ਤੀਨੇ ਓਜਾੜੇ ਕਾ ਬੰਧੁ॥

(ਪੰਨਾ ੬੬੨)

ਇਸ ਕਾਰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਲੱਗਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ‘ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਵਰਗ’ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਠੀਕ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਆਪ ਕੁਰਾਹੇ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੇਗੀ ਅਤੇ ਉਹ ਆਵਾਗਮਣ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਫਸੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇੱਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਏਕਤਾ ਉੱਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਕੀਤਾ ਪਸਾਉ ਏਕੋ ਕਵਾਉ॥

(ਪੰਨਾ ੩)

ਅਜਿਹੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਸਿਵਾਏ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਅੱਗੇ ਇਹ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ ਤੇਜਮਈ ਸੂਰਜ ਅੱਗੇ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਤਾਰਾ।

ਪੀਰ-ਪੈਗੰਬਰ ਸੈਂਕੜੇ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹਨ, ਪਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਇੱਕ ਹੈ। ਉਸ ਪਰਮ-ਪਿਤਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਕਈ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ- ਹਰੀ, ਗੋਪਾਲ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਸਾਹਿਬ, ਅੱਲ੍ਹਾ, ਖੁਦਾ ਅਤੇ ਰਾਮ ਆਦਿ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵੀ ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਕੋਈ ਬੋਲੈ ਰਾਮ ਰਾਮ ਕੋਈ ਖੁਦਾਇ॥

ਕੋਈ ਸੇਵੈ ਗੁਸਈਆ ਕੋਈ ਅਲਾਹਿ॥

(ਪੰਨਾ ੮੮੫)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਸਮੇਂ ਸਮਾਜ ਨਾ-ਕੇਵਲ ਚਾਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਰਗਾਂ, (ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਕਸ਼ੱਤਰੀ, ਵੈਸ਼ ਅਤੇ ਸ਼ੂਦਰ) ਬਲਕਿ ਅਨੇਕ ਹੋਰ ਜਾਤਾਂ, ਉਪ ਜਾਤਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਖੌਤੀ ਉੱਚ ਜਾਤੀ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਜਾਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮਾਣ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਅਖੌਤੀ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਨਫ਼ਰਤ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਬਹੁਤ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ। ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਦੇ ਪਕਵਾਨ ਨੂੰ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਤੇ ਹੱਤਕ ਸਮਝੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ

ਤੁਹਾਡਾ ਭੋਜਨ ਗਰੀਬਾਂ ਤੇ ਮਿਹਨਤੀਆਂ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਭੋਜਨ ਹੋਰਨਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਤੇ ਧੱਕੇ ਜਬਰ ਨਾਲ ਖੋਹ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਭਾਈ ਲਾਲੇ ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਦਾ ਤੇ ਵੰਡ ਕੇ ਛਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਭੋਜਨ ਪਵਿੱਤਰ, ਦੁੱਧ ਵਾਂਗ ਨਰੋਆ ਤੇ ਸੁਆਦੀ ਹੈ। ਚੇਤੇ ਰੱਖੋ:

ਹਕੁ ਪਰਾਇਆ ਨਾਨਕਾ ਉਸੁ ਸੁਅਰ ਉਸੁ ਗਾਇ॥

ਗੁਰੁ ਪੀਰੁ ਹਾਮਾ ਤਾ ਭਰੇ ਜਾ ਮੁਰਦਾਰੁ ਨ ਖਾਇ॥

ਗਲੀ ਭਿਸਤਿ ਨ ਜਾਈਐ ਛੁਟੈ ਸਚੁ ਕਮਾਇ॥

ਮਾਰਣ ਪਾਹਿ ਹਰਾਮ ਮਹਿ ਹੋਇ ਹਲਾਲੁ ਨ ਜਾਇ॥

ਨਾਨਕ ਗਲੀ ਕੂੜੀਈ ਕੂੜੇ ਪਲੈ ਪਾਇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੧)

ਬਾਕੀ ਰਹੀ ਗੱਲ ਅਖੋਤੀ ਉੱਚੀਆਂ-ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੀ ਤਾਂ ਸਭ ਇਨਸਾਨ ਇੱਕੋ ਪਿਤਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹਨ ਤੇ ਸਭ ਉਸ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਹੇਠ ਹੀ ਹਨ, ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਕਰਨਾ ਵਾਧੂ ਤੇ ਫਜ਼ੂਲ ਵਿਚਾਰ ਹਨ:

ਫਕੜ ਜਾਤੀ ਫਕੜੁ ਨਾਉ॥

ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਇਕਾ ਛਾਉ॥

(ਪੰਨਾ ੮੩)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜਾਤ ਨਾ ਪੁੱਛੋ, ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਗੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜਾਤ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ:

ਜਾਣਹੁ ਜੋਤਿ ਨ ਪੂਛਹੁ ਜਾਤੀ ਆਗੈ ਜਾਤਿ ਨ ਹੇ॥

(ਪੰਨਾ ੩੪੯)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਮੇਰੀ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਨੀਵੀਂ ਤੋਂ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਮਿੱਤਰ ਤੇ ਸੰਗੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਖੋਤੀ ਉੱਚ ਜਾਤੀਏ ਤੇ ਵੱਡੇ ਲੋਕ ਸਮਝਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ। ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਥਾਂ, ਜਿਸ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਨੀਵੀਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਸਵੱਲੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ:

ਨੀਚਾ ਅੰਦਰਿ ਨੀਚ ਜਾਤਿ ਨੀਚੀ ਹੁ ਅਤਿ ਨੀਚੁ॥

ਨਾਨਕੁ ਤਿਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸਾਥਿ ਵਡਿਆ ਸਿਉ ਕਿਆ ਰੀਸ॥

ਜਿਥੈ ਨੀਚ ਸਮਾਲੀਅਨਿ ਤਿਥੈ ਨਦਰਿ ਤੇਰੀ ਬਖਸੀਸ॥

(ਪੰਨਾ ੧੫)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਾਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਅਤੇ ਛੂਤ ਛਾਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਖੰਡਨ ਕਰਦਿਆਂ ਫੁਰਮਾਇਆ :

ਜਾਤਿ ਜਨਮੁ ਨਹ ਪੂਛੀਐ ਸਚ ਘਰੁ ਲੇਹੁ ਬਤਾਇ॥

ਸਾ ਜਾਤਿ ਸਾ ਪਤਿ ਹੈ ਜੇਹੇ ਕਰਮ ਕਮਾਇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੩੦)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਜਾਤ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਣੀ ਕੇਵਲ ਅਮਲਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਨਿਬੇੜਾ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ

ਵਿਸਾਰਨ ਵਾਲਾ ਮਾੜੀ ਜਾਤ ਦਾ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

ਖਸਮੁ ਵਿਸਾਰਹਿ ਤੇ ਕਮਜਾਤਿ॥

ਨਾਨਕ ਨਾਵੈ ਬਾਝੁ ਸਨਾਤਿ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰਗਤ ਤੇ ਪੰਗਤ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਚਲਾ ਕੇ ਜਾਤੀ ਪ੍ਰਥਾ 'ਤੇ ਤਕੜੀ ਸੱਟ ਮਾਰੀ। ਏਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਧਰਮ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਮੂਰਤੀ-ਪੂਜਾ ਦਾ ਵੀ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਭੁੱਲੇ ਹੋਏ ਖੁੰਝੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਰਦ ਆਖਦੇ ਸਨ 'ਉਹ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ, ਗੂੰਗਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਹਨੇਰਾ ਘੁੱਪ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਨਾ ਇਹ ਸਹੀ ਰਸਤੇ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੂੰਹੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਇਹ ਨਾ ਸਮਝ ਲੋਕ ਪੱਥਰਾਂ ਨੂੰ ਪੂਜੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਮੂਰਤੀਆਂ ਬੇਜਾਨ ਹਨ, ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਇਸ ਭਵਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਉਤਾਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਮੂਰਤੀਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨਾ ਫਜ਼ੂਲ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਹਿੰਦੂ ਮੂਲੇ ਭੁਲੇ ਅਖੁਟੀ ਜਾਂਹੀ॥

ਨਾਰਦਿ ਕਹਿਆ ਸਿ ਪੂਜ ਕਰਾਂਹੀ॥

ਅੰਧੇ ਗੁੰਗੇ ਅੰਧ ਅੰਧਾਰੁ॥

ਪਾਥਰੁ ਲੇ ਪੂਜਹਿ ਮੁਗਧ ਗਵਾਰ॥

ਓਹਿ ਜਾ ਆਪਿ ਡੁਬੇ ਤੁਮ ਕਹਾ ਤਰਣਹਾਰੁ॥

(ਪੰਨਾ ੫੫੬)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਕੋਲ ਗਏ, ਜੋ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਪੁਜਾਰੀ ਵਰਗ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੇ ਤੇ ਪੱਥਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਭੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੀਆਂ। ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕੁਝ ਭੀ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦਾ। ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਬਣਾਏ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਰੋੜਨ ਨਾਲ ਉਹ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਹੀ ਡੁੱਬਣਗੇ। ਜਿਹੜੇ ਖੁਦ ਹੀ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਗਏ ਭਾਈ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਸੰਸਾਰ-ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਕਿਵੇਂ ਤਾਰਨਗੇ? ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ:

ਦੇਵੀ ਦੇਵਾ ਪੂਜੀਐ ਭਾਈ ਕਿਆ ਮਾਗਉ ਕਿਆ ਦੇਹਿ॥

ਪਾਹਣੁ ਨੀਰਿ ਪਖਾਲੀਐ ਭਾਈ ਜਲ ਮਹਿ ਬੁਝਹਿ ਤੇਹਿ॥

(ਪੰਨਾ ੬੩੭)

ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਫਿਰ ਪੁੱਛਿਆ ਤੁਸੀਂ ਮੜੀਆਂ, ਮਸੀਤਾਂ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਰੱਖਦੇ ਹੋਵੋਗੇ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ- ਕਿ ਮੈਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪੂਜਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਸਮਾਧਾਂ ਤੇ ਮਸਾਣਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਨੇ ਮੇਰੀ ਸੰਸਾਰੀ ਮੋਹ ਦੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਅਡੋਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਰਤੇ ਹੋਏ ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਹੁਣ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਚੰਗੀ ਲੱਗ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੀ ਮਿਹਰ ਹੈ, ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ ਤੇ ਪਛਾਣਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਹ

ਆਪ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਮੱਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਨਹੀਂ ਭਟਕਦਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਦੁਬਿਧਾ ਨ ਪੜਉ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਹੋਰੁ ਨ ਪੂਜਉ ਮਤੈ ਮਸਾਣਿ ਨ ਜਾਈ॥

ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਰਾਚਿ ਨ ਪਰ ਘਰਿ ਜਾਵਾ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਨਾਮਿ ਬੁਝਾਈ॥

ਘਰ ਭੀਤਰਿ ਘਰੁ ਗੁਰੂ ਦਿਖਾਇਆ ਸਹਜਿ ਰਤੇ ਮਨ ਭਾਈ॥

ਤੂ ਆਪੇ ਦਾਨਾ ਆਪੇ ਬੀਨਾ ਤੂ ਦੇਵਹਿ ਮਤਿ ਸਾਈ॥ (ਪੰਨਾ ੬੩੪)

ਏਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਮਰੇ ਹੋਏ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਸ਼ਰਾਧ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਸਖਤ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜੇ। ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਧਨਵਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਰੇ ਹੋਏ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸ਼ਰਾਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਘਰ ਸੱਦਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਮਰ ਗਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਛਕਾਏ ਗਏ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਮਣਸੇ ਕੱਪੜੇ ਆਦਿ ਪਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜਦੇ। ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹੀ ਕੁਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਖੱਟ ਕੇ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਕਰਮ ਦਾ ਫਲ ਹੀ, ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਧਨ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਜਹਾਨ ਵਿਚ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਖੱਟੀ ਕਮਾਈ ਨੂੰ ਵੰਡ ਕੇ ਛਕਿਆ ਜਾਵੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਸਮਝਾਇਆ:

ਜੇ ਮੋਹਾਕਾ ਘਰੁ ਮੁਹੈ ਘਰੁ ਮੁਹਿ ਪਿਤਰੀ ਦੇਇ॥

ਅਗੈ ਵਸਤੁ ਸਿਵਾਣੀਐ ਪਿਤਰੀ ਚੋਰ ਕਰੇਇ॥

ਵਢੀਅਹਿ ਹਥ ਦਲਾਲ ਕੇ ਮੁਸਫੀ ਏਹ ਕਰੇਇ॥

ਨਾਨਕ ਅਗੈ ਸੋ ਮਿਲੈ ਜਿ ਖਟੇ ਘਾਲੇ ਦੇਇ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੨)

ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨੀਂ ਢਹਿ ਪਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਬਣ ਗਿਆ। ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਨੇ ਕਰੋੜਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਧਨ-ਮਾਲ ਗਰੀਬਾਂ-ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਕਿਰਤ ਕਰਨ, ਨਾਮ ਜਪਣ ਤੇ ਵੰਡ ਕੇ ਛਕਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਵੀ ਕਿਰਤ ਕੀਤੀ। ਮੱਝਾਂ ਚਰਾਉਣਾ, ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨਾ, ਸੱਜਣ ਠੱਗ ਨੂੰ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨਾ, ਅਖੀਰਲੇ ਸਮੇਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਖੇਤੀ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਸਾਖੀਆਂ ਸਾਨੂੰ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਰਤ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ, ਹਰਾਮ ਦੀ ਅਤੇ ਲੁੱਟ-ਖਸ਼ੂਟ ਦੀ ਕਮਾਈ ਹੋਈ ਰੋਟੀ ਵੱਲੋਂ ਕਦੇ ਸੁਖ-ਚੈਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਮਾਨਦਾਰੀ

ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਰੋਟੀ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸੁਖ-ਚੈਨ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਨੇਕ ਕਮਾਈ ਹੀ ਉਸ ਨਾਲ ਨਿੱਭਦੀ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਇਹ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਵੀ ਗਵਾ ਲਿਆ ਤਾਂ ਮੁੜ ਛੇਤੀ ਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ:

ਸੁਕ੍ਰਿਤੁ ਕੀਤਾ ਰਹਸੀ ਮੇਰੇ ਜੀਅਤੇ ਬਹੁਤਿ ਨ ਆਵੈ ਵਾਰੀ॥ (ਪੰਨਾ ੧੫੪)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰਤਾਰ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰ ਸੁਣਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਮਨਸੁਖ ਇਕ ਵਪਾਰੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਸੰਗਲਾਦੀਪ (ਲੰਕਾ ਜਾਂ ਸਿਲੂਨ) ਦੇ ਰਾਜੇ ਸਿਵਨਾਥ ਨੂੰ ਭਾਈ ਮਨਸੁਖ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ। ਭਾਈ ਮਨਸੁਖ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਨੇਮਾਂ, ਮਰਯਾਦਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ।

ਜਦ ਭਾਈ ਮਨਸੁਖ ਵਾਪਸ ਪੰਜਾਬ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਰਾਜੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਚੱਲੇਗਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੇਗਾ। ਪਰ ਭਾਈ ਮਨਸੁਖ ਨੇ ਕਿਹਾ ਰਾਜਾ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਪੂਰੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਈ ਜਾਓ ਤੇ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਰਹੋ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣਗੇ। ਰਾਜਾ ਮੰਨ ਗਿਆ ਉਹ ਆਪਣੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਹਰਦਮ ਯਾਦ ਕਰਿਆ ਕਰੇ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਅਰਦਾਸਾਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਕਰੇ। ਜਦੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਕਈ ਸਾਧੂਆਂ ਨੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਚੇਲਾ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੱਸ ਕੇ, ਰਾਜੇ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਰਾਜੇ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਰਾਜੇ ਨੇ ਸਾਧੂਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ ਇਕ ਜੁਗਤ ਬਣਾਈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਸਾਧੂ ਗੁਰੂ ਬਣ ਕੇ ਆਵੇ, ਉਸ ਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਉਤਾਰਾ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਦੀ ਅੰਨ-ਪਾਣੀ ਆਦਿ ਨਾਲ ਖੂਬ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਦੀ ਪਰਖ ਲਈ ਧਨ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਲਾਲਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਪਰੰਤੂ ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਧੂ ਇਸ ਪਰਖ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਨਾ ਉਤਰਿਆ। ਰਾਜਾ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਪਾਖੰਡੀ ਹਨ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਸੰਗਲਾਦੀਪ ਪਹੁੰਚ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਰਾਜੇ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਜਾ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ। ਰਾਜੇ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਭੇਜੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਭਰਮਾ, ਡੁਲਾ ਨਾ ਸਕੀਆਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਰੱਬ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਜੁੜੇ ਬੈਠੇ ਰਹੇ ਫਿਰ ਆਪ ਨੇ ਮਿੱਠੀ ਰਸ ਭਿੰਨੀ ਤੇ ਦਇਆ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ:

ਗਾਛਹੁ ਪੁੜੀ ਰਾਜ ਕੁਆਰਿ॥

ਨਾਮੁ ਭਣਹੁ ਸਚੁ ਦੋਤੁ ਸਵਾਰਿ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੮੭)

ਜਾਓ ਬੱਚੀਓ, ਕਰਤਾਰ ਚਿੱਤ ਆਵੇ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਂ ਲਵੋ ਅਤੇ ਸੱਚੇ ਸਿੰਗਾਰ ਵਾਲੀਆਂ ਬਣੋ! ਮੋਹਨ ਆਈਆਂ, ਮੋਹੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਵੱਸ ਕਰਨ ਆਈਆਂ, ਬੱਝ ਗਈਆਂ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨੀਂ ਢਹਿ ਪਈਆਂ ਅਤੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਰਾਜੇ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਉਹ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ 'ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਵਾਰ ਠੀਕ ਹੀ ਤਾਰਨਹਾਰ ਸੱਚੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਆਪ ਆਏ ਹਨ। ਉਹ ਰਾਣੀ ਸਮੇਤ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਤੇ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਗਏ। ਤਨ-ਮਨ ਅਨੋਖੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਸਰੂਰ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਜੀਅ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਬਣ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਰਜਾ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖੀ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਉੱਥੇ ਰਹੇ, ਫਿਰ ਆਪ ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਨੂੰ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਸੌਂਪ ਕੇ ਉੱਥੋਂ ਵਿਦਾ ਹੋ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਤਰਸਯੋਗ ਸੀ। ਸੂਦਰਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਜਨੇਊ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਕੰਮ ਰਸੋਈ ਵਿਚ ਰੋਟੀ ਪਕਾਉਣਾ, ਘਰ ਦੇ ਹੋਰ ਛੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਸੰਤਾਨ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਮਰਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ, ਉਸ ਦਾ ਪਰਮ-ਧਰਮ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀ- ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਰੱਖਣਾ ਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਮਰਦ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਬਦਲੇ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਮਰਦ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਸ਼ੂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਰਖੇਲ ਬਣਾ ਕਿ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਤੀ ਦੇ ਮਰਨ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰਨ 'ਸਤੀ' ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ ਧਰਮ ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੀ ਕਾਮ ਭੁੱਖ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਨੂੰ 'ਦੇਵ ਦਾਸੀ' ਵੀ ਬਣਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ, ਮਨੂ ਸਿਮ੍ਰਤੀ 'ਤੇ ਯੋਗੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਆਦਿਕਾਂ ਦੇ ਅਸਰ ਥੱਲੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ, ਸਭ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਤੇ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਮਸ਼ੀਨ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮਨੂ ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, "ਇਸਤਰੀਆਂ ਅਗਿਆਨਣਾਂ ਹਨ, ਵੇਦ-ਮੰਤਰਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਝੂਠ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤਾਂ ਹਨ" (ਮਨੂ ਸਿਮ੍ਰਤੀ, ਅਧਿਆਇ ੫, ਸਲੋਕ ੪੭-੪੮) ਪਦਮ ਪੁਰਾਣ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਦੁਰਗਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਪਤੀ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੁੱਢਾ ਹੋਵੇ, ਕਰੂਪ ਹੋਵੇ; ਲੰਗੜਾ-ਲੂਲੂ, ਕੋਹੜੀ ਹੋਵੇ, ਡਾਕੂ, ਚੋਰ, ਕਾਤਲ ਹੋਵੇ, ਸ਼ਰਾਬੀ ਹੋਵੇ, ਜੂਏਬਾਜ਼ ਤੇ ਰੰਡੀਬਾਜ਼ ਹੋਵੇ, ਸ਼ਰ-ਏ-ਆਮ ਪਾਪ ਕਰਦਾ ਫਿਰੇ, ਪਰ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਾਂਗ ਪੂਜਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।" ਯੋਗੀਆਂ, ਜੈਨੀਆਂ, ਸਿੱਧਾਂ ਆਦਿ ਵਰਗੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਵੀ ਇਸਤਰੀ

ਬਾਰੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਸਨ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਮਸਜਿਦ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਧਰਮ ਕਰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਐਸੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੇ ਘੋਰ ਅਨਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਇਸਤਰੀ ਨੇ ਧਰਮੀ ਰਾਜਿਆਂ, ਭਗਤਾਂ, ਫਿਲਾਸਫ਼ਰਾਂ, ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਮੰਦਾ ਨਹੀਂ ਆਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸੱਚਾ ਧਰਮ ਲਿੰਗ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ‘ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਕੁੱਖ’ ਤੋਂ ਹੀ ਮਰਦ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਇਸਤਰੀ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਮੰਗਣੀ ਤੇ ਫਿਰ ਵਿਆਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਤਰੀ ਨਾਲ ਹੀ ਮਰਦ ਦੋਸਤੀ ਰੱਖਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਜੀਵਨ ਅਧੂਰਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਮਰਦ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਧੂਰੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੇਵੱਸ ਪ੍ਰਾਣੀ ਤਾਂ ਏਥੋਂ ਤਕ ਤਾਪ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਅਗਲੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਇਸਤਰੀ ਲੂਲੀ, ਲੰਗੜੀ, ਅਪਾਹਜ਼ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਨਾਲ ਵੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਰੱਖਣਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਇੰਨੇ ਸੁਖ ਇਸਤਰੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕਿਉਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾੜਾ ਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਤਰੀ ਜਾਤ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਸਕਦੀ। ਬਸ ਉਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਇਸਤਰੀ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਜੰਮਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਹੀ ਮੁਖ (ਭਾਵੇਂ ਇਸਤਰੀ ਹੋਵੇ- ਭਾਵੇਂ ਪੁਰਸ਼) ਉੱਜਲੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਹਨ :

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣੁ ਵੀਆਹੁ॥

ਭੰਡਹੁ ਹੋਵੈ ਦੋਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੈ ਰਾਹੁ॥

ਭੰਡੁ ਮੁਆ ਭੰਡੁ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡਿ ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨੁ॥

ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ॥

ਭੰਡਹੁ ਹੀ ਭੰਡੁ ਉਪਜੈ ਭੰਡੈ ਬਾਝੁ ਨ ਕੋਇ॥

ਨਾਨਕ ਭੰਡੈ ਬਾਹਰਾ ਏਕੋ ਸਚਾ ਸੋਇ॥

ਜਿਤੁ ਮੁਖਿ ਸਦਾ ਸਾਲਾਹੀਐ ਭਾਗਾ ਰਤੀ ਚਾਰਿ॥

ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਤਿਤੁ ਸਚੈ ਦਰਬਾਰਿ॥

(ਪੰਨਾ ੪੨੩)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਤੋਂ ਤੁਰ ਕੇ ਤਲਵੰਡੀ, ਸ਼ਕਰਪੁਰ, ਗਾਜ਼ੀ ਖਾਂ ਆਦਿ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਸੱਚੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਆਪ ਸਿੰਧ ਪਹੁੰਚੇ। ਉੱਥੋਂ ਉਹ ਹਾਜੀਆਂ ਦੇ ਇਕ ਜਥੇ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਮੱਕੇ ਸ਼ਰੀਫ ਜਾ ਅੱਪੜੇ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਬਾਬਾ ਫਿਰਿ ਮੱਕੇ ਗਇਆ ਨੀਲ ਬਸਤ੍ਰ ਧਾਰੇ ਬਨਵਾਰੀ।

ਆਸਾ ਹਥਿ ਕਿਤਾਬ ਕਛਿ ਕੁਜਾ ਬਾਂਗ ਮੁਸੱਲਾ ਧਾਰੀ।

ਬੈਠਾ ਜਾਇ ਮਸੀਤ ਵਿਚਿ ਜਿਥੈ ਹਾਜੀ ਹਜਿ ਗੁਜਾਰੀ। (ਵਾਰ ੧:੩੨)

ਉੱਥੇ ਪੁੱਜਦਿਆਂ ਸਾਰ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਭਰਮ ਦੂਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸੱਚੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਉੱਥੇ ਕਾਅਬੇ ਵੱਲ ਪੈਰ ਪਸਾਰ ਕੇ ਸੌਂ ਗਏ। ਸਭ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਥਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਾਅਬੇ ਵੱਲ ਪੈਰ ਪਸਾਰ ਕੇ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੇ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਉਹ ਵੱਡਾ ਗੁਨਾਹ ਅਤੇ ਕਾਅਬੇ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁੱਤਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਹਾਜੀ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਜੀਵਨ ਨਾਮੀ ਇਕ ਹਾਜੀ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਠੁੱਡ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਤੂੰ ਕੌਣ ਕਾਫ਼ਰ ਹੈਂ ਜੋ ਖੁਦਾ ਦੇ ਘਰ ਵੱਲ ਪੈਰ ਪਸਾਰੀ ਪਿਆ ਹੈਂ? ਕੋਈ ਹੋਸ਼ ਕਰ! ਇਹ ਖੁਦਾ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਹੈ, ਵੱਡਾ ਗੁਨਾਹ ਹੈ।”

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, “ਮਿੱਤਰਾ ਮੈਂ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਹਾਂ, ਥੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ। ਜਿੱਧਰ ਰੱਬ ਦਾ ਘਰ ਨਹੀਂ, ਮੇਰੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਓਧਰ ਨੂੰ ਕਰ ਦੇ।” ਜੀਵਨ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਘਸੀਟ ਕੇ ਉਸ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਕੀਤੀਆਂ ਜਿੱਧਰ ਕਾਅਬਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਉਤਾਂਹ ਤੱਕਿਆ ਤਾਂ ਵੇਖਿਆ ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪੈਰ ਹੁਣ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਓਧਰ ਹੀ ਕਾਅਬਾ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਨੇ ਲੱਤਾਂ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਕੀਤੀਆਂ। ਕਾਅਬਾ ਵੀ ਉਸੇ ਪਾਸੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸਭ ਨੂੰ ਦਿੱਸਿਆ।

ਜੀਵਨ ਤੇ ਹੋਰ ਹਾਜੀ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਵੇਖ ਲਿਆ ਜੇ ਮਿੱਤਰੇ! ਕਿ ਰੱਬ ਦਾ ਘਰ ਤਾਂ ਹਰ ਪਾਸੇ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਅੱਲ੍ਹਾ ਪੂਰਬ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਵੀ। ਤੁਸੀਂ ਜਿੱਧਰ ਮੂੰਹ ਕਰੋ ਓਧਰ ਹੀ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦਾ ਘਰ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਹਜ਼ਰਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਚਨ ਭੁੱਲ ਗਏ ਹੋ। ਕਾਫ਼ਰ ਤੁਸੀਂ ਹੋ ਕਿ ਮੈਂ?” ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਖੁਦਾ ਤੇ ਖੁਦਾ ਦਾ ਵਾਸ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਜਾ ਬਾਬਾ ਸੁਤਾ ਰਾਤਿ ਨੋ ਵਲਿ ਮਹਰਾਬੇ ਪਾਇ ਪਸਾਰੀ।

ਜੀਵਣਿ ਮਾਰੀ ਲਤਿ ਦੀ ਕੇਹਤਾ ਸੁਤਾ ਕੁਫਰ ਕੁਫਾਰੀ।

ਲਤਾ ਵਲਿ ਖੁਦਾਇ ਦੇ ਕਿਉ ਕਰਿ ਪਇਆ ਹੋਇ ਬਜਿਗਾਰੀ।

ਟੰਗੋਂ ਪਕੜਿ ਘਸੀਟਿਆ ਫਿਰਿਆ ਮੱਕਾ ਕਲਾ ਦਿਖਾਰੀ।

ਹੋਇ ਹੈਰਾਨੁ ਕਰੇਨਿ ਜੁਹਾਰੀ॥੩੨॥

(ਵਾਰ ੧:੩੨)

ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਾਜੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਆ ਜੁੜੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਮਖ਼ਦੂਮ ਰੁਕਨਦੀਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਖੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁੱਛਿਆ, ਤੁਸੀਂ ਹਿੰਦੂ ਹੋ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਕਿ “ਨਾ ਮੈਂ ਹਿੰਦੂ ਹਾਂ, ਨਾ ਮੈਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਰਚਿਆ ਪੰਜਾਂ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਪੁਤਲਾ

ਹਾਂ।” ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਹਿੰਦੂ ਵੱਡਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ?”

ਪੁਛਨਿ ਗਲ ਈਮਾਨ ਦੀ ਕਾਜੀ ਮੁਲਾਂ ਇਕਠੇ ਹੋਈ।

ਵਡਾ ਸਾਂਗ ਵਰਤਾਇਆ ਲਖਿ ਨ ਸਕੈ ਕੁਦਰਤਿ ਕੋਈ।

ਪੁਛਨਿ ਫੋਲਿ ਕਿਤਾਬ ਨੋ ਹਿੰਦੂ ਵਡਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨੋਈ?

ਬਾਬਾ ਆਖੇ ਹਾਜੀਆ ਸੁਭਿ ਅਮਲਾ ਬਾਝਹੁ ਦੋਨੋ ਰੋਈ।

ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੁਇ ਦਰਗਹ ਅੰਦਰਿ ਲਹਨਿ ਨ ਵੋਈ। (ਵਾਰ ੧: ੩੩)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ ਜਾਂ ਅਖਵਾਉਣ ਨਾਲ ਬੰਦਾ ਵੱਡਾ ਜਾਂ ਨਿੱਕਾ, ਉੱਚਾ ਜਾਂ ਨੀਵਾਂ, ਚੰਗਾ ਜਾਂ ਮੰਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਚੰਗਾ ਜਾਂ ਵੱਡਾ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਕਰਨੀ ਚੰਗੀ ਹੈ। ਭੈੜੇ ਤੇ ਨੀਵੇਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹਿੰਦੂ ਵੀ ਨੀਵਾਂ ਤੇ ਭੈੜਾ ਹੈ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ। ਫਿਰ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਮਰਨ ਮਗਰੋਂ ਬੰਦੇ ਦੇ ਚੰਗੇ-ਮੰਦੇ ਕੰਮ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚੰਗਾ-ਮੰਦਾ ਫਲ ਉਸ ਨੂੰ ਭੋਗਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੋਖੀ ਚਰਚਾ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਸਭ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾ ਹੋ ਗਈ। ਉੱਥੇ ਜੁੜੇ ਹਾਜੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਦਿਲ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਮਖਦੂਮ ਰੁਕਨਦੀਨ ਹੋਰੀਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨੀਂ ਢਹਿ ਪਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਤੁਸਾਂ ਸਾਡਾ ਕੁਫਰ ਤੇ ਕੁਫਰ ਦਾ ਹਨੇਰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਹਿਬਰ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ।

ਧੁਰੋਂ ਪਠਾਏ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ‘ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ’ ਨੂੰ ਆਪ ਵੀ ਉਚਾਰਿਆ ਤੇ ਸੰਭਾਲਿਆ ਵੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਧਾਂ ਨਾਲ ਗੋਸ਼ਟ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਧਾਂ ਨਾਲ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ’ਤੇ ਚਰਚਾ ੪ ਥਾਵਾਂ ’ਤੇ ਹੋਈ।

ਗੋਰਖ ਮਤੇ, ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ, ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਅਤੇ ਅਚਲ ਬਟਾਲੇ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਗੋਰਖ ਮਤੇ ਨਾਮੇ ਸਥਾਨ ’ਤੇ ਪੁੱਜੇ। ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਸਿੱਧਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਡੇਰਾ ਸੀ। ਇਹ ਲੋਕ ਸਿੱਧੀਆਂ ਅਤੇ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਵਿਖਾ-ਵਿਖਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਭੇਟਾ ਵਸੂਲਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬ ਵੱਲੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਅਨੇਕਾਂ ਭਰਮਾਂ ਵਹਿਮਾਂ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਅਜਿਹੇ ਪਖੰਡੀ-ਧਰਮੀ ਜੋ ਆਪ ਕੁਰਾਹੇ ਪਏ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਪੁੱਜੇ। ਸਿੱਧਾਂ ਨੇ ਚਰਚਾ ਬਹਿਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਹਾਰ ਖਾ ਗਏ ਤੇ ਹਾਰ ਮੰਨ ਗਏ। ਬਾਣੀ ਆਨੁਸਾਰ:

ਕਵਨ ਤੁਮੇ ਕਿਆ ਨਾਉ ਤੁਮਾਰਾ ਕਉਨੁ ਮਾਰਗੁ ਕਉਨੁ ਸੁਆਓ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੮)

ਜੋਗੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ- ਤੁਸੀਂ ਕੌਣ ਹੋ? ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਨਾਮ ਹੈ? ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਮਤ ਤੇ ਕੀ ਮਕਸਦ ਹੈ? ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ - ਮੈਂ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਜਪਦਾ ਹਾਂ, ਪ੍ਰਭੂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਮੇਰੀ ਅਰਦਾਸਿ ਹੈ ਤੇ ਮੇਰੀ ਇਹੀ ਮਤ ਹੈ। ਮੈਂ ਸੰਤ ਜਨਾਂ ਤੋਂ ਸਕਦੇ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਇਹ ਹੀ ਮੇਰਾ ਮਕਸਦ ਹੈ :

ਸਾਚੁ ਕਹਉ ਅਰਦਾਸਿ ਹਮਾਰੀ ਹਉ ਸੰਤ ਜਨਾ ਬਲਿ ਜਾਓ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੮)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਅਸਲ ਜੋਗ ਉਹ ਨਹੀਂ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ-ਪੀ ਕੇ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹੋ। ਅਸਲ ਜੋਗ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਨਾਮ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਉਚਾਰਿਆ ਜਾਵੇ। ਮਨ ਕਰਤਾਰ ਵਿਚ ਤੇ ਹੱਥ ਕਾਰ ਵਿਚ ਲਾ ਕੇ ਰੱਬ ਦੇ ਜੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਭੁੱਲਿਆਂ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦੇ ਰਾਹੇ ਪਾਇਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਜਾਲ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਸਾਰੇ ਸਿੱਧਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਤੁਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਬਾਬਰ ਨੇ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲੋਂ ਤੁਰਦੇ ਹੋਏ ਜਦੋਂ ਸੈਦਪੁਰ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਬਾਬਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵੀ ਮਾਰੋ-ਮਾਰ ਕਰਦੀਆਂ ਸੈਦਪੁਰ ਆ ਗਈਆਂ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਅੱਤ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਤਬਾਹੀ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਇਕਨਾ ਵਖਤ ਖੁਆਈਅਹਿ ਇਕਨਾ ਪੂਜਾ ਜਾਇ॥

ਚਉਕੇ ਵਿਣੁ ਹਿੰਦਵਾਣੀਆ ਕਿਉ ਟਿਕੇ ਕਢਹਿ ਨਾਇ॥

ਰਾਮੁ ਨ ਕਬਹੂ ਚੇਤਿਓ ਹੁਣਿ ਕਹਣਿ ਨ ਮਿਲੈ ਖੁਦਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੪੧੭)

ਸੈਦਪੁਰ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੇ ਪੰਜੇ ਵਿਚ ਫਸ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਮੁਸਲਮਾਨੀਆਂ ਦੇ ਨਮਾਜ਼ ਦਾ ਤੇ ਹਿੰਦਵਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪੂਜਾ ਦਾ ਵਖਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਖੁੰਝ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਅੱਗੇ ਨਹਾ ਕੇ ਟਿੱਕੇ ਲਾ ਕੇ, ਸੁੱਚੇ ਚੌਂਕੇ ਵਿਚ ਬੈਠਦੀਆਂ ਸਨ, ਹੁਣ ਨਾਂਹ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ ਟਿੱਕੇ ਲਾ ਸਕਦੀਆਂ ਨੇ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਸੁੱਚੇ ਚੌਂਕੇ ਵਿਚ ਬੈਠਦੀਆਂ ਨੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਨ ਜੋਬਨ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਕਦੇ ਰਾਮ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੁਣ ਹਾਲਤ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਖੁਦਾ-ਖੁਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਖ ਸਕਦੇ।

ਜਦ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਤੇ ਕੱਟ-ਵੱਢ ਬੰਦ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਬਚੇ ਰਹੇ ਮਰਦਾਂ, ਤੀਵੀਆਂ, ਮੁੰਡਿਆਂ ਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਦੇ ਮਾਲ ਦੀਆਂ ਪੰਡਾਂ ਚੁਕਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਬਾਬਰ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵੱਲ ਹਿੱਕਿਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਦਿਲ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੇਖ- ਵੇਖ ਕੇ ਭਰ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਡੁਲ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਮਰਦਾਨਿਆ! ਰਬਾਬ ਵਜਾ, ਬਾਣੀ ਆਈ ਏ।” ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਮੰਨਿਆ ਤੇ ਰਬਾਬ ਵੱਜਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉੱਚੀ, ਸੁਰੀਲੀ, ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਕੀਰਤਨ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤਕ ਸੁਣਿਆ ਗਿਆ। ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖ ਹੌਲੇ ਜਾਪਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਸਭ ਨੂੰ ਚੱਕੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕਿ ਫੌਜ ਵਾਸਤੇ ਆਟਾ ਪੀਹੋ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਵੀ ਇਕ-ਇਕ ਚੱਕੀ ਮਿਲੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲੇ ਤਾਂ ਚੱਕੀ ਪੀਹੀ ਜਾਣ ਅਤੇ ਨਾਲੇ ਉੱਚੀ, ਮਿੱਠੀ, ਸੁਰੀਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਰੱਬੀ-ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰੀ ਜਾਣ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਰੱਬੀ 'ਨਾਦ' ਸੁਣ ਕੇ ਚੱਕੀ ਪੀਹਣ ਵਾਲਿਆਂ

ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖ ਭੁੱਲ ਗਏ। ਉਹ ਮਗਨ ਜਿਹੇ ਹੋ ਕੇ, ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਚੱਕੀਆਂ ਚਲਾਈ ਗਏ। ਬਾਬਰ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਜਦ ਕੈਦਖਾਨੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਇਹ ਸਭ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਖਬਰ ਕੀਤੀ। ਬਾਬਰ ਆਪ ਆਇਆ ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਰੱਬੀ-ਨੂਰ ਭਰੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਠਠਬਰ ਗਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਇਸ ਥਾਂ ਅਜਿਹੇ ਸਾਈਂ ਲੋਕ ਹਨ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਨਗਰ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਤੇ ਉਜਾੜਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਾ ਦੇਂਦਾ।”

ਫੇਰ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਮਾਫੀ ਮੰਗੀ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਸਾਈਂ ਲੋਕੋ ! ਜਾਉ, ਤੁਸੀਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ।” ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਜੇ ਤੁਹਾਡਾ ਪਛੋਤਾਵਾ ਦਿਲੋਂ ਹੈ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਛੱਡੋ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਮਾਲ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰੋ।” ਬਾਬਰ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਕਿਹਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:-

ਇਕਿ ਘਰਿ ਆਵਹਿ ਆਪਣੈ ਇਕਿ ਮਿਲਿ ਮਿਲਿ ਪੁਛਹਿ ਸੁਖ॥

ਇਕਨਾ ਏਹੋ ਲਿਖਿਆ ਬਹਿ ਬਹਿ ਰੋਵਹਿ ਦੁਖ॥

ਜੋ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਸੋ ਥੀਐ ਨਾਨਕ ਕਿਆ ਮਾਨੁਖ॥ (ਪੰਨਾ ੪੧੨)

ਅਖੀਰ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਯੋਗ ਸਮਝ ਕੇ ਆਪਣਾ ਅੰਗ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ। ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿੱਚੋਂ ਖਰੇ ਉਤਰੇ। ਜਗਤ-ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਗ ਨਾਲ ਲਗਾ ਕੇ ‘ਅੰਗਦ’ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ) ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ:

ਅਬ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਅੰਗ ਤੇ ਭਇਆ।

ਤੂੰ ਲਹਿਨਾ ਮੈਂ ਦੇਨਾ ਭਇਆ।

(ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ :

ਤਖਤਿ ਬਹੈ ਤਖਤੈ ਕੀ ਲਾਇਕ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੩੮)

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਸੌਂਪ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਆਪ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ੧੫੩੯ ਈ. ਵਿਚ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ।

ਹਵਾਲੇ ਪੁਸਤਕਾਂ

੧. ਪ੍ਰੋ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ., ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ

੨. ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) ਜੋਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

੩. ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼

ਨਿਰਭੈਅ ਯੁੱਗ-ਪੁਰਸ਼ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ

—ਜਨਾਬ ਸ਼ਫੀ ਮੁਹੰਮਦ ਮੁੰਗੋ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (੧੪੬੯ ਈ.) ਸਮੇਂ ਸਮੁੱਚਾ ਭਾਰਤ ਅਧੋਗਤੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸੀ। ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਗਿਰਾਵਟ ਸੀ। ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦੀ ਦਲਦਲ ਵਿਚ ਫਸਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਨੇਕਾਂ ਰਾਜੇ ਜਾਲਮ, ਦੁਰਾਚਾਰੀ, ਭੋਗ-ਵਿਲਾਸੀ ਸਨ। ਜੋਗੀ-ਨਾਥ ਮਨੁੱਖੀ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਭਾਲਦੇ ਫਿਰਦੇ ਸਨ। ਮੁੱਲਾਂ-ਮੁਲਾਣਿਆਂ, ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ, ਜੋਗੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਨੋਂ ਵਿਸਾਰ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੂਠੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ, ਅਡੰਬਰਾਂ ਤੇ ਪੂਜਾ ਦੀਆਂ ਗ਼ਲਤ ਰਵਾਇਤਾਂ ਵਿਚ ਉਲਝਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਦਾਚਾਰਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ:

ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਸਾਈ ਧਰਮੁ ਪੰਖ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ ॥

ਕੂੜੁ ਅਮਾਵਸ ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹ ਚੜ੍ਹਿਆ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੫)

ਨਿੱਘਰੀ ਧਾਰਮਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਦਸ਼ਾ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੱਡਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ। ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਮਨੋਂ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਬਦਲਣਾ ਐਨਾ ਸੌਖਾ ਤੇ ਦੋ-ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਮਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਪੰਜਾਬ ਸਮੇਤ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਤੇ ਕਈ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਹਿਮ-ਭਰਮ, ਬੂਠੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਅਤੇ ਫੋਕੇ ਰਸਮ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਏਕਤਾ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ, ਸੱਚ, ਪਿਆਰ, ਇਮਾਨਦਾਰੀ, ਨਿਮਰਤਾ, ਨੇਕੀ, ਸੱਚੀ ਸੇਵਾ, ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ, ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਵਰਗੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਛੂਤ-ਛਾਤ ਦੇ ਖ਼ਾਤਮੇ ਲਈ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਨਿਰਾਦਰ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਇਆ:

ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੩)

ਜਿੱਥੇ ਆਪ ਨੇ ਨਰੋਈਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਉੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਸਦਾਚਾਰਕ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਬਲਵਾਨ ਬਣਾਇਆ, ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ

*ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਅਵਾਰਡੀ, ਮੁਹੱਲਾ ਕਰਤਾਰਪੁਰਾ (ਕਹੂਟਾ), ਨਾਭਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪਟਿਆਲਾ— ੧੪੭੨੦੧; ਮੌ. +੯੧੯੫੦੧੧-੧੭੭੭੨

ਸ੍ਵੈ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਅਣਖ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਦਾ ਜਾਗ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਖੁਦ ਨਿਪੜਕ ਅਤੇ ਨਿਰਭੈਅ ਹੋ ਕੇ ਤੱਤਕਾਲੀਨ ਜਾਲਮ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਤੇ-ਕਸਾਈ ਆਦਿ ਸਖਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਭੰਡਿਆ:

ਰਾਜੇ ਸੀਹ ਮੁਕਦਮ ਕੁਤੇ॥ ਜਾਇ ਜਗਾਇਨਿ ਬੈਠੇ ਸੁਤੇ ॥

ਚਾਕਰ ਨਹਦਾ ਪਾਇਨਿ ਘਾਉ॥ ਰਤੁ ਪਿਤੁ ਕੁਤਿਹੋ ਚਟਿ ਜਾਹੁ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੮੮)

ਆਪ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨਿਰਭੈਤਾ ਤੇ ਨਿਡਰਤਾ ਨਾਲ ਬਾਬਰ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਕੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪ ਪਹਿਲੇ ਪੁਰਸ਼ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਜਬਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੋਕ ਰਿਵਾਜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਪੰਡਿਤ ਆਪ ਨੂੰ ਸੂਤ ਦਾ ਜਨੇਊ ਪਾਉਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੰਡਿਤ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਪੰਡਿਤ ਜੀ! ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਜਨੇਊ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਕਦੇ ਵੀ ਨਾ ਟੁੱਟੇ। ਆਪ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ:

ਦਇਆ ਕਪਾਹ ਸੰਤੋਖੁ ਸੂਤੁ ਜਤੁ ਗੰਢੀ ਸਤੁ ਵਟੁ ॥

ਏਹੁ ਜਨੇਊ ਜੀਅ ਕਾ ਹਈ ਤ ਪਾਡੇ ਘਤੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੧)

ਸਮੁੱਚੀ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਜੋਤ ਨਾਲ ਜੋੜਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਸਮਾਜਿਕ ਚੇਤਨਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਕੇ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀਬਾਲਤਾ ਤੇ ਪਰਸਪਰ ਪਿਆਰ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਚਾਰ ਯਾਤਰਾਵਾਂ (ਉਦਾਸੀਆਂ) ਕੀਤੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੌਰਾਨ ਆਪ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਸਮੇਤ ਸਮੁੱਚੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਹੱਕ-ਹਲਾਲ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਫੁਰਮਾਇਆ:

ਹਕੁ ਪਰਾਇਆ ਨਾਨਕਾ ਉਸੁ ਸੁਅਰ ਉਸੁ ਗਾਇ ॥

ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਹਰਾਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਲਹੂ ਬਰਾਬਰ ਸਿੱਧ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਨੇ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਇਸੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਸੱਜਣ ਠੱਗ ਅਤੇ ਕੌਡੇ ਰਾਖਸ਼ ਵਰਗੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕੁਰਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਪਾਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ, ਸੱਚ ਬੋਲਣ, ਨਾਮ ਜਪਣ ਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਭੈਅ, ਰੋਹਬ, ਹੀਣ ਤੇ ਦਾਸ ਭਾਵਨਾ ਕੱਢ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਡਰਤਾ, ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ, ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਸ੍ਵੈਮਾਣ, ਅਣਖ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਜਿਊਣ ਲਈ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਤੇ ਅਨਿਆਂ ਖ਼ਿਲਾਫ ਚੱਟਾਨ ਵਾਂਗ ਡਟਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ। ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਅੰਤਰਜਾਮੀ, ਨਿਰਭੈਅ ਅਤੇ ਯੁੱਗ-ਪੁਰਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ੧੫੩੯ ਈ. ਵਿਚ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ।

ਨਿਰੰਕਾਰ ਸਰੂਪਾ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਿਰੰਕਾਰੀ

ਸਰਧਾਵਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਸਦਾ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾਜ਼ਰ

—ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ*

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਥੰਮੇ ਕੋਇ ਨਾ ਸਾਧੁ ਬਿਨ ਸਾਧੁ ਨ ਦਿਸੈ ਜਗਿ ਵਿਚ ਕੋਆ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਉਧਾਰਨ ਉਭਾਰਨ ਦਾ ਥੰਮ ਹੋਏ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਸਰੂਪ ਬਿਨਾ ਨਾ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਸਾਧ ਹੋਇਆ ਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਹੀ ਸੱਚੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੋਏ ਹਨ, ਜੋ ਧੁਰੋਂ ਧੁਰ ਦਰਬਾਰੋਂ ਅਜ਼ਲੀ ਅਬਦੀ ਗੁਰੂ ਥਾਪੇ ਗਏ ਹਨ। ਸੱਚੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਪਦਵੀ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ :

ਸਤਿਗੁਰ ਬਾਝੁ ਗੁਰੁ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਨਿਗੁਰੇ ਕਾ ਹੈ ਨਾਉ ਬੁਰਾ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੩੫)

ਦੇ ਗੁਰਵਾਕ ਦੇ ਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸੱਚੇ ਸਤਿਗੁਰ ਤਾਈਂ ਨਾ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਹੋਇਆ ਹੈ ਨਾ ਕੋਈ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਭ ਨਿਗੁਰੇ ਹੀ ਹਨ, ਐਵੇਂ ਆਪੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਬਣ ਬਣ ਬਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੱਚੀ ਗੁਰਤਤਾ ਵਾਲੀ ਨੀਸ਼ਾਨੀ ਕਿਸੇ ਅੰਦਰਿ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭੂਤ-ਭਵਿੱਖਤ ਦੇ ਜਾਣੂ— ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਏਸ ਮਹਾਂਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ :

ਏਕ ਏਕ ਮਤ ਇਕ ਇਕ ਧਾਮਾ ॥ ਘਰ ਘਰ ਹੋਇ ਬੈਠ ਹੈ ਰਾਮਾ ॥

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੋਂਦਿਆਂ ਡਿੱਭੀ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ੨੨ ਮੰਜੀਆਂ ਲੱਗ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਕਾਲੇ ਬੋਲੇ ਆਵਣ ਵਾਲੇ ਕਲੀ ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਅਜਿਹੇ ਡਿੱਭੀ ਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਦਾਣ ਵਾਲੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਹੋ ਬੈਠਣਗੇ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸੱਚੀ ਗੁਰਤਤਾ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਕਾਜ ਸਰੇ ਸਵਰੇਗਾ ਨਹੀਂ। ਤਾਂ ਸਮਰੱਥ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਇਹ ਧੁਰਵਾ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਆਦਿ ਅੰਤ ਏਕੈ ਅਵਤਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਤਾਬਿਆ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਅੰਦਰਿ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਾਲੀ ਸੱਚੀ ਕਲਾ ਵਰਤੇਗੀ। ਏਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹੀ ਜਾਂਚ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਨੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂਆਂ ਵਾਲਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਇਕੱਲਾ ਪਿਆਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪਦਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੰਮਿਲਤ ਸੱਚੀ ਪ੍ਰਮਾਰਥੀ ਕਲਾ ਕੌਸਲ ਅੰਦਰਿ ਹੀ ਸੱਚੜੀ ਗੁਰਤਤਾ ਵਾਲੀ ਸਚੀ ਕਲਾ ਵਰਤੇਗੀ ਅਤੇ ਅਜ਼ਲ ਅਬੱਦ ਤਾਈਂ ਵਰਤਦੀ ਰਵੇਗੀ। ਦਸਾਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀਆਂ ਪਿੱਛੋਂ ਦੇਹਧਾਰੀ

*ਗੁਰਪੁਰਵਾਸੀ।

ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਸਦਾਵਣ ਵਾਲੀ ਗੁਰੂ ਡੰਮ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਿਰੰਕਾਰੀ (ਨੌਂ ਜਾਮੇ) ਬਾਝੋਂ ਸਭ ਨਿਗੁਰੇ ਨਿਗਸਾਏ ਡਿੰਭੀ ਗੁਰੂ ਹਨ। ਸੱਚੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸਚੀ ਨੀਸਾਨੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਧੁਰੋਂ ਧੁਰ ਦਰਬਾਰੋਂ ਬਖਸ਼ੇ ਹੋਏ ਨਾਮ ਸੰਪੰਨ ਹੋਣਗੇ, ਹੋਰ ਸਭ ਨਾਮ ਹੀਣੇ ਮੀਣੇ ਡਿੰਭੀ ਗੁਰੂ ਹੀ ਹਨ। ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬਿਨਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਬਣ-ਬਣ ਬਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਨਾਮ ਸਚੜਾ ਨਾਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਝੋਂ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਸਦਾ ਹੀ ਹਾਜ਼ਰ-ਨਾਜ਼ਰ ਸ਼ਰਧਾ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਹਨ ਮਤ ਜਾਣੇ ਕਿ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਦੇਹ ਧਾਰਨ ਸਮੇਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸ ਦਿਖਾਵਣ ਹਾਰੇ ਸਨ; ਹੁਣ ਭੀ ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੀ ਹਨ। ਕਿਤੇ ਗਏ ਨਹੀਂ, ਹਰ ਥਾਂ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਨੂੰ ਆਵਣ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਚੁਰਾਸੀ ਦੇ ਗੋੜ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਸਮਝਣਾ ਅਲਪਗ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਸਰਬਗਤਾ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਖਸ਼ੇ ਹੋਏ ਲਾਲ ਹੁਣ ਭੀ ਹਰ ਦਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਨੂੰ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਤੇ ਸਰਬ-ਵਿਆਪੀ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਬਖਸ਼ੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲਾਲ ਗੁਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਭੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਓਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੀ ਦਰਸਨ-ਦੀਦਾਰ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਦਮ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਿ ਅੱਗੇ ਭੀ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਸਦਾ ਹੀ ਅਬਿਨਾਸੀ ਪੁਰਖ ਹਨ। ਉਹ ਆਵਣ ਜਾਣ ਅੰਦਰਿ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਸੱਚਾ ਸਾਧ ਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਝੋਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਭੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕਹਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਸੱਚ ਮਰਤਬਾ ਸੱਚੀ ਗੁਰਤਤਾ ਵਾਲਾ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਨੂੰ ਹੀ ਧੁਰ ਦਰਗਾਹੋਂ ਅਰਪਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਥਾਉਂ-ਥਾਈਂ ਨਾਮ-ਹੀਣੇ ਮੀਣੇ ਗੁਰੂ ਜੋ ਬਣ-ਬਣ ਬਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸੱਚੀ ਗੁਰਤਤਾ ਦੀ ਕਲਾ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਖਾਲੀ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਸੱਚੇ ਧੁਰ ਦਰਬਾਰੀ ਗੁਰੂ ਹਨ। ਹੋਰ ਕੁੜਾਵੇ ਗੁਰੂ ਚਾਹੇ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਅਡੰਬਰ ਸਾਜੀ ਫਿਰਨ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਦਰਸ਼ਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਦੁਨਿਆਵੀ ਮਨੋਰਥਾਂ ਪੂਰਨ ਕਰਨਹਾਰੇ ਮਨੁਸ਼ ਐਵੇਂ ਅਤੇ ਨਿਸਫਲ ਹੀ ਵੱਡ ਅਡੰਬਰੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਪੇ ਬਣ ਬੈਠੇ ਡਿੰਭੀ ਗੁਰੂਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨੀ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਰੰਚਕ ਮਾਤਰ ਭੀ ਸੱਚੀ ਗੁਰਤਤਾ ਵਾਲੀ ਕਲਾ ਨਹੀਂ। ਅਜਿਹੇ ਅਡੰਬਰੀ ਮੀਣੇ ਨਾਮ ਹੀਣ ਡਿੰਭੀ ਗੁਰੂ ਅੰਤ ਨੂੰ ਪਛਤਾਵਣਗੇ ਅਤੇ ਮੂੰਹੋਂ ਮੂੰਹ ਚੋਟਾਂ ਖਾਣਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਸੱਚੀ ਦਰਗਾਹੋਂ ਮੁਦਗਰਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਪਵੇਗੀ, ਫਿਰ ਇਹ ਬਿਲਲਾਵਣਗੇ ਤੇ ਚੀਖਣਗੇ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੀਖ-ਪੁਕਾਰ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਇਹ ਲੋਗ

ਡਿੰਭੀ ਗੁਰੂ ਬਣਨ ਦਾ ਡਿੰਭ ਧਾਰੀ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਓਹੀ ਪੁਰਸ਼ ਪਲਟੇ ਵਜੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਦਗਰਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਦੇਣਗੇ, ਪਰੰਤੂ ਡਿੰਭੀ ਗੁਰੂ ਬਣਨ ਦਾ ਚਸਕਾ ਇਤਨਾ ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਤਤਾ ਵਾਲੀ ਕਲਾ ਦੇ ਹੋਂਦਿਆਂ ਭੀ ਇਹ ਡਿੰਭੀ ਪੁਰਸ਼ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਮਸਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਰਬ-ਕਲਾ ਸਮਰੱਥ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਹੀ ਕੇਵਲ ਐਸਾ ਸਮਰੱਥ ਗੁਰੂ ਹੈ, ਜੋ ਜਹਾਂ ਤਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਹਰ ਜਗਾ ਜ਼ਰੀਰ ਪਜ਼ੀਰ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਉੱਪਰ ਸ਼ਰਧਾ ਰੱਖਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹਰ ਬਾਬ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਅਪਦਾ ਤੋਂ ਛੁਡਾਇ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਲੋਕ ਬੜੇ ਹੀ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਹਨ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੂਰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਡਿੰਭਤਾ ਵਾਲੀ ਦੇਹ ਧਾਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਫਰਜ਼ੀ ਗੁਰਤਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਕੁਸਮਝ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਪਾਜ ਅੰਤ ਕਾਲ ਉਘੜ ਜਾਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਘੜ ਕੇ ਰਹੇਗਾ :

ਇਕਾ ਬਾਣੀ ਇਕੁ ਗੁਰੁ ਇਕੋ ਸਬਦੁ ਵੀਚਾਰਿ ॥ (ਪੰਨਾ ੬੪੬)

ਵਾਲੇ ਗੁਰਵਾਕ ਦੇ ਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਸਮੇਂ ਅੰਦਰਿ ਇੱਕੋ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਉਹ ਵੀ ਓਹ ਗੁਰੂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਧੁਰ ਦਰਗਾਹੋਂ ਸਬਦ ਵੀਚਾਰ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਸੱਚੀ ਦਾਤਿ ਮਿਲੀ ਹੋਵੇ। ਜਦੋਂ ਦੇਖੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਥਾਉਂ ਥਾਈਂ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਡਿੰਭੀ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਮਚੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤਾਂ ਉਪਰਲੇ ਗੁਰਵਾਕ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਅੰਦਰਿ ਇਹ ਹੀ ਸੱਚਾ ਵੀਚਾਰ ਸਫੁਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਭਰਮਾਰ ਸਭ ਝੂਠੀ ਭਰਮਾਰ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸੱਚੀ ਗੁਰਮਤਿ ਇਹੋ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕੋ ਗੁਰੂ ਧੁਰੋਂ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੋਇਆ ਗੁਰੂ ਹੀ ਸੱਚਾ ਗੁਰੂ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਹ ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਇਲਾਹੀ ਦਾਤਿ ਜਦ ਸਦੀਵ ਲਈ ਗੁਰੂ ਦਰਗਾਹੋਂ ਨਸੀਬ ਹੋਏ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਭੀ ਵਡ-ਅਡੰਬਰੀ ਡਿੰਭੀ ਨੂੰ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਇਕ ਤੋਂ ਅਨੇਕ ਡਿੰਭੀ ਗੁਰੂ ਸਦਾਵਣ ਵਾਲੇ ਸਭ ਝੂਠੇ ਅਤੇ ਅਡੰਬਰੀ ਹੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਅਡੰਬਰ ਸਾਜੀ ਡਿੰਭੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸ ਕਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਏ। ਕਈ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਅਡੰਬਰੀ ਭੀ ਹਨ, ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਰੀਸੇ ਕਚ ਪਿਚ ਬੋਲ ਕੇ ਬਾਹਰਲੀ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਢਕੋਂਸਲਾ ਭੀ ਰਚਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਏਸ ਗੁਰਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਢਕੋਂਸਲਾ ਸਿਰੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਦਾ :

ਜੋ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਰੀਸੈ ਹੋਰਿ ਕਚੁ ਪਿਚੁ ਬੋਲਦੇ ਸੇ ਕੁਤਿਆਰ ਕੂੜੇ ਝੜਿ ਪੜੀਐ ॥

(ਪੰਨਾ ੩੦੪)

ਹਫ਼ਤੇਵਾਰ 'ਪੰਜਾਬੀ ਰਤਨ', ਲੁਧਿਆਣਾ

੨ ਨਵੰਬਰ, ੧੯੫੬

ਬਹੁ ਕਾਲ ਭਯੋ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੇ...

—ਬੀਬੀ ਗੁਰਮੀਤ ਕੌਰ*

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਖਾਸ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੇ ਕਪੂਰਥਲਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਨਗਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਤੇ ਉਲੇਖਯੋਗ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਧਰਤੀ ਬਹੁਤ ਭਾਗਾਂਵਾਲੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ੧੪ ਸਾਲ ਇਥੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ੧੪ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਠਹਿਰ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਦਾ ਉੱਧਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਪਾਵਨ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹੀ 'ਤੇਰਾ ਤੇਰਾ' ਦੀ ਧੁਨੀ ਉਠੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਕਿਰਤ-ਕਾਰਾਂ ਲਈ ਪੂਰਨੇ ਪਾਏ ਸਨ। ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਦੀ ਪਾਵਨ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਗਤ-ਜਲੰਦੇ ਨੂੰ ਤਾਰਨ ਲਈ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਉਦਾਸੀਆਂ ਲਈ ਚਾਲੇ ਪਾਏ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਸਰਵੇਅ ਪੁਸਤਕ ਅਨੁਸਾਰ, “ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਥੇ ਸਰਬਮਾਨਪੁਰ ਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਆਬਾਦ ਸੀ। ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਦੇ ਇਕ ਜਰਨੈਲ ਸੁਲਤਾਨ ਲੋਧੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਉੱਤੇ ਇੱਥੇ ਇਕ ਕਸਬਾ ਵਸਾਇਆ। ਇਕ ਰਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਕਸਬੇ ਦੀ ਨੀਂਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਾਸਰ-ਉ-ਦੀਨ ਖਾਂ ਨੇ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਸੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸੁਲਤਾਨ ਖਾਂ ਨੇ ਰੱਖੀ। ਬੋਧੀ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਅਜਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਵੀਂ-ਛੇਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਾ ਪੂਰਬ ਇੱਥੇ ਤਮਸਾਵਨ ਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਇਦ ਇਕ ਗ਼ੈਰ-ਆਬਾਦ ਭਾਰੀ ਜੰਗਲ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਚੌਥੀ ਸਦੀ ਈਸਾ ਪੂਰਬ ਬੋਧੀ ਧਰਮ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਿਆ। ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਨੂੰ ਉਚੇਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਲੋਧੀ ਨੇ ਬਣਵਾਇਆ ਜੋ ਕਿ ਇਬਰਾਹੀਮ ਲੋਧੀ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਸੀ।” ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਰੋਣਕ ਲੋਧੀ ਵੰਸ਼ ਦੇ ਬਾਨੀ ਬਹਿਲੋਲ ਲੋਧੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਲੋਧੀ ਨੇ ਦਿੱਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਦਾ ਮੁੱਖ ਨਗਰ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ

*ਸਹਾਇਕ ਰੀਸਰਚ ਸਕਾਲਰ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਰੀਸਰਚ ਬੋਰਡ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ. +੯੧੮੧੯੫੮-੧੦੧੦੬

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਮਹਿਤਾ ਕਾਲੂ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਰਜਾਂ 'ਤੇ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਪਰੰਤੂ ਰੱਬੀ ਰੂਹ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਦੁਨਿਆਵੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਹ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ ਅਤੇ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਮਨ ਕਿਸੇ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਹਿਤਾ ਕਾਲੂ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਭੇਜਣ ਸਬੰਧੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵਿਚ ਲੱਗ ਜਾਵੇ। ਪਰਵਾਰ ਨੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਭੇਜਣਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। 'ਜਨਮਸਾਖੀ ਸਾਹਿਤ' ਅਨੁਸਾਰ ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਤੋਂ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਲਈ ਅਰਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ, “ਪਰਮੇਸਰ ਕੀਏ! ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਜੇ ਮੇਰੇ ਰੁਜਗਾਰ ਦੀ ਕਾਈ ਬਣਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਦਾਇ ਲੈਂਦਾ।”^੧ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਜਿਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੇ ਸਨ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਉਸ ਪਾਵਨ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਭਾਈ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਲੋਧੀ ਦੇ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਨ। ਮੋਦੀਖਾਨਾ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹਾਨਤਾ ਵਾਲੀ ਸੰਸਥਾ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਮਾਲੀਆ ਅਨਾਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਦੇ ਅਰਥ 'ਰਸਦ ਆਦਿ ਸਾਮਾਨ ਦਾ ਗੋਦਾਮ ਅਤੇ ਮੋਦੀ ਜੋ ਰਸਦ ਆਦਿ ਸਾਮਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ' ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਤਾਤਾਰ ਖਾਂ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ ਉਪਰੰਤ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨਾਜ਼ਮ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਮੋਦੀ ਲੱਗੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਨੌਕਰੀ ਭਾਈ ਜੈ ਰਾਮ ਅਤੇ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਦਕਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਅਨਾਜ ਤੋਲਦੇ ਅਤੇ ਅਨਾਜ ਦਾ ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕੰਮ ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਮੋਦੀ ਅਨਾਜ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖ ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅਨਾਜ ਘੱਟ ਤੋਲਦੇ ਸਨ, ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨਾਜ ਪੂਰਾ ਤੋਲਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਫ਼ਰਕ ਪਿਆ। ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਆਉਣ ਜਾਣ ਹੋਣ ਨਾਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫ਼ੈਲ ਗਈ। 'ਜਨਮਸਾਖੀ ਸਾਹਿਤ' ਅਨੁਸਾਰ ਚੌਧਰੀ ਭਾਗੀਰਥ ਜੋ ਮਲਸੀਹਾ ਪਿੰਡ ਦਾ ਵਾਸੀ ਸੀ ਅਤੇ ਦੇਵੀ ਦਾ ਭਗਤ

ਸੀ। ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਅਨਾਜ ਦੇਣ ਆਇਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਸਿੱਖ ਬਣ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋਖੀ ਨਵਾਬ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਕੋਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕੰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰੰਤੂ ਹਿਸਾਬ ਕਰਨ ਤੇ ਕਦੇ ਵੀ ਹਿਸਾਬ ਵਿਚ ਵਾਧਾ-ਘਾਟਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਕਲਦਾ। ਨਵਾਬ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਮੁਰੀਦ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਦੋਖੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਸੁਣਨੀਆਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਹ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਦੇ ਭਾਗ ਹਨ ਕਿ ਐਸਾ ਮੋਦੀ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਅਤੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਅਨਾਜ ਦੇ ਦਿਆ ਕਰਦੇ, ਕਿਸੇ ਗ਼ਰੀਬ ਦੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਵਿਚ ਹੋ ਕੇ ਕਾਰਜ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦੇ। ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕੋਲ ਜੋ ਵੀ ਫ਼ਕੀਰ, ਗ਼ਰੀਬ, ਨਿਤਾਣਾ ਅਤੇ ਮੁਥਾਜ ਆਉਂਦਾ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦੇ। ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਪੂਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸ਼ਾਹੀ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਨੂੰ ਲੁਟਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਸਮਾਧੀ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

ਜੋ ਭੂਖਾ ਪਿਆਸਾ ਹੋਇ ਚਲ ਆਵੈ ਦਿਆਲ ਕੇ।

ਭਰ ਪਲੜਾ ਤਿਸ ਦੇਹ, ਤਰਾਜੁ ਢਾਲ ਕੇ।^੨

ਇਸ ਪਾਵਨ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੱਟ ਸਾਹਿਬ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਤੌਰ ਮੋਦੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਅਨਾਜ ਤੋਲਦੇ ਸਨ, ਇਸੇ ਯਾਦ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਕਾਰ ਦੇ ਛੋਟੇ-ਵੱਡੇ ਵੱਟੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਜੋ ਸ਼ੀਸੇ ਦੇ ਬਕਸੇ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਸਬੰਧੀ 'ਜਨਮਸਾਖੀ ਸਾਹਿਤ' ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਲੀ ਵੇਈਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਉਹ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਚੌਦਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਠਹਿਰ ਦੌਰਾਨ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਬੈਠ ਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਵੇਈਂ ਨਾਮ ਦੀਆਂ ਦੋ ਨਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਾਲੀ ਵੇਈਂ ਤੇ ਚਿੱਟੀ ਵੇਈਂ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਨੁਸਾਰ, “ਕਾਲੀ ਵੇਈਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੀ ਤਸੀਲ ਦੁਸੂਹਾ ਦੇ ਪਿੰਡ ਟੇਰਕਿਆਣੇ ਦੇ ਛੰਡ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਰਿਆਸਤ ਕਪੂਰਥਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚਦੀ ਲੰਘਦੀ ਹੋਈ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਦਰਿਆ ਸਤਲੁਜ ਵਿਚ (ਹਰੀਕੇ ਪੱਤਣ ਤੋਂ ਦਸ ਕੁ ਮੀਲ ਉੱਪਰਲੇ ਪਾਸੇ) ਜਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਚਿੱਟੀ ਵੇਈਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੇ ਨਗਰ ਗੜ੍ਹਸੰਕਰ

ਪਾਸੋਂ ਨਿਕਲਕੇ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਜਲੰਧਰ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਵਿਚਦੀ ਵੱਲ ਖਾਂਦੀ ਹੋਈ, ਰਿਆਸਤ ਕਪੂਰਥਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਥਾਣੀਂ ਲੰਘ ਕੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਜਲੰਧਰ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ”

ਗੁਰੂ ਜੀ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਜੀ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਕਾਲੀ ਵੇਈਂ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ’ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਜੁੜਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਕੀਰਤਨ ਸਰਵਣ ਲਈ ਆਣ ਜੁੜਦੀ, ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਪੂਰਾ ਦਿਨ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਰਸਦਾਂ ਸੰਭਾਲਦੇ, ਰਕਮਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਹਿਸਾਬ ਕਰ ਕੇ ਵਾਪਸ ਘਰ ਪਰਤਦੇ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਪਲ ਵੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਸਨ ਵਿਸਾਰਦੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਰੱਬੀ ਪ੍ਰੀਤ ਵਿਚ ਇਤਨੇ ਮਗਨ ਸਨ ਕਿ ਅਨਾਜ ਤੋਲਦੇ ਹੋਏ ਮੁੱਖ ਤੋਂ ‘ਤੇਰਾ ਤੇਰਾ’ ਉਚਾਰਦੇ ਗਏ ਅਤੇ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਪਿਆ ਕਈ ਮਣ ਅਨਾਜ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਭਾਈ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਹਿਸਾਬ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਦੇ ਮੁਨਸ਼ੀਆ ਨੇ ਹਿਸਾਬ -ਕਿਤਾਬ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹਿਸਾਬ ਠੀਕ ਨਿਕਲਿਆ। ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਦਾ ਲੇਖਾ ਕਰੋ ਤਾਂ ਪਰਗਣੇ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਵੀ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨ ਵੱਲ ਰੁਪਏ ਵੀ ਵੱਧ ਨਿਕਲੇ :

ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਤਬ ਬੁਝਿਆ ਨਾਨਕ ਹੈ ਬਡ ਸਾਧ।

ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਖਰਚੇ ਤਿਉਂ ਬਢੇ, ਸੰਤਨ ਮਤਾ ਅਗਾਧ॥੩

‘ਜਨਮਸਾਖੀ ਸਾਹਿਤ’ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਲੇਖਾ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਸੰਭਾਲੋ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਜਿਸ ਸਥਾਨ ’ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਲੇਖਾ ਨਵਾਬ ਦੇ ਮੁਨਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਲਿਆ ਸੀ, ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਦੇ ਅਨਾਜ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਹੋਈ ਅਤੇ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਹੀਆਂ ਨੂੰ ਘੋਖਿਆ ਗਿਆ ਉਸ ਅਸਥਾਨ ’ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕੋਠੜੀ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਘਰਨੁਮਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ ਜੋ ਮਹੱਲਾ ਵਦੀਆਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਿੱਤਨੇਮ ਅਨੁਸਾਰ ਵੇਈਂ ਨਦੀ ’ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਗਏ। ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਉਹ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਅਲੋਪ ਰਹੇ ਅਤੇ ਤੀਸਰੇ ਦਿਨ ਬਾਹਰ ਆਏ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਰੋਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਡੁੱਬ ਗਏ ਹਨ। ਭਾਈ ਜੈ ਰਾਮ ਅਤੇ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਘਬਰਾਏ। ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਭਾਈ ਜੈ ਰਾਮ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਨਦੀ ’ਤੇ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰੰਤੂ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ‘ਜਨਮਸਾਖੀ ਸਾਹਿਤ’ ਵਿਚ ਵਖਰੇਵੇਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

‘ਮਿਹਰਬਾਨ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ’ ਅਨੁਸਾਰ :

“ਤਬ ਕਰਤੇ ਪੁਰਖਿ ਓਹੁ ਭੈਸ ਦੁਹਾਈ। ਦੁਹਾਇ ਕਰਿ ਕਟੋਰਾ ਦੂਧ ਕਾ ਭਰਿਆ, ਭਰਿ ਕਰਿ ਹਾਥਿ ਲੀਆ। ਹਾਥਿ ਲੇਕਰਿ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਉ ਕਹਿਆ, ਜਿ, ‘ਏ ਨਾਨਕ! ਤੂੰ ਦੂਧ ਦਾ ਕਟੋਰਾ ਏਹੁ ਪੀਉ’। ...ਤਬ ਕਰਤੇ ਪੁਰਖਿ ਕਹਿਆ ਜਿ, ਏ ਨਾਨਕ! ਏਹੁ ਦੂਧ ਨਾਹੀ ਜਿ ਤੂ ਦੂਧ ਜਾਨਤਾ ਹੈ। ਏਹੁ ਤੁਮ ਕਉ ਨਾਮ ਸਿਮਰਣ ਕਾ, ਭਗਤਿ ਭਾਵ ਕਾ, ਸਤ ਸੰਤੋਖ ਕਾ, ਸੀਲ ਸੰਜਮ ਕਾ ਪਿਆਲਾ ਮਿਲਤਾ ਹੈ।”

‘ਵਲਾਇਤ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ’ ਅਨੁਸਾਰ

“ਆਗਿਆ ਪਰਮੇਸਰ ਕੀ ਨਾਲਿ, ਸੇਵਕ ਲੈ ਗਏ ਦਰਗਾਹ ਪਰਮੇਸਰ ਕੀ। ਸੇਵਕਾਂ ਜਾਇ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ ਜੀ ਨਾਨਕ ਹਾਜਰੁ ਹੈ...ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਕਟੋਰਾ ਭਰਿ ਭਰਿ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਮਿਲਿਆ। ਹੁਕਮੁ ਹੋਆ: ਨਾਨਕ! ਇਹੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਮੇਰੇ ਨਾਮ ਕਾ ਪਿਆਲਾ ਹੈ, ਤੂ ਪੀਉ।”

‘ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ’ ਅਨੁਸਾਰ:

“ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਹੋਈ ਤੁਸੀ ਜਾਓ, ਅਰ ਤੀਰਥਾਂ ਪਰ ਜਾਇਕੇ ਸਤਨਾਮ ਦਾ ਚੱਕਰ ਫਿਰਾਓ। ਤਬ ਬਾਬਾ ਵੇਈਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਅਰ ਏਹੋ ਕਹਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਨਾ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਹੈ ਨ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੈ।”

ਜਿਸ ਪਾਵਨ ਅਸਥਾਨ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਉਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੇਰ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੈਠ ਕੇ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੇਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਬੇਰੀ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਮਹਾਂਕਵਿ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਆ ਦਾਤਣ ਕੀਤੀ ਤੇ ਫੇਰ ਉਹ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਗੱਡ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਕਿ ਬਿਰਛ ਬਣ ਗਈ ਤੇ ਹੁਣ ਤੀਕ ਉਹ ਸੁੰਦਰ ਬੇਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਖੜੀ ਹੈ :

ਆਪਨ ਤੇ ਚਲ ਨੀਰਕੇ ਤੀਰ ਪੈ ਦੰਤਨ ਧਾਵਨ ਆਨਿ ਕਰੀ।

ਗਾਡ ਦਈ ਧਰ, ਹੋਤਿ ਭਯੋ ਤਰੁ ਹੈ ਅਬ ਲੋ ਬਰ ਸੋ ਬਦਰੀ।^੪

(ਅਧਿਆਇ ੨੮)

‘ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼’ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੇਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਦਾ ਨੀਂਹ-ਪੱਥਰ ੨੫ ਫਰਵਰੀ, ੧੯੩੭ ਈ. ਨੂੰ ਬਾਗੜੀਆਂ ਦੇ ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ੨੬ ਜਨਵਰੀ, ੧੯੪੧ ਈ. ਨੂੰ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਣ 'ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ

ਭੇਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹੇ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਉਪਰੰਤ ਜੋ ਪਹਿਲਾ ਬਚਨ ਮੁਖ ਤੋਂ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਉਹ “ਨ ਕੋ ਹਿੰਦੂ ਨ ਮੁਸਲਮਾਨ” ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅੱਜ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਮੁਸਲਮਾਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਸਭ ਹੈਰਾਨ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਇਕ ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਵਾਲਾ ਨਗਰ ਸੀ। ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕਹਿਣਾ ਉੱਚਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ‘ਨ ਕੋ ਹਿੰਦੂ ਨ ਮੁਸਲਮਾਨ’ ਸ਼ਬਦ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਵਾ ਭੇਜਿਆ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਵੀ ਉੱਥੇ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਕੇ ਨਾ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ? ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਇਆ ਧਰਮ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਨਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ, ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਰੱਬ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਸਾਰੇ ਜੀਆਂ ਲਈ ਮਨ ਵਿਚ ਹਮਦਰਦੀ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਰੱਖਣਾ ਹੀ ਧਰਮ ਦਾ ਅਸਲੀ ਰਾਹ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ :

ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਕਹਾਵਣੁ ਮੁਸਕਲੁ ਜਾ ਹੋਇ ਤਾ ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਕਹਾਵੈ॥

ਅਵਲਿ ਅਉਲਿ ਦੀਨੁ ਕਰਿ ਮਿਠਾ ਮਸਕਲ ਮਾਨਾ ਮਾਲੁ ਮੁਸਾਵੈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੧)

ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਇਕ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਰਾਹ ਹੈ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਰਾਹ 'ਤੇ ਹੋ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਮੈਂ ਖੁਦਾਇ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਹਾਂ ਖੁਦਾ ਨਾ ਹਿੰਦੂ ਹੈ ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ। ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅਗਰ ਖੁਦਾ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਹੋ ਤਾਂ ਪੇਸ਼ੀ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਚੱਲ ਕੇ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹੋ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਏ। ਨਵਾਬ ਅਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਮਸੀਤ ਵਿਚ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਆ ਗਏ। ਨਵਾਬ ਅਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗ ਗਏ ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਕ ਪਾਸੇ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਮਾਜ਼ ਵਿਚ ਸ਼ਿਰਕਤ ਨਾ ਕਰ ਕੇ ਕਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਮਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਨਵਾਬ ਅਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਦਾ ਮਨ ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਦੂਰ ਉਡਾਰੀਆਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਨਮਾਜ਼ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਾਜ਼ੀ ਅਤੇ

ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਬੰਦਗੀ ਵਿਚ ਕੇਂਦਰਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਮਨ ਨਮਾਜ਼ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸਿਜਦਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕੋਈ ਆਤਮਕ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਨਵਾਬ ਅਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪਾਵਨ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਨਵਾਬ ਅਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਦੀ ਅੰਤਰ ਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸੀ। ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅੰਤਰਯਾਮਤਾ' ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਨਮਾਜ਼ੀਆਂ ਲਈ ਸੱਚੀ ਨਮਾਜ਼ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫੁਰਮਾਇਆ :

ਪੰਜਿ ਨਿਵਾਜਾ ਵਖਤ ਪੰਜਿ ਪੰਜਾ ਪੰਜੇ ਨਾਉ॥

ਪਹਿਲਾ ਸਚੁ ਹਲਾਲ ਦੁਇ ਤੀਜਾ ਖੈਰ ਖੁਦਾਇ॥

ਚਉਥੀ ਨੀਅਤਿ ਰਾਸਿ ਮਨੁ ਪੰਜਵੀ ਸਿਫਤਿ ਸਨਾਇ॥

ਕਰਣੀ ਕਲਮਾ ਆਖਿ ਕੈ ਤਾ ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਸਦਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੧)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਲੰਬੀ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਉਪਰੰਤ ਨਿਰਣਾ ਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਗੇ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਝੂਠੇ ਅਤੇ ਅੰਧ ਸ਼ਰਧਾ ਵਾਲੇ ਖੋਖਲੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਕਰਨਗੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਿਸੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕੇਵਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਾਤੀਆਂ ਵਿਚ ਪਰਸਪਰ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਕਰਾਉਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਇਕ 'ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ' ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨ ਆਏ ਸਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਆਧਾਰ 'ਇਕ ਨਿਰੰਕਾਰ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ' ਸੀ। ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਸੱਚ ਅਤੇ ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਭਾਈਚਾਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ, ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਲੜ ਲਾਉਣਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਸੀ। ਇਸੇ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿੱਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਦੀ ਪਾਵਨ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਉਦਾਸੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ :

ਬਾਬੇ ਭੇਖ ਬਣਾਇਆ ਉਦਾਸੀ ਕੀ ਰੀਤਿ ਚਲਾਈ।

ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੋਧਣਿ ਧਰਤਿ ਲੁਕਾਈ॥

(ਵਾਰ ੧:੨੪)

“ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਰਬਾਬ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਰਬਾਬ ਤੰਦੀ ਤੇ ਤਾਰ ਦਾ ਇਕ ਸਾਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਆਮ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਭਾਲ ਕਰਨ 'ਤੇ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਦੇ ਦੱਖਣ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਇਕ ਪਿੰਡ ਭਰੋਆਣਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਭਾਈ ਫਰਿੰਦੇ ਕੋਲ ਰਬਾਬ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਮੰਗਣ ਤੇ ਦੇ ਦੇਵੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭੈਣ ਨਾਨਕੀ ਕੋਲੋਂ ਕੁਝ ਰੁਪੈ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਭਾਈ ਫਰਿੰਦੇ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤੇ ਰਬਾਬ ਲੈ ਆਵੇ। ਭਾਈ ਫਰਿੰਦਾ ਆਪ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਰਬਾਬ ਦੇ ਗਿਆ।”^੫ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪਖੰਡ, ਭੇਖ, ਵਹਿਮ, ਜ਼ਬਰ

ਤੇ ਜੁਲਮ ਵਿੱਚੋਂ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਸਿੱਧੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਪਾਉਣ ਲਈ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਉਦਾਸੀਆਂ ਲਈ ਚੱਲ ਪਏ।

ਮਰਦਾਨਾ ਲੈ ਸੰਗ ਤਯਾਗ ਗੁਰੂ ਪੁਰ ਸੁਲਤਾਨੇ।^੬

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਹੁਕਮ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸੱਚ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਮਹਾਨ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਹਵਾਲੇ :

੧. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.), ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ, ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੭੧, ਪੰਨਾ ੩੭.
੨. ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਭੱਲਾ, ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਭਾਗ-੧, ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ (ਭਾਟੀਆ) (ਸੰਪਾ.), ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ੧੯੯੯, ਪੰਨਾ ੧੦੭
੩. ਉੱਚੀ, ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਭਾਗ-੧, ਪੰਨਾ ੧੦੭
੪. ਮਹਾਂਕਵਿ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.), ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੦੦੬, (ਅਧਿਆਇ ੨੮), ਪੰਨਾ ੬੭੦
੫. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਪਰੰਪਰਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੬੯, ਪੰਨਾ ੨੪
੬. ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ੧੯੮੭, ਪੰਨਾ ੪੧

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ੫੫੦-ਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗੁਰਪੁਰਬ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਗੋਵਾਲ, ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਸ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੌੜਾਸਿੰਘਾ, ਸਕੱਤਰ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਤਹਿਤ ਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ੮ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦਬਲੈੜ, ਆਰ. ਐਸ. ਪੁਰਾ, ੯ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਟਿੱਬਾ ਸਾਹਿਬ, ਪਿੰਡ ਕੀਰ (ਜੰਮੂ) ਅਤੇ ੧੦ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੨੦੧੯ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਪਿੰਡ ਰੈਕਾ, ਵਿਜੇਪੁਰ ਵਿਖੇ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੌਰਾਨ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ੫੨, ੧੪੯ ਤੇ ੮੬ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ-ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ

-ਡਾ. ਪਰਮਵੀਰ ਸਿੰਘ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਦੇਸ਼-ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਦਾਸੀਆਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ 'ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ' ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਸਫ਼ਰ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ' ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹਰ ਧਰਮ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਸ਼ੁਭ ਕਾਰਜ ਕਰਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਬਰੀ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀਆਂ ਸਦਾਚਾਰਕ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਧਾਰਨ ਕਰਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਹਿੰਦੂ ਬਣਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਵਿਭਿੰਨ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ, ਉੱਥੇ ਗੁਰਧਾਮ ਕਾਇਮ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ-ਲੇਵਾ ਸੰਗਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖ ਆਪਣਾ ਧਾਰਮਿਕ ਫ਼ਰਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਵਿਚ ਸਰਹੱਦਾਂ ਰੋੜਾ ਬਣ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਰਸ਼ਨ-ਦੀਦਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੱਖ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤੇ ਗੁਰਧਾਮ ਮੌਜੂਦਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਜਾਣ ਲਈ ਵੀਜ਼ਾ ਲੈਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਬੇਲੋੜੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਗੁਰਧਾਮ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਜਾਣਾ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੱਕਾ-ਮਦੀਨਾ ਤਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਸਥਾਨ ਹੋਣ ਦੇ ਅਕੱਟ ਸਬੂਤ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਸਥਾਨਕ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਕਿਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿਚਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਨਾਲ

*ਸਿੱਖ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ—੧੪੭੦੦੨; ਮੋ. +੯੧੯੮੭੨੦-੭੪੩੨੨

ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ (ਸਰਨਾ) ਰਾਹੀਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਸਈਦ ਪ੍ਰਿਥੀਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਸੀ।

੧੯੦੨ ਈ. ਵਿਚ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਖੇ ਮੁਜ਼ਫ਼ਰ ਹੁਸੈਨ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਇਕ ਬੱਚੇ ਦਾ ਨਾਂ ਸਈਦ ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਹੁਸੈਨ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਉੱਚ ਵਿੱਦਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਲਈ ਮੱਕੇ ਮਦੀਨੇ ਗਿਆ ਅਤੇ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਿਆ। ੧੯੩੫ ਈ. ਵਿਚ ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਸਿੰਘ ਸੱਜ ਗਿਆ। ਸਿੱਖੀ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸਈਦ ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਹੁਸੈਨ ਤੋਂ ਸਈਦ ਪ੍ਰਿਥੀਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਇਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਨਾਂ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਬੇਗਮ ਤੋਂ ਇੰਦਰਜੀਤ ਕੌਰ, ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਨਾਂ ਮਹਿਮੂਦ ਨਜ਼ੀਰ ਤੋਂ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸੰਤ ਪ੍ਰਿਥੀਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਸਈਦ) ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆ। ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਾਵਪੂਰਿਤ ਭਾਸ਼ਣ ਦਿੱਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਲਈ ਸਿੱਖ ਦੂਰੋਂ-ਨੇੜਿਓਂ ਆ ਜੁੜਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਨੇ ਲਿਖ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਇਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲ ਲਏ ਗਏ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਮੌਖਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਰੋਚਿਕ ਅਤੇ ਭਾਵਪੂਰਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਪੜ੍ਹਨ-ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਮੁੱਢ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰੀ ਮੌਖਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਬੱਝਦਾ ਹੈ। ਮੌਖਿਕ ਇਤਿਹਾਸ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਇਸ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਨਾਵਾਂ, ਥਾਵਾਂ, ਨਗਰਾਂ, ਪਸ਼ੂ-ਪੰਛੀਆਂ, ਮਾਰਗਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਜਿੱਥੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਤੇ ਖੋਜਾਰਥੀ ਲਾਹਾ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਇਹ ਜਨ-ਸਧਾਰਨ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਿਚ ਵੀ ਲਾਹੇਵੰਦ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੱਕਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇ ਜਾਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਕੀਤੀ ਬਲਕਿ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੰਦੇਸ਼ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ-ਪੂਰਵਕ ਵਰਣਨ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਪੁਛਨਿ ਫੋਲਿ ਕਿਤਾਬ ਨੋ ਹਿੰਦੂ ਵਡਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨੋਈ?

ਬਾਬਾ ਆਖੇ ਹਾਜੀਆ ਸੁਭਿ ਅਮਲਾ ਬਾਝਹੁ ਦੋਨੋ ਰੋਈ। (ਵਾਰ ੧:੩੩)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਸੰਬੰਧੀ ਉਕਤ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਵਿਚ ਦੋ

ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਹੈ 'ਸਿਯਾਹਤੇ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਫਕੀਰ' ਭਾਵ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਹੈ 'ਤਵਾਰੀਖ਼ ਅਰਬ'। ਸਈਦ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੀ ਕਿਤਾਬ ਤਾਜਦੀਨ ਦੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਖ਼ਵਾਜ਼ਾ ਜੈਨਲਉਬਦੀਨ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਰਬ ਯਾਤਰਾ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤਾਜਦੀਨ ਦਾ ਕਰਤਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਅਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਲਮਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਦੀ ਇਕ ਕਾਪੀ ਮਦੀਨੇ ਦੀ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਖ਼ਵਾਜ਼ਾ ਜੈਨਲਉਬਦੀਨ ਮੱਕੇ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਕਾਜ਼ੀ ਰੁਕਨਦੀਨ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਾਅਬੇ ਵਿਖੇ ਪੁੱਜਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਇਹ ਰੌਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਾਅਬਾ ਘੁਮਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਅਬਾ ਵਿਖੇ ਕਾਜ਼ੀ ਰੁਕਨਦੀਨ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਸਵਾਲ ਕੀਤੇ ਜਿਹੜੇ ਸੰਗੀਤ, ਕੇਸਾਂ ਅਤੇ ਖ਼ਾਨਾ ਕਾਅਬਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਨ। ਕੁਰਾਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉੱਤਰ ਸੁਣ ਕੇ ਕਾਜ਼ੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਮੁਰੀਦ ਬਣ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮੱਕੇ ਤੋਂ ਮਦੀਨੇ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਇਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਰੇਸ਼ਮੀ ਚੋਗਾ (ਚੋਲਾ) ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਿਸ 'ਤੇ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਆਇਤਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤ-ਸਲਾਹ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣਾ ਆਸਾ (ਸੋਟਾ) ਅਤੇ ਇਕ ਖੜਾਂਵ ਇਸ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵਜੋਂ ਦੇ ਗਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਕਾਜ਼ੀ ਰੁਕਨਦੀਨ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ਰ ਹੋਣ ਦਾ ਫ਼ਤਵਾ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜੂਨ ਮਹੀਨੇ ੨੨ ਦਿਨ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਆਖ਼ਰੀ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਹ ਇਸ ਦੁਨੀਆ ਤੋਂ ਕੂਚ ਕਰ ਗਿਆ। ਖ਼ਵਾਜ਼ਾ ਜੈਨਲਉਬਦੀਨ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੱਕੇ ਫੇਰੀ ਦੌਰਾਨ ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ੩੬੦ ਸਵਾਲ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਤਸੱਲੀਬਖ਼ਸ਼ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਵਾਲ-ਜਵਾਬ ਇਸ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦਾ ਕੇਵਲ ਇੱਕੋ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ-ਮਾਰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਸਦਾਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਨਾ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੀਰ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਧਨਾਢ ਜਾਂ ਹੰਕਾਰੀ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਪਾਓ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, “ਮੈਂ ਆਇਆ ਹੀ ਇਸੇ

ਲਈ ਹਾਂ। ਖੁਦਾ ਭਲਾ ਕਰੇਗਾ।” ਅਨੇਕਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਇਸ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹੰਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਨਾਸ਼, ਕ੍ਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਮੁੱਚੇ ਅਰਬ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਗਰਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਨਗਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਇਹ ਹਨ - ਉੱਮਰਾ, ਅਦਨ, ਇਨੂਲਸ (ਇਰਾਨ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ), ਸਖੋਰ ਸ਼ਹਿਰ, ਕਰਾਚੀ, ਕੂਫ਼ਾ (ਕਰਬਲਾ), ਕੈ ਕੈ (ਮਿਸਰ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ), ਜੱਦਾ, ਡੇਰਾ ਇਸਮਾਇਲ ਖ਼ਾਨ, ਪਠਾਨਵਲੀ, ਬਹਿਤੁਲ ਮਕੂਸ, ਬਗ਼ਦਾਦ, ਮਠਨਕੋਟ, ਮਦੀਨਾ, ਮੱਕਾ, ਲਾਹੌਰ ਆਦਿ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਗਰਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਜਿਹੜੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ ਸੀ ਜਾਂ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਹਨ - ਅਕਾਲ ਬੁੰਗਾ (ਕਰਾਚੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਨੇੜੇ), ਅਦਨ ਦਾ ਕਿਬਲਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਸਾਧੂ ਬੇਲਾ, ਹੁਜਰਾ ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹ ਕਲੰਦਰ (ਬਹਿਤੁਲ ਮਕੂਸ), ਹੁਜਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਫ਼ਕੀਰ (ਮੱਕੇ ਦੇ ਪੱਛਮ ਵੱਲ), ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹ ਕਲੰਦਰ (ਜੱਦਾ ਸ਼ਰੀਫ਼), ਵਲੀ-ਹਿੰਦ ਮਸੀਤ (ਉੱਮਰਾ), ਨਾਨਕ ਵਲੀ ਹਿੰਦ (ਕੂਫ਼ਾ ਦੇ ਕਬਰਸਤਾਨ ਵਿਖੇ), ਮਠਨਕੋਟ, ਵਲੀ ਹਿੰਦ ਚਸ਼ਮਾ (ਬਗ਼ਦਾਦ) ਆਦਿ।

ਅਰਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਦੌਰਾਨ ਲੱਗਭਗ ਹਰ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ਰ ਕਹਿ ਕੇ ਮਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪਰ ਜਦੋਂ ਕ੍ਰੋਧ ਦੇ ਭਰੇ-ਪੀਤੇ ਲੋਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕੌਤਕ ਦੇਖ ਕੇ ਕਈ ਮੰਨੇ-ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਪੀਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਬੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਅਲੌਕਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ, “ਖੁਦਾਵੰਦ ਕਰੀਮ ਆਲਮਗੀਰ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨ ਕੇ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।” ਜਿਹੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਬਖ਼ਸ਼ੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਦੇਖ਼ਬ ਦੀ ਅੱਗ ਤੋਂ ਬੱਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੰਨਤ ਨਸੀਬ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ ਉਹ ਹਨ— ਅਹਿਮਦ ਸਾਦਿਕ, ਅਬਦੁਲ ਰਹਿਮਾਨ ਦਸਤਗੀਰ (ਬਗ਼ਦਾਦ ਦਾ ਪੀਰ), ਅਮਰ ਰਜ਼ਾ (ਬਹਿਲੋਲ ਪੀਰ ਦਾ ਮੁਰੀਦ), ਅਲੀ (ਹਜ਼ਰਤ), ਆਇਸ਼ਾ, ਅੱਛਰ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ (ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ), ਇਬਨ-ਏ-ਅਸਵੁੱਧ, ਇਬਨ-ਏ-ਵਲਿਦ ਕਾਜ਼ੀ (ਸਈਦ), ਇਬਨ-ਏ-ਵਾਹਿਦ (ਸੂਫ਼ੀ), ਇਬਰਾਹੀਮ (ਹਜ਼ਰਤ), ਇਮਾਮ ਦੀਨ ਸ਼ਾਹ (ਸਈਦ ਪ੍ਰਿਥੀਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸ਼ਗਿਰਦ), ਈਸਾ (ਹਜ਼ਰਤ), ਸਲੀਮਾ, ਸ਼ਾਹ ਸ਼ਰਫ਼ (ਹੱਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਕ ਕਬੀਲੇ ਦਾ ਸਰਦਾਰ), ਹਾਜ਼ੀ

ਗੁਲਾਮ ਅਹਿਮਦ (ਕੁਰੈਸ਼ ਕਬੀਲੇ ਦਾ ਸਰਦਾਰ), ਹੁਸੈਨ, ਕਾਰੂ ਹਮੀਦ (ਮਿਸਰ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ), ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ, ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਰ (ਇਮਾਮ), ਗੁਲਾਮ ਯਹੀਆ ਖ਼ਾਨ (ਸਲੀਮਾ ਦਾ ਪਤੀ ਅਤੇ ਕੂਫ਼ਾ ਦਾ ਸੌਦਾਗਰ), ਜੀਵਣ (ਮੱਕੇ ਦੀ ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਸੇਵਾਦਾਰ), ਜੈਨਲਉਬਦੀਨ (ਖਵਾਜ਼ਾ, ਲਿਖਾਰੀ), ਜ਼ਫ਼ਰ (ਇਮਾਮ), ਤਾਜਦੀਨ (ਲਿਖਾਰੀ), ਦਾਊਦ (ਹਜ਼ਰਤ), ਪਾਸ਼ਾਹਾਲੀ (ਕਾਜ਼ੀ), ਪੀਰ ਜਲਾਲ (ਮਿਸਰ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਮੁਰਸ਼ਦ), ਬਹਿਲੋਲ (ਬਗਦਾਦ ਦੇ ਬਾਹਰ ਦਜ਼ਲਾ ਦਰਿਆ ਕੰਢੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਫ਼ਕੀਰ), ਬਾਬਾ ਨੌਕੰਨੀ ਦਾਸ (ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂ), ਮਹਿਬੂਬ ਰਹਿਮਾਨ (ਖਵਾਜ਼ਾ ਜੈਨਲਉਬਦੀਨ ਦੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਵਿੱਚੋਂ), ਮਜੀਦ (ਮਿਸਰ ਦਾ ਵਸਨੀਕ), ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ (ਹਜ਼ਰਤ), ਮੂਸਾ (ਹਜ਼ਰਤ), ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ, ਯਾਕੂਬ ਇਬਨੇ ਸਹਿਲੱਬ, ਰੁਕਨਦੀਨ (ਕਾਜ਼ੀ),

ਅਰਬ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ, ਦਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਰੇਗਿਸਤਾਨੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਹ ਸਭ ਨੂੰ ਗ਼ਲ ਨਾਲ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਖੁਦਾ ਦੀ ਉਸਤਤ ਕਰਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ-ਕੀਰਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕ੍ਰੋਧਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚੋਂ ਸਮੂਹ ਨਕਾਰਾਤਮਿਕ ਅੰਸ਼ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਰਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਗੁਟਕਾ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਦੀਵ ਕਾਲ ਲਈ ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ। ਵਿਭਿੰਨ ਸਾਖੀਆਂ ਤੋਂ ਇਹ ਵੀ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਰਬ ਵਿਚ ਕਈ ਕਬੀਲੇ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਕਬੀਲਿਆਈ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਕਈ ਕਬੀਲੇ ਇਸਲਾਮ ਧਾਰਨ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕਬੀਲਿਆਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਕੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਅਸੀਮ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਖੈਨ ਸਥਾਨਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੀ ਕੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਲੋਕ-ਮਨਾਂ 'ਤੇ ਅਸਰ ਕਰਦੀ। ਇਕ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਿਸਰ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪੀਰ ਜਲਾਲ ਉਸ ਤੋਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੁਖੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਹੁਤ ਕੰਜੂਸ ਹੈ, ਧਨ ਇਕੱਤਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰ-ਉਪਕਾਰੀ ਕਾਰਜਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪੀਰ ਜਲਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ

ਪਾਉਣ। ਪੀਰ ਜਲਾਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਸੂਈ ਦੇ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਣਾ, ਅਗਲੇ ਜਹਾਨ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਲਵਾਂਗੇ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਗਲੇ ਜਹਾਨ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਚਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਚਾਲੀ ਗੰਜ ਦੌਲਤ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਕਰੋਗੇ? ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਾਰਗ ਪਾਉਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਹ ਦੌਲਤ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਭਲਾਈ ਦੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਨਿਜਾਤ ਪਾਉਣ ਦਾ ਇਹ ਸੌਖਾ ਤਰੀਕਾ ਸਮਝਾਇਆ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਤਿ-ਕਰਤਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਬਚਨ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਜਿਸ ਵੀ ਸ਼ਖ਼ਸ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਤਾਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਤੈਨੂੰ ਕਰਤਾਰ ਚਿੱਤ ਆਵੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਿਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ, ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ, ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ; ਉਹ ਅਸਥਾਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਜਾਂਦਾ। ਸਾਖੀਕਾਰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਧਰਤੀ ਬੇਜ਼ਾਰ ਨਹੀਂ ਰਹੀ, ਉੱਥੇ ਕੁਦਰਤ ਦੀਆਂ ਨਿਆਮਤਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈਆਂ। ਕਈ ਥਾਈਂ ਪਾਣੀ ਦਾ ਚਸ਼ਮਾ ਨਿਕਲਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਨਮਾਜ਼ੀਆਂ ਲਈ ਵੁਜੂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪਿਆਸਿਆਂ ਦੀ ਪਿਆਸ ਬੁਝਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ।

ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕਿਤਾਬਚੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਇਹ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਈ ਪ੍ਰਸੰਗ ਐਸੇ ਆਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੈ। ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦਾ ਕਰਤਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੈਵੀ ਪੁਰਖ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਸਫ਼ਲ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਉਹ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਕਲੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੇ ਗਏ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸ਼ੰਕਾ ਬਾਕੀ ਨਾ ਰਹੇ। ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਹੋਏ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਇਹ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੈ। ■

ਨਾਨਕ-ਪੰਥੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਲਿਆਉਣ ਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ

-ਸ. ਜਗਮੋਹਨ ਸਿੰਘ*

‘ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹੀ’ ਜਾਂ ਉਦਾਸੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਨੇ ਆਮ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਗੁਰੂ-ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਉਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਤਕ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪਵਿੱਤਰ ਸੁਨੇਹੇ ਅਤੇ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਨੂੰ ਦਿਲਾਂ ਤਕ ਲੈ ਜਾਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਪਾਵਨ ਰਚਨਾਤਮਕ ਭਾਵ ਨਾਲ ਲੋੜੀਂਦੀ ਧਰਮ-ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਪੂਰਨ ਨਿਰਭੈਅਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਸੰਚਾਰ ਲਈ ਵਿਕਸਿਤ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਰੂਹਾਨੀ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਪੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਫੈਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮਹਾਨ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤਕ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਵਾਈ ਜਿੱਥੇ ਸਾਧੂਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੇ ਕਾਫ਼ਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਮੁਸਾਫ਼ਰਾਂ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਡੇਰੇ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਮਿਸਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਲੋਕ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਅਤੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਦੀਆਂ ਵਲਗਣਾਂ ਉਲੰਘ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸਥਾਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸਨ ਜਿੱਥੇ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਨੂੰ ਸਵੈ-ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਆਧਾਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਘਰ ਨਾਲ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਜੁੜਨ ਵਾਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਾਨਕ-ਪੰਥੀ ਸੰਗਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਮਹੰਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤੀ ਥਾਵਾਂ ’ਤੇ ਸੰਗਤ ਅਤੇ ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ ’ਤੇ ਸਥਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ‘ਸੰਗਤ-ਮੱਠ’, ਮਠੀਆਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸੱਦਦੇ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਨਾਨਕ-ਪੰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ’ਤੇ ਆਈ ਪਿਛਲ-ਖੁਰੀ ਵਾਪਸੀ ਕਾਰਨ ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਖੰਡਰਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਵਿਅਰਥ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਤ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ। ਇਹ ਸੰਗਤੀ ਅਸਥਾਨ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਮਹੰਤਾਂ, ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ, ਪੁਜਾਰੀਆਂ, ਬਾਹੂਬਲੀਆਂ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਅਣਗੋਲੇ ਪਏ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਸੁਆਰਥੀ

*#3,13/3, Gill Apartment, K.B. Sarani (Mall Road), Dum-Dum, Kolkata- 700080
M. +9198319-08912

ਅਨਸਰਾਂ ਦੇ ਲਾਲਚ ਦੀ ਭੇਟ ਚੜਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਅਤੇ ਦੂਰਗਾਮੀ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਨਾਲ ਹੱਲ ਬਾਰੇ ਆਪਣਾ ਲੰਮਾ ਤਜਰਬਾ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨਾ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ।

ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਹੜਪਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਖਾਸ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕੇਂਦਰ: ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੱਖ ਅਸਥਾਨ:

ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਟਨਾ, ਗਯਾ, ਰਜੌਲੀ, ਅਕਬਰਪੁਰ, ਰਾਜਗੀਰ, ਬਿਹਾਰ-ਸ਼ਰੀਫ, ਛਪਰਾ ਮੁਜ਼ੱਫਰਪੁਰ, ਸਮਸਤੀਪੁਰ, ਪੁਰਨੀਆਂ, ਕਟਿਹਾਰ, ਭਾਗਲਪੁਰ, ਰਾਜਮਹਿਲ, ਸ਼ਾਹਬਾਦ, ਮੁਰਸ਼ੀਦਾਬਾਦ, ਦੁਮਕਾ, ਲਾਤੇਹਾਰ, ਲੋਹਰਦੱਗਾ, ਚਤਰਾ, ਬਿਸ਼ਨੁਪੁਰ, ਕੋਲਕਾਤਾ, ਪੂਰੀ, ਕਟਕ ਸਮੇਤ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਅਣਗਿਣਤ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਨਾਨਕ-ਪੰਥੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ ਹਨ। ਸਹੀ ਅੰਕੜੇ ਦੱਸਣਾ ਤਾਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਸੋਧਿਆ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਨਾਨਕ-ਪੰਥੀ ਸੰਗਤ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਕੁਝ ਡੇਰੇ ਹੀ ਬਚ ਸਕੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕਾਫੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਪਾਠ, ਕਥਾ, ਕੀਰਤਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੇ। ਕਈ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ, ਖਾਸਕਰ ਬਿਹਾਰ ਵਿਚ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਡੇਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਉੱਜੜੀਆਂ ਜਾਂ ਡਿੱਗੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਕਈਆਂ ਦੀ ਗੁਆਚੀ ਆਕਰਸ਼ਕ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਸਹਿਜੇ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵੱਡੇ ਡੇਰੇ ਖ਼ਤਰੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਰਜ਼ੀ ਚਾਰਦੀਵਾਰੀਆਂ ਤੋੜ ਕੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਲੋਕਾਂ, ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੱਬਣ ਵਾਲੇ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਕਈ ਥਾਈਂ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕਬਜ਼ੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਆਮ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਿਹਾਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਗਾਤਾਰ ਟੁੰਬਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜੇ ਤਕ ਲੋਕ ਇਸ ਦੀ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨਤਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲੇ।

ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਸੰਗਤਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਖੰਡਰ ਅਜੇ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਕਤਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਨਾਨਕ-ਪੰਥੀ ਸੰਕਲਪ ਇੱਥੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿਖਰਾਂ ਛੂੰਹਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਜਾਂ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦਰਮਿਆਨ ਕਦੀ-ਕਦਾਈਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਤਣਾਵਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਨਾਨਕ-ਪੰਥੀ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਵੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਆਮ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਦਾ ਆਪਣਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਸਥਾਨਕ ਗੌਰਵ ਸਹਿਤ ਸੰਭਾਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਜੇ ਤਾਂ ਇਹ ਬੀਤੇ ਵਕਤਾਂ ਦੀਆਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭੀ ਬੈਠੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਲੀਆਮੇਟ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਗੰਭੀਰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਰਪੇਸ਼ ਹੈ। ਇਕ ਸਦੀ

ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਅਸਥਾਨ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਸਨ ਜੋ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਗੁਆ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਨਾਨਕ-ਪੰਥੀਆਂ ਦੀ ਧਾਰਾ ਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਅਲੋਪ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।

ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਮੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੇ ਅਵਸਰ ਮਿਲੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੌਰਾਨ ਹਰੇਕ ਕਸਬੇ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋਏ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੋਇਆ। ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੇ ਢਹਿਣ ਨਾਲ ਇੱਥੇ ਬੀਤਿਆ ਇਤਿਹਾਸ ਥੇਹਾਂ ਵਿਚ ਵਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖੰਡਰਾਂ ਦੇ ਧਰਤੀ ਹੇਠ ਦਫ਼ਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸ ਹਵਾ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਕੇ ਫੈਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਥਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਭੀੜੀਆਂ ਅਤੇ ਘੁੰਮਣ-ਘੇਰੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਤੁਰ ਕੇ ਪਹੁੰਚ ਕੀਤੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣਾ ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸ ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ। ਤਿੰਨ ਸੌ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਬਣਾਏ ਗਏ ਵਾਗਲੇ ਅਤੇ ਗੁੰਬਦ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਅਣਗਿਣਤ ਭੇਦ ਸਮੋਈ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸਿੱਝਣ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਨਿੱਗਰ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਹਰ ਸੰਗਤ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੀ। ਇਹ ਡੇਰੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਅਤੇ ਬਹੁਲਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਸਿੱਖੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਫੈਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਸਭਨਾਂ ਲਈ ਸਤਿਕਾਰ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਹਰ ਮਾਰਗ ਸਹੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸਥਾਨਾਂ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦਾਨ ਹੋਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਂਭ, ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰੁਤਬੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਹੰਤਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੁੱਲੇ-ਵਿਸਰੇ ਅਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਪਿਛਲੇ ਇਕ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਹੈ ਜਦ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਸਿੱਖ ਅਬਾਦੀਆਂ ਦੇ ਸਰਵੇ ਦੌਰਾਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦਾ ਸਬੱਬ ਬਣਿਆ। ਮੈਂ ਘਰਾਂ, ਦੁਕਾਨਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਝੁਰਮਟਾਂ ਵਿਚ ਛਿਪੇ ਜਾਂ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘਦੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਬਹੁਤਿਆਂ 'ਤੇ ਅਣਅਧਿਕਾਰਤ ਕਬਜ਼ੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਟੁੱਟੀਆਂ ਕੰਧਾਂ, ਖੰਡਰਾਂ ਅਤੇ ਮਲਬੇ ਦੀਆਂ ਢੇਰੀਆਂ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਡਰਾਉਣੀ ਸੀ। ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਤੋਂ ਉਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੌਰਾਨ ਇਹ ਬਹੁਤ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਥਾਂ ਸਨ। ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਵਾਵਰੋਲਾ ਆਇਆ ਜੋ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਾਲੇ ਨਾਨਕ-ਪੰਥ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਸਮੇਤ ਸਭ ਕੁਝ ਹੂੰਝ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਸਰਗਰਮੀ ਪੱਖੋਂ ਇਹ ਸਥਾਨ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਰਜਿੰਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹੁਣ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ।

ਸਿੱਖ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਲੋੜ

ਸੂਬਾਈ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ 'ਸਿੱਖ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲ ਐਕਟ' ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪੁਰਾਣੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖ ਸਕਣ। ਅਜਿਹਾ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚ 'ਸਰਬ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ ਬਿੱਲ' ਵਰਗੇ ਬਿੱਲ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੁਰਾਤਨ ਧੂਣਿਆਂ, ਅਖਾੜਿਆਂ, ਡੇਰਿਆਂ, ਆਸ਼ਰਮਾਂ, ਮੱਠਾਂ, ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਚੱਲ ਅਤੇ ਅਚੱਲ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਬਕਾਇਦਾ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਵਿਧੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਥਾਵਾਂ ਅਜਿਹੀ ਸੰਪਤੀ ਦਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਉਸ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਅਫਸੋਸਨਾਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਏਜੰਸੀਆਂ ਅਤੇ ਅਦਾਰਿਆਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਡੇਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ 'ਤੇ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਅਲਸਾਜ਼ੀ ਕਰ ਕੇ ਵੇਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਝੂਠੇ ਮੁਖਤਿਆਰਨਾਮਿਆਂ, ਜਾਅਲੀ ਲੀਜ਼ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਜਾਂ ਹੋਰ-ਹੋਰ ਫੇਰੀਆਂ ਨਾਲ ਬਦਲੀ ਗਈ।

ਟਰੱਸਟੀਆਂ, ਦੇਖ-ਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ, ਸਰਪ੍ਰਸਤਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਉਦਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਖਸਤਾ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹਨ। ਪੁਰੀ, ਰਾਜਗੀਰੀ, ਪਟਨਾ, ਛਪਰਾ ਵਰਗੇ ਅਣਗਿਣਤ ਹੋਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਹਨ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦੇ ਕੋਈ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦੀ ਤਾਂ ਹੋਂਦ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਜੋ ਬਚੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰੂਪ ਹਨ, ਕਈ ਥਾਈਂ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਜਾਂ ਪੱਥਰ ਛਾਪੇ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਬਹੁਤੇ ਥਾਈਂ ਆਧੁਨਿਕ ਛਪਾਈ ਵਾਲੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਬਹਾਲੀ ਅਤੇ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਫੰਡਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਿਚਾਰਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਡੇਰਿਆਂ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਰਹਿ ਚੁੱਕੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਏਕੜ ਖੇਤੀ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਜ਼ਮੀਨ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਗਠਿਤ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਬਹਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਤੋਂ ਲੋੜੀਂਦਾ ਪੈਸਾ ਬੜੀ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਬੁਨਿਆਦੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਗ਼ੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਬਜ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਛੁਡਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੁਕੱਦਮੇ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਪਏ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਤੇਜ਼ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਸੌ ਸਾਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਏ ਸਰਵੇਖਣਾਂ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ ਵਿਚ ਹੋਏ ਇੰਦਰਾਜ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ

ਹੈ। ਆਪਣੀ ਪੁਰਾਤਨ ਅਤੇ ਪਾਵਨ ਵਿਰਾਸਤ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਜ਼ਬੇਦਾਰ ਨਿਗਰਾਨ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਲੀਹੋਂ ਲੱਥਾ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ

ਸਿੱਖ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਰਹਿੰਦੇ ਲੋਕਾਂ ਅੰਦਰ ਵੀ ਬਿਲਕੁਲ ਅਣਹੋਂਦ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਡੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪਹਿਲ ਕਦਮੀ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਰਹਿ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇਗੀ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਗੇੜ ਨਾਲ ਇਸ ਨਾਨਕ-ਪੰਥੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਗੁਆਚ ਗਈ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਕਦੀ ਡੇਰਿਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਦੀ ਭਾਲ-ਟੋਲ ਵਿਚ ਘੁੰਮਦੇ ਫਿਰਦੇ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਅਥਾਹ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਨਿੱਘ ਮਿਲਿਆ। ਨਾਨਕ-ਪੰਥੀਆਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਧੁੰਦਲੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਰਾਹੀਂ ਮੈਨੂੰ ਸਾਰਥਕ ਸੇਧ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਖੋਲਸਿਆਂ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਅਟੁੱਟ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਮਹਾਨ ਮਹੰਤਾਂ ਦੀ ਰਵਾਇਤ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਮੁੱਖ ਉਦਾਸੀ ਕੇਂਦਰਾਂ ਅਤੇ ਨਾਨਕ-ਪੰਥੀ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਤਾਲਮੇਲ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਠਿਤ ਸਰਵ ਉੱਚ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਤਹਿਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ੧੦੦ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਮਹੰਤਾਂ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਪੱਖੋਂ ਅਸਫਲ ਰਹਿਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮੰਦਭਾਗੀ ਸਚਾਈ ਹੈ।

ਅਗਲੇਰੇ ਮਾਰਗ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ

ਸਿੱਖ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਮੀਰ ਅਤੀਤ ਵਿਚ ਦੱਬੀਆਂ ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰਤਾ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਸੁਰਜੀਤੀ ਲਈ ਸਾਂਝ-ਸਹਿਯੋਗ ਦੇ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੀ ਏਕਤਾ ਦੇ ਬਚੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਅਤੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਹਿਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਹੜਪਣ ਵਾਲੇ ਅਨਸਰਾਂ ਅਤੇ ਭੂ-ਮਾਫੀਏ ਦੀਆਂ ਭੁੱਖੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਇਸ ਵੱਲੋਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਛੱਤਰੀ ਵਾਂਗ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਕ ਸੰਸਥਾ ਬਕਾਇਦਾ ਗਠਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਗੁੰਬਜ਼ਾਂ, ਮਹਿਰਾਬਾਂ ਅਤੇ ਬੁਰਜਾਂ ਵਾਲੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਰਗੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਇੰਡੋ-ਫਾਰਸੀ ਭਵਨ ਕਲਾ ਨਾਲ ਬਣੇ ਡੇਰਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸੁਚੇਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਥਾਈਂ ਢਾਂਚੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਅਸਥਾਨਾਂ

ਨੂੰ ਵਿਰਾਸਤੀ ਦਰਜਾ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਪੁਰਾਤਨ ਭਵਨ ਕਲਾ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੇਸ਼ਕੀਮਤੀ ਨਮੂਨਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਬਹਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਿੱਖੀ ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਧਰਮ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੀਤੀਆਂ ਸਦੀਆਂ ਵਿਚ ਪਾਏ ਗਏ ਜ਼ਾਨਦਾਰ ਯੋਗਦਾਨ ਦੀ ਮੂੰਹ ਬੋਲਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪੁਨਰ-ਸੁਰਜੀਤੀ ਦੌਰਾਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਡੋਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਰੂਪਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵੱਲ ਤੀਬਰ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੜਾ ਖੁਸ਼-ਕਿਸਮਤ ਸਮਝਦਾਂ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਦੇ ਭਾਵ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਇਆ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਏਜੰਸੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਤੱਥਾਂ ਦਾ ਕਚਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਕੋਈ ਕਾਲਪਨਿਕ ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਯਥਾਰਥ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਇਹ ਉਦਾਸ ਮਿਹਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਸਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਡੋਰਿਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਜਿੰਮਾ ਸੀ ਉਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾੜਨ ਵਾਲੇ ਬਣ ਗਏ। ਵਾੜ ਹੀ ਖੇਤ ਨੂੰ ਖਾਣ ਲੱਗ ਪਈ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇੱਥੇ ਪੂਰੀ ਢੁੱਕਦੀ ਹੈ।

ਏਨਾ ਪਾੜਾ ਕਿਵੇਂ ਪੂਰਿਆ ਜਾਵੇ?

ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਵੱਡਾ ਪਾੜਾ ਪੈ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਾੜੇ ਨੂੰ ਪੂਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੈ, ਪਰ ਅਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪੁਰਾਣੇ ਮੱਤਭੇਦ ਭੁਲਾ ਕੇ ਸੁਆਰਥ ਰਹਿਤ ਭਾਵ ਨਾਲ ਨੇੜੇ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸਾਂਝੇ ਤੱਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਇਸ ਏਕਤਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਥੰਮ੍ਹ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਚੁਕਿਆਂ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ 'ਵੱਡੇ ਭਰਾ' ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਾਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਯਤਨ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕੰਮ ਵਿਚ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਬੇਰੋਕ ਚੱਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਸਾਨੂੰ ਗ਼ਲਤ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਕਈ ਉਜੱਡ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਵੀ ਧੜੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਫਿੱਕੇ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਮੋਰਚੇ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਚੱਲਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਸਾਡੇ ਮਹਾਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਨੇ ਨਾਨਕ-ਪੰਥੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਅਤੇ ਮਹੰਤਾਂ ਦਾ ਨਿੱਘ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਮਹੰਤ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਨਿਯੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪੁਲ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਵਿਰਾਸਤ 'ਤੇ ਮਾਣ ਸੀ।

ਸਾਰਅੰਸ਼

ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਾਡੀਆਂ ਸਰਬੋਤਮ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਇਸ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਅਸਥਾਨ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਤਖ਼ਤ

ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਜੀ, ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਤਖ਼ਤ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਸਾਹਿਬ, ਨੰਦੇੜ (ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ) ਵਰਗੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਅਸਥਾਨ ਅਤੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਯਾਦਗਾਰੀ ਅਸਥਾਨ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸਥਿਤ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਤੱਥਾਂ ਦਾ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਖੋਜਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਥਾਵਾਂ ਅਣਦੇਖੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਪੁਨਰ-ਸੁਰਜੀਤੀ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਮਿੱਟਦੀ ਜਾਂਦੀ ਯਾਦ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਅਸਥਾਨ ਹੀ ਬਚੇ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਚਦੇ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਡਿੱਗਣੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਵਿਰਾਸਤ ਦੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਸਾਂਭਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਚਾਅ ਅਤੇ ਬਹਾਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਤੀਰਥ-ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਉਲੀਕੇ ਜਾਣੇ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਹਰ ਬੋਰਡ ਲਗਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਲਈ ਸਲਾਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਥਾਨਕ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਆਦਰ ਭਾਵ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚਿਰਕਾਲੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਮਿਲੇਗੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਹੋਣਾ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਦਿਲ-ਟੁੰਬਵੀਆਂ ਕਥਾ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਾਣੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ। ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇੱਕਜੁਟਤਾ ਵਿਚ ਵਟ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਦੂਸਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਦੂਸਰੇ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸੰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਅਤੇ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਡੂੰਘੀ ਸਮੂਹਿਕ ਯਾਦ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਕਥਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਖੋਜ-ਪੜਤਾਲ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਭਿੰਨਤਾ ਦਾ ਆਦਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਨੂੰ ਕਬੂਲਦੇ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਬਾਰੇ ਵਧੇਰੇ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸੰਤੁਲਿਤ ਤਾਲਮੇਲ ਬਿਠਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਬੋਧ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਦਾ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਸਥਿਰਤਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਖਾਸ ਸਮੇਂ, ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਹਾਲਤਾਂ ਦੀ ਉਲਝ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਇਕਸਾਰਤਾ ਅਤੇ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਦੇ ਦੋ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਅੰਦਰ ਵਗਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਦਿਮਾਗ ਅੰਦਰ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋਏ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਖੋਜ ਵਰਗਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਫ਼ੈਲੇ ਇਕ ਸੰਕਲਪੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਲੱਭੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਚੱਕਰ ਲਾ ਕੇ ਮੈਂ ਇਸ ਨਤੀਜੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸੁਪਨਾ ਲੈਣਾ

ਬਣਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਭਾਗ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਖੇਤਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕਾਰਜ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੋਵੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਹ ਯਾਤਰਾ ਬਹੁਤ ਉਤਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਉਤੇਜਨਾ ਭਰਪੂਰ ਹੋਵੇਗੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਰਾਸਤ ਦੀ ਖੋਜ ਲਈ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਖਿੱਚ ਪਾਏਗੀ। ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਵੇਲੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤਤਾ ਅਤੇ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਪੰਥ ਸੰਚਾਲਕਾਂ ਦੀ ਦੇਣ ਦੇ ਮੱਧਕਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਦੀ ਮਿੱਥ ਕੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਤਕ ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਇਹ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਸੀ। ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਇਹ ਪੰਨਾ ਧੁੰਦਲਾ ਕਿਉਂ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਪਤਨ ਪਿੱਛੇ ਸਚਾਈ ਕੀ ਹੈ? ਆਦਿ, ਵਰਗੇ ਕਈ ਅਣ-ਸੁਲਝੇ ਸਵਾਲ ਸਾਡੇ ਸਨਮੁਖ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਪਹਿਲ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ ਤਾਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਨੁਕਸਾਨ ਨੂੰ ਰੋਕ ਸਕੀਏ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਟੁੱਕੜੇ ਚੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਇਹ ਕਾਰਜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੀਏ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਚੱਲਣ ਵਾਲੀ ਵਿਸਥਾਰ-ਪੂਰਵਕ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਉਲੀਕਣੀ ਪਵੇਗੀ। ਤਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਜੀਵੰਤ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਤਾਕਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੋਮਿਆਂ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇਗੀ। ਬੀਤੇ ਯੁੱਗ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸੁਹਜ ਦੀ ਗਹਿਰੀ ਅੰਤਰ-ਝਾਤ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਖੋਜ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦੇਵੇਗੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਸਿੱਖ ਮਨ ਲਈ ਸਿਰਜਨਾਤਮਕ ਊਰਜਾ ਦਾ ਸਰੋਤ ਬਣੇਗੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਪੁਨਰ-ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਸਮਾਜਿਕ-ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਉਠਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਕਟ ਅਧਿਅਨ ਅਤੇ ਉੱਚਿਤ ਕਾਰਵਾਈ ਲਈ ਇਹ ਭਾਈਚਾਰੇ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣ ਵਿਚ ਅਸਫਲ ਹੋਵਾਂਗੇ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਸਮੁੱਚੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਚੌੜਾਈ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਫੈਲਿਆ। ਅਸੀਂ ਜਿਸ ਮਹਾਨ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ੫੫੦ਵਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਰ੍ਹਾ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਅੰਦਰ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਨਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮਲੇਵਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਆਪਣੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਵੱਸਦੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਰੂਹਾਨੀ ਸਾਂਝ ਵਾਲੇ ਪਰ ਖੇਤਰੀ ਅਤੇ ਨਸਲੀ ਭਿੰਨਤਾ ਰੱਖਦੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜੋੜਨ ਦਾ ਇਹ ਅਹਿਦ ਕਰੀਏ। ■

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਚੌਥੀ ਉਦਾਸੀ

—ਡਾ. ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ*

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਦਾਸੀਆਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਗਤ-ਜਲੰਦੇ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਣ ਤੇ ਸੁਭ ਅਮਲਾਂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਉਦਾਸੀਆਂ (ਪ੍ਰਚਾਰ ਯਾਤਰਾਵਾਂ) ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ:

ਪਹਿਲਾ ਬਾਬੇ ਪਾਯਾ ਬਖਸ਼ੁ ਦਰਿ ਪਿਛੋਦੇ ਫਿਰਿ ਘਾਲਿ ਕਮਾਈ।...

ਬਾਬਾ ਦੇਖੈ ਧਿਆਨੁ ਧਰਿ ਜਲਤੀ ਸਭਿ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦਿਸਿ ਆਈ।...

ਬਾਬੇ ਭੇਖ ਬਣਾਇਆ ਉਦਾਸੀ ਕੀ ਰੀਤਿ ਚਲਾਈ।

ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੋਧਣਿ ਧਰਤਿ ਲੁਕਾਈ॥

(ਵਾਰ ੧:੨੪)

ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣਾ ਉਦਾਸੀਆਂ ਕਰਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ:

ਗੁਰਮੁਖਿ ਖੋਜਤ ਭਏ ਉਦਾਸੀ॥

(ਪੰਨਾ ੯੩੯)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰਬ, ਦੱਖਣ, ਉੱਤਰ ਤੇ ਪੱਛਮ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਚੌਥੀ ਉਦਾਸੀ ਪੱਛਮ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਸੀ। ਉੱਤਰ ਦਿਸ਼ਾ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਉਦਾਸੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਤਲਵੰਡੀ ਰਹੇ ਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਗਲੇ ਸਫਰ 'ਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਵੇਖ ਲਈ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਮੱਕਾ ਮਦੀਨਾ ਨਹੀਂ ਵਿਖਾਇਆ। ਇਸ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਚੱਲੋ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੱਕਾ ਮਦੀਨਾ ਦਿਖਾ ਲਿਆਉਣੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਤੋਂ ਇੰਝ ਮਿਲਦੀ ਹੈ:

... ਸੋ ਜਬ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਮੁਦਤ ਹੋਈ ਤਾਂ ਮਰਦਾਨੇ ਕਹਿਆ ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਡਿਠੀ ਪਰ ਮਕਾ ਮਦੀਨਾ ਨਾ ਡਿਠਾ। ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਚਲ ਮਰਦਾਨਿਆ ਤੈਨੂੰ ਮਕਾ ਮਦੀਨਾ ਵਿਖਾਲ ਲਿਆਈਏ।^੧

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਗਏ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਲੋਧੀ ਵੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ

*ਰੀਸਰਚ ਸਕਾਲਰ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਰੀਸਰਚ ਬੋਰਡ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਮੋ. +੯੧੯੬੪੬੭੮੫੯੯੮

ਮੇਲ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਕੋਲ ਟਿਕਾਣਾ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅਗਲੇ ਸਫਰ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ ਜੋ ਕਿ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਸੀ। ਇੱਥੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਪਾਕਪਟਨ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ ਅਤੇ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਕਿਸ਼ਤੀ ਰਾਹੀਂ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਪਾਕਪਟਨ ਪੁੱਜੇ। ਪਾਕਪਟਨ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪਤਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਗੰਜ-ਇ-ਸ਼ਕਰ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ।^੨ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਾਕਪਟਨ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਤੁਲੰਬਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਮੁਲਤਾਨ ਪਹੁੰਚੇ।

ਮੁਲਤਾਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਹਾ-ਉਦ-ਦੀਨ ਜ਼ਕਰੀਆ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਹਰਾਵਰਦੀ ਸੂਫੀ ਸਿਲਸਲੇ ਦੇ ਬਾਨੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਰਗਾਹਾਂ ਦੇ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਨੂੰ ਮਖਦੂਮ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ੇਖ ਬਹਾ-ਉਦ-ਦੀਨ ਜ਼ਕਰੀਆ ਦੀ ਦਰਗਾਹ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਮਖਦੂਮ ਸ਼ੇਖ ਬਹਾ-ਉਦ-ਦੀਨ ਦੇ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਮਿਲਣੀ ਹੋਈ। ਮਿਹਰਬਾਨ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਵਿਚ ਪੀਰ ਦਾ ਨਾਂ ਬਹਾਵਦੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

ਤਬ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਮੁਲਤਾਨਿ ਸਹਰਿ ਪੀਰ ਬਹਾਵਦੀ ਕੀ ਦਰਗਾਹਿ ਮਹਿ ਜਾਇ ਵੜਿਆ... ਤਾਂ ਪੀਰਿ ਕਹਿਆ ਜਿ, “ਨਾਨਕ ਜੀ! ਭਲੇ ਹਉ? ਕਹੈ, “ਜੀ, ਜਾਂ ਕੋਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮਿਲੈ ਤਾਂ ਹੀ ਭਲੇ।...ਤਬ ਪੀਰਿ ਕਬੀਰ ਕਹਿਆ, “ਨਾਨਕ ਜੀ! ਅਸੀਂ ਜਾਣਿਆ ਹੈ ਜਿ ਤੁਸੀਂ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੂੰ ਸਕੁ ਨਾਹੀ ਰਖਤੇ। ਪਣੁ ਜੀ, ਕਾਈ ਜਾਗਰਾ ਸਕ ਦੀ ਭੀ ਹੈ ਜਿ ਕਿਥਾਉਂ ਸਾਹਿਬ ਦੁਇ ਕਰਿ ਦੇਖਦਾ ਭੀ ਕਰਦਾ ਕਿ ਸਭਨੀ ਥਾਈਂ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਨੇ ਜਾਣੀਐ? ਤਬ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਿਆ ਜਿ, “ਪੀਰ ਜੀ! ਸਭੁ ਜਾਗਰਾ ਸਾਹਿਬੁ ਹੀ ਕਰ ਜਾਨਣਾ।... ਖੁਸੀ ਹੋਇ ਕਰਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮਹਿ ਬਾਣੀ ਬੋਲੀ ਜਿ;—

ਆਪੇ ਰਸੀਆ ਆਪਿ ਰਸੁ ਆਪੇ ਰਾਵਣਹਾਰੁ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੨੩

ਤਬ ਪੀਰ ਕੁਰਨਸ ਕਰੀ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ। ਕਹਿਓਸੁ, “ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਸਾਹਿਬ, ਜਿਨਿ ਸਾਹਿਬੁ-ਤੂੰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।^੩

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਖਦੂਮ ਬਹਾ-ਉਦ-ਦੀਨ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚ ਬਿਤਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉੱਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਸ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਉੱਚ ਸ਼ਰੀਫ ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਗਰ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕੇਂਦਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰ ਜਲਾਲਉਦੀਨ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਤੇਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ ਸੀ ਤੇ ਜਲਾਲਉਦੀਨ ਬੁਖਾਰੀ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮਖਦੂਮ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼ੇਖ ਹਾਜੀ ਅਬਦੁਲ ਸਾਹਿਬ ਬੁਖਾਰੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ

ਦੇ ਉੱਚ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਮਖਦੂਮ ਹੱਜ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ, ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ, ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਮਖਦੂਮ ਤੇ ਉੱਚ ਦਾ ਮਖਦੂਮ ਇਕੱਠੇ ਮੱਕੇ ਨੂੰ ਚੱਲ ਪਏ।^੪ ਉੱਚ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੰਵਾਦ ਸੱਯਦ ਅਹਿਮਦ ਹਸਨ ਅਤੇ ਪੀਰ ਜਲਾਲਉਦੀਨ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਮਖਦੂਮ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਤੋਸ਼ੇਖਾਨੇ ਵਿਚ ਹੁਣ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਖੜਾਵਾਂ, ਬੈਰਾਗਣ, ਪੱਥਰ ਦਾ ਗੁਰਜ, ਦੋ ਪੱਥਰ ਦੇ ਕੜੇ, ਡੇਢ ਫੁੱਟ ਲੰਮੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਫੁੱਟ ਚੌੜੀ ਲੱਕੜ ਦੀ ਬੇੜੀ ਸਾਂਭੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।^੫

ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਿੰਧ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਇਕ ਬੇੜੀ ਉੱਪਰ ਬੈਠ ਕੇ ਸੱਖਰ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਫਿਰ ਲਖਪਤ ਨਦੀ ਰਾਹੀਂ ਲਖਪਤ ਨਗਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਲਖਪਤ ਤੋਂ ਕੁਰਿਆਨੀ, ਕੋਟੇਸ਼ਵਰ ਅਤੇ ਨਰਾਇਨਾ ਸੁਆਮੀ ਦੇ ਮੰਦਰ ਵੇਖਣ ਗਏ। ਕੁਰਿਆਨੀ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸਰੋਵਰ ਵੀ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।^੬ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮੰਦਰ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ ਦੀ ਸੋਨ ਮਿਆਨੀ ਬੰਦਰਗਾਹ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹਿੰਗਲਾਜ ਪਹੁੰਚੇ। ਉਹ ਉੱਚ ਘਾਟੀ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਹਿੰਗਲਾਜ ਦੇ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਵੀ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹਾਜੀਆਂ ਵਾਲਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਵੇਖ ਸਾਧੂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੇਖ ਤੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ:

ਤਬ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਪਹਿ ਪੁਛਣੇ ਆਇ, ਆਇ ਕਰਿ ਲਾਗੇ ਕਹਣੇ ਜਿ, “ਏ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਪਿਆਰੇ! ਤੇਰੀ ਕਵਣ ਗਤਿ ਹੈ। ਤੂੰ ਹਮ ਕਉ ਬਤਾਉ ਜਿ ਕਿਛੁ ਤੁਮਰੀ ਹਮ ਟਹਲ ਕਰਹ।...ਤਬ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਉਨ ਕਉ ਕਹਿਆ ਜਿ, “ਤੁਮ ਹਮ ਕਉ ਕਿਆ ਕਰਿ ਬੁਝਿਆ ਹੈ?”ਤਬ ਉਨਹੁ ਕਹਿਆ ਜਿ, “ਜੀ, ਬੈਸਨਉ ਹੋਤਾ ਹੈ ਉਸਿ ਕੈ ਗਲਿ ਮਾਲਾ, ਹਥਿ ਸਿਮਰਣੀ ਤ੍ਰੇਤਿ ਧੋਤੀ, ਮਥੈ ਤਿਲਕੁ ਵਰਤ ਨੇਮ ਰਖਤਾ ਹੈ, ਤੀਰਥ ਇਸਨਾਨੁ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਅਵਰ ਦੇਵਤੇ ਪੂਜਤਾ ਹੈ, ਤਿਸੁ ਕਉ ਸ੍ਰੈਸਟ ਬੈਸਨਉ ਹਮ ਕਰਿ ਮਨਤੇ ਹੈ’... ਜਿਵ ਤੇਰੀ ਜੁਗਤਿ ਹੈ ਜੇਵਣੇ ਜੀ ਤਿਉਂ ਤੁਮ ਬਤਾਏ ਦੇਹੁ... ਤਬ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕੁ ਜੀ ਬਾਣੀ ਬੋਲਿ ਉਠਾ, ਸਲੋਕੁ ਜਿ:—

ਸਚੁ ਵਰਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਤੀਰਥੁ ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਇਸਨਾਨੁ॥

ਦਇਆ ਦੇਵਤਾ ਖਿਮਾ ਜਪਮਾਲੀ ਤੇ ਮਾਣਸ ਪਰਧਾਨੁ॥

ਜੁਗਤਿ ਧੋਤੀ ਸੁਰਤਿ ਚਉਕਾ ਤਿਲਕੁ ਕਰਣੀ ਹੋਇ॥

ਭਾਉ ਭੋਜਨ ਨਾਨਕਾ ਵਿਰਲਾ ਤ ਕੋਈ ਕੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੪੫)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਹਰੀ ਭੇਖ ਨੂੰ ਸਦਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹੋਏ ਸਦਗੁਣ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੱਚ ਰੂਪੀ ਵਰਤ, ਸੰਤੋਖ ਰੂਪੀ ਤੀਰਥ, ਗਿਆਨ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਰੂਪੀ ਇਸਨਾਨ, ਦਇਆ ਰੂਪੀ ਦੇਵ,

ਮੁਆਫੀ ਰੂਪੀ ਮਾਲਾ, ਸੁਚੱਜੇ ਜੀਵਨ ਰੂਪੀ ਧੋਤੀ, ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਰੱਖਣ ਰੂਪੀ ਚਉਕਾ, ਉੱਚੇ ਆਚਰਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਤਿਲਕ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਭੋਜਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਹਰੀ ਭੇਖ ਨੂੰ ਅੰਤਰੀਵ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਸ਼ੁਭ ਅਮਲਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ।

ਹਿੰਗਲਾਜ ਦੇ ਮੰਦਰ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਬਾਰਾ ਸੋਨ ਮਿਆਨੀ ਬੰਦਰਗਾਹ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਫਿਰ ਸਮੁੰਦਰੀ ਰਸਤੇ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਬੰਦਰਗਾਹ ਕਲਹਟ ਪਹੁੰਚੇ। ਕਲਹਟ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਅਦਨ ਪਹੁੰਚ ਗਏ।^੮ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਦਨ ਗਏ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਮੁਸਲਿਮ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੀ। ਇਹ ਪੱਛਮ ਨੂੰ ਏਸ਼ੀਆਈ ਵਸਤਾਂ ਜਾਣ ਲਈ ਵਪਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਸੀ। ਦੁਬਾਰਾ ਅਦਨ ਵਿਖੇ ਜਹਾਜ਼ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਾਡਾ/ਜੇਡਾ ਪਹੁੰਚੇ। ਇੱਥੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਫੇਰੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਅਸਥਾਨ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਾਡਾ/ਜੇਡਾ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਅਗਲਾ ਪੜਾਅ ਮੱਕੇ ਵੱਲ ਸੀ।^੯

ਮੱਕਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਇਕ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ। ਪੈਗੰਬਰ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਇੱਥੇ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਕਾਅਬਾ ਵੀ ਇੱਥੇ ਹੀ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਵਪਾਰ ਦਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਕੇਂਦਰ ਸੀ। ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਮੱਕੇ ਜਾਣ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਇੰਝ ਮਿਲਦੀ ਹੈ:

ਬਾਬਾ ਫਿਰਿ ਮੱਕੇ ਗਇਆ ਨੀਲ ਬਸਤ੍ਰ ਧਾਰੇ ਬਨਵਾਰੀ।

ਆਸਾ ਹਥਿ ਕਿਤਾਬ ਕਛਿ ਕੁਜਾ ਬਾਂਗ ਮੁਸੱਲਾ ਧਾਰੀ। (ਵਾਰ ੧:੩੨)

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੱਕੇ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਆਸਾ, ਕੱਛ ਵਿਚ ਕਿਤਾਬ ਤੇ ਮੁਸੱਲਾ ਵੀ ਸੀ। ਅਰਾਮ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾਅਬੇ ਵੱਲ ਪੈਰ ਕਰ ਕੇ ਸੌਂ ਗਏ। ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੂੰ ਖੁਦਾ ਦੇ ਘਰ ਕਾਅਬੇ ਵੱਲ ਪੈਰ ਕਰ ਕੇ ਕਿਉਂ ਸੁੱਤਾ ਹੈ? ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਧਰ ਰੱਬ ਦਾ ਘਰ ਨਹੀਂ ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਉੱਧਰ ਕਰ ਦਿਉ। 'ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ' ਵਿਚ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਇੰਝ ਕਲਮਬੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਤਬ ਬਾਬਾ ਮਕੇ ਵਿਚਿ ਜਾਇ ਵੜਿਆ। ਜਾਇ ਕਰਿ ਸੋਇ ਰਹਿਆ। ਪੈਰੁ ਮਕੇ ਦੀ ਤਰਫੁ ਕਰਿਕੈ ਸੁਤਾ। ਤਬਿ ਪੇਸੀ ਕੀ ਨਿਮਾਜੁ ਕਾ ਵਖਤੁ ਹੋਇਆ। ਤਬ ਕਾਜੀ ਰੁਕਨ ਦੀਨ ਨਿਮਾਜ ਕਰਣਿ ਆਇਆ। ਦੇਖਿ ਕਰਿ ਆਖਿਉਸੁ-ਏ ਬੰਦੇ ਖੁਦਾਇ ਕੇ, ਤੂ ਜੋ ਪੈਰ ਖੁਦਾਇ ਕੇ ਘਰ ਵਲਿ ਕੀਤੇ ਹੈਨਿ ਅਤੈ ਕਾਬੇ ਦੀ ਤਰਫ, ਸੋ ਕਿਉ ਕੀਤੇ ਹੈਨਿ। ਤਬ ਬਾਬੈ ਆਖਿਆ- ਜਿਤੁ ਵਲਿ ਖੁਦਾਇ ਅਤੈ ਕਾਬਾ ਨਾਹੀ, ਤਿਤੁ ਵਲਿ ਮੇਰੈ ਪੈਰੁ ਘਸੀਟਿ ਕਰੁ ਛਡੁ। ਤਬ ਕਾਜੀ ਰੁਕਨਦੀਨ ਬਾਬੈ ਕੇ ਪੈਰ ਫੇਰੇ। ਜਿਤੁ ਵਲਿ ਫੇਰੈ ਤਿਤੁ ਵਲਿ ਮਹਰਾਬੁ ਦਾ

ਮੁਹੁ ਫਿਰਦਾ ਜਾਵੈ। ਤਬਿ ਕਾਜੀ ਰੁਕਨਦੀਨ ਹੈਰਾਨੁ ਹੋਇ ਗਇਆ।^{੧੦} ...

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਇੰਝ ਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਬੈਠਾ ਜਾਇ ਮਸੀਤ ਵਿਚਿ ਜਿਥੈ ਹਾਜੀ ਹਜਿ ਗੁਜਾਰੀ।

ਜਾ ਬਾਬਾ ਸੁਤਾ ਰਾਤਿ ਨੋ ਵਲਿ ਮਹਰਾਬੇ ਪਾਇ ਪਸਾਰੀ।

ਜੀਵਣਿ ਮਾਰੀ ਲਤਿ ਦੀ ਕੇਹਤਾ ਸੁਤਾ ਕੁਫਰ ਕੁਫਾਰੀ?

ਲਤਾ ਵਲਿ ਖੁਦਾਇ ਦੇ ਕਿਉ ਕਰਿ ਪਇਆ ਹੋਇ ਬਜਿਗਾਰੀ।

ਟੰਗੋਂ ਪਕੜਿ ਘਸੀਟਿਆ ਫਿਰਿਆ ਮੱਕਾ ਕਲਾ ਦਿਖਾਰੀ।

ਹੋਇ ਹੈਰਾਨੁ ਕਰੇਨਿ ਜੁਹਾਰੀ॥

(ਵਾਰ ੧:੩੨)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਿਸੇ ਇਕ ਥਾਂ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਰਬਵਿਆਪਕਤਾ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਧਾਰਮਿਕ ਹਾਲਾਤ ਅਜਿਹੇ ਸਨ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲੋਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਝਗੜਿਆਂ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਮਨੋਰਥ ਤੋਂ ਬਿੜਕ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਵੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਹੀ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੱਕੇ ਗਏ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਵੀ ਕਾਜੀ ਮੁੱਲਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟਤਾ ਦਾ ਸੁਆਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਰੱਖਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤਕ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਚੰਗੇ ਅਮਲਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦੇ ਉਹ ਦੁਖੀ ਹੀ ਹੋਣਗੇ। ਨੇਕ ਕੰਮਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਚੰਗੇ ਇਨਸਾਨ ਬਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੁਭ ਅਮਲਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ:

ਪੁਛਨਿ ਗਲ ਈਮਾਨ ਦੀ ਕਾਜੀ ਮੁਲਾਂ ਇਕਠੇ ਹੋਈ।

ਵਡਾ ਸਾਂਗ ਵਰਤਾਇਆ ਲਖਿ ਨ ਸਕੈ ਕੁਦਰਤਿ ਕੋਈ।

ਪੁਛਨਿ ਫੋਲਿ ਕਿਤਾਬ ਨੋ ਹਿੰਦੂ ਵਡਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨੋਈ।

ਬਾਬਾ ਆਖੇ ਹਾਜੀਆ ਸੁਭਿ ਅਮਲਾ ਬਾਝਹੁ ਦੋਨੋ ਰੋਈ। (ਵਾਰ ੧:੩੩)

ਡਬਲਯੂ. ਐੱਚ. ਮੈਕਲੋਡ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੱਕੇ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੱਕੇ ਕੋਈ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।^{੧੧} ਪਰ ਡਾ. ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਡਾ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੈਕਲੋਡ ਦੀ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇ ਕਾਅਬੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਰੋਕ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਹੁਣ ਲਗਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਰੋਕ

ਇੰਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੱਕੇ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਹਾਜੀਆਂ ਵਾਲੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਜੀਆਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੱਕੇ ਜਾਣਾ ਸੰਭਵ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਈ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦਾ ਵੀ ਅਨੁਯਾਈ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ; ਉਹ ਵੀ ਕਾਅਬੇ ਦੀ ਜ਼ਿਆਰਤ ਕਰ ਆਉਂਦੇ ਸਨ।^{੧੨}

ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਕੋਹਲੀ) ਅਨੁਸਾਰ ਮੌਲਵੀ ਮੁਹੰਮਦ ਹਸਨ, ਕਾਜੀ ਰੁਕਨਦੀਨ, ਇਮਾਮ ਜਾਫਰ ਅਤੇ ਪੀਰ ਅਬਦੁਲ ਬਹਾਵ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਮੱਕੇ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਦੀਨੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹਜਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਦੀਨਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਮਦੀਨੇ ਪਹੁੰਚਣ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਰਬਾਬ ਵਜਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤੇ ਆਪ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ। ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਪੈਗੰਬਰ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਗੀਤ ਵਜਾਉਣ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ। ਮਦੀਨੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਪੱਥਰ ਫੜ ਲਏ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਪੱਥਰ ਛੁਟ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਦਿੱਤਾ।^{੧੩}

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੱਕੇ ਤੇ ਬਗਦਾਦ ਦੇ ਹਾਜੀ ਵੀ ਮਦੀਨੇ ਆਏ:

...ਤਾਂ ਸਭ ਮਕੇ ਦੇ ਹਾਜੀ ਭੀ ਅਰ ਬਗਦਾਦ ਦੇ ਭੀ ਮਦੀਨੇ ਨੂੰ ਆਏ। ਅਰ ਇਹ ਬਾਤ ਮਨ ਵਿਚ ਨਿਸਚੇ ਕੀਤੀ ਜੋ ਓਥੇ ਸਾਡੇ ਚਾਰ ਇਮਾਮ ਹੈਨ ਅਰ ਹੋਰ ਵਲੀ ਤੇ ਸੇਖ ਬਹੁਤ ਹੈਨ ਤੇ ਉਥੇ ਚਲ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਗੋਸਟਿ ਕਰਾਂਗੇ। ਸੋ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਫਤਗੋ ਕਰ ਕੇ ਜੀਤਾਂਗੇ...^{੧੪}

ਮਦੀਨਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਚਰਚਾ ਈਮਾਮ ਗੌਸ, ਈਮਾਮ ਅਸ਼ਰਫ ਅਤੇ ਈਮਾਮ ਆਜ਼ਮ ਨਾਲ ਹੋਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ। ਮਦੀਨਾ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਗਦਾਦ ਗਏ। ਬਗਦਾਦ ਈਰਾਕ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਤੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕੇਂਦਰ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਲਾਹੀ ਸੰਗੀਤ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ। ਪੀਰ ਅਬਦੁਲ ਕਾਦਿਰ ਅਤੇ ਪੀਰ ਬਹਾਵਲ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਬਗਦਾਦ ਦਾ ਖਲੀਫਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਇਆ। ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਪੱਥਰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਖਲੀਫੇ ਨੇ

ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ ਅਤੇ ਪੱਥਰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅਗਲੇ ਸੰਸਾਰ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੱਥਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਬਿਸਤਰਾ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਖਲੀਫਾ ਇਸ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਰੋੜੇ ਅਗਲੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚਣਗੇ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਰੋੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਤੇਰੇ ਦੁਆਰਾ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਧਨ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਜਾਵੇਗਾ? ਇਸ ਤੇ ਖਲੀਫੇ ਨੂੰ ਸਚਾਈ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਧਨ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ।^{੧੫} ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਵਿਚ ਇਸ ਸਾਖੀ ਨਾਲ ਰਲਦੀ ਸਾਖੀ ਟਰਕੀ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਹਾਮਿਦ ਕਾਹੂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਾਦਰੀ ਸੂਫੀ ਸੰਪਰਦਾ ਦੇ ਸੰਚਾਲਕ ਸ਼ੇਖ ਅਬਦੁਲ ਕਾਦਰ ਗੀਲਾਨੀ ਦੇ ਮਜ਼ਾਰ ਦੇ ਮਖਦੂਮ ਨਾਲ ਵੀ ਗੋਸ਼ਟ ਕੀਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੀਰ ਦਸਤਗੀਰ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ:

ਪੁਛਿਆ ਫਿਰਿ ਕੈ ਦਸਤਗੀਰ ਕਉਣ ਫਕੀਰੁ ਕਿਸ ਕਾ ਘਰਿਆਨਾ?
ਨਾਨਕ ਕਲਿ ਵਿਚਿ ਆਇਆ ਰਬੁ ਫਕੀਰੁ ਇਕੋ ਪਹਿਚਾਨਾ।...

(ਵਾਰ ੧:੩੫)

ਪੁਛੇ ਪੀਰ ਤਕਰਾਰ ਕਰਿ ਏਹੁ ਫਕੀਰੁ ਵਡਾ ਅਤਾਈ।
ਏਥੇ ਵਿਚਿ ਬਗਦਾਦ ਦੇ ਵਡੀ ਕਰਾਮਾਤਿ ਦਿਖਲਾਈ।
ਪਾਤਾਲਾ ਆਕਾਸ ਲਖਿ ਓੜਕਿ ਭਾਲੀ ਖਬਰੁ ਸੁਣਾਈ।
ਫੇਰਿ ਦੁਰਾਇਨ ਦਸਤਗੀਰ ਅਸੀ ਭਿ ਵੇਖਾ ਜੋ ਤੁਹਿ ਪਾਈ।

(ਵਾਰ ੧:੩੬)

ਪੀਰ ਦਸਤਗੀਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਚਰਚਾ ਫਕੀਰ ਬਹਿਲੋਲ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਸੁਆਮੀ ਅਨੰਦ ਆਚਾਰੀਆ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ 'ਸਨੋਅਬਰਡਜ਼' ਵਿਚ ਬਗਦਾਦ ਵਿਚ ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ ਨੂੰ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉਲਥਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ:

“ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫਕੀਰ ਬਹਿਲੋਲ ਨਾਲ ਗੋਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਥੋਂ ਈਰਾਨ ਜਾਣ ਤੋਂ ਸੱਠ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਬਹਿਲੋਲ ਦੀ ਆਤਮਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਤੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟਿਕੀ ਰਹੀ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਹਿਦ ਦੀ ਮੱਖੀ ਉਸ ਫੁੱਲ ਤੇ ਬੈਠੀ ਰਹੇ ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦੀ ਲੋਅ ਨਾਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋਵੇ”^{੧੬}

ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਕੋਹਲੀ) ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬਗਦਾਦ ਤੋਂ ਜੋਰਡਨ ਰਾਹੀਂ ਫਿਲਿਸਤੀਨ ਜਾਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਯੂਰੋਸਲੇਮ ਵਿਖੇ ਯਹੂਦੀਆਂ ਤੇ ਈਸਾਈਆਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ

ਬਾਅਦ ਮਿਸਰ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਕੈਰੋਂ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੂਡਾਨ, ਐਬੀਸੀਨੀਆ ਤੇ ਯੂਗੰਡਾ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦੱਸੀ ਹੈ। ਯੂਗੰਡਾ ਤੋਂ ਕੈਰੋਂ ਪਰਤ ਕੇ ਸੀਰੀਆ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਸੀਰੀਆ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੁਰਕੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਜਰਬਾਈਜਾਨ ਤੇ ਈਰਾਨ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਡਾ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਡਾ. ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨਾਲ ਬਗਦਾਦ ਤੋਂ ਤਬਰੇਜ਼ ਜਾਣਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਤਬਰੇਜ਼ ਇਰਾਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਨਗਰ ਸੀ। ਇੱਥੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮਸ਼ਹੂਦ ਪੁੱਜੇ। ਮਸ਼ਹੂਦ ਪਰਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਸ਼ੀਆ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੀਰ ਅਬਦੁਲ ਰਹਿਮਾਨ ਤੇ ਬਾਕੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਰੱਬ ਦਾ ਨੂਰ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਉਹ ਨੂਰ ਨਜ਼ਰ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਸਾਖੀ ਦਾ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਬੰਬਈ ਛਾਪਾ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋਣਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਰਾਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਤਹਿਰਾਨ, ਇਸਫਾਹਾਨ, ਮਸ਼ਹੂਦ, ਬੁਖਾਰਾ ਤੇ ਰੂਸੋ-ਤੁਰਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਿਰ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਜਾਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਕੰਧਾਰ ਤੇ ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਾਬਲ ਵਿਖੇ ਉਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਆਰਾਮ ਕੀਤਾ ਜਿੱਥੇ ਬਾਬਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਬਾਬਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਲਾਹੀ ਸੰਗੀਤ ਸੁਣ ਕੇ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਇਆ। ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੇ ਬਾਬਰ ਦੀ ਮਿਲਣੀ ਸੰਬੰਧੀ ਇਕ ਮਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਖੈਬਰ ਦੌਰੇ ਤੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਚਰਚਾ ਜੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ, ਟਿੱਲਾ ਬਾਲਗੁਦਾਈ, ਸੱਯਦਪੁਰ (ਏਮਨਾਬਾਦ), ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਤਲਵੰਡੀ ਆ ਗਏ। ਤਲਵੰਡੀ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਵਨ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਵੱਸ ਗਏ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹੱਥੀਂ ਖੇਤੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਿਰਤ ਕਰਨ, ਨਾਮ ਜਪਣ ਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਰਵਾਇਆ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀ ਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਦੋਹਾਂ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਧਰਮਸਾਲ ਬਣ ਗਿਆ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੱਛਮ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਦੌਰਾਨ ਮਖਦੂਮਾਂ, ਸਾਧੂਆਂ ਤੇ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਆਦਿ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਫੋਕਟ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਵੱਡਾ ਜਾਂ ਛੋਟਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰੇਕ ਜਗਾ ਸਰਬ-ਸਾਂਝਾ

ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਝਗੜਾ ਜਾਂ ਜਬਰਦਸਤੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਸਗੋਂ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਮਿਲੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕਰਮ ਵਿਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰਥਿਕ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਕ ਰਹਿ ਕੇ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ ਉੱਪਰ ਚੱਲਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ।

ਹਵਾਲੇ ਦਿੱਤੀਆਂ

੧ ਡਾ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, *ਜਨਮਸਾਖੀ ਪਰੰਪਰਾ*, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੬੯, ਪੰਨਾ ੩੭੬, (ਅੰਤਕਾ).

੨ ਉਹੀ, ਪੰਨੇ ੧੧੭ ਤੇ ੨੯.

੩ ਸ੍ਰੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਜੀ ਸੋਢੀ, *ਜਨਮਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ*, (ਸੰਪਾ.) ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ ਰੀਸਰਚ ਡੀਪਾਰਟਮੈਂਟ, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੬੨, ਪੰਨੇ ੪੩੮ ਤੇ ੪੪੨.

੪ ਡਾ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, *ਜਨਮਸਾਖੀ ਪਰੰਪਰਾ*, ਪੰਨੇ ੧੨੧-੧੨੨.

੫ Surinder Singh Kohli, *Travels of Guru Nanak*, Publication Bureau, Punjab University Chandigarh, 1997, p. 135

੬ ਡਾ. ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, *ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਫਰ*, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਨੇ ੬੪-੬੫.

੭ ਸ੍ਰੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਜੀ ਸੋਢੀ, *ਜਨਮਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ*, ਪੰਨਾ ੪੬੨.

੮ ਡਾ. ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, *ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਫਰ*, ਪੰਨਾ ੬੬.

੯ Surinder Singh Kohli, *Travels of Guru Nanak*, pp. 138-139.

੧੦ ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ (ਸੰਪਾ.), *ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ: ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਨ*, ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਪਟਿਆਲਾ, ੨੦੧੬, ਪੰਨਾ ੨੨੪.

੧੧ W.H. Mcleod, *Guru Nanak and the Sikh Religion*, Oxford University Press, Delhi, 1968, p. 125.

੧੨ ਡਾ. ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, *ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਫਰ*, ਪੰਨਾ ੬੭.

੧੩ Surinder Singh Kohli, *Travels of Guru Nanak*, pp.141.

੧੪ ਡਾ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, *ਜਨਮਸਾਖੀ ਪਰੰਪਰਾ*, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ, ਪੰਨਾ ੩੮੩.

੧੫ Surinder Singh Kohli, *Travels of Guru Nanak*, pp. 142-144.

੧੬ ਡਾ. ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, *ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਫਰ*, ਪੰਨਾ ੬੯.

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ

-ਬੀਬੀ ਸਿਮਰਨਜੀਤ ਕੌਰ*

ਜਿਸ ਧਰਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਗੋਸ਼ ਵਿਚ ਪਵਿੱਤਰ ਛੂਹ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਸਮੋਈ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਅੱਜ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਨਤਮਸਤਕ ਹੁੰਦਿਆਂ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਅਹਿਸਾਸ 'ਤੇ ਸਕੂਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਥੈ ਜਾਇ ਬਹੈ ਮੇਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੋ ਥਾਨੁ ਸੁਹਾਵਾ ਰਾਮ ਰਾਜੇ ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਜਿੱਥੇ-ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਚਰਨ ਪਾਏ, ਉਹ ਸਥਾਨ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਲਈ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਤਿਕਾਰਤ ਅਤੇ ਮਹੱਤਤਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਹਿਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਡੇਹਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਗੁਰਧਾਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਾਵੀ ਦੇ ਉਰਾਰ ਅਤੇ ਪਾਰ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਨਾਰੋਵਾਲ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ), ਤਹਿਸੀਲ ਸ਼ਕਰਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਸ਼ਕਰਗੜ੍ਹ-ਨਾਰੋਵਾਲ ਸੜਕ 'ਤੇ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੈ। ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ੧੨੫ ਕਿ. ਮੀ., ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਰਾਵੀ ਪਾਰ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਢੇ ੩ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਡੇਹਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ੫ ਕਿ. ਮੀ. ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਜਦੋਂ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਤਲਵੰਡੀ ਰਾਇ ਭੋਇ ਵਿਖੇ ਆਏ, ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਉਪਰੰਤ ਤਲਵੰਡੀ ਤੋਂ ਰਾਵੀ ਵੱਲ ਚੱਲਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਰਾਵੀ ਦੇ ਸੱਜੇ ਕੰਢੇ ਪੱਖੋਂ ਨਗਰ ਨਜ਼ਦੀਕ ਰਮਣੀਕ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਨਿਵਾਸ ਕੀਤਾ। 'ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ' ਅਨੁਸਾਰ “ਤਬ ਬਾਬਾ ਦਰੀਆਉ ਉਪਰ ਬਹਿ ਗਇਆ, ਤਲਵੰਡੀ ਕੇ ਨਜੀਕ ਇਕ ਥਾਂਉਂ। ਉਥੇ ਬਹੁਤ ਗਉਗਾ ਚਲਿਆ। ਜੋ ਕੋਈ ਸੁਨੇ ਸੋ ਸਭ ਆਵੈ। ਲੋਕ ਆਖਣ ਜੋ ‘ਕੋਈ ਖੁਦਾਇ ਦਾ ਫਕੀਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਨਾਨਕ ਨਾਉਂ ਹੈਸੁ, ਆਪਣੇ ਖੁਦਾਇ ਨਾਲ ਰੱਤਾ ਹੈ।”^੧

ਸਥਾਨਕ ਰਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਖੀ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹੈ, ਕਿ ਕਣਕ ਦੀ ਵਾਢੀ ਸਮੇਂ ਇੱਥੇ ਦੋ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਕਣਕ ਦੇ ਬੋਹਲ ਪਏ ਸਨ, ਇੱਕ ਭਾਈ ਦੋਦੇ ਦਾ ਅਤੇ ਇਕ ਉਸ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਦਾ ਸੀ। ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਘਰ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਛੋਟੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੋਹਲ 'ਚੋਂ ਦਾਣੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦੀ ਢੇਰੀ ਵਿਚ ਰਲਾ

*ਰੀਸਰਚ ਸਕਾਲਰ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਰੀਸਰਚ ਬੋਰਡ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਮੋ. +੯੧੮੫੬੮੮-੩੧੬੬੬

ਦਿੱਤੇ। ਜਦੋਂ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੇ ਛੋਟੇ ਨੂੰ ਬੋਰੀਆਂ ਲੈਣ ਭੇਜਿਆ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੋਹਲ ਵਿੱਚੋਂ ਦਾਣੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੇ ਦਾਣਿਆਂ ਚ ਰਲਾ ਦਿੱਤੇ। ਜਦੋਂ ਦੋਵੇਂ ਬੋਰੀਆਂ ਭਰਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ, ਜੋ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੇ ਇਹ ਸਭ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਭ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੁਲਾ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ, “ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਇਸ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਦੱਸੋ”, ਤਾਂ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਕਹਿੰਦਾ, “ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਇਹ ਮੇਰਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਤੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨੰਬਰਦਾਰ ਹੋਣ ਨਾਤੇ ਇਸ ਦੇ ਘਰ ਆਇਆ-ਗਿਆ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ, ਕੀ ਪਤਾ ਮੇਰੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਇਹਨੂੰ ਦਾਣੇ ਨਾ ਦੇਣ ਦੇਣ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਇੱਥੇ ਹੀ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਪਾ ਦਿਆਂ।” ਜਦੋਂ ਛੋਟੇ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ ਉਸ ਕਿਹਾ ਕਿ, “ਮੈਂ ਅਜੇ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਵਿਆਹਿਆ, ਬਾਲ-ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਲਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਇਸ ਦੀ ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਵੱਡੀ ਹੈ, ਕੁਝ ਅਨਾਜ ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਭਲਾ ਹੈ।” ਤਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਇਸ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਤੇ ਸੁੱਚੀ ਧਰਤੀ ਨਹੀਂ ਲੱਭੇਗੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗਰਮੀ ਦੀ ਰੁੱਤੇ ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਛੰਨ ਬੰਨ੍ਹਣੀ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ ਜੋ ਕਿ ਕਲਾਨੌਰ ਦੇ ਪਰਗਨੇ ਵਿਚ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਾਵੀ ਕੰਢੇ ਚਲਾਏ ਗਏ ਸਤਿਸੰਗ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਾਰਨ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਵਧ ਰਹੀ ਉਸਤਤ ਅਤੇ ਮਾਨਤਾ ਕਾਰਨ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਕਰੋੜੀਆਂ ਕ੍ਰੋਧਿਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾਉਣ ਲਈ ਬੁਰੀ ਮਨਸ਼ਾ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਵਧਿਆ, ਆਖਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਨਿਮਰਤਾ ਸਹਿਤ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਾਈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਮੁਰੀਦ ਬਣ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਮੁਆਫੀ ਦੇਣ ਉਪਰੰਤ ਕਰੋੜੀਏ ਨੇ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਰੱਖੀ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਵੀ ਪਾਇਆ, “ਤਾਂ ਕਰੋੜੀਏ ਅਰਜਿ ਕੀਤੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੇਰਾ ਹੁਕਮੁ ਹੋਵੈ ਤਾ ਮੈ ਇਕ ਚਕੁ ਬੰਨਾ ਤੇਰੈ ਨਾਵੈ ਕਾ। ਨਾਉ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਰਖੀਐ ਅਤੇ ਜੋ ਕੁਛੁ ਪੈਦੇ ਹੋਵੈ ਸੋ ਆਣਿ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਵਿਚ ਪਾਈਐ।”^੨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਜ਼ਮੀਨ ਕਰੋੜੀਏ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ :

ਤਬ ਗੁਰੁ ਪੁਰ ਕਰਤਾਰ ਬਸਾਯੋ। ਮੱਲ ਕਰੋੜੀ ਪਟਾ ਕਰਾਇਓ।

ਸੰਮਤ ਪੰਦ੍ਰਾਂ ਸੈ ਬਹੱਤਰੇ। ਰਚ ਕਰ ਧਾਮ ਤਹਾਂ ਅਲਵੱਤ੍ਰੇ।

ਨਿਜ ਪਰਵਾਰ ਬੁਲਾਇ ਬਸਾਇਓ। ਭਇਓ ਸੁਲਖਣੀ ਕੇ ਮਨ ਭਾਇਓ।^੩

ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਜਿਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ

ਰੰਧਾਵੇ ਗੋਤ ਦੇ ਤਪੇ ਦੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਦੁਆਲੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰੰਧਾਵੇ ਗੋਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਸੋਬਾ ਹੈ। “ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਰੰਧਾਵੇ ਨੇ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਥਾਂ ਅਰਦਾਸ ਕਰਾਈ। ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਕਰੋੜੀ ਨੇ ਲੰਗਰ ਆਦਿ ਹੋਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਖਰਚਾਂ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਪਟਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ।”^੪ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਪਾਰ ਨਾਰੋਵਾਲ 'ਤੇ ਦੋਵੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚਕਾਰ ਕਈ ਦਿਨ ਟਿਕਾਣਾ ਰੱਖਿਆ, “ਜਦ ਬਾਬੇ ਪਾਸ ਸਤਸੰਗ ਦਾ ਤਰਚਾ ਬਹੁਤ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਜ਼ਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੇ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਟਿਕਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਰੱਖ ਕੇ ਬਾਬੇ ਨੇ ੧੩ ਮਾਘ, ਸੰਮਤ ੧੫੭੨ ਬਿ: (੭ ਜਨਵਰੀ, ੧੫੧੬ ਈ.) ਨੂੰ ਮੋਹੜੀ ਗੱਡੀ।”^੫

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਨੀਂਹ ਆਪਣੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੱਕੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਉਦਾਸੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਆਬਾਦ ਕਰ ਕੇ ਇੱਥੇ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਬਣਵਾਈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸਮਾਂ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਇੱਥੇ ਹੀ ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਰੱਖੀ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਹੱਥੀਂ ਕਿਰਤ ਕਮਾਈ ਵੱਲ ਤੋਰਿਆ :

ਫਿਰਿ ਬਾਬਾ ਆਇਆ ਕਰਤਾਰਪੁਰਿ ਭੇਖੁ ਉਦਾਸੀ ਸਗਲ ਉਤਾਰਾ।

ਪਹਿਰਿ ਸੰਸਾਰੀ ਕਪੜੇ ਮੰਜੀ ਬੈਠਿ ਕੀਆ ਅਵਤਾਰਾ।^੬

ਇਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ੧੫੨੧ ਈ. ਤੋਂ ੧੫੩੯ ਈ. ਤਕ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦਿਆਂ ਹੱਥੀਂ ਕਿਰਤ (ਖੇਤੀ) ਕੀਤੀ, ਇਸ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਵਿੱਦਿਆ ਕੇਂਦਰ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੱਚ ਧਰਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। “ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪਹਿਲੀ ਗੁਰ ਗਿਆਨ ਟਕਸਾਲ, ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਰ ਅਨੇਕ ਕਾਰਜਾਂ ਸਮੇਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਇਕ ਮੁੱਖ ਕਾਰਜ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ) ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।”^੭ ਇੱਥੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੁਆਰਾ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕ ਤਰਤੀਬ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ। “ਤਬ ਇਕਸੁ ਅੰਗਦ ਸਿਖ ਨੋ ਬੁਲਾਇ ਕਰਿ, ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਿਆ ਜਿ, ਪੁਰਖਾ ਅੰਗਦਾ! ਸ੍ਰੀ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੀ ਆਗਿਆ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿ ਮੇਰੀ ਸਿਫਤ ਕਰਣੀ; ਅਰੁ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਭੀ ਕਰਾਵਣੀ। ਪੁਰਖਾ ਅੰਗਦਾ! ਇਕ ਐਸੀ ਸਿਫਤ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀ ਕਰੀਐ, ਜਿਸੁ ਕਾ ਇਕ ਜਪੁ ਹੋਇ!”^੮ ਬਾਣੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਗੋਸ਼ਟ ਲਈ ਅਚੱਲ ਵਟਾਲੇ, ਸਿਆਲਕੋਟ, ਮੁਲਤਾਨ, ਲਾਹੌਰ ਆਦਿ ਸਥਾਨਾਂ ਵੱਲ ਵੀ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ

ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਰਾਵੀ ਦੇ ਉਰਾਰ 'ਤੇ ਪਾਰ ਅਕਸਰ ਵਿਚਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਇੱਥੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੀ ਹੋਇਆ, ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰਵਾਰ (ਕੱਥੂਨਗਲ) ਸਨ ਅਤੇ ਬਾਲਕ ਦੀਆਂ ਸਿਆਣਪ ਭਰਪੂਰ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਬਾਲਕ ਦਾ ਨਾਮ ਪੁੱਛਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਬੁੱਢਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਏ।

੧੫੨੨ ਈ. ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਮਹਿਤਾ ਕਾਲੂ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਵਿਦਾ ਹੋਏ ਅਤੇ ਰਾਵੀ ਕੰਢੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੰਤਿਮ ਰਸਮਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ :

ਸੁਰਪੁਰ ਕੋ ਕਾਲੂ ਗਯੋ ਤਜੀ ਦੇਹ ਸੰਸਾਰ॥

ਗਿਆਨ ਧਾਰਿ ਉਰ ਗੁਰੂ ਕੋ ਮਾਨਯੋ ਜਗਤੁ ਅਸਾਰ॥੯

ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਵਨ ਧਰਤ 'ਤੇ ਹੀ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ) ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ੧੫੩੨ ਈ. ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਜਿੱਥੇ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਹੋ ਕੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲਈ ਟਿਕ ਗਏ, ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਕਿਰਤ-ਕਮਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗਲ ਲਾਇਆ:

ਇਹੁ ਲਹਨਾ ਮੈਂ ਇਸ ਕਾ ਦੇਨਾ। ਕਹੋਂ ਸਤ ਮਿਥਿਆ ਨਹੀਂ ਬੈਨਾ।

ਇਨ ਕੀ ਮੋ ਹੈ ਬਿਧ ਬਨੀ। ਮੇਰੇ ਰਾਜ ਕੋ ਆਇਓ ਧਨੀ।^{੧੦}

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਚੁਣਨ ਲਈ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ ਅਤੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਯੋਗ ਪਾਇਆ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੀ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ੀ ਅਤੇ ਆਪ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ) ਅਖਵਾਏ।

ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਹਰ ਜਾਤ, ਵਰਨ, ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕ ਆਉਂਦੇ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ। ਦੂਰ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਪੁੱਜੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਕਈ ਜਗਿਆਸੂ ਵੀ ਆਉਂਦੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਸ਼ੰਕੇ ਨਿਵਾਰਦੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਰੌਣਕ ਦਿਨੋਂ-ਦਿਨ ਵਧਦੀ ਗਈ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਇਕ ਨਗਰ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਵੱਸ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਹੱਥੀਂ ਆਬਾਦ ਕੀਤੀ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਆਈ ਸੰਗਤ ਵੀ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਹੱਥੀਂ ਕਿਰਤ ਕਰਦੀ, ਫ਼ਸਲ ਉਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਤਿਆਰ ਫ਼ਸਲ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਅਤੁੱਟ ਵਰਤਦਾ:

ਬੇਵਹਿਂ ਬਹੁਤ ਅੰਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਿ ਕਾਰੀ। ਪਾਕੇ ਤੇ ਜਬ ਹੋਇ ਤਯਾਰੀ।

ਆਨਹਿੰ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇਰ ਅਗਾਰੀ। ਦੇਗ ਚਲਾਵਹਿੰ ਤਿਹਠਾਂ ਭਾਰੀ॥^{੧੧}

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਪੋਪਟ, ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਕੀਤੂ, ਭਾਈ ਪਿਰਥਾ, ਭਾਈ ਖੇਡਾ, ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ, ਭਾਈ ਪਿਰਥੀ ਮਲੂ ਸਹਗਲੂ, ਭਾਈ ਰਾਮਾ ਡਿਡੀ, ਭਾਈ ਦਊਲਤ ਖਾਂ, ਭਾਈ ਮਾਲੋ, ਭਾਈ ਮਾਂਗਾ, ਭਾਈ ਕਾਲੂ ਖੱਤਰੀ, ਭਾਈ ਭਗਤਾ, ਓਹਰੀ ਤੇ ਜਾਪੂ ਵੰਸੀ, ਭਾਈ ਸੀਹਾਂ ਉਪਲੂ, ਭਾਈ ਗਜਣੂ ਉਪਲੂ, ਭਾਈ ਭਾਗੀਰਥ, ਭਾਈ ਜਿਤਾ ਰੰਧਾਵਾ, ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਜੀ, ਫਿਰਣਾ ਖਹਿਰਾ ਭਾਈ ਜੋਧ ਜੀ^{੧੨} ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਮ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਮੌਜੂਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਇਕ ਮੀਲ 'ਤੇ ਪਿੰਡ ਦੋਦੇ ਵੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਦੋਦੇ ਗੋਤ ਦਾ ਜੱਟ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਮਾਈ ਭਗਵੰਤੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਛਕਾਉਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਅਸੀਸ ਸਦਕਾ ਦੋਦੇ ਦਾ ਪਰਵਾਰ ਬਹੁਤ ਵਧਿਆ ਫੁੱਲਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ, ਜਗਤ ਨੂੰ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ 'ਤੇ ਕਿਰਤ ਦੇ ਲੜ ਲਾ ਕੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਰਤ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਵੱਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਨਗਰ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਜਲਦੀ ਹੀ ਦਰਿਆਬੁਰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨ ਇਮਾਰਤ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਬਣਵਾਈ ਗਈ ਉਹ ਵੀ ੧੭੮੪ ਈ. ਸਮੇਂ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਦੇ ਵਹਾਅ ਵਿਚ ਆ ਗਈ। ਸ. ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੋਦੇ ਨੇ ਪੱਕੀ ਧਰਮਸਾਲ ਬਣਵਾਈ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਨਾਮ ਜਾਗੀਰ ਲਾਈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਦੌਰਾਨ ੩੭੫ ਰੁ. ਸਲਾਨਾ ਜਗੀਰ ਅਤੇ ੭੦ ਕਿੱਲੇ ਜ਼ਮੀਨ ਲਾਈ ਗਈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ 'ਤੇ ਬੰਨ੍ਹ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਵੱਲੋਂ ਬੰਨ੍ਹ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ੧,੩੫,੬੦੦ ਰੁ. ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਕਰਵਾਈ। ਭਾਵੇਂ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਵਹਾਅ ਲਿਆ, ਪਰ ਦਰਿਆ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਹੀ ਵਹਿੰਦਾ ਰਿਹਾ, ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਕਦੇ ਡੇਹਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਰਸਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਸੰਨ ੧੯੪੭ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਨੂੰ ਪੰਥ ਤੋਂ ਵਿਛੋੜਿਆ ਗਿਆ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਸ ਸਥਾਨ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ

ਸੰਗਤ ਲਈ ਸੰਨ ੨੦੦੦ ਤਕ ਬੰਦ ਰਹੇ। ੧੯੯੮ ਈ. ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਦੁਬਾਰਾ ਸੇਵਾ ਅਰੰਭ ਕਰਵਾਈ ਅਤੇ ਸੰਨ ੨੦੦੦ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ੫੩ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਸੰਗਤ ਲਈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰ ਖੋਲ੍ਹੇ ਗਏ।

ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ: ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਤਿੰਨ ਮੰਜਿਲਾਂ, ਚਕੋਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਚਾਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੰਜਿਲ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਵਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮ ਤਕ ਕੀਰਤਨ ਦਰਬਾਰ ਸਜਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਤੋਂ ਲਹਿੰਦੇ ਵੱਲ ਪਵਿੱਤਰ ਸਰੋਵਰ ਹੈ। ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਸੰਗਤ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨੇੜਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਰਤ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਫੁਰਮਾਏ:

ਕਰਤਾਰ ਪੁਰਿ ਕਰਤਾ ਵਸੈ ਸੰਤਨ ਕੈ ਪਾਸਿ॥

(ਪੰਨਾ ੮੧੬)

ਭਾਰਤ ਦੀ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਸੰਗਤ, ਡੇਹਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨਗਰ ਨਜ਼ਦੀਕ ਭਾਰਤ-ਪਾਕ ਸੀਮਾ 'ਤੇ ਬਣੇ 'ਦਰਸ਼ਨ ਸਥਲ' ਤੋਂ ਦੂਰਬੀਨ ਰਾਹੀਂ ਬੜੀ ਭਾਵੁਕਤਾ ਨਾਲ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਪਾਰ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਖੂਹ: ਇੱਥੇ ਤਿੰਨ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਖੂਹ ਹਨ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਖੁਦਵਾਏ ਗਏ। ਖੂਹੀ ਜੋ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਖੂਹ ਬਾਹਰਵਾਰ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਲਾਉਣ ਦੇ ਮੰਤਵ ਤਹਿਤ ਖੁਦਵਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਖੂਹ 'ਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਟਿੱਡਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਦਿੱਖ ਬਰਕਰਾਰ ਹੈ। ਸੰਨ ੨੦੧੭ ਵਿਚ ਖੁਦਾਈ ਦੌਰਾਨ ਇੱਕ ਪੁਰਾਤਨ ਖੂਹ ਨਿਕਲਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੁਰਾਤਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ, ਇਕ ਚੌਥਾ ਖੂਹ ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੧੯ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਖੁਦਾਈ ਸਮੇਂ ਵੀ ਨਿਕਲਿਆ ਜੋ ਕਿ ੫੦੦ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣਾ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਖੂਹ ਨੂੰ ਇਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲਦੇ ਹੋਏ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਮਜ਼ਾਰ: ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਦਾਖ਼ਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਮੁੱਖ ਇਮਾਰਤ ਦੇ ਬਾਹਰ ਬਰਾਮਦੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਬਣਾਇਆ ਮਜ਼ਾਰ ਸਥਾਪਿਤ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਤੰਬਰ ੧੫੩੯ ਈ. ਨੂੰ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ

ਸਮਾਏ (ਅੱਸੂ ਵਦੀ ੧੦ ਸੰਮਤ ੧੫੯੬) ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮੁਸਲਿਮ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਅਕੀਦਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਜਿਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਚਾਦਰ ਨੂੰ ਸਪੁਰਦ-ਏ-ਖਾਕ ਕੀਤਾ ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਮਜ਼ਾਰ ਬਣਾਇਆ।

ਯਾਦਗਾਰ: ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੁੱਖ ਇਮਾਰਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਬਣਾਈ ਯਾਦਗਾਰ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿੱਖ, ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਾਗਿਰਦਾਂ ਨੇ ਜਿਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਚਾਦਰ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਧਾ ਅਨੁਸਾਰ ਯਾਦਗਾਰ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਬਣੀ ਇਸ ਯਾਦਗਾਰ ਦੇ ਚਾਰੋਂ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਬਰਾਮਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਮਜ਼ਾਰ ਜਾਂ ਸਮਾਧ ਬਣਾਉਣਾ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬਣਵਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਜੋ ਅੱਜ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਮਜ਼ਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਧ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਦੀਵਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਅਸਥਾਨ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਹੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੀ ਮਜ਼ਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਧ ਦੋਵੇਂ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹੋਣ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਥਾਨ ਰਾਵੀ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਦਰਿਆਬੁਰਦ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਬਣਵਾਇਆ ਗਿਆ।

ਤਿਉਹਾਰ, ਪੁਰਬ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ: ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ, ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਪੁਰਬ, ਵਿਸਾਖੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪੁਰਬ ਸ਼ਰਧਾ-ਭਾਵਨਾ ਤਹਿਤ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਖੇ ਵਿਭਿੰਨ ਜਥਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੁੱਜੀ ਸੰਗਤ ਆਣ ਨਤਮਸਤਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਅਤੁੱਟ ਵਰਤਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਲਈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸਰਾਵਾਂ ਵਿਖੇ ਪੁਖਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਤਕਰੀਬਨ ੭੦-੮੦ ਏਕੜ (ਕਿੱਲੇ) ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ੧੭੮੪ ਈ. ਸਮੇਂ ਸ. ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੋਦੇ ਨੇ ਪੱਕੀ ਧਰਮਸਾਲ ਬਣਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਬਾਬਾ ਲਾਲ ਚੰਦ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਲਈ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਾਮਦਾਸ 'ਹਜ਼ੂਰੀ', ਨੰਦ ਲਾਲ, ਪਰਮਾਨੰਦ, ਸੁਖਾ ਨੰਦ, ਲਹੌਰੀ ਦਾਸ, ਸੰਗਤ ਬਖ਼ਸ਼, ਸੰਤ ਰਾਮ, ਰਾਮ ਦਿਤਾ, ਹਰੀ ਦਾਸ, ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ, ਰਾਮ ਰਤਨ, ਮਨੋਹਰ ਦਾਸ, ਮੰਗਲ ਦਾਸ ਅਤੇ ਕੌਲ ਦਾਸ ਮਹੰਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਧੀਨ ਆਉਣ ਤਕ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸੰਨ ੧੯੪੭ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਖੇ ਰਹਿ ਗਏ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਔਕਾਫ਼ ਬੋਰਡ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਰਾਹੀਂ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ (ਸੰਨ ੨੦੧੯) ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਬਤੌਰ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਅ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਲਾਂਘਾ

ਸੰਨ ੧੯੪੭ ਦੀ ਵੰਡ ਉਪਰੰਤ ਪਿਛਲੇ ੭੨ ਸਾਲ ਤੋਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅੱਗੇ ਜੋਦੜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, “ਹੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਆਪਣੇ ਪੰਥ ਦੇ ਸਦਾ ਸਹਾਈ ਦਾਤਾਰ ਜੀਓ! ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪੰਥ ਨੂੰ ਵਿਛੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਖੁਲ੍ਹੇ ਦਰਸ਼ਨ-ਦੀਦਾਰ ਤੇ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਦਾਨ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੋ।” ਸਮੂਹ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਅਰਦਾਸ ਦੇ ਪੂਰੇ ਹੋਣ ਦੇ ਆਸਾਰ ਨਵੰਬਰ ੨੦੧੮ ਵਿਚ ਬਣੇ, ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਲਾਂਘੇ ਲਈ ਸਹਿਮਤੀ ਹੋਈ। ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲਾਂਘੇ ਲਈ ਭਾਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਤੇ ਗੱਲ ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ ਜੋ ਕਿ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਨਾ ਧਾਰ ਸਕੀ। ਡੇਹਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਲਈ ਰਾਵੀ ਦਰਿਆ ਉੱਪਰ ਇੱਕ ਪੁਲ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸੰਨ ੧੯੬੫ ਦੇ ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ੨੨ ਫਰਵਰੀ, ੧੯੯੯ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਡੇਹਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਲਈ ਲਾਂਘਾ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਵੀਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ-ਦੀਦਾਰੇ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਚੱਲੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਨ ੨੦੦੦, ਸੰਨ ੨੦੦੪, ਸੰਨ ੨੦੦੮, ਸੰਨ ੨੦੧੦ ਵਿਚ ਵੀ ਗੱਲ ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਹਿਮਤੀ ਨਾ ਬਣ ਪਾਈ।

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ, ਬੀ. ਐਸ. ਐਫ ਫੋਰਸ ਅਤੇ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਸੰਗਤ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੂਰ ਤੋਂ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਦਾਰੇ ਕਰਨ ਲਈ ਧੁੱਸੀ ਬੰਨ੍ਹ ਤੇ ‘ਦਰਸ਼ਨ ਸਥਲ’ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ੪ ਮਈ, ਸੰਨ ੨੦੦੮ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ‘ਦਰਸ਼ਨ ਸਥਲ’ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਰੋਜ਼ਰਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਕੰਡੇਦਾਰ ਵਾੜ ਦੇ ਪਾਰ ਤੋਂ ਕੜਾਹ - ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਰਤਾਇਆ ਅਤੇ ਇਹ ਮਾਹੌਲ ਬੜਾ ਹੀ ਭਾਵੁਕ ਅਤੇ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਸੀ। ਸੰਗਤ ਇਸ ‘ਦਰਸ਼ਨ ਸਥਲ’ ਤੋਂ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਢੇ ੩ ਕਿ. ਮੀ. ਦੂਰ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੂਰਬੀਨ ਰਾਹੀਂ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਦੂਰ ਤੋਂ ਹੀ ਭਾਵੁਕਤਾ ਸਹਿਤ ਗੁਰੂ ਅੱਗੇ ਸਿਜਦੇ ਕਰਦੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ੫੫੦ ਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਦੋਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਭਾਵਨਾ ਤਹਿਤ ਸ਼ਰਧਾ-ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਮਨਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਹਿਤ ਨਵੰਬਰ, ੨੦੧੮ ਵਿਚ ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ੨੬ ਨਵੰਬਰ, ੨੦੧੮ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵੱਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲਾਂਘੇ ਲਈ ਕੋਰੀਡੋਰ ਦਾ ਨੀਂਹ-ਪੱਥਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ

੨੮ ਨਵੰਬਰ, ੨੦੧੮ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਲਾਂਘੇ ਲਈ ਕੋਰੀਡੋਰ ਦਾ ਨੀਂਹ-ਪੱਥਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੋਵੇਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ੫੫੦-ਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਲਈ ਕਾਰਜ ਉਸਾਰੀ ਅਧੀਨ ਹਨ। ਇਸ ਲਾਂਘੇ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵੱਲੋਂ ਵਿੱਛੜੇ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਦਾਰ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਅਰਦਾਸ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋਣ ਨਾਤੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਜਿਸ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਦੂਰ ਤੋਂ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਭਾਵੁਕ ਹੋ ਸਿਜਦੇ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਸਰਦਲ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਮੱਥਾ ਰੱਖ, ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਦਾਰ ਕਰ ਮਨ ਦੀ ਮੁਰਾਦ ਪੂਰੀ ਕਰ ਸਕੇਗੀ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਡੇਹਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ

ਇਤਿਹਾਸ ਡੇਹਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ: ਡੇਹਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਗਰ ਹੈ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ੫੦ ਕਿ. ਮੀ., ਬਟਾਲਾ ਤੋਂ ੩੦ ਕਿ. ਮੀ., ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ੫ ਕਿ. ਮੀ. ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਵਾਇਆ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ੧੩੦ ਕਿ. ਮੀ. ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਨਗਰ ਲੱਗਭਗ ੨੫ ਏਕੜ (ਕਿੱਲੇ) ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਵਸਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਨਗਰ ਦਾ ਖੇਤਰਫਲ ਲੱਗਭਗ ੩ ਕਿ. ਮੀ., ਜਨਸੰਖਿਆ ੧੦,੦੦੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਗਰ ਦੇ ੧੧ ਵਾਰਡ ਹਨ। ਇਹ ਨਗਰ ਬਾਬਾ ਲਖਮੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਬਾਬਾ ਮਾਣਕ ਚੰਦ ਜੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਮਿਹਰ ਚੰਦ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਵਸਾਏ ਜਾਣ ਸਦਕਾ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਮੁੱਖ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਅੱਜ ਵੀ ਮਾਣਕ ਚੰਦ ਅਤੇ ਮਿਹਰ ਚੰਦ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵੀ ਵੱਸ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਖੇ ਵਿਭਿੰਨ ਧਰਮ 'ਤੇ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਨਗਰ ਵਿਖੇ ੧੦ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ, ੮ ਮੰਦਿਰ, ੩ ਚਰਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਨਗਰ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਅਧੀਨ ਡੇਹਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨਗਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜ ਪਿੰਡ ਪੱਖੋਂ ਕੇ ਟਾਹਲੀ ਸਾਹਿਬ, ਚੰਦੂ ਨੰਗਲ, ਜੋੜੀਆਂ ਖੁਰਦ, ਕੋਟ ਦਲਪਤ ਰਾਇ, ਖਾਸਾਂ ਵਾਲੀ ਵੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਨਗਰ ਵਿਖੇ ਦੋ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਲੜਕਿਆਂ ਦਾ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ ਸੰਨ ੧੮੭੦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਗਰ ਵਿਖੇ ਸਰਕਾਰੀ ਹਸਪਤਾਲ ਅਤੇ ਖੇਡਾਂ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਗਰਾਊਂਡ ਹੈ।

‘ਡੇਹਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ’ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਤ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਚਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਹ ਧਰਤ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਅੰਦਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।

ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਪੱਥੋਕੇ ਪਿੰਡ ਨਜ਼ਦੀਕ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰਵਾਰ ਚੌਧਰੀ ਅਜਿੱਤਾ ਰੰਧਾਵਾ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹੋਇਆ ਹੈ ਦੇ ਖੂਹ 'ਤੇ ਆਣ ਬਿਰਾਜੇ:

ਜਿਤਾ ਰੰਧਾਵਾ ਭਲਾ ਹੈ ਬੂੜਾ ਬੁਢਾ ਇਕ ਮਨਿ ਧਿਆਵੈ।^{੧੩}

ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਏ (ਸਤੰਬਰ ੧੫੩੯ ਈ.) ਤਾਂ ਪ੍ਰੇਮੀ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਜੋ ਯਾਦਗਾਰ ਬਣਾਈ ਗਈ ਉਹ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਰਾਵੀ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਲੁਪਤ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਲਖਮੀ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਰਾਵੀ ਦਰਿਆ ਦੇ ਇਸ ਪਾਰ ਅਜਿੱਤੇ ਰੰਧਾਵੇ ਦੇ ਖੂਹ ਉੱਪਰ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਆਣ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ ਉਸੇ ਥੜ੍ਹੇ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ (ਦੇਹੁਰਾ) ਬਣਾਈ।

ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਡੇਹਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਡੇਹਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ: ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਡੇਹਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨਗਰ ਦੇ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਪੈਂਦੇ ਫਤਹਿ ਚੰਦ ਬਜ਼ਾਰ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਜਿੱਤੇ ਰੰਧਾਵੇ ਦੇ ਖੂਹ ਕਿਨਾਰੇ ਇਕ ਥੜ੍ਹੇ 'ਤੇ ਆਣ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਥੜ੍ਹੇ ਤੇ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਵੱਲੋਂ 'ਦੇਹੁਰਾ' ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਯਾਦਗਾਰੀ ਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੇ ਢਾਹ ਲਾਉਣੀ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਅਜਿੱਤੇ ਰੰਧਾਵੇ ਦੇ ਖੂਹ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਜਿਸ ਥੜ੍ਹੇ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਣ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ ਉੱਪਰ ਇਕ 'ਦੇਹੁਰਾ' ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਦੇਹੁਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ' ਰੱਖਿਆ।

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਬੇਟਿ ਮਹਿ ਸੁੰਦਰ ਨਗਰ ਬਨਾਇ॥

ਸ੍ਰੀ ਦੇਹੁਰਾ ਨਾਮ ਜਿਹ ਸਪਤ ਪੁਰੀ ਸਮ ਜਾਇ॥^{੧੪}

'ਦੇਹੁਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ' ਨਾਮ ਤੋਂ ਹੀ ਸਮਾਂ ਪੈਂਦਿਆਂ ਬੋਲੀ ਅਨੁਸਾਰ 'ਡੇਹਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ' ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੀਵਾਨ ਚੰਦੂ ਲਾਲ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਨੇ (੧੭੬੧ ਈ. ਵਿਚ) ਕਰਵਾਈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਡੇਹਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦੇ ਨਾਮ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਗਦੀ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਵਜੋਂ ਜਗੀਰ ਭੇਂਟ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਰਾਹੀਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਡੇਹਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦੀ ਨਵ-ਉਸਾਰੀ ਅਤੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਈ ਗਈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸਵੇਰੇ-ਸ਼ਾਮ ਕੀਰਤਨ

ਦਰਬਾਰ ਸਜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇੱਥੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਤੋਂ ਸੰਗਤ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਸੰਗਤ ਦੇ ਬਿਰਾਜਣ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਹਾਲ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਹਿਤ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਇਸ ਸਮੇਂ (੨੦੧੯) ਉਸਾਰੀ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੁੱਖ ਇਮਾਰਤ ਦੇ ਬਾਹਰ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਸਰੋਵਰ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਨੰਨ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਸੰਗਤ ਲਈ ਦੀਵਾਨ ਹਾਲ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਤੋਂ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਦਾਰੇ ਕਰਨ ਲਈ ਪੁੱਜੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਲਈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਦੋ ਸਰਾਵਾਂ (ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ) ਵਿਚ ਪ੍ਰਖਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੀ ਲੰਗਰ ਹਾਲ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਅਤੁੱਟ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਡੇਹਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਰਾਹੀਂ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਤਕਰੀਬਨ ੨੦੦ ਕਿੱਲਾ ਜ਼ਮੀਨ ਰਿਕਾਰਡ ਵਿਚ ਬੋਲਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਜ਼ਮੀਨ ਮੁਜ਼ਾਰੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਹੈ।

ਖੂਹ ਸਰਜੀ ਸਾਹਿਬ: ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਾਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਖੂਹ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਹ ਖੂਹ ਅਜਿੱਤੇ ਰੰਧਾਵੇ ਦਾ ਖੂਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਲਈ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਖੂਹ ਨੂੰ 'ਖੂਹ ਸਰਜੀ ਸਾਹਿਬ' ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੱਖੋਂ ਕੇ ਰੰਧਾਵਾ ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਹੁਰਾ ਪਰਵਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਪੁੱਤਰਾਂ ਸਮੇਤ ਇੱਥੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪੱਖੋਂ ਰੰਧਾਵਾ ਵਿਖੇ ਪਰਵਾਰ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਏ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਅਜਿੱਤੇ ਰੰਧਾਵੇ ਦੇ ਖੂਹ ਉੱਤੇ ਕੱਚੇ ਥੜੇ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਏ :

ਵਹਿਰ ਅਜਿੱਤੇ ਕੁਪ ਸੁਹਾਯਾ। ਹੁਤੀ ਸਘਨ ਸੁੰਦਰ ਤਿਹ ਛਾਯਾ।

ਦੇਖਿ ਥਾਨਿ ਰਮਣੀਕ ਗੁਸਾਈ। ਬੈਠਿ ਗਏ ਹਮ ਸੋਂ ਬਿਗਸਾਈ।^{੧੫}

ਜਦੋਂ ਅਜਿੱਤੇ ਰੰਧਾਵੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਖੂਹ 'ਤੇ ਬੈਠਿਆਂ ਦੇਖਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਚਰਨਾਂ 'ਤੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਉਣ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਮੂਲ ਚੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ। ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਪਿਤਾ ਮੂਲ ਚੰਦ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲ ਆਏ। ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਖੂਹ ਦੇ ਥੜੇ 'ਤੇ ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੀ, ਦੋਵਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਸੰਗਤ ਨੇ ਆਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖੂਹ ਕਿਨਾਰੇ ਕਈ ਦਿਨ ਕੀਰਤਨ ਸਤਿਸੰਗ

ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਗੋਸ਼ਟ ਕੀਤੀ :

ਸਤਿਸੰਗਤ ਹੋਵਨ ਬਹੁ ਲਾਗੀ। ਕਰਹਿੰ ਕੀਰਤਨ ਸਰਧਾ ਜਾਗੀ।

ਦਰਸਨ ਕੇਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਬਿਸ਼ਾਲਾ। ਕਿਉਂ ਨ ਚਲਹਿ ਨੀਕੀ ਨਰ ਚਾਲਾ।^{੧੬}

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਪਰਸਨ ਵਾਲਾ ਪਵਿੱਤਰ ਥੜਾ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਅਜਿੱਤੇ ਰੰਧਾਵੇ ਦਾ ‘ਖੂਹ ਸਰਜੀ ਸਾਹਿਬ’ ਛੁਹ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਅੱਜ ਵੀ ਸਾਹਦੀ ਭਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਤੋਂ ਆਈ ਸੰਗਤ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਖੂਹ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਜਲ ਨੂੰ ਛਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਵੀ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਕੀਰਤਨ ਅਸਥਾਨ: ਕੀਰਤਨ ਅਸਥਾਨ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਡੇਹਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦੀ ਚਾਰ-ਦੀਵਾਰੀ ਅੰਦਰ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੀ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨ ‘ਤੇ ਆਣ ਕੇ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵਿਸਮਾਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਸਰਵਣ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਪੱਖੋਕੇ ਟਾਹਲੀ ਸਾਹਿਬ: ਇਹ ਸਥਾਨ ਡੇਹਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ੪ ਕਿ. ਮੀ. ਦੀ ਦੂਰੀ ‘ਤੇ ਹੈ। ਸਥਾਨਕ ਰਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਸਥਾਨ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਹੁਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਘਰ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਮੂਲ ਚੰਦ ਜੀ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪਟਵਾਰੀ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਦਾਸੀਆਂ ‘ਤੇ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੀ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਪੁੱਤਰ ਇੱਥੇ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਪੁਰਾਤਨ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ (ਕਮਰੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਹੈ)। ਇੱਥੇ ਹੀ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ‘ਟਾਹਲੀ ਸਾਹਿਬ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ’ ਹੈ, ਇੱਥੇ ਟਾਹਲੀ ਦੇ ਦਰਖਤ ਦਾ ਮੁੱਢ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਹ ਸਥਾਨ ਮਹੰਤਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਧੀਨ ਹੈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਚੋਲਾ ਸਾਹਿਬ: ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਡੇਹਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ੫੦੦ ਮੀ. ਦੀ ਦੂਰੀ ‘ਤੇ ‘ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਚੋਲਾ ਸਾਹਿਬ’ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੈ। ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਗਦਾਦ ਫੇਰੀ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਚੋਲਾ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕੁਰਾਨ ਦੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਦੀ ਕਵਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਰਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਗਦਾਦ ਦਾ ਇਕ ਖਲੀਫਾ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨੀਂ ਆਣ ਲੱਗਾ, ਉਸ ਦੀ ਬੇਗਮ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਚੋਲਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਬੇਗਮ ਨੇ ਕੁਰਾਨ ਦੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਨੂੰ ਚੋਲੇ ‘ਤੇ ਕੱਢਿਆ। ਬਗਦਾਦ ਤੋਂ ਚੱਲਣ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਹ ਚੋਲਾ ਬਹਾਵਦੀਨ ਨੂੰ ਦੇ ਆਏ ਸਨ:

ਗਰਭ ਰਹਿਓ ਬੇਗਮ ਕੋ ਜਬ ਤੈ।

ਚੋਲ੍ਹਾ ਤਿਆਰ ਕਰਯੋ ਉਨ ਤਬ ਤੈ।

ਆਇਤ ਅਨਕ ਕੁਰਾਨ ਕਢਾਈ।

ਗੁਰੂ ਕੋ ਪਹਿਰਾਯੋ ਸੋਲਯਾਈ।^{੧੭}

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਟ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਚੋਲਾ ਸਾਹਿਬ ਬਾਬਾ ਕਾਬਲੀ ਮੱਲ ਈਰਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸਨ। ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਇਸ ਚੋਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਅਤੇ ਆਈ ਸੰਗਤ ਲਈ ਲੰਗਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤਹਿਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ‘ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਚੋਲਾ ਸਾਹਿਬ’ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਥਾਨ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਅੱਠ ਨੁੱਕਰਾ ਖੂਹ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਸਥਾਨਕ ਰਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਖੂਹ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੀ ਅਸੀਸ ਸਦਕਾ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੁਆਰਾ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਬੇਗਮ ਜੋ ਔਲਾਦ ਤੋਂ ਮਹਿਰੂਮ ਹੋਣ ਨਾਤੇ ਔਲਾਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੇ ਸਥਾਨ ‘ਤੇ ਆਈ। ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਇੱਥੇ ਅੱਠ-ਨੁਕਰਾ ਖੂਹ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਉਣ (ਖੁਦਵਾਉਣ) ਅਤੇ ਖੂਹ ਦੇ ਜਲ ਨਾਲ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਅੱਜ ਵੀ ਰਵਾਇਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਖੂਹ ਦੇ ਜਲ ਨਾਲ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ‘ਤੇ ਅਠਰਾਹ ਰੋਗ ਦਾ ਨਿਵਾਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸੰਨ ੧੯੨੫ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਪਾਸ ਹੋਣ ‘ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਚੋਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਕੋਲ ਆ ਗਿਆ, ਕਿੰਤੂ ਚੋਲਾ ਸਾਹਿਬ ਬਾਬਾ ਕਾਬਲੀ ਮੱਲ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਸਥਾਨ ‘ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ‘ਦਰਸ਼ਨ ਅਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਚੋਲਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ’ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਕੇ ਉੱਥੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਸੰਗਤ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਰੱਖ ਲਿਆ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਰੱਖੇ ਚੋਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਖਸਤਾ ਹੈ, ਚੋਲਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਚੋਲੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਕੱਢੇ ਰੁਮਾਲ ਦੇ ਵੀ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਤਿਉਹਾਰ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ: ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਡੇਹਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਵਿਖੇ ਦੂਰ-ਦੂਰਾਡੇ ਤੋਂ ਸੰਗਤ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪੁੱਜਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਤ ‘ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ, ਵਿਸਾਖੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪੁਰਬ ਅਤੇ ਦਿਹਾੜੇ ਸ਼ਰਧਾ-ਪੂਰਵਕ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਹਰ ਸਾਲ ੪ ਮਾਰਚ ਤੋਂ ਚੋਲਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਚਾਰ ਦਿਨ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਦੀਵਾਨ ਸੱਜਦੇ ਹਨ। ਦੂਰ-ਦੂਰਾਡੇ ਤੋਂ ਸੰਗਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਪਵਿੱਤਰ ਦਿਹਾੜਿਆਂ ‘ਤੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਖੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸੇਵਾ ਕਰ

ਕੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

੧ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਸੰਪਾਦਕ, ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੭੧, ਪੰ. ੧੪੦

੨ ਸੀਹਾਂ ਉਪਲ, ਸਾਖੀ ਮਹਲੁ ਪਹਿਲੇ ਕੀ, ਸ.ਸ. ਪਦਮ (ਸੰਪਾ.) ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੦੧੪, ਪੰ. ੨੧੪

੩ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ, ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ੧੯੮੭, ਪੰ.੫੯

੪ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ, ਉਦਾਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਿਥਿਆ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੫੯, ਪੰ.੧੬੩

੫ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ੧੯੯੯, ਪੰ. ੧੮੫

੬ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਚਾਕਰ (ਸੰਪਾ.) ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੦੦੫, ੧:੩੮

੭ ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ: ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਮਈ, ੨੦੧੯, ਪੰ. ੨੦

੮ ਪੋਥੀ ਹਰਿ ਜੀ ਤੇ ਪੋਥੀ ਚਤੁਰਭੁਜ, ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੬੯, ਪੰ. ੨੪੮

੯ ਸੁਖਬਾਸੀ ਰਾਮ ਬੇਦੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬੰਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ੧੯੮੬, ਪੰ. ੩੨੭

੧੦ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਭੱਲਾ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਹਿਮਾ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ੧੯੭੦, ਪੰ.੨੮੯

੧੧ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਕਵੀ ਚੂੜਾਮਣੀ, ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ੧੯੯੦, ੩੦/੬੨

੧੨ ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ੧੧:੧੩, ੧੪

੧੩ ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ੧੧:੧੪

੧੪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬੰਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਪੰ.੩੮੪

੧੫ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ, ੨੯ / ੨੦

੧੬ ਉਪਰੋਕਤ, ੨੯ / ੩੮

੧੭ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਪੰ.੬੭

ਜਿੱਥੇ ਅੱਜ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ‘ਨਾਨਕ ਲਾਮਾ’ ਹਨ

—ਸ. ਹਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ‘ਖਾਲਸਾ’*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੱਚ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਦੇਸ਼-ਦੇਸ਼ਾਂਤਰਾਂ ਦਾ ਭਰਮਣ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਗਏ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਭੁਲੀ-ਭਟਕਦੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਭਰਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਸਿੱਧੇ ਰਸਤੇ ਪਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਬਾਕੂ (ਰੂਸ) ਤਕ, ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਲੰਕਾ ਤਕ, ਪੂਰਬ ਵਿਚ ਚੀਨ ਤਕ ਅਤੇ ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਰੋਮ (ਇਟਲੀ) ਤਕ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਖਿੱਤਿਆਂ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੀਰ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਦੇਵਤਾ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਿੰਸਿਆਂ ਤੇ ਤਿੱਬਤ ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੋਧੀ ਨਾਮਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੂਜਿਆ ਅਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਪੂਜ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਦੀ ਚੋਟੀ ਉੱਪਰ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੀ ਤੇ ਸਿੱਕਮ, ਭੂਟਾਨ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਤਿੱਬਤ ਵੱਲ ਜਾਣ ਦਾ ਮਕਸਦ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੀ। ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਵਿਖੇ ਉੱਚ ਦਰਜੇ ਦੇ ਮਹਾਨ ਤਪੱਸਵੀ ਜੋਗੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਨ੍ਹਾਂ ’ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾ ਕੇ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਤਪ-ਤੇਜ ਤੇ ਉੱਚ ਆਚਰਨ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਵਰਤਣ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਲਈ ਹਿਮਾਚਲ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਗਏ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਤਿੱਬਤ ਨੂੰ ਨਿਪਾਲ ਸਿਕਮ ਭੂਟਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਗਏ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ‘ਨਾਨਕ ਲਾਮਾ’ ਕਹਿ ਕੇ ਅੱਜ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਲੋਕ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ’ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਬੜੀ ਅਜੀਬ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਸੰਗਤ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ‘ਨਾਨਕ ਲਾਮਾ’ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਦਾ ਤੇ ਪੂਜਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਸਮੇਂ ਤਿੱਬਤ, ਸਿੱਕਮ, ਅਰੁਣਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਭੂਟਾਨ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਥਾਨਾਂ ’ਤੇ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ‘ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਲਾਮਾ’ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਜਦਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧਰਮ-ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਹੈ। ਪੂਰਬੀ ਤਿੱਬਤ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਈ ਬੋਧੀ

*ਕੋਠੀ ਨੰ: ਏ-੨੪, ਕਰਤਾਰ ਕਲੋਨੀ, ਗੋਨਿਆਣਾ ਰੋਡ, ਬਠਿੰਡਾ-੧੫੧੦੦੧; ਮੋ: +੯੧੯੮੧੫੫੩੩੭੨੫

ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤਿੱਬਤ ਵਿਚ ਗਏ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਿੱਬਤ ਵਿੱਚ ਦੋ ਮੁੱਖ ਫਿਰਕੇ ਸਨ: ਕਰਮਾ-ਪਾ (ਲਾਲ ਟੋਪੀ ਵਾਲੇ) ਅਤੇ ਗੈਲੂ-ਪਾ (ਪੀਲੀ ਟੋਪੀ ਵਾਲੇ)। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਨਾਂ ਫਿਰਕਿਆਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੜੀ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮਤ ਨੂੰ ਕਰਮਾ-ਪਾ ਫਿਰਕੇ ਨੇ ਅਪਣਾਇਆ ਜੋ ਲਾਲ ਟੋਪੀ ਪਹਿਨਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਗੈਲੂ ਪਾ (ਪੀਲੀ ਟੋਪੀ ਵਾਲੇ) ਫਿਰਕੇ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮਤ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ। ਤਿੱਬਤ ਵਿਚ ਤਕਰੀਬਨ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਅਜਿਹੇ ਮੱਠ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੁੱਧ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਜੀਵਨ ਤਿੱਬਤੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਸਿੱਕਮ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਹਨ, ਪਰ ਕੇਂਦਰੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਾਨਕ ਲਾਮਾ ਸਾਹਿਬ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਵਨ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਸਿੱਕਮ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਗੰਗਟੋਕ ਤੋਂ ਸੌ ਮੀਲ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਇਕ ਮੱਠ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਤਿੱਬਤ ਨੂੰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਠਹਿਰੇ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਯਾਦਾਂ ਅਜੇ ਤਕ ਕਾਇਮ ਹਨ। ਰਾਜਧਾਨੀ ਗੰਗਟੋਕ ਤੋਂ ਇਸ ਥਾਂ ਤਕ ਜਿਸ ਨੂੰ ਚੁੰਗਟਾਂਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਨਾਨਕ-ਟਾਂਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਦੋ ਰਾਤਾਂ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਾਦੀ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿਚ ਇਕ ੩੦ ਫੁੱਟ ਉੱਚਾ ਤੇ ੨੦੦ ਫੁੱਟ ਘੇਰੇ ਦਾ ਪੱਥਰ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹਨ। ਇਸ ਪੱਥਰ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਸਮਝ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਚਾਰ ਫੁੱਟ ਉੱਚੀ ਦੀਵਾਰ ਬਣਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜਦ ਚੁੰਗਟਾਂਗ (ਕਈ ਲੋਕ ਇਸ ਨੂੰ ਚੁੰਗਥਾਂਗ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ) ਆ ਰਹੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਇਕ ਰਾਕਸ਼ ਨੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਜੋ ਖੁੰਡੀ ਫੜੀ ਹੋਈ ਸੀ ਉਸ ਖੁੰਡੀ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਰਾਕਸ਼ ਨੂੰ ਪਾਸੇ ਹਟ ਜਾਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਖੁੰਡੀ ਵਿਚੀ ਇੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਾਕਤ ਤੇ ਤੂਫਾਨ ਸੀ ਕਿ ਰਾਕਸ਼ ਇਕ ਪਾਸੇ ਪੱਥਰ ਵਿਚ ਧਸ ਗਿਆ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਰਾਕਸ਼ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਪਹਾੜੀ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਚੁੰਗਟਾਂਗ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿੱਥੇ ਹੁਣ ਗੁਰੂ-ਪੰਥ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਝੁਲਦਾ ਹੈ, ਜ਼ਮੀਨ

‘ਤੇ ਆ ਬੈਠੇ ਅਤੇ ਇਲਾਹੀ ਕੀਰਤਨ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਉਹ ਰਾਕਸ਼ ਤਾਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਹੈ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੈਠਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਪੱਥਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲ ਸੁਟਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੱਥਰ ਨੂੰ ਰਿੜਦੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਕੁਝ ਘਬਰਾਏ, ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਰਦਾਨਿਆ ਘਬਰਾ ਨਾ, ਇਹ ਤਾਂ ਗਿੱਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਲਈ ਆਸਨ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੱਥਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਆ ਡਿੱਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਖਿਆ ਆਵੋ ਭਾਈ, ਸੁੱਕੇ ਤੇ ਨਰਮ ਆਸਨ ‘ਤੇ ਬੈਠਾਂਗੇ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਉਸ ਪੱਥਰ ‘ਤੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਚੜ੍ਹਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਪੱਥਰ ਇੰਨ੍ਹਾ ਨਰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਉਸ ਉੱਪਰ ਪੈ ਗਏ; ਜੋ ਅੱਜ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਾ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਕੁਝ ਲੋਕ ਆ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਛਕਣ ਲਈ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਭੇਟ ਕੀਤੇ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਵਾਦੀ ਵਿਚ ਵਗਦੀ ਨਦੀ ਦਾ ਪਾਣੀ ਬੜਾ ਗੰਧਲਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਪੱਥਰ ਵਿੱਚੋਂ ਚਸ਼ਮੇਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੋ ਪਾਣੀ ਨਿਕਲਿਆ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਹੀ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਪੀਣ ਲਈ ਇਹੀ ਨਿਰਮਲ ਜਲ ਵਰਤਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇੱਥੇ ਆਏ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਖਾਣ ਲਈ ਚੌਲ ਤੇ ਕੇਲੇ ਨਾਲ ਲਿਆਏ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾ ਕਦੇ ਚੌਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਨਾ ਕੇਲੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਚੌਲ ਤੇ ਕੇਲਾ ਬੀਜਣ ਲਈ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚੁੰਗਟਾਂਗ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਸੌ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਫ਼ਸਲ ਅਤੇ ਕੇਲੇ ਦੀ ਫ਼ਸਲ ਖੂਬ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਬੀਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਅਹਾਤੇ ਵਿਚ ਆਪ ਬੀਜਿਆ। ਹੁਣ ਤਕ ਹਰ ਇੱਕ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਭਰੀ ਰਵਾਇਤ ਕਾਇਮ ਹੈ ਕਿ ਚੌਲ ਤੇ ਕੇਲਾ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸਨ। ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਲਾਮੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀ ਹਨ। ਇਹ ਸਿੱਖ ਲਾਮੇ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਦਾੜਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਸਿਰ ‘ਤੇ ਕੇਸ ਹਨ ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਇਕ ਗੁੱਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਹਿਮਾਲੀਆ ਦੀ ਐਵਰੈਸਟ ਚੋਟੀ ਦਾ ਜਿੱਥੇ ਆਖਰੀ ਪੜਾਅ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਇਰਕ ਥਿਆਂਗ ਬੋਚੇ ਨਾਮ ਦਾ ਮੱਠ ਹੈ। ਇਸ ਤਿੱਬਤੀ ਲਾਮਿਆਂ ਦੇ ਮੱਠ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧੀ ਲਿਖਤਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਤਸਵੀਰਾਂ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਮੱਠ ਦੇ ਲਾਮਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲਿਖਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ

ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਹਸਤ-ਲਿਖਤਾਂ ਹਨ। ਐਵਰੈਸਟ 'ਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਟੀਮ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਲਾਮਾ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਸਤ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਏ। ਐਵਰੈਸਟ 'ਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਟੀਮ ਦਾ ਆਗੂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲਿਖਤਾਂ ਕੀਮਤੀ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਿਚ ਲਪੇਟ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਲਮਾਰੀ ਦੇ ਖਾਨਿਆਂ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ, “ਇਸ ਲਾਮਾ ਦੇ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਬੜਾ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਗੰਭੀਰਤਾ ਭਰਿਆ ਤੇ ਰਹੱਸਮਈ ਸੀ। ਕੰਧਾਂ ਉੱਤੇ ਰੰਗਦਾਰ ਤਸਵੀਰਾਂ ਲਟਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਛੱਤ ਉੱਤੇ ਮਿਥਿਹਾਸਿਕ ਚਿੱਤਰ ਸਨ। ਅਨੇਕਾਂ ਬੁੱਤ ਕਈ ਧਾਤਾਂ ਵਿਚ ਚਿੱਤਰੇ ਹੋਏ ਪਏ ਸਨ। ਅਲਮਾਰੀ ਦੇ ਖਾਨਿਆਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਮੌਜੂਦ ਸਨ।

ਤਿੱਬਤ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰਿਪੰਚੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੂਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਤਿੱਬਤੀ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਰੇ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, “ਮਹਾਨ ਸਿੰਧਾਚਾਰੀਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਤਿੱਬਤ ਤੇ ਚੀਨ ਵਿਚ ਫੈਲਾਇਆ ਗੁਰੂ ਰਿਪੰਚੇ ਭਾਵ ਅਨਮੋਲ ਅਧਿਆਪਕ ਹੈ, ਉਹ ਕੇਵਲ ਉਪਜ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਆਤਮਕ ਜਨਮ ਸੋਨ ਮੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸਰੋਵਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ, . . .” ਇਸ ਕਰਕੇ ਤਿੱਬਤੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਫਿਰਕਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਔਖੇ ਪੈਂਡੇ ਤੈਅ ਕਰਕੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤਿੱਬਤੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦਾ ਅੱਠਵਾਂ ਅਵਤਾਰ ਸਮਝਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਦਾ ਆਤਮਕ ਜਨਮ-ਦਾਤਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਡਾ. ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ‘ਜੀਵਨ ਚਰਿੱਤ੍ਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ’ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਉਸ ਨੇ ੧੯੬੦ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਕੁਝ ਤਿੱਬਤੀ ਬੈਠੇ ਦੇਖੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਕਿਸੇ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ, ਉਸ ਨੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਨੇੜੇ ਬੈਠਾ ਇੱਕ ਤਿੱਬਤੀ ਚੰਗੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਜਦ ਉਸ ਰਾਹੀਂ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਕੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਦਸਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਤਿੱਬਤੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਸਲੀ ਨਾਮ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁਣ ਪ੍ਰਗਟਾਵਲ ਨਾਮ ਵੀ ਹੈ।”

“ਮੈਂ ਉਸ ਤਿੱਬਤੀ ਤੋਂ ਉਹ ਗ੍ਰੰਥ ਖਰੀਦਣਾ ਚਾਹਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਪੰਜ ਗ੍ਰੰਥੀ

ਜਿੰਨੀ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਏ ਨੂੰ ਵੀ ਦੇਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਫਟੇ ਚੀਥੜੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਾਲੇ ਪੋਥੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਤਿੱਬਤੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, ਇਹ ਪੋਥੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿੰਨੀ ਹੀ ਕੀਮਤੀ ਹੈ।” ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੈਨੂੰ ਇੰਝ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਚੱਕਰ ਲਾ ਰਹੇ ਰੰਗੀਲੇ, ਭੜਕੀਲੇ ਸ਼ਾਹੀ ਠਾਠ ਨਾਲ ਫਿਰ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਇਹ ਫਟੇ ਚੀਥੜੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਾਲਾ ਤਿੱਬਤੀ ਸਭ ਤੋਂ ਦੌਲਤਮੰਦ ਤੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਨਾਲ ਅਮੀਰ ਪੁਰਸ਼ ਸੀ। ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਪੋਥੀ ਦਾ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਉਸ ਦੇਵਤਾ ਸਰੂਪ ਤਿੱਬਤੀ ਦਾ ਬਲਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਇਸ਼ਟ ਦਾ ਵੀ ਨਿਰਾਦਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।”

ਕਿੰਨੀ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗਲਤ-ਫਹਿਮੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੀਆਂ ਚੀਜ਼ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਉਹ ਉਸ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਹੀ ਇਨਕਾਰੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਖੋਜ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਵਿਚ ਵਾੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਕਈ ਭੁਲੇਖੇ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

ਭੂਟਾਨ ਦੀ ਪਾਰੋ ਵਾਦੀ ਵਿਚ ਉੱਚੀ ਪਹਾੜੀ ਦੀ ਵੱਖੀ ਉੱਤੇ ਇਕ ਐਸਾ ਮੱਠ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਆਲ੍ਹਣਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਰਿਪੰਚੇ ਨਾਨਕ ਦਾ ਬੈਕੁੰਠ ਭਵਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੋਈ ਮੱਠ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇੱਥੇ ਠਹਿਰੇ ਤੇ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਲਾਮਿਆਂ ਨਾਲ ਗਿਆਨ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤਿੱਬਤ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਥਾਵਾਂ ’ਤੇ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਚਨ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਅਜੇ ਵੀ ਕਈ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਭਾਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉੱਤਰ ਪੂਰਬੀ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਾਂਭੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਉੱਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ■

ਕਿਰਤ ਕਰੋ, ਨਾਮ ਜਪੋ, ਵੰਡ ਛਕੋ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਕਾਤਬ

—ਸ. ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ‘ਜੋਗਾ’

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕਾਤਬਾਂ (ਲਿਖਾਰੀਆਂ) ਤੇ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁੱਖ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਸਮੇਂ ਬਤੌਰ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਈ। ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਵਧੀਆ ਲਿਖਾਰੀ ਵਜੋਂ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਦਮਦਮੇ (ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ) ਦੇ ਸਥਾਨ ‘ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਦੇ ਚਾਰ ਉਤਾਰੇ ਵੀ ਕੀਤੇ। ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਬੀੜਾਂ ਨੂੰ ਚਾਰੇ ਤਖਤਾਂ (ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ, ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਜੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ) ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨਿਭਾਈਆਂ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ ਕਾਤਬ (ਲਿਖਾਰੀ) ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਸਾਂਝੀ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਦੇ ਪੰਧ ਉੱਪਰ ਚੱਲਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਕਈ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮਕਾਲ ਦੀ ਕੋਈ ਲਿਖਤ ਅਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ‘ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ’ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਿਕੋਲਿਤਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੁਝ-ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕੇਵਲ ਨਾਂ-ਮਾਤਰ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਤੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਉੱਪਰ ਜਾ ਕੇ ਭੁੱਲੇ-ਭਟਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਸਹੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਚਾਰ ਉਦਾਸੀਆਂ (ਯਾਤਰਾਵਾਂ) ਕੀਤੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ

*ਰੀਸਰਚ ਸਕਾਲਰ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਰੀਸਰਚ ਬੋਰਡ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਮੌ. +੯੧੯੫੦੧੩-੦੦੪੫੯

ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਜਿੰਦੇ (ਰਬਾਬੀ) ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜਿਹੜੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ 'ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਸਾਹਿਤ' ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਉਚਾਰੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਕਲਮਬੰਦ (ਲਿਖਦੇ) ਕਰਦੇ ਹੋਣ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਗਿਆਰ੍ਹਵੀਂ ਵਾਰ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤੇ ਸਿੱਖ ਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਫ ਗੋਤ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਤਾਂ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਾਰੀ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਫਿਰ ਵੀ ਕਿਆਸ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਲਿਖਾਰੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਬ ਹੋਣ ਦੇ ਕੁਝ-ਕੁ ਹਵਾਲੇ 'ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ' ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ- ਭਾਈ ਸੀਹਾਂ ਤੇ ਸੈਦੇ ਦਾ ਖਾਸ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਲਿਖਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਡਾ. ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ 'ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ' ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਤੀਜੀ ਉਦਾਸੀ ਵੇਲੇ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਸ਼ਮੀਰ ਗਏ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ (ਗੋਸਟਿ) ਪੰਡਿਤ ਬ੍ਰਹਮਦਾਸ ਨਾਲ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਨੇ ਵੇਦ, ਪੁਰਾਣ ਆਦਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਉਠ ਲੱਦੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਵਾਰ ਮਲਾਰ ਕੀ' ਉਚਾਰੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਹਸੂ ਲੁਹਾਰ ਅਤੇ ਸੀਹੇਂ ਛੀਬੇ ਨੇ ਲਿਖਿਆ।^੧ 'ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ' ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੀਹਾਂ ਜੀ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ^੨, ਇਸ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਅੱਗੇ ਭਾਈ ਸੀਹਾਂ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਗਿਆਰ੍ਹਵੀਂ ਵਾਰ (ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ) ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਛੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਚੌਦਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕੁੱਲ ਗਿਆਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਹ ਪਉੜੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਦਰਜ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕਈ ਥਾਂ ਦਰਜ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ-ਥਾਵਾਂ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਡੇ ਕੋਲ 'ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਸਾਹਿਤ' ਵਡਮੁੱਲਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਇੱਕ ਦੂਜੀ ਨਾਲ ਮੱਤਭੇਦ ਵੀ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ, ਫਿਰ ਵੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ' ਵਿਚ ਬਹੁਤੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਇੱਕ-ਦੂਜੀ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸਮਾਚਾਰ ਤਲਾਸ਼ਣ ਲਈ 'ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ' ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕਰਨੀ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ

ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਕਾਤਬ (ਲਿਖਾਰੀ) ਵੀ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ- ਸੀਹਾਂ ਉਪਲ, ਗੱਜਣ ਉਪਲ, ਸੈਦੇ ਤੇ ਹਸੂ ਲੁਹਾਰ ਆਦਿ। ਸ.ਸ.ਪਦਮ ਨੇ ਤਾਂ ਸੀਹਾਂ ਉਪਲ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਰਚਨਾ ‘ਸਾਖੀ ਮਹਲੁ ਪਹਿਲੇ ਕੀ’ ਨੂੰ ਸੰਪਾਦਿਤ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲੇਖਕ ਅਨੁਸਾਰ ਸੀਹਾਂ ਉਪਲ ਤੇ ਗੱਜਣ ਉਪਲ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਮਿਹਰ ਦੇ ਪਾਤਰ ਸਨ।^੩ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਟੀਕਾਕਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ:

ਭਗਤੁ ਜੋ ਭਗਤਾ ਓਹਰੀ ਜਾਪੂਵੰਸੀ ਸੇਵ ਕਮਾਵੈ।
 ਸੀਹਾਂ ਉਪਲੁ ਜਾਣੀਐ ਗਜਣੁ ਉਪਲੁ ਸਤਿਗੁਰ ਭਾਵੈ।
 ਮੈਲਸੀਹਾਂ ਵਿਚਿ ਆਖੀਐ ਭਾਗੀਰਥੁ ਕਾਲੀ ਗੁਣ ਗਾਵੈ।
 ਜਿਤਾ ਰੰਧਾਵਾ ਭਲਾ ਹੈ ਬੂੜਾ ਬੁਢਾ ਇਕ ਮਨਿ ਧਿਆਵੈ।
 ਫਿਰਣਾ ਖਹਿਰਾ ਜੋਧੁ ਸਿਖੁ ਜੀਵਾਈ ਗੁਰੁ ਸੇਵ ਸਮਾਵੈ।
 ਗੁਜਰੁ ਜਾਤਿ ਲੁਹਾਰੁ ਹੈ ਗੁਰ ਸਿਖੀ ਗੁਰਸਿਖ ਸੁਣਾਵੈ।
 ਨਾਈ ਧਿੰਡੁ ਵਖਾਣੀਐ ਸਤਿਗੁਰ ਸੇਵਿ ਕੁਟੰਬੁ ਤਰਾਵੈ।
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੁਖ ਫਲੁ ਅਲਖੁ ਲਖਾਵੈ॥੧੪॥^੪

‘ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ’ ਵਿਚ ਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ ’ਤੇ ਰਚਨਾਕਾਲ ਅਤੇ ਰਚਨਾਕਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਡਾ. ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਬਹੁਤੀਆਂ ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਨਕਲ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਲਿਖਤ ਦੀ ਪਾਵਨਤਾ (sanctity) ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਸਲੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਕਦੀ ਆਪਾ ਜਣਾਇਆ ਹੈ, ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ, ਰਚਨਾ ਦੀ ਮਿਤੀ ਲਿਖਣ ਤਕ ਸੰਕੋਚ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਵਿਕਾਸ-ਲੜੀ ਨੂੰ ਦਿਖਾ ਸਕਣਾ ਅਤਿ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਮੁੱਲ ਸੀ, ਉਹ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਚੋਜ ਅਤੇ ਬਚਨ। ਇਹ ਉਹ, ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ, ਇਕੱਤਰ ਕਰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ-ਜੀਵਨੀਆਂ ਲਿਖਦੇ ਗਏ।^੫

ਸੀਹਾਂ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦਾ ਇੱਕ ਅਨਿੰਨ ਸਿੱਖ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਉਪਲ ਗੋਤ ਦਾ ਇੱਕ ਖੜੀ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਰਿਹਾ।^੬ ‘ਸਾਖੀ ਮਹਲ ਪਹਿਲੇ ਕੀ’ ਕ੍ਰਿਤ ਸ.ਸ. ਪਦਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸੀਹਾਂ ਉਪਲ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਦਾ ਹੀ ਨਵਾਸੀ ਸੀ। ਇਸ ਨਗਰ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਅਤੇ ਬਾਬੇ ਦੀ ਉਸ ਫੇਰੀ ਦੀ ਭਾਵਕ

ਅਹਿਮੀਅਤ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ, ਕੇਵਲ ਕਿਸੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਨਿਵਾਸੀ ਨੂੰ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ; ਉਹ ਸੀਹਾਂ ਉਪਲ ਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਬਾਬੇ ਦੀ ਇਸ ਨਗਰ ਦੀ ਫੇਰੀ ਸਮੇਂ ਉਪਲਾਂ ਵੱਲੋਂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਸਾਥੀ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੀ ਰੱਜ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਸੇਵਾ ਵਾਲੇ ਨਿੱਜੀ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ।^੭ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼’ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਲਿਖਾਰੀ ਜੋ ਜਾਤਿ ਦਾ ਛੀਂਬਾ ਸੀ।^੮

‘ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ’ ਅਨੁਸਾਰ ਤੀਜੀ ਉਦਾਸੀ ਵੇਲੇ ਇਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ, ਦੂਸਰਾ ਸਾਥੀ ਹਸੂ ਲੁਹਾਰ ਸੀ।^੯ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਸੀਹੋਂ ਦਾ ਇਕ ਭਰਾ ਗਜਣ ਵੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸੀਹਾਂ ਨਾਮ ਦੇ ਕਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਮਥੇ ਮੁਰਾਰੀ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲਾ, ਸੋਢੀ ਧੀਰ ਮੱਲ ਦਾ ਇਕ ਮਸੰਦ ਜਿਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਉੱਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਸੀ। ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ’ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਲੁਬਾਣੇ ਨੇ ਇਸ ਮਸੰਦ ਨੂੰ ਸਜਾ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।^{੧੦}

ਸੈਦੋ : ਘੋਈ (ਘੋਹੀ) ਗੋਤ ਦਾ ਇਕ ਖੱਤ੍ਰੀ ਜੋ ਵਰੁਣ (ਖ੍ਵਾਜੇ) ਦਾ ਭਗਤ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹੋ ਕੇ ਇੱਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਪੂਜਕ ਹੋਇਆ। ਦੱਖਣ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਸਮੇਂ ਇਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।^{੧੧} ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਛਿੰਦਰ ਆਦਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਗੋਸਟਿ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਚਾਰੀ ਗਈ ਬਾਣੀ ਇਸੇ ਨੇ ਹੀ ਲਿਖੀ ਸੀ।^{੧੨} ‘ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼’ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦਾ ਇੱਕ ਲਿਖਾਰੀ ਸੀ।^{੧੩}

‘ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ’ ਅਨੁਸਾਰ : ‘ਸੈਦੋ ਥੈ ਸੰਪੂਰਣੁ ਥੀ॥ ਦਏ ਉਦਾਸੀ ਹੋਏ ਬਾਬੈ ਆਪਣੈ ਨਾਲਿ ਰਖੇ ਰਾਜੇ ਸਿਉਨਾਭਿ ਜੋਗੁ ਇਕ ਮੰਜੀ ਮਿਲੀ॥ ਰਾਜੇ ਸਿਉਨਾਭਿ ਜੋਗੁ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਖੁਸੀ ਹੋਈ॥ ਉਥਹੁੰ ਰਵਦੇ ਰਹੇ॥’^{੧੪}

ਹਸੂ ਲੁਹਾਰ : ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਸੀ। ‘ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ’ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਤੀਜੀ ਉਦਾਸੀ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਸ਼ਮੀਰ ਗਏ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ (ਗੋਸਟਿ) ਪੰਡਿਤ ਬ੍ਰਹਮਦਾਸ ਨਾਲ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਨੇ ਵੇਦ, ਪੁਰਾਣ ਆਦਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਉਠ ਲੱਦੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ‘ਵਾਰ ਮਲਾਰ ਕੀ’ ਉਚਾਰੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਹਸੂ ਲੁਹਾਰ ਅਤੇ ਸੀਹੋਂ ਛੀਬੇ ਨੇ ਲਿਖਿਆ।^{੧੫} ‘ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼’ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇੱਕ ਸਾਥੀ ਜੋ ਉਦਾਸੀਆਂ ਵੇਲੇ ਕਈ ਵਾਰ ਨਾਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਨਾਲ ਲਿਖਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।^{੧੬}

ਪੈੜਾ / ਪੈੜਾ ਮੋਖਾ : ਇਹ ਮੋਖਾ ਜਾਤੀ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੀ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਰਿਹਾ। ਕਈ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਇਸੇ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।^{੧੭}

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਾਤਬ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨੀ ਕਿੰਨੀ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸਿੱਖ ਸ਼੍ਰੋਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਨਾਂ ਜੋ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸਮਾਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਗੁਣਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ :

੧ ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ, ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਸੰਕੇਤਾਂ ਦਾ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ ੫੩.

੨ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ, ਪੰਨੇ ੧੬੭-੬੮.

੩ ਸ.ਸ.ਪਦਮ (ਸੰਪਾ.), ਸਾਖੀ ਮਹਲੂ ਪਹਿਲੇ ਕੀ ਸਾਖੀਕਾਰ ਸੀਹਾਂ ਉਪਲ, ਪੰਨਾ ੩੮.

੪ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਰ ੧੧, ਪਉੜੀ ੧੪.

੫ ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ, ਆਦਿ ਸਾਖੀਆਂ, ਪੰਨਾ ੨੪.

੬ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਗੁਰੁਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ ੨੦੨.

੭ ਸ.ਸ. ਪਦਮ, ਸਾਖੀ ਮਹਲੂ ਪਹਿਲੇ ਕੀ ਸਾਖੀਕਾਰ ਸੀਹਾਂ ਉਪਲ, ਪੰਨੇ ੪੨-੪੩.

੮ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ), ਪੰਨਾ ੨੯੬.

੯ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ, ਪੰਨਾ ੧੭੦.

੧੦ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਗੁਰੁਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ ੨੨੯.

੧੧ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਗੁਰੁਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ ੨੨੯.

੧੨ ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ, ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਸੰਕੇਤਾਂ ਦਾ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ ੫੩.

੧੩ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ), ਪੰਨਾ ੩੪੦.

੧੪ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ, ਪੰਨਾ ੧੬੯.

੧੫ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ, ਪੰਨੇ ੧੭੦-੭੫.

੧੬ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ), ਪੰਨਾ ੩੯੧.

੧੭ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਗੁਰੁਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ ੭੮੫.

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਅਧਿਐਨ-ਵਿਧੀ

—ਡਾ. ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ*

ਦਰਸ਼ਨ, ਜੀਵਨ ਦੀ ਤਾਰਕਿਕਤਾ ਦਾ ਬੋਧ ਹੈ; ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬੌਧਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ, ਦਰਸ਼ਨ ਹੈ। ਇਸ ਹਵਾਲੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਜਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਭਾਵ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਦੇਖਿਆ, ਸਮਝਿਆ, ਵਿਆਖਿਆਇਆ ਜਾਂ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਇਕ ਵਿਧੀਵਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ, ਜਦੋਂ ਬੌਧਿਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੇ ਜਾਂ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਬੌਧਿਕ ਜਤਨ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਘੇਰੇ ਦੀ ਵਸਤ ਹਨ। ਸਿਧਾਂਤਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਬੋਧ, ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਹੈ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਰੂਪ ਰਾਹੀਂ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਵਿਹਾਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਇਕ ਤਾਰਕਿਕ ਵਿਉਂਤ ਦੇ ਕੇ ਸਮਝਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਵਸਤ (Content) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਰਕਿਕ ਵਿਉਂਤ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ? ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ, ਬੌਧਿਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਧਿਐਨ-ਵਿਧੀ ਅਪਣਾਈ ਜਾਵੇ? ਹਥਲੇ ਲੇਖ ਦਾ ਇਹ ਸਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਖੇਪ ਤੇ ਮੁੱਢਲੇ ਜਿਹੇ ਜਤਨ ਲਈ ਵਿਹਾਰਕ ਸੂਝ ਮਾਡਲ ਨੂੰ ਹੀ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਹੈ; ਭਾਵ ਹਥਲੀ ਪਹੁੰਚ (Approach) ਵਿਹਾਰਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਸੁਤੰਤਰ ਗਿਆਨ-ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਜੋਂ ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਥੇ ਇਕ ਜਗਿਆਸੂ-ਸਿਖਿਆਰਥੀ ਲਈ ਅਧਿਐਨ-ਵਿਧੀ ਦੀ ਆਮ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਉਲੀਕੀ ਗਈ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਕ ਧਰਮ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼, ਜਿਵੇਂ ਇੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਜਾਂ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਜੋ ਭਾਵ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਤਿੰਨ ਖੇਤਰ/ਪੱਖ ਬਣਦੇ ਹਨ :

ੳ. (ਸਿੱਖ) ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਸਮਝ/ਅਧਿਐਨ

ਅ. (ਸਿੱਖ) ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸਮਝ/ਅਧਿਐਨ

ੲ. (ਸਿੱਖ) ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸਮਝ/ਅਧਿਐਨ

ਦਰਸ਼ਨ (Philosophy/Theology), ਇਤਿਹਾਸ (History) ਅਤੇ

*ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ-੧੪੭੦੦੨; ਮੋ. +੯੧੮੨੮੩੮੨੫੪੩੯.

ਸੱਭਿਆਚਾਰ (Cultural, Code of conduct) ਵਿਚ ਹਥਲਾ ਜਤਨ ਭਾਵੇਂ ‘ਦਰਸ਼ਨ’ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ, ਪਰ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਬਾਰੇ ਵੀ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ-ਦਰਸ਼ਨ, ਇਤਿਹਾਸ ਜਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ-ਇੱਕੋ ਜੀਵਨ ਦੇ ਭਾਗ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਦਰਸ਼ਨ/ਧਰਮ/ਇਤਿਹਾਸ ਇਕ ਹੀ ਹਨ, ਅਲਗ ਨਹੀਂ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਅਧਿਐਨ-ਵਿਧੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਸਲ ਵਿਚ ਵਿਹਾਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੁੱਢਲੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੋ ਪੱਧਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਸਮਝਣ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ, ਨਿਮਨ-ਅੰਕਿਤ ਦੋ ਪੱਧਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ :

ਅ.੧. ਸਰੋਤ (Sources)

ਅ.੨. ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ (Historiography)

ਅ.੧. ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਸਰੋਤ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ/ਅਧਿਐਨਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਹਿੱਸੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ :

ਅ.੧.੧. ਲਿਖਤੀ/ਸਾਹਿਤਕ (Literary sources)

ਅ.੧.੨. ਯਾਦਗਾਰਾਂ (Relics)

ਅ.੧.੩. ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ (Traditions)

ਅ.੧.੧. ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਲਿਖਤੀ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਚਾਰ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਗ੍ਰਹਿਣਯੋਗ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ :

(੧) ਗੁਰਮੁਖੀ ਸਰੋਤ

(੨) ਫ਼ਾਰਸੀ/ਉਰਦੂ ਸਰੋਤ

(੩) ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ/ਯੂਰਪੀ ਸਰੋਤ

(੪) ਫੁਟਕਲ

ਉਕਤ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀਆਂ ਅਗਾਂਹ ਫਿਰ ਕਈ-ਕਈ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ..

(੧.੧) ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪਰੰਪਰਾ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ, ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਆਦਿ)

(੧.੨) ਜਨਮਸਾਖੀ ਪਰੰਪਰਾ

(੧.੩) ਗੁਰਬਿਲਾਸ ,,

(੧.੪) ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ,,

(੧.੫) ਨਾਮਾ ,,

(੧.੬) ਬੰਸਾਵਲੀ ,,

(੧.੧) ਵਿਆਖਿਆ-ਪਰੰਪਰਾ (ਟੀਕੇ, ਭਾਸ਼ਾ, ਪਰਮਾਰਥ, ਕੋਸ਼, ਪ੍ਰਯਾਇ) ਆਦਿ ਵਿਚ ਵੰਡ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ/ਫ਼ਾਰਸੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਲਿਖਤੀ ਸਾਹਿਤ ਬਿਨਾ, ਸਿੱਖ ਯਾਦਗਾਰਾਂ (ਸਥਾਨ ਸਰੋਵਰ, ਸਮਾਂ, ਰੁਖ...) ਤੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ (ਅਖਾਣ, ਮੁਹਾਵਰੇ, ਕਿਵੇ-ਦੰਤੀਆਂ...) ਦੇ ਅਗਾਂਹ ਭਾਗ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ/ਪੜ੍ਹਨ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ/ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਐਨਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੱਧਰ ਇਸ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰੀ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਹੈ।

ਅ.੨. ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ (Historiography) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪੱਧਰ (level) ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਦੀਆਂ ਕਈ ‘ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ’^੧ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨਾ ਸਿੱਖ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਸਿਖਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ੲ. ਸਿੱਖ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਕੌਮ/ਭਾਈਚਾਰੇ ਜਾਂ (ਸਾਡੇ) ਸਮਾਜ ਦਾ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਗੁਰਦਰਸ਼ਨ ਉੱਤੇ ਉੱਸਰਿਆ/ਨਿਰਮਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਜੀਵਨ ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਕਾ ਜੋ ਸਿਖੁ ਅਖਾਏ ਸੁ ਭਲਕੇ ਉਠਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਵੈ॥ (ਪੰਨਾ ੩੦੫) ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੰਥਕ ਜੀਵਨ ਤਕ,^੨ ਉਸ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਦੇ ਹਰੇਕ ਅੰਗ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰਪੁਰਬ, ਮੇਲੇ, ਤਿੱਥ-ਤਿਉਹਾਰ, ਸੰਸਕਾਰ... ਆਦਿ ਕਈ ਕੁਝ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੱਖਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ, ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਰੂਪ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ੳ. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ, ਜੋ ਸਾਡਾ ਹਥਲਾ ਵਿਸ਼ਾ-ਸਾਰ ਹੈ, ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ:

(੧) ਪਹਿਲੀ ਮਾਨਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਅਧਿਐਨ-ਵਿਧੀ ਤਲਾਸ਼ ਰਹੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਮੰਨ ਕੇ ਚੱਲਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਇਕ ਸੰਪੂਰਨ, ਸੁਤੰਤਰ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਆਧਾਰਿਤ/ਆਸ਼ਰਿਤ ਦਰਸ਼ਨ ਹੈ।

(੨) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਸਰੋਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਸਰੋਤ ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ, ਪੱਛਮੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤੱਥ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ, ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਜਾਂ ਨਾਮਕਰਨ ਹਿੱਤ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਨਹੀਂ।

(੩) ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਦੋ ਵੱਡੇ (ਪਰੰਪਰਾਵਾਦੀ) ਵਰਗ : ਵਿਚਾਰਵਾਦੀ ਜਾਂ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਜਿਹੇ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਨਾਲ ਨੱਥੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਇਸ ਵਿਚ ਦੋਨਾਂ ਦੇ ਤੱਤ; ਤੇ ਦੋਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਤੱਤ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਯੋਗ Cognitive ਜਾਂ ਨਾ ਸਮਝਣਯੋਗ Non-cognitive ਜਿਹੇ ਭਾਗਾਂ/ ਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਰੱਬ (God/Theism) ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਆਸਤਿਕਵਾਦ (Deism), ਦੇਵਪੂਜਾ (Pantheism), (Panentheism), ਅਦ੍ਵੈਤਵਾਦ Monotheism ਜਿਹੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਵਰਗਾਂ/ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਣ ਨਾਲ ਤਾਂ ਹੋਰ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵੀ ਖੜੀਆਂ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਤੱਤਸਾਰ ਸਿਰਫ਼ ਐਨਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਨਾਮਕਰਨ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਅਪਣਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਨੱਥੀ ਕਰਨ ਨਾਲ ਨਿਆਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਉਪਰੋਕਤ ਕੁਝ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ / ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਭਾਵ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਚਾਰ ਸਿਧਾਂਤਕ ਅਧਿਐਨ ਵਰਗਾਂ/ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਐਨ ਹੇਠ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

ੳ.੧ ਪ੍ਰਾਭੋਤਿਕ-ਮੀਮਾਂਸਾ (Metaphysics)

ੳ.੨ ਗਿਆਨ-ਮੀਮਾਂਸਾ (Epistemology)

ੳ.੩ ਕੀਮਤ-ਮੀਮਾਂਸਾ (Axiology)

ੳ.੪ ਅਚਾਰ-ਮੀਮਾਂਸਾ (Praxiology)

ੳ.੧ ਪ੍ਰਾਭੋਤਿਕ-ਮੀਮਾਂਸਾ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਹੋਂਦ ਸਿਧਾਂਤ (Theory of Ontology) ਨੂੰ ਸਮਝ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਧਿਐਨ ਹੇਠ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਮੁੱਖ ਤਿੰਨ ਵਿਸ਼ੈ-ਬੀਮ ਹਨ :

ੳ.੧.੧ ਪਰਮ ਸੱਤਾ (Ultimate reality)

ੳ.੧.੨ ਸਿਰਜਣਾ/ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ (Cosmology)

ੳ.੧.੩ ਜੀਵਨ/ਮਨੁੱਖ (Life, Being)

ੳ.੧.੧ ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਨੇ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਪਰਮ ਸੱਤਾ ਦਾ ਨਿਰੂਪਣ ਕੀਤਾ ਹੈ? ਇਹ ਜਾਣਨਾ ਸਾਡੀ ਗਿਆਨ-ਜਗਿਆਸਾ ਦਾ ਪ੍ਰਾਭੋਤਿਕੀ ਖਾਸਾ ਹੈ। ਅਨੇਕ ਵਿਸ਼ਵ ਧਰਮ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਜਾਂ ਸਾਹਿਤ/ ਕਲਾ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਇਸੇ ਪੱਖ ਦੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ (Philosophy) ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇਪਣ (Wholeness) ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ/ਸਮਝਿਆ ਹੀ ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਜਾਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ) ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਅੰਤਿਮ ਸਚਾਈ (ਰੱਬ) ਦਾ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ

ਸਰੂਪ ਚਿਤਰਿਆ/ਚਿਤਵਿਆ ਹੈ। ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਮ ਸੱਤਾ ਦੀ ਪਰਿਕਲਪਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਇਕ ਵਿਚਾਰ (Idea) ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਜਦਕਿ ਧਰਮ-ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਉਹ ਪਰਿਕਲਪਨਾ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਅਨੁਭੂਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ Philosophy ਦੀ ਥਾਂ Theology ਵਿਸ਼ਾ-ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਪਰਮ ਸੱਤਾ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਅਨੁਭਵ/ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕਿਸੇ ਧਰਮ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀ Theology, ਉਸ ਦੀ Philosophy ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 'Philosophy' ਤੇ 'ਦਰਸ਼ਨ' ਵਿਚਲੇ ਭੇਦ ਦਾ ਆਧਾਰ-ਮੂਲਕ ਤਰਕ ਵੀ ਇਹੋ ਹੈ। ਸੋ ਪਰਮਸਤਿ ਦਾ ਅਧਿਐਨ, ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਭਾਗ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਪਰਮਸਤਿ ਦਾ ਸਰੂਪ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ (ੴ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥) ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੱਚੇ ਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਮੈਟਾਫਿਜ਼ਿਕਸ ਦੇ ਪਰਮਸਤਿ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਲਈ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਉ.੧.੨. ਦਿਸ ਰਹੇ ਪਸਾਰੇ, ਸਿਰਜਣਾ ਜਾਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਾਰੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਸੰਭਵ ਸਵਾਲ ਇਕ ਜਗਿਆਸੂ-ਬੌਧਿਕਤਾ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਹੀ ਨਜਿੱਠੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਵਾਲ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕੀ ਸਿਰਜਣਾ ਅਨਾਦਿ ਹੈ ਜਾਂ ਆਦਿ; ਅਨੰਤ ਹੈ ਜਾਂ ਅੰਤ; ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇ ਇਹ ਆਦਿ/ਅੰਤ ਵਾਲੀ ਹੈ ਤਾਂ ਆਦਿ/ਅੰਤ ਤੋਂ 'ਪਹਿਲਾਂ/ਬਾਅਦ' ਵਿਚ ਕੀ ਸੀ ਜਾਂ ਹੋਵੇਗਾ ? ਇਸ ਦਾ ਰਚਨਾ ਸਮਾਂ/ਕਾਲ ?...ਆਦਿ ਜਿਹੇ ਸਵਾਲਾਂ ਬਾਰੇ ਜੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਤਰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਾਭੋਤਿਕਾ ਦੇ ਇਸ ਸਿਰਜਣਾ-ਵਰਤਾਰੇ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ : ਜੋ ਸਿਰਜੀ ਗਈ ਹੈ, ਜੋ ਰਚੀ ਗਈ ਹੈ, ਸਮੁੱਚਾ ਭੌਤਿਕ ਪਸਾਰ, ਇਸ ਦੀਆਂ ਨਾਨਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ, ਵਸਤੂਆਂ ਆਦਿ ਸਭ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਕਾਲ ਦੀ 'ਕਾਲਗਤ ਸਥਿਤੀ', ਅਫੂਰ ਦਾ 'ਸਫੂਰ ਫੂਰਨਾ', ਨਿਰਗੁਣ ਦਾ 'ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ' ... ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਇ ਸੰਸਾਰ, ਭਵਸਾਗਰ, ਭਉ-ਜਲ, ਭਉ-ਨਿਧਿ, ਦੁਨੀਆ, ਜਗਤ, ਆਕਾਰ, ਸਰਗੁਣ, ਮਾਇਆ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ, ਸਿਰਠੀ, ਪਸਾਰਾ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ, ਬਣਤ, ਘਾੜਤ, ਪਸਾਉ, ਰਚਨਾ, ਜਗ, ਪਰਪੰਚ, ਲੀਲਾ, ਖੇਡ, ਬਾਜੀ, ਰੂਪ, ਵੇਸ ਆਦਿ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। 'ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ' ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਇ 'ਕੁਦਰਤਿ' ਸ਼ਬਦ ਵਰਤ ਕੇ 'ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੀ ਹੈ?' ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ: ਕੁਦਰਤਿ ਦਿਸੈ ਕੁਦਰਤਿ ਸੁਣੀਐ ਕੁਦਰਤਿ ਭਉ ਸੁਖ ਸਾਰੁ॥...ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਵੇਖੈ ਵਰਤੈ ਤਾਕੋ ਤਾਕੁ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੪)

ਉ.੧.੩. ਵਿਸ਼ਵ ਦੀਆਂ ਵਧੇਰੇ ਦਰਸ਼ਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ, ਖਾਸਕਰ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ

ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ, ਫਲਸਫ਼ੇ ਦੇ 'ਜੀਵਨ' ਪੱਖ (ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਰਮੌਰ/ਕੇਂਦਰ 'ਮਨੁੱਖ' ਹੈ) ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਸਰੋਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਵਾਲਿਆਂ/ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਐਨ ਹੇਠ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਫਲਸਫ਼ੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪੱਖ ਦੀ ਸਮਝ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਕ ਤਾਰਕਿਕ ਤਰਕੀਬ ਵਜੋਂ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਭੋਤਿਕ-ਮੀਮਾਂਸਾ ਦੇ ਇਸ ਅਹਿਮ ਪੱਖ ਜੀਵਨ/ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੁੱਖ ਤਿੰਨ ਸਵਾਲ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਹਨ:

(੧) ਜੀਵਨ/ ਮਨੁੱਖ ਕੀ ਹੈ ?

(੨) ਇਸ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਦੇਸ਼ ਕੀ ਹੈ ?

(੩) ਅੰਤਿਮ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਮਾਰਗ (ਤੇ ਤੱਤ) ਕੀ ਹੈ?

ਜਦੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਅਸੀਂ ਉਕਤ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਜੋ ਕੁਝ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਭਾਗ, ਜੀਵਨ-ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਹਾਸਿਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਇਸ ਸਿਰਲੇਖ ਸਵਾਲ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੋਂ, ਖਾਸਕਰ (੨) ਤੇ (੩) ਨੰਬਰ ਦੇ ਹਾਸਿਲ ਤੋਂ ਜੋ ਤੱਤ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਵਾਦੀ; ਜਾਂ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਜਿਹੀਆਂ ਕੋਟੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਉ.੨ ਗਿਆਨ-ਮੀਮਾਂਸਾ: ਜੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਭੋਤਿਕ ਸ਼ਾਖਾ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ 'ਕੀ' (What) ਜਗਿਆਸਾ ਉੱਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ ਤਾਂ ਗਿਆਨ ਸ਼ਾਖਾ (Epistemology) 'ਕਿਵੇਂ' (How) ਬੋਧ-ਜਗਿਆਸਾ ਉੱਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ/ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਪਰਮਸਤਿ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਜੀਵ ਦੇ ਜੋੜ ਸਮਝਣ ਦਾ ਭਾਗ ਵੀ ਗਿਆਨ-ਮੀਮਾਂਸਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ-ਘੇਰਾ (Scope of study) ਹੀ ਹੈ। ਧਰਮ-ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਸਵਾਲ 'ਗਿਆਨ' ਦੇ ਸਰੂਪ (nature) ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਬਿੰਦੂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਧਰਮ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਹ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਦੇ ਗਿਆਨ-ਵਿਗਿਆਨ ਮਹਿਜ਼ ਸੂਚਨਾ/ਜਾਣਕਾਰੀ (Information) ਨੂੰ Knowledge ਸਮਝਣ/ਸਮਝਾਉਣ ਦੇ (ਸ਼ਾਇਦ) ਭਰਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ। ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ Knowledge ਸਾਡੇ ਚੇਤੇ ਨੂੰ ਥਕਾਵਟ, ਚਿੰਤਾ ਜਾਂ ਚਿੜਚਿੜੇਪਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ; ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲੋਂ ਭਜਾਉਂਦੀ ਤੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕੰਮਚੋਰ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ 'ਗਿਆਨ' ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ ? ਇਸ ਅਹਿਮ ਪੱਖ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹਰੇਕ ਸੰਭਵ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਉਠਾਉਣਾ... ਜਿਵੇਂ ਗਿਆਨ ਕੀ ਹੈ? ਇਸ ਦੀ ਸੱਤਾ/ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਕੀ ਹੈ ? ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਿਵੇਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ? ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕੀ ਹੈ ? ਆਦਿ ਅਤੇ ਫਿਰ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਲੱਭਣੇ, ਇਹ ਸਿੱਖ

ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਗਿਆਨ-ਮੀਮਾਂਸਾ ਪੱਖ ਹੈ।

ਉ.੩ ਕੀਮਤ ਮੀਮਾਂਸਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੁੱਲ ਮੀਮਾਂਸਾ (Axiology) ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਜਾਣਨ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮੁੱਲ ਨਿਰਪੇਖ ਹਨ ਜਾਂ ਸਾਪੇਖ? ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚ ਮੁੱਲ (Higher value) ਕਿਹੜਾ ਹੈ ? ਇਸ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਵਰਗ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ? ਆਦਿ। ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਸੇਵਾ, ਸਿਮਰਨ, ਸ਼ਹਾਦਤ, ਆਦਿ ਜਿਹੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਕੀ ਹਨ ? ਇਹ ਜਾਣਨਾ/ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਇਸ ਗਿਆਨ-ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ-ਖੇਤਰ ਹੈ।

ਉ.੪ ਅਚਾਰ-ਮੀਮਾਂਸਾ, ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੀਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਨੈਤਿਕ ਵਿਧਾਨ ਪੜ੍ਹਿਆ/ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਣਨਾ ਇਸ ਭਾਗ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਬੰਧਿਤ ਧਰਮ ਨੇ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਨੀਤੀ ਵਿਧਾਨ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਉਂ? ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਫਲਸਫ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ੁਭ-ਅਸ਼ੁਭ (Evil/Good) ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਆਚਾਰ-ਮੀਮਾਂਸਾ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੋ ਗੁਜ਼ਰੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦਾ ਨੀਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਜਾਣਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਬੰਧਿਤ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚਦੀ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਪਿਆ? ਕਿਉਂਕਿ ਨੀਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ; ਇਸ ਵਿਚ ਭੂਗੋਲ (Geography) ਦਾ; ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਧਰਮ ਅਧਿਐਨਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਉਕਾਈਆਂ ਦੇ ਜਾਂ ਵਧੇਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਨੀਤੀ-ਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਤੁਲਨਾਉਂਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵੀ ਇਸ ਪੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਨੀਤੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਵੀ ਇਹ ਭਾਗ ਹੈ (ਜਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਇਸ ਦਾ)। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਵਧੇਰੇ ਫਿਲਾਸਫ਼ਰ ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਭਾਗ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਅੰਗ ਮੰਨ ਕੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਧਰਮ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਾ ਨੀਤੀ-ਵਿਧਾਨ, ਉਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ; ਹਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਇਸ ਪੱਖ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਅਪਣਾਉਣਯੋਗ ਅਤੇ ਨਾ-ਅਪਣਾਉਣਯੋਗ ਵਿਚਾਰਾਂ/ਵਿਹਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਉਕਤ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਇਹ ਜਾਣ/ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਮੁਤਾਬਿਕ ਦਰਸ਼ਨ ਜਾਣਨ ਦਾ ਭਾਵ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਫਿਲਾਸਫ਼ਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ/ਥੀਸਿਸਾਂ ਦੇ ਨਾਂ-ਥਾਂ ਜਾਣਨਾ ਨਹੀਂ; ਨਾ ਹੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ/ਉਪਰਿਤ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦੇ ਅੰਬਾਰ/ਚੱਟੇ ਲਗਾਉਣਾ ਹੈ... ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ

ਔਖੇ/ਭਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲ ਕੇ ਸਰੋਤਿਆਂ/ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਭਰਮ ਸਿਰਜਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਲਟ ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਅਧਿਐਨ/ਸਮਝਣ ਦਾ ਭਾਵ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸੱਤ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ ਹੈ, ਇਕ ਸਹਿਜਮਈ ਜੀਵਨ-ਜਿਊਣਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮਹਿਜ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਥਾਂ ਜੀਵਨ-ਦਰਸ਼ਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸੇਧ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸਰਲ, ਸਿੱਧਾ, ਸੌਖਾ ਦਰਸ਼ਨ। ਫਲਸਫੇ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੇਂਦਰ ਸਾਰਾ ਵਿਸ਼ਵ; ਜੀਵਨ-ਜਗਤ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਜੀਵਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਹੈ, ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ-ਮਾਤਰ ਦਾ ਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਆਹਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਭਾਵ ਜੀਵਨ-ਜਗਤ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ/ਸਮਝਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਦਰਸ਼ਨ ਕੋਈ ‘ਗੋਰਖ ਧੰਦਾ’ ਨਹੀਂ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਜਗਤ ਵਿਚ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਭਾਵ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੇ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਤੌਰ ’ਤੇ ਪੱਛਮੀ (ਯੂਨਾਨੀ) ਦਰਸ਼ਨ ਥੇਲਜ਼ (Thales) ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਅਨੇਕਸੀਮੈਂਦਰ; ਹੈਰਾਕਲੀਟਸ, ਐਲਾਟਿਕਸ (Eleatics), ਪਾਈਥਾਗੋਰਸ ਆਦਿ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਸੁਕਰਾਤ-ਪਲੈਟੋ-ਅਰਸਤੂ ਦੀ ਤਿੱਕੜੀ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੁਕਾਮ ਉੱਤੇ ਪੁੱਜਿਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਲਾਟੀਨਸ (Plotinus) ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸੰਤ ਅਗਸਤੀਨ (St. Augustine) ਅਤੇ ਸੰਤ ਏਕਵਨਸ (St. T. Aquinas) ਨੇ ਇਸਾਈ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਆਧੁਨਿਕ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਾਂ ਵਿਚ ਦੇਕਾਰਤ (Rene Descartes), ਸਪਾਈਨੋਜ਼ਾ (Benedict Spinoza), ਲਾਈਬਨਿਜ਼ (Gottfried Wilhelm Von Leibniz), ਜਾਂ ਲਾਕ, ਬਰਕਲੇ, ਹਿਊਮ, ਕਾਂਟ, ਹੇਗਲ, ਮਾਰਕਸ... ਆਦਿ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਫਿਲਾਸਫਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ, ਹੋਏ ਅਨੁਵਾਦਾਂ ਤੇ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਸੰਗ੍ਰਹਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੂਚੀਆਂ ਆਦਿ ਦੇਣਾ... ਤਾਂ ਇਹ ਮਹਿਜ਼ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹੀ ਸੂਚਨਾ ਬਾਰੂਵੀਂ-ਪੰਦਰੂਵੀਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਜਾਂ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੇ ਇਕ ਕਲਿਕ ਤੋਂ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਸਥਿਤੀ ਭਾਰਤੀ/ਖਟ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਜਾਂ ਚੀਨੀ/ਅਰਬੀ/ਜਪਾਨੀ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਤੱਤਸਾਰ ਤਾਂ ਨਾ-ਜਾਣੇ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੇ ਤੱਤ ਦੀ ਥਾਹ ਪਾਉਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਚੱਜੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਜੀਊਣਾ ਹੈ; ਬਾਕੀ ਤਾਂ ਮਹਿਜ਼ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਮਨ ਰੂਪੀ ਖੋਤੇ ਉੱਤੇ ਭਾਰ ਲੱਦਣਾ ਹੈ। ■

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ (ਸੰਸਥਾਗਤ ਰੂਪ ਵਿਚ)

—ਡਾ. ਤੇਜਿੰਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ*

ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਆਮਦ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹਿੱਤ ਹੋਈ ਹੈ^੧, ਜਿਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ‘ਗੁਰੂ’ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕੜੀ ਹੈ। ‘ਗੁਰੂ’ ਸਿੱਖਿਆ-ਦਾਤਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪੱਥ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਕ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਸਤੇ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਉੜੀ, ਬੇੜੀ/ਕਿਸ਼ਤੀ ਦੇ ਰੂਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਵਰਤ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ।^੨ ਗੁਰੂ ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਰੱਬੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੈ, ਰੱਬ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲੋਂ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਇਕ ਬਸੀਠ (ਵਕੀਲ) ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ।^੩

ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਇਕ ਕੇਂਦਰੀ ਸੰਕਲਪ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਦੋ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ: ‘ਸੰਕਲਪ’ ਤੇ ‘ਸੰਸਥਾ’ ਵਜੋਂ। ਸੰਕਲਪ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ, ਲੋੜ ਅਤੇ ਗੁਣ ਆਦਿ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।^੪ ਸੰਸਥਾ ਵਜੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ‘ਜੋਤਿ-ਰੂਪ’ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਥਾਪਣਾ ਆਦਿ ਪੱਖ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਕ ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਨਿਰੰਤਰ ਤੇ ਨਿਰਵਿਘਨ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਅੰਤ ਗ੍ਰੰਥ-ਪੰਥ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇਣ ’ਤੇ ਸਮਾਪਤ ਅਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ਬਦ ਆਇਆ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਕਤ ਦੋਨੋਂ ਪੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਪੱਖ ’ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾ ਹੋਈ ਹੋਵੇ।

ਹਥਲੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ‘ਗੁਰੂ’ ਨੂੰ ਸੰਸਥਾਗਤ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਜੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਗਈ ਹੈ। ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਕਈ ਨੁਕਤਿਆਂ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ: ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ, ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਕੜੀ, ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ

*ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ (ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ), ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕਾਲਜ, ਮੀਰਾਂਪੁਰ (ਪਟਿਆਲਾ)– ੧੪੭੧੧੧; ਮੋ. +੯੧੯੯੮੮੦-੦੪੭੩੩

ਦਾ ਅੰਗ-‘ਨਾਨਕ ਜੋਤਿ’, ‘ਮਹਲ’, ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ, ਗੁਰਿਆਈ ਦੇਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਆਦਿ। ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਦੀ ਪਿੱਠ-ਭੂਮੀ ਵਜੋਂ ‘ਸੰਸਥਾ’ ਬਾਰੇ ਸਮਝਣਾ ਸਾਰਥਕ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸੰਸਥਾ

‘ਸੰਸਥਾ’ ਬੁਨਿਆਦੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਇਹ ਆਮ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਚ ‘ਸੰਸਥਾ’, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਨੁੱਖੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਯਮਾਂ, ਕਾਰਜ-ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜ-ਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਸੰਗਠਨ ਹੈ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਸੰਸਥਾ’ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਟਿਕਾਉ/ ਇਸਥਿਤੀ।^੬ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਨਿਰੁਕਤ ਕੋਸ਼’ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮੂਹ, ਸਭਾ, ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਨਾ, ਧਰਨਾ, ਬਣਾਉਨਾ ਆਦਿ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ।^੭ ‘ਹਿੰਦੀ ਕੋਸ਼’ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਸੰਸਥਾ’ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ- ਠਹਰਾਏ ਕੀ ਕ੍ਰਿਯਾ ਯਾ ਭਾਵ, ਸਿੱਧਿ; ਵ੍ਧਕ੍ਰਿਯਾ, ਵਿਧਿ; ਸਧਾਇਕ, ਜਟ੍ਥਾ, ਗਿਰੋਹ; ਕਿਸੀ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਾਮਾਜਿਕ ਯਾ ਲੋਕੋਪਕਾਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਰਜ ਕਾ ਉਦੇਸ਼ਯ ਕੇ ਲਿਏ ਸੰਘਟਿਤ ਸਮਾਜ ਯਾ ਸੰਭਲ।^੮

ਵਰਣਨਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ‘ਚੋਂ’ ਧਰਮ ਇੱਕ ਮੁੱਢਲੀ ਸੰਸਥਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਅਧੀਨ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਇੱਕ ਆਦਰਸ਼ ਸਮਾਜ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਲੱਗਭਗ ਸਾਰੀਆਂ ਉੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਧਰਮ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪੱਖਾਂ ਲਈ ਅਤਿ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ

ਹਰੇਕ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਸ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਅਤਿ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ‘ਸੰਸਥਾ’ ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਇੱਕ ਮੁੱਢਲਾ ਸੰਕਲਪ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ‘ਸੰਸਥਾ’ ਸ਼ਬਦ ਨੇ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ’ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਭਾਵ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਰੂਪ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਮਹਿਜ਼ ਸਮਾਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸੰਸਥਾ ‘ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ’ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਆਧਾਰ ‘ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ, ਲੰਗਰ, ਅਕਾਲ ਤਖਤ, ਗੁਰਮਤਾ/ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਆਦਿ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਹੋਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਗੁਰੂ

ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕੁਝ-ਕੁ ਦੀ ‘ਗੁਰੂ-ਪੰਥ’ ਨੇ।

ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ: ਅਰਥ

‘ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ’ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਉਹ ਸੰਸਥਾ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਟਿਕਿਆ ਹੋਵੇ, ਅਥਵਾ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਇਸਥਿਤੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ, ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ, ਕਰੀਬ ਢਾਈ ਕੁ ਸੌ ਸਾਲ, ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਵਰਤਿਆ ਇਕ ਰਹੱਸਮਈ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ‘ਗੁਰਿਆਈ’ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਆਪ ਬਖਸ਼ੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਹੀ ‘ਗੁਰਿਆਈ’ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਢਾਲ ਕੇ ਅੱਗੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਕੇਵਲ ਸਰੀਰ ਦਾ ਸੀ। ‘ਜੋਤਿ’ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਤਕ ‘ਸਰੀਰਕ ਗੁਰੂ’ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਰੇਕ ਗੁਰੂ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀ ਦਾ ਰੂਹਾਨੀ ਵਾਰਿਸ ਸੀ, ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਤੇ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਨਾਨਕ ਜੋਤ ਵਾਲੀਆਂ ਹੀ ਸਨ।

ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ: ਸਰੂਪ

‘ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ’ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਰੂਪ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਿਆਈ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਜਾਤ, ਲਿੰਗ, ਕੌਮ, ਧਰਮ, ਭਾਸ਼ਾ, ਭੂਗੋਲ, ਦੇਸ਼-ਇਲਾਕਾ, ਖਿੱਤਾ, ਸਮਾਂ, ਕਾਲ ਆਦਿ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਨਿਰੋਲ ਅਧਿਆਮਿਕਤਾ ਨਾਲ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ‘ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ’ ਦੀ ਇਕ ਧਾਰਾ ਸਮਾਜ ਜਾਂ ਜਗਤ ਵਰਤਾਰੇ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ‘ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ’ ਦਾ ਸਰੂਪ ਕਈ ਵਾਰ ਗ਼ਲਤ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ: ਪ੍ਰਯੋਜਨ

‘ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ’ ਬਾਰੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸਵਾਲ ਇਹ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਵਿਗਾਸ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ? ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਦਸ ਜਾਮੇ ਧਾਰਨ ਦੀ ਕਿਉਂ ਲੋੜ ਪਈ ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਜੋਂ ਡਾ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, “ਨਾਨਕ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਨੂੰ ਦਸ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਦੀ ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਨਿਘਰੀ ਹੋਈ ਮਲੀਨ ਕੌਮ ਵਿਚ ਉੱਚਤਾ, ਸੁੱਚਤਾ ਤੇ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੀ ਲਹਿਰ ਚਲਾਉ ਹੋਵੇ, ਮੁਕੰਮਲ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੇ ਸਾਂਚੇ ਦੀ ਇਕ ਟਕਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਕ ਸਾਲ ਨਹੀਂ, ਦੋ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਦੋ ਸਦੀਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਜੇ ਇਹ ਕੰਮ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਨਸਾਨੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡੀ ਭਾਰੀ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ।

ਇਸੇ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਦਸ ਜਾਮੇ ਲਏ ਤੇ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤਾ। ”੯ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਕੁਝ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਨੁਕਤੇ ਸਮਝਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਪਦੇ ਹਨ :-

♦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਿਛਲੇ ਨੌਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਆਗਮਨ ਇਲਾਹੀ ਦਾਤ ਹੈ।

♦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਸੀ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਦਸਵੇਂ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ੧੬੯੯ ਈ. ਦੀ ਵੈਸਾਖੀ ਤਕ ਹੋਇਆ।

♦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ/ ਦੈਵੀ ਅਮਲ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਉਤਾਰਿਆ।

♦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਸ ਰੂਪ ਲੋਕਾਈ ਸਾਹਮਣੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਲੋਕ-ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਕਦੇ ਕਿਸ ਹੋਰ ਰੂਪ ਨੂੰ। ਸੱਚੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵੀ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਦਰਤੀ ਜੀਵਨ ਵੀ ਜਿਉਣਾ ਸੀ।

♦ ਜੇਕਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇੱਕੋ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਗ਼ੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਸਿਧ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕੁਦਰਤੀ ਅਨੁਪਾਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨੌਂ ਹੋਰ ਜਾਮੇ ਧਾਰਨ ਕੀਤੇ।

♦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਵੀ ਅਮਲ ਕੀਤੇ, ਸਾਰੇ ਇਲਾਹੀ ਅਮਲ ਸਨ। ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਛੇਵੇਂ ਜਾਂ ਦਸਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੰਗ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਰਸਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਦੈਵੀ ਕਾਰਨ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹਨ। ਇਹ ਦੈਵੀ ਅਮਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਸ ਜਾਮੇ ਧਾਰਨ ਕਰਨੇ ਪਏ।

♦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਤੀਸਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਸੀ। ਦੁਨਿਆਵੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਵਡੇ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਖਾਸੇ ਲੰਮੇ ਵਕਤ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁਦੀ ਹੈ। ਵੈਸੇ ਵੀ ਦੈਵੀ/ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਥਵਾ ਚੰਗੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਵਿਰੋਧੀ ਬਣਤਰਾਂ ਵਿਚ ਜਿੰਨੀਆਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਪਈਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਵਿਚ ਵਕਤ ਤਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਕੜੀ: ਗੁਰ-ਜੋਤਿ

‘ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ’ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਕੜੀ ‘ਗੁਰ-ਜੋਤਿ’ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਬੁਨਿਆਦੀ ਪੱਖ ਹਨ- ‘ਗੁਰ-ਜੋਤਿ’ ਤੇ ‘ਗੁਰਿਆਈ ਪਦ’। ਗੁਰ-ਜੋਤਿ ਦੀ

ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਸਰੀਰਾਂ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਆਤਮਿਕ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਇਹ ਰਹੱਸ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਇਕ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਕਿ ‘ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ’ ਨੇ ਦੋ ਤੱਥ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤੇ- ਪਹਿਲਾ, ‘ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ’ ਦੈਵੀ ਹੈ, ਦੁਨਿਆਵੀ ਨਹੀਂ, ਦੂਜਾ, ਗੁਰਿਆਈ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਕ, ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਗੁਰਿਆਈ’ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਬਦਲਿਆ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰਾਂ ਅੰਦਰ ਜੋਤਿ-ਸਰੂਪ (ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ) ਦੀ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਰਹੀ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜੋਤਿ ਰੂਪ ਹਨ।^{੧੦} ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ‘ਗੁਰੂ’ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਢੁਕਵਾਂ ਬਦਲ ‘ਜੋਤਿ’ ਹੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਅਰਥ ‘ਅੰਧਕਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ’ ਕੀਤੇ ਹਨ। ‘ਜੋਤਿ’ ਤੋਂ ਭਾਵ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਜੋਤਿ’ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ- ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਚਮਕ ਅਤੇ ਤੇਜ਼।^{੧੧} ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ‘ਨੂਰ’ ਅਥਵਾ ‘ਜੋਤਿ’ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਜੋਤਿ ਤੋਂ ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਆਤਮਾ ਦੇ ਉਸ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰੂਪ ਪਰਮਸ਼ੱਤਾ ਨਾਲ ਤਦਰੂਪਤਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਇਕ ਰੂਪ ਹੋਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਜੋਤਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਵਿਰਤੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰੀਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਇਸ ਜੋਤਿ-ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਤੇ ਗੁਰੁ ਹੋਇਆ ਵੇਖਹੁ ਤਿਸ ਕੀ ਰਜਾਇ॥

ਇਹੁ ਕਾਰਣੁ ਕਰਤਾ ਕਰੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਇ॥^{੧੨}

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭੌਤਿਕ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੀ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਜੋਤਿ ਨੂੰ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਟਿਕਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ‘ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ’ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਪਰੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਨਿਵਾ ਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਮਰਯਾਦਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਜੋਤਿ ਪਹਿਲੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦੂਜੇ ਸਰੀਰ, ਭਾਵ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਨਿਰਮਲ ਕਿਰਨਾਂ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਇਹੋ ਜੋਤਿ ਦਸ ਸਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਰਹੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ‘ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ’ ਵਿੱਚੋਂ ‘ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ’ ਦੇ ਦਿੱਬ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵਾਰ ਦੀ ਚੌਥੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਤਾ ਜੀ ਬੜੀ ਅਸਚਰਜਤਾ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਰਸਤਾ

ਚਲਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਦੇਖ ਕੇ ਦੁਨੀਆ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹੋਰ ਪਾਸਿਓਂ ਗੰਗਾ ਵਹਾ ਕੇ ਇਹ ਕੀ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਹੋਰਿਓ ਗੰਗੁ ਵਹਾਈਐ ਦੁਨਿਆਈ ਆਖੈ ਕਿ ਕਿਓਨੁ॥

ਨਾਨਕ ਈਸਰਿ ਜਗਨਾਥਿ ਉਚਹਦੀ ਵੈਣੁ ਵਿਰਿਕਿਓਨੁ॥^{੧੩}

ਦੁਨੀਆ ਹੈਰਾਨ ਇਸ ਲਈ ਹੋਈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਛਤਰ ਧਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਭਾ ਅਸਮਾਨ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਜੋਤ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੀ ਜੋਤ ਵਿਚ ਸਮਾ ਗਈ :

ਲਹਣੇ ਧਰਿਓਨੁ ਛਤ੍ਰ ਸਿਰਿ ਅਸਮਾਨਿ ਕਿਆਤਾ ਛਿਕਿਓਨੁ॥

ਜੋਤਿ ਸਮਾਣੀ ਜੋਤਿ ਮਾਹਿ ਆਪੁ ਆਪੈ ਸੇਤੀ ਮਿਕਿਓਨੁ॥^{੧੪}

ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇਹ ਨਵੀਂ ਰੀਤ ਸੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚੇਲੇ (ਸੇਵਕ) ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾਇਆ। ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਵੀ ਇਸ ਅਸਚਰਜਤਾ ਅਧੀਨ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਧਰਮ ਦਾ ਇਕ ਨਵਾਂ ਰਾਜ ਚਲਾਇਆ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਸੇਵਕ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਰਗਾ ਬਣਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕ ਅੱਗੇ ਮਥਾ ਟੇਕਿਆ :

ਨਾਨਕਿ ਰਾਜੁ ਚਲਾਇਆ ਸਚੁ ਕੋਟੁ ਸਤਾਣੀ ਨੀਵੈ ਦੈ॥ . . .

ਗੁਰਿ ਚੇਲੇ ਰਹਰਾਸਿ ਕੀਈ ਨਾਨਕਿ ਸਲਾਮਤਿ ਥੀਵੈਦੈ॥

ਸਹਿ ਟਿਕਾ ਦਿਤੋਸੁ ਜੀਵੈਦੈ॥^{੧੫}

ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਗੁਰਿਆਈ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦੀ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੈਲ ਗਈ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਦੈਵੀ ਵਰਤਾਰਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਹੀ ਜੋਤ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਢੰਗ (ਜੁਗਤਿ) ਵੀ ਉਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਮਾਨੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਹੀ ਵਟਾਇਆ ਸੀ :

ਲਹਣੇ ਦੀ ਫੇਰਾਈਐ ਨਾਨਕਾ ਦੋਹੀ ਖਟੀਐ॥

ਜੋਤਿ ਓਹਾ ਜੁਗਤਿ ਸਾਇ ਸਹਿ ਕਾਇਆ ਫੇਰਿ ਪਲਟੀਐ॥^{੧੬}

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਹਵਾਲਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਕੜੀ 'ਜੋਤਿ' ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ 'ਜੁਗਤਿ' ਨੂੰ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਹੋਈ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਭਾਈ

ਸਤਾ/ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਵੀ ਉਸਤਤਿ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੋਤਰਾ ਗੁਰੂ (ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ) ‘ਪਰਵਾਣੁ’ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਵਰਗੇ ਗੁਰੂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਵੀ ਉਹੀ ਨੂਰ ਹੈ, ਉਹੀ ਤਖਤ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਹੀ ਦਰਬਾਰ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ‘ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸੀ :

ਨਾਨਕ ਹੰਦਾ ਛਤ੍ਰੁ ਸਿਰਿ ਉਮਤਿ ਹੋਰਾਣੁ॥

ਸੋ ਟਿਕਾ ਸੋ ਬੈਹਣਾ ਸੋਈ ਦੀਬਾਣੁ॥

ਪਿਯੂ ਦਾਦੇ ਜੇਵਿਹਾ ਪੋਤ੍ਰਾ ਪਰਵਾਣੁ॥^{੧੭}

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਦਿੱਬਤਾ (Divineness), ਉਸ ਦੀ ਸੰਸਥਾਪਨਾ, ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚਲੀ ਸਾਂਝੀ ਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਕੜੀ ਬਾਰੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਭਰਪੂਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਰੂਪਕ ਆਦਿ ਵਰਤਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਜਾਂ ਦੈਵੀ ਸਰੂਪ ਨਾਲ ਹੈ। ਉਹ ਗੁਰਿਆਈ ਨੂੰ ਸਦਾ ਥਿਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ‘ਰਾਜੁ ਜੋਗੁ’ ਦਾ ਤਖਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਕੜੀ ਆਤਮਿਕ ਜੋਤਿ ਹੈ। ਭਾਵ ਕਲਿਜੁਗਿ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ‘ਰਾਜੁ ਜੋਗੁ’ ਦਾ ਤਖਤ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ‘ਪ੍ਰਮਾਣੁ’^{੧੮} ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਹਨ। ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਦੈਵੀ ‘ਕੁਲ’ ਵਿਚ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਅਵਤਰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਉਸ ਕੁਲ ਦੇ ਅਗਲੇ ‘ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ’ ਹਨ। ਇਹ ਕੁਲ (ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ‘ਪ੍ਰਸਾਦਿ’^{੧੯} ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਜਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤਕ ਚੱਲਦੀ ਹੈ। ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵੱਲੋਂ ਵਰੋਸਾਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਇਸ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।^{੨੦} ਭੱਟ ਗਯੰਦ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੱਲੋਂ ਅਪਣਾਈ ਗਈ ‘ਜੁਗਤਿ’ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਪੰਥ ਕਹਿ ਕੇ ਵਡਿਆਇਆ ਹੈ।^{੨੧} ਭੱਟ ਮਥੁਰਾ ਜੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਪੰਚ ਪਰਮਾਣੁ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਮੂਰਤਿ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਵਰਤਾਰਾ ਨਿਰੋਲ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਅਨੁਯਾਈ ਨਹੀਂ :

ਜੋਤਿ ਰੂਪਿ ਹਰਿ ਆਪਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕੁ ਕਹਾਯਉ॥

ਤਾ ਤੇ ਅੰਗਦੁ ਭਯਉ ਤਤ ਸਿਉ ਤਤੁ ਮਿਲਾਯਉ॥

ਅੰਗਦਿ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰਿ ਅਮਰੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਥਿਰੁ ਕੀਅਉ॥

ਅਮਰਦਾਸਿ ਅਮਰਤੁ ਛਤ੍ਰੁ ਗੁਰ ਰਾਮਹਿ ਦੀਅਉ॥

ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਦਰਸਨੁ ਪਰਸਿ ਕਹਿ ਮਥੁਰਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਯਣ॥

ਮੂਰਤਿ ਪੰਚ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੁਰਖੁ ਗੁਰੁ ਅਰਜਨੁ ਪਿਖਹੁ ਨਯਣ॥^{੨੨}

‘ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ’ ਦੀ ‘ਜੋਤਿ ਜੁਗਤਿ’ ਦਾ ਇਕਸਾਰ ਵਿਕਾਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜਨ ਦੀਪਕ ਤੇ ਦੀਪ ਜਗਾਯੋ ਦੇ ਰਹਸ ਵਾਂਗ ਹੋਇਆ :

ਨਾਨਕ ਅੰਗਦ ਕੋ ਬਪੁ ਧਰਾ॥ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰਿ ਇਹ ਜਗ ਮੋ ਕਰਾ॥

ਅਮਰਦਾਸੁ ਪੁਨਿ ਨਾਮੁ ਕਹਾਯੋ॥ ਜਨੁ ਦੀਪਕ ਤੇ ਦੀਪ ਜਗਾਯੋ॥^{੨੩}

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਉਪਰੰਤ ਇਕ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸੰਸਥਾਗਤ ਰੂਪ ਉੱਤੇ ਵਧੇਰੇ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ‘ਗੁਰ-ਜੋਤਿ’ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰ-ਜੋਤਿ ਦਾ ਇਕ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਗੁਰੂ ਵਿਚ ਸਮਾਉਣਾ ਇਉਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਦੀਵੇ ਤੋਂ ਦੀਵਾ ਬਲਦਾ ਹੈ, ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਜਗਾਇ ਦੀਪੁ ਦੀਪਾਇਆ।

ਨੀਰੈ ਅੰਦਰਿ ਨੀਰੁ ਮਿਲੈ ਮਿਲਾਇਆ॥^{੨੪}

ਇਹ ਗੁਰਿ-ਜੋਤਿ ਏਕਤਾ ਅਸਚਰਜ ਨੂੰ ਅਸਚਰਜ ਦਾ ਮਿਲਣਾ ਹੈ, ਸੱਚ ਦਾ ਸੱਚ ਵਿਚ ਸਮਾਉਣਾ ਹੈ:

ਅਚਰਜ ਨੋ ਅਚਰਜੁ ਮਿਲੈ ਵਿਸਮਾਦੈ ਵਿਸਮਾਦੁ ਸਮਹਣਾ॥^{੨੫}

ਵਿਸ਼ਵ ਧਰਮ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚੇਲੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਥਾਪ ਕੇ ਉਸ ਅੱਗੇ ਸੀਸ ਨਿਵਾਇਆ ਹੋਵੇ, ਪਰੰਤੂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵਾਪਰੀ ਇਸ ਰਹੱਸਮਈ ਤੇ ਨਿਵੇਕਲੀ ਖੇਡ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ (ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ) ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਥਾਪਨਾ ਮਾਨੋ ਉਲਟੀ ਗੰਗਾ ਵਹਾਉਣ ਦੇ ਤੁਲ ਸੀ :

ਉਲਟੀ ਗੰਗ ਵਹਾਈਓਨਿ ਗੁਰ ਅੰਗਦੁ ਸਿਰਿ ਉਪਰਿ ਧਾਰਾ॥^{੨੬}

ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਿਊਂਦੇ-ਜੀਅ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਰਚਿਆ। ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਲੋਕ ਸਮਝ ਨਾ ਸਕੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਵਿਸਮਾਦੀ ਖੇਡ ਸੀ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੇਵਲ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਹੀ ਬਦਲਿਆ ਸੀ :

ਬਾਪਿਆ ਲਹਿਣਾ ਜੀਵਦੇ ਗੁਰਿਆਈ ਸਿਰਿ ਛਤ੍ਰੁ ਫਿਰਾਇਆ।

ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਮਿਲਾਇ ਕੈ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕਿ ਰੂਪੁ ਵਟਾਇਆ।

ਲਖਿ ਨ ਕੋਈ ਸਕਈ ਆਚਰਜੇ ਆਚਰਜੁ ਦਿਖਾਇਆ।

ਕਾਇਆ ਪਲਟਿ ਸਰੂਪੁ ਬਣਾਇਆ॥^{੨੭}

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮੂਰਤਾਂ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲੀ 'ਜੋਤਿ' ਇਕ ਹੀ ਸੀ:

ਇਕ ਜੋਤਿ ਦੁਇ ਮੂਰਤੀ ਇਕ ਸਬਦੁ ਸਰਿਸੈ।

ਗੁਰ ਚੇਲਾ ਚੇਲਾ ਗੁਰੁ ਸਮਝਾਏ ਕਿਸੈ॥^{੨੮}

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਟਿਕਾ, ਸਿਰ ਦਾ ਛਤ੍ਰ, ਸਿੰਘਾਸਨ, ਛਾਪ (ਸ਼ਕਤੀ) ਆਦਿ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਦੋਹੀ ਫਿਰ ਗਈ :

ਸੋ ਟਿਕਾ ਸੋ ਛਤ੍ਰੁ ਸਿਰਿ ਸੋਈ ਸਚਾ ਤਖਤੁ ਟਿਕਾਈ।

ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਹੰਦੀ ਮੁਹਰਿ ਹਥਿ ਗੁਰ ਅੰਗਦ ਦੀ ਦੋਹੀ ਫਿਰਾਈ।^{੨੯}

ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ 'ਨਾਨਕ-ਜੋਤਿ' ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਪਹਿਲੇ ਛੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਉ ਗੁਰਾ ਗੁਰੁ ਹੋਇਆ।

ਅੰਗਦੁ ਅਲਖੁ ਅਭੇਉ ਸਹਜਿ ਸਮੋਇਆ।

ਅਮਰਹੁ ਅਮਰ ਸਮੇਉ ਅਲਖੁ ਅਲੋਇਆ।

ਰਾਮ ਨਾਮ ਅਰਿਖੇਉ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਚੋਇਆ।

ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਕਰਿ ਸੇਉ ਢੋਐ ਢੋਇਆ।

ਗੁਰ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦੁ ਅਮੇਉ ਅਮਿਉ ਵਿਲੋਇਆ।....^{੩੦}

ਭਾਵ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਹੋਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਅਲਖ ਤੇ ਅਭੇਦ ਸਹਿਜ ਪਦ ਦੇ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿਚ ਸਮਾ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਪਿਆਲੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਚੋਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਰਿੜਕਿਆ ਤੇ ਅਗਾਧ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ 'ਗੁਰ-ਸੰਸਥਾ' ਵਿਚਲੀ ਸਾਂਝੀ ਕੜੀ 'ਨੂਰ' ਹੈ :

ਦਰ ਮਅਨੀ ਯਕੇ ਵ ਦਰ ਸੂਰਤ ਦੋ ਮਸ਼ਾਲੇ ਜਾਂ ਅਫ਼ਰੋਜ਼॥^{੩੧}

ਭਾਵ ਕਿ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਨੂਰ-ਓ-ਨੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂਰੀ ਮਿਸ਼ਾਲਾਂ-ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਚ ਜੋਤਿ ਇਕ ਹੀ ਹੈ, ਬਾਹਰੀ ਸੂਰਤਾਂ ਦੇ ਦਿੱਸਦੀਆਂ ਹਨ।

ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਅੰਗ: 'ਨਾਨਕ' ਪਦ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ

ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇੱਕੋ 'ਨਾਨਕ' ਪਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ^{੩੨}, ਜੋ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ 'ਜੋਤਿ' ਹੋਣ ਦਾ ਪੁਖਤਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਕਤ ਪ੍ਰਥਾਇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, “ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਚਾਲ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਇਕ ਰੂਪ ਹਨ, ਅਰ ਇਕ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕੀਤੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਦੂਜੇ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਢਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਨਾਉਂ ਦੀ ਥਾਂ 'ਨਾਨਕ' ਵਰਤਦੇ ਹਨ।”^{੩੩} ਦਬਿਸਤਾਨ-ਏ-ਮਜ਼ਾਹਿਬ ਦਾ ਕਰਤਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਾਨਕ ਪਦ ਦੀ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਸੀ।^{੩੪}

ਗੁਰਿ-ਜੋਤਿ ਦਾ ਅੰਗ: ਮਹਲ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਕਰਤਾ, ਹਰੇਕ ਗੁਰੂ-ਸਰੂਪ (ਗੁਰੂ ਵਿਅਕਤੀ) ਲਈ 'ਮਹਲ' ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵਿਆਕਰਨਕ ਰੂਪ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਨਿੱਜੀ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਵਰਤੇ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕਰਤਾ ਇਕ ਰੂਪ ਹੀ ਹਨ। ਉਕਤ ਅਰਥ ਵਿਚ 'ਮਹਲ' ਤੋਂ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਪੁਲਿੰਗ ਰੂਪ ਮਹਲਾ ਬਣਾ ਕੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਸਰੂਪਾਂ (ਗੁਰੂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ) ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਹੈ :

ਪੁਛਨਿ ਸਿਖ ਅਰਦਾਸਿ ਕਰਿ ਛਿਅ ਮਹਲਾਂ ਤਕਿ ਦਰਸੁ ਨਿਹਾਰੀ॥^{੩੫}

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ (ਢਾਢੀ, ਪ੍ਰਭੂ ਜਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ) ਨੂੰ ਦਾਤਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਹਲ ਵਿਚ ਬੁਲਾਇਆ :

ਅਰਦਾਸਿ ਸੁਣੀ ਦਾਤਾਰਿ ਪ੍ਰਭਿ ਢਾਢੀ ਕਉ ਮਹਲਿ ਬੁਲਾਵੈ॥^{੩੬}

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਮਹਲ ਵਿਚ ਬੁਲਾ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ :

ਹਉ ਢਾਢੀ ਵੇਕਾਰੁ ਕਾਰੈ ਲਾਇਆ॥

ਰਾਤਿ ਦਿਹੈ ਕੈ ਵਾਰ ਧੁਰਹੁ ਫੁਰਮਾਇਆ॥

ਢਾਢੀ ਸਚੈ ਮਹਲਿ ਖਸਮਿ ਬੁਲਾਇਆ॥

ਸਚੀ ਸਿਫਤਿ ਸਾਲਾਹ ਕਪੜਾ ਪਾਇਆ॥...^{੩੭}

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਚਲਿਆ ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਲੋਕ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਚਲਾਏ ਗਏ ਸਿੱਕੇ^{੩੮} 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਰੂਪ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਇਹ ਅੱਖਰ ਉਕਰੇ ਹੋਏ ਸਨ :

ਸਿਕਾ ਜ਼ਦ ਬਰ ਹਰ ਦੁ ਆਲਮ ਤੇਗਿ ਨਾਨਕ ਵਾਹਬ ਅਸਤ॥

ਫਤਹਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿ ਸਾਹਾਨ ਫਜਲਿ ਸਚਾ ਸਾਹਿਬ ਅਸਤ॥੩੯

ਭਾਵ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀ ਤੇਗ ਦੇ ਸਦਕੇ ਦੇ ਜਹਾਨਾਂ 'ਤੇ ਸਿੱਕਾ ਚਲਾਇਆ। ਇਹ ਫਤਹਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਿਰਪਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਦੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮੋਹਰ ਬਣਵਾਈ ਤਾਂ ਉਸ 'ਤੇ ਇਹ ਸ਼ਿਅਰ ਅੰਕਿਤ ਸੀ :

ਅਜਮਤਿ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਹਮ ਜਾਹਰੇ ਹਮ ਬਾਤਨ ਅਸਤ॥

ਪਾਤਸ਼ਾਹਿ ਦੀਨੋ ਦੁਨੀਆ ਆਪ ਸਚਾ ਸਾਹਿਬ ਅਸਤ॥੪੦

ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਅਨੁਸਾਰ ਉਕਤ ਸ਼ਿਅਰ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ ਸਨ :

ਦੇਗੋ ਤੇਗੋ ਫਤਿਹ ਓ ਨੁਸਰਤ ਬੇ ਦਰੰਗ॥

ਯਾਫਤ ਅਜ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥੪੧

ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ: ਅਧਿਕਾਰੀ

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਇਕ ਗੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਿਆਈ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ, ਕੇਵਲ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਿਆਈ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਦਾਤਿ ਹੈ।^{੪੨} ਵਰਣਨਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੰਕਾਰ ਤੇ ਮੋਹ-ਮਾਇਆ ਅਧੀਨ ਹੋ ਕੇ ਲੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਮੋਹ-ਮਾਇਆ ਤੇ ਹਉਮੈ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰੀ ਗੱਦੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ 'ਗੱਦੀ ਅਧਿਕਾਰ' ਨੂੰ ਵਿਰਾਸਤ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ 'ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ' ਦਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਰਾਸਤ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਹਟਾ ਕੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤਾ। 'ਗੁਰਿਆਈ' ਜਿਸ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ, ਉਹ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ, ਅਧਿਕਾਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਗੱਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇਣ ਲੱਗਿਆਂ ਆਪਣੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਦੀ ਚੋਣ ਕਦੇ ਵੀ ਲੋਕਤਾਂਤਰਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਗੁਰਿਆਈ ਦੇਣ ਦੀ ਇਹ ਪਰੰਪਰਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣਾ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਚੁਣਿਆ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਉਸ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਨਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ।^{੪੩}

ਸੰਸਾਰੀ ਗੱਦੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਗੱਦੀ-ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਵਿਰਾਸਤ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੁਗਲਾਂ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੇਲੇ ਗੱਦੀ-ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਿਵੇਂ ਪੁੱਤਰ-ਪੋਤਰਿਆਂ ਨੇ ਇਕ

ਦੂਜੇ 'ਤੇ ਜੋ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ, ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਹਨ ਕਿ ਗੱਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਵਿਰਾਸਤ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਸਤਾ ਤੇ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ-ਸਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਬਾਗੀ ਤੇ ਆਕੀ ਹੋਣ ਦਾ ਤੱਥ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਪੁਤ੍ਰੀ ਕਉਲੁ ਨ ਪਾਲਿਓ ਕਰਿ ਪੀਰਹੁ ਕੰਨੁ ਮੁਰਟੀਐ॥

ਦਿਲਿ ਖੋਟੈ ਆਕੀ ਫਿਰਨਿ ਬੰਨਿ ਭਾਰੁ ਉਚਾਇਨਿ ਛੁਟੀਐ॥^{੮੩}

ਤਾਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ-ਪੋਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਗੁਰਿਆਈ ਸਿੱਖ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ, ਤਾਂ ਮੋਹ-ਮਾਇਆ ਅਧੀਨ ਜੰਮੇ ਪਲੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ 'ਗੁਰੂ-ਕਉਲ' ਪਾਲਣ ਤੋਂ ਆਕੀ ਜਾਂ ਬਾਗੀ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਤੇ ਲਖਮੀ ਦਾਸ, ਦਾਤੂ ਤੇ ਦਾਸੂ, ਮੋਹਨ ਤੇ ਮੋਹਰੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਬੋਲ-ਕੁਬੋਲ ਵੀ ਬੋਲੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਜੋ ਮਰਯਾਦਾ ਚਲਾਈ, ਬਾਕੀ ਗੁਰੂ-ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਨੇ ਉਸ ਮਰਯਾਦਾ ਉੱਤੇ ਭਰਪੂਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਪਹਿਰਾ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ: ਕਸਵੱਟੀ

'ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ' ਦਾ ਇਕ ਮੁੱਢਲਾ ਕਾਰਜ, ਆਪਣੇ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ ਆਪਣਾ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਗੁਰੂ ਥਾਪਣਾ ਸੀ। ਇਹ ਪਦਵੀ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਥਾਪਣ ਦਾ ਆਧਾਰ ਰਮਜ਼ੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ^{੮੪}, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇਣ ਸਮੇਂ 'ਸੇਵਾ' ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਸਵੱਟੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਦੀ ਚੋਣ ਸਮੇਂ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ-ਜੋਤਿ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਹੜੇ ਸੇਵਾ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿਚ ਪਾਸ ਹੋਏ। ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਚੇਲਾ 'ਗੁਰੂ' ਬਣਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਿਆਈ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਡੂੰਘਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਇਕ ਕਸਵੱਟੀ ਸੇਵਾ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਅਗਲੇ ਗੁਰੂ ਅੱਗੋਂ ਆਪਣੀ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਏ, ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਹੋਏ :

ਸਤਿਗੁਰ ਸੇਵ ਕਮਾਇ ਸੇਵ ਕਰਾਇਆ।^{੮੫}

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਸੇਵਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਗੁਰੂ' ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ) ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਬਖਸ਼ੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰ-ਸੇਵਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੀ

ਗੁਰੂ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਪ੍ਰਥਾਇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਸੇਵਾ ਭਾਵ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ। ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ) ਦਿਨ-ਰਾਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਸੇਵਾ ਕਾਰਨ ਹੀ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੋਈ। ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰਿਆਈ ਜੱਦੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਅਥਾਹ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਨੇ ਗੁਰਿਆਈ ਜੱਦੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਸੰਕੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਗੁਰਿਆਈ ਨੂੰ ਨਿਰੋਲ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਵੇਖਣਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰਿਆਈ ‘ਸੋਢੀਆਂ ਦੇ ਘਰ’ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਵੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਦਿਚੈ ਪੂਰਬਿ ਦੇਵਣਾ ਜਿਸ ਦੀ ਵਸਤੁ ਤਿਸੈ ਘਰਿ ਆਵੈ।

ਬੈਠਾ ਸੋਢੀ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ਰਾਮਦਾਸੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕਹਾਵੈ।...

ਫਿਰ ਆਈ ਘਰਿ ਅਰਜਣੇ ਪੁਤੁ ਸੰਸਾਰੀ ਗੁਰੁ ਕਹਾਵੈ।

ਜਾਣਿ ਨ ਦੇਸਾਂ ਸੋਢੀਓਂ ਹੋਰਸਿ ਅਜਰੁ ਨ ਜਰਿਆ ਜਾਵੈ।

ਘਰ ਹੀ ਕੀ ਵਧੁ ਘਰੇ ਰਹਾਵੈ॥^{੪੭}

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਕਤ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਗ਼ਲਤ ਅਰਥ ਕੱਢ ਕੇ ਆਪਣੇ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।^{੪੮} ਵਰਣਨਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ-ਵਿਰੋਧੀ ਅਨਸਰਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹਜ਼ਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਸਿਰ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਖਿੱਚਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੰਗ-ਦਿਲੀ ਕਾਰਨ ਹੀ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰਿਆਈ ਬਾਰੇ ਉਕਤ ਗ਼ਲਤ ਭ੍ਰਾਂਤੀਆਂ ਫੈਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੌਰ ’ਤੇ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਆਧਾਰ ’ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰਿਆਈ ਬਾਰੇ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਗ਼ਲਤ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਿਆਈ ਨੂੰ ਪਰੰਪਰਕ ਗੱਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ^{੪੯} ਵੀ ‘ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ’ ਦੇ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਿਆਈ ਕੋਈ ਵਿਰਾਸਤੀ/ ਪਿਤਾ ਪੁਰਖੀ ਹੱਕ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਨਿਰੋਲ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦੀ/ ਦੈਵੀ ਚੋਣ ਹੈ।

ਗੁਰਿਆਈ: ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ (ਰੀਤ)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਵਾਕਫ਼ ਸਨ ਕਿ ਲੋਕ-ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੀ ਹੋਵੇ, ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਿਲਕ ਅਤੇ ਨਾਰੀਅਲ ਆਦਿ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਕਿਸੇ ਰਾਜੇ-ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਰਾਜਗੱਦੀ ਦੇਣ ਲੱਗਿਆਂ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇਣ ਲੱਗਿਆਂ ਆਪਣੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਅੱਗੇ ਪੰਜ ਪੈਸੇ ਤੇ ਨਾਰੀਅਲ ਰੱਖ ਕੇ ਸੀਸ ਨਿਵਾਉਣ ਦੀ ਰਿਵਾਇਤ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਰਿਵਾਇਤ ਤੋਂ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਅਸਲ ਅਧਿਕਾਰੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਮਰਯਾਦਾ ਦੀ ਚਰਚਾ ਲੱਗਭਗ ਸਾਰੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਸਰੋਤਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਪੈਸੇ ਪੰਚ ਸਹਿਤ ਨਲੀਏਰ।

ਧਰਿ ਆਗੇ ਨੰਮ੍ਰੇ ਤਿਸ ਬੇਰ।

ਕਰੀ ਸਥਾਪਨਿ ਆਪਨੀ ਜੋਤਿ।

ਸਭ ਗੁਰੁ ਕੇ ਆਈ ਜਿਮ ਹੋਤਿ॥^{੫੧}

W.O Cole ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਰੀਅਲ ‘ਕੁਦਰਤਿ’/‘ਬ੍ਰਹਮੰਡ’ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ ਬਨਸਪਤੀ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਸਿੱਕੇ (ਪੈਸੇ) ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ (ਹਵਾ, ਧਰਤੀ, ਅੱਗ, ਪਾਣੀ ਤੇ ਆਕਾਸ਼) ਦੇ ਲਖਾਇਕ ਹਨ। ਗੁਰਿਆਈ ਦੇਣ ਲੱਗਿਆਂ ਆਪਣੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਕਿਰਤਾਂ (Creations) ਦੇ ਲਖਾਇਕ ਹਨ।^{੫੧} ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਚੌਕੀ ’ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਭੁਲੇਖੇ ਨਾਲ ਜਾਂ ਜਾਣੇ-ਅਣਜਾਣੇ ‘ਗੱਦੀ’ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ‘ਗੱਦੀ’ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੀ ਲਖਾਇਕ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਜੜ ਵਸਤੂ ਦੀ।^{੫੨}

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪੰਜਵੇਂ ਅਤੇ ਦਸਵੇਂ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ‘ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ’ ਦੀ ਦੋ ਵਾਰੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕਰ ਕੇ, ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵਾਧ-ਘਾਟ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਉੱਤੇ ਪੱਕੀ ਰੋਕ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥ-ਪੰਥ ਦੀ ਗੁਰਤਾ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਵਟਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜੋਤਿ ਅਤੇ ਜੁਗਤਿ ਨੂੰ ਸਦਾ ਥਿਰ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਕਿ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਵਤ੍ਰਣ ਦੀ ਕਦੇ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕਾਂ ਦੇ ਸਦਾ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਨਾਨਕ-ਜੋਤਿ ਸਦਾ ਲਈ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਗੱਲ ਦਸਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਆਪਸੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਾਂਝ ਸੀ।^{੫੩} ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿੱਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ।^{੫੪}

ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ: ਉਦੇਸ਼

‘ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ’ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਉਦੇਸ਼ ਜਗਤ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਦੋ ਸਾਧਨ ਵਰਤੇ ਹਨ: ਬਾਣੀ ਤੇ ਅਮਲ (ਸ਼ਖਸੀ ਜੀਵਨ)। ਬਾਣੀ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸਬਦ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਆਤਮਾ ‘ਚੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਖਸੀ ਜੀਵਨ ਵੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹਾਨ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ। ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਇਕ ਕਲਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਇਕੱਲਾ ਗਿਆਨ ਜਾਂ ਸਿਧਾਂਤ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਬਲਕਿ ਇਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਕਲਾਧਾਰੀ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਛੋਹ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮਹਾਨ ਕਲਾਧਾਰੀਆਂ ਦੀ ਛੋਹ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਇਹ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਪਹਿਲੂ ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਮੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਕ ਗੱਲ ਪੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦੀ। ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੱਸੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਘਟਾ ਕੇ ਹੀ ਮੁਕੰਮਲ ਮਿਸਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਏ ਨੌਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਵੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਦਿੱਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਲੀ ਸੱਚਾਈ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਢਾਲ ਕੇ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦੀਆਂ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਿਸਾਲਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ।

ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਇਕ ਨੁਕਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਜਿਹੜੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਮੰਗਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਚਲੀ ਜੋਤਿ ‘ਸਬਦ ਜੋਤਿ’ ਦੀ ਜੁਗਤਿ ਰਾਹੀਂ ਵਿਚਰੀ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਸੰਸਥਾਗਤ ਰੂਪ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਇਹ ਜਾਣਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ‘ਸਬਦ’ ਰੂਪ ਹੈ। ਜਦ ਸਬਦ ਨਿਰੋਲ ਹੁਕਮ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ, ਜਦ ਇਹ ਜੋਤਿ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਦੇਹ ਧਾਰਦਾ ਹੈ। ਦੇਹ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਇਹ ‘ਸਬਦ ਰੂਪ’ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ‘ਸਬਦ ਗੁਰੂ’ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੀ ਮੁਥਾਜ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਸ੍ਵੈ-ਸਿੱਧ ਹੈ। ‘ਸਬਦ’ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਕੇ ਸੰਸਥਾਈ ਰੂਪ ਦਿਤਾ। ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੱਖਣ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਨਾਂਦੇੜ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ‘ਤੇ ੭ ਅਕਤੂਬਰ, ਸੰਨ ੧੭੦੮ ਈ. ਨੂੰ ਜੋਤੀ-ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਸਮੀ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ (ਜਿਸ ਵਿਚ

‘ਸਬਦ’ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ) ਨੂੰ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਦੀਵੀ ਗੁਰੂ ਥਾਪ ਕੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਮਿਲਣ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸੱਚ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਫ਼ਾਰਸੀ, ਪੰਜਾਬੀ, ਉਰਦੂ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਭੰਡਾਰ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਹੱਥ ਵਿਚਲੇ ਲੇਖ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸੀਮਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਕੇਵਲ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਦੋਹਰਾ ਪੇਸ਼ ਹੈ :

ਆਗਿਆ ਭਈ ਅਕਾਲ ਕੀ ਤਬੈ ਚਲਾਯੋ ਪੰਥ।

ਸਭ ਸਿੱਖਨ ਕੋ ਹੁਕਮ ਹੈ ਗੁਰੂ ਮਾਨੀਓ ਗ੍ਰੰਥ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋ ਮਾਨੀਓ ਪ੍ਰਗਟ ਗੁਰਾਂ ਕੀ ਦੇਹ।

ਜੋ ਪ੍ਰਭੁ ਕੋ ਮਿਲਬੋ ਚਹੇ ਖੋਜ ਸਬਦ ਮੈਂਹ ਲੇਹ।

ਸਭ ਗੁਰੂ ਪਰਗਟ ਭਏ ਪੂਰਨ ਹਰਿ ਅਵਤਾਰ।

ਜਗਮਗ ਜੋਤ ਬਿਰਾਜਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਮਝਾਰ। . . .

ਜੋ ਦਰਸਯੋ ਚਹਿ ਗੁਰੂ ਕੋ ਸੋ ਦਰਸੈ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ।^{੫੫}

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਕਦੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ‘ਸਬਦ’ (ਗੁਰਬਾਣੀ) ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਫੁਰਮਾਨ ਹਨ :

—ਸਬਦੁ ਗੁਰੂ ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ॥

—ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ ਵਿਚਿ ਬਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਾਰੇ॥

ਗੁਰ ਬਾਣੀ ਕਹੈ ਸੇਵਕੁ ਜਨੁ ਮਾਨੈ ਪਰਤਖਿ ਗੁਰੂ ਨਿਸਤਾਰੇ॥

ਸਾਰੰਸ਼

ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ‘ਗੁਰੂ’ ਇਕ ਕੇਂਦਰੀ ਤੱਤ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸੰਸਥਾਗਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

੧ ਭਈ ਪਰਾਪਤਿ ਮਾਨੁਖ ਦੇਹੁਰੀਆ॥ ਗੋਬਿੰਦ ਮਿਲਣ ਕੀ ਇਹ ਤੇਰੀ ਬਰੀਆ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੩੭੮.

੨ ਗੁਰੁ ਬੋਹਿਬੁ ਗੁਰੁ ਬੇੜੀ ਤੁਲਹਾ ਮਨ ਹਰਿ ਜਪਿ ਪਾਰਿ ਲੰਘਾਇਆ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੦੪੦.

੩ ਜੈਸਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੁਣੀਦਾ ਤੈਸੇ ਹੀ ਮੈ ਡੀਠੁ॥ ਵਿਛੜਿਆ ਮੇਲੇ ਪ੍ਰਭੁ ਹਰਿ ਦਰਗਹ ਕਾ ਬਸੀਠੁ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੯੫੭

੪ ਗੁਰੂ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨਾ ਪਰਚੇ ਦਾ ਘੇਰਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸੰਸਥਾ ਪੱਖ ’ਤੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

੫ ਗੁਰਿਆਈ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਗੁਰੂ ਪਦਵੀ ; ਗੁਰੁਤਾ, ਵੇਖੋ: ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ ੪੧੯; ਗੁਰਿਆਈ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦਾ ਸਮਾਨਰਥਕ ਹੈ। ਗੁਰਗੱਦੀ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਢੁਕਦਾ। ਗੱਦੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਰੀਤ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਗੁਰਿਆਈ ਨਿਰੋਲ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਰਹੱਸ ਹੈ।

੬ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ (ਭਾਈ), ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੯੯, ਪੰਨਾ ੨੪੫.

੭ ਜੀ.ਐਸ. ਰਿਆਲ, (ਸੰਪਾ.), ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਿਰੁਕਤ ਕੋਸ਼, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ੨੦੦੬, ਪੰਨਾ ੭੫.

੮ ਰਾਸਚੰਦਰ ਕਸੀ (ਆਚਾਰਯ), (ਸੰਪਾ.) ਲੋਕਭਾਰਤੀ ਭੂਹਰ ਪ੍ਰਾਸਾਧਿਕ ਹਿੰਦੀ ਕੋਸ਼, ਲੋਕਭਾਰਤੀ, ਝਲਾਹਾਬਾਦ, ੨੦੦੪ (ਦੂ. ਸੰਸ.), ਪ੍ਰ. ੧੦੦.

੯ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸ਼ਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੯੮ (ਸਤਵੀਂ ਵਾਰ), ਪੰਨੇ ੭੧-੨.

੧੦ ਜੋਤਿ ਰੂਪਿ ਹਰਿ ਆਪਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕੁ ਕਹਾਯਉ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੮; ਸਤਿਗੁਰ ਵਿਚਿ ਆਪੁ ਰਖਿਓਨੁ ਕਰਿ ਪਰਗਟੁ ਆਖਿ ਸੁਣਾਇਆ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੪੬੬.

੧੧ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ ੫੩੬.

੧੨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੪੯੦-੯੧.

੧੩ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੯੬੭.

੧੪ ਉਹੀ.

੧੫ ਉਹੀ.

੧੬ ਉਹੀ.

੧੭ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੯੬੭.

੧੮ ਕਲਿਜੁਗਿ ਪ੍ਰਮਾਣੁ ਨਾਨਕੁ ਗੁਰੁ ਅੰਗਦੁ ਅਮਰੁ ਕਹਾਇਓ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੦.

੧੯ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਅੰਗਦ ਸੁਮਤਿ ਗੁਰਿ ਅਮਰਿ ਅਮਰੁ ਵਰਤਾਇਓ॥ ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਕਲ੍ਹਚਰੈ ਤੈ ਅਟਲ ਅਮਰ ਪਦੁ ਪਾਇਓ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੭.

੨੦ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕੁ ਅੰਗਦੁ ਅਮਰੁ ਭਗਤੁ ਹਰਿ ਸੰਗਿ ਸਮਾਣੇ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੮.

੨੧ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕੁ ਨਿਕਟਿ ਬਸੈ ਬਨਵਾਰੀ॥ ਤਿਨਿ ਲਹਣਾ ਬਾਪਿ ਜੋਤਿ ਜਗਿ ਧਾਰੀ॥

ਲਹਣੈ ਪੰਥੁ ਧਰਮ ਕਾ ਕੀਆ॥ ਅਮਰਦਾਸ ਭਲੇ ਕਉ ਦੀਆ॥... ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੧.

੨੨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੮.

੨੩ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.), ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ (ਪੋਥੀ ਪਹਿਲੀ), ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੯੫ (ਤੀਜੀ ਵਾਰ), ਪੰਨਾ ੭੦.

੨੪ ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਵਾਰ-੨੦:੨.

੨੫ ਉਹੀ, ੨੪:੬.

੨੬ ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਵਾਰ-੧:੩੮.

੨੭ ਉਹੀ, ੧:੧੪.

੨੮ ਉਹੀ, ੯:੧੬.

੨੯ ਉਹੀ - ੧:੪੬.

੩੦ ਉਹੀ - ੩:੧੨.

੩੧ ਉਧਰਿਤ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤਲਵਾੜਾ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੀਆਉ ਨਿਧਾਨੁ, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੦੦੪, ਪੰਨਾ ੨੧੧.

੩੨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ 'ਮਹਲਾ' ਦਾ ਸੰਕੇਤ, ਅੰਕੜਿਆਂ (੧, ੨, ੩...) ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

੩੩ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਤੰਡ (ਪੇਥੀ ੧), ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੯੯ (ਛੇਵੀਂ ਵਾਰ), ਪੰਨਾ ੩੭੭.

੩੪ Guru Hargobind Sahib in his letters to the chronicler remembered (himself) by the title of Nanak who is the spiritual head of this Sect. He saw him at Kiratpur in the year one thousand and fifty-three Hijri. 'Nanak Panthis', The Punjab Past and Present (Vol.I, Part-I-II), Punjabi University, Patiala, 1967, p. 66-7.

੩੫ ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਵਾਰ - ੧:੪੮.

੩੬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੦੯੭.

੩੭ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੫੦.

੩੮ ਇਹ ਸਿੱਕਾ ੧੭੧੦ ਈ. ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਫਤਿਹ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਚਲਾਇਆ ਸੀ।

੩੯ ਉਧਰਿਤ : ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਗਰ, ਕਲਮ ਮੰਦਿਰ, ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੯੩, ਪੰਨਾ ੧੮੩.

੪੦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਗਰ, ਪੰਨਾ ੧੮੩.

੪੧ ਉਹੀ.

੪੨ ਦਾਤਿ ਜੋਤਿ ਖਸਮੈ ਵਡਿਆਈ॥ ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਵਾਰ-੧:੪੬.

੪੩ ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਗੁਰਿਆਈ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ।

੪੪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੯੬੭.

੪੫ ਲਖਿ ਨ ਕੋਈ ਸਕਈ ਆਚਰਜੇ ਆਚਰਜੁ ਦਿਖਾਇਆ॥ ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਵਾਰ-੧:੪੫.

੪੬ ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਵਾਰ ੨੦:੧੪.

੪੭ ਉਹੀ - ੧:੪੭.

੪੮ This hereditary principle of succession is also reflected in the writings of Bhai Gurdas. While commenting on the nomination of Guru Ram Dass, he writes, *what previously received must be restored, and descend to the line that oweth it. The Sodhies will not allow it to depart, no others can endure the unendurable one. What belonged to the house shall remain in the house. Joginder Singh Rekhi, A Study Of Sikh Institutions : Practices and Outlook (Unpublished Ph.D. Thesis), Dept. of History, Punjabi University, Patiala, p. 67.

੪੯ “The Principle which conceptually speaking was against the very concept of Guru.” Niharanjan Ray, The Sikh Gurus and the Sikh Society, Punjabi University, Patiala, 1970, p. 98.

੫੦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ (ਜਿਲਦ ੭), ਪੰਨਾ ੨੩੪੮.

੫੧ W. Owen Cole ? Piara Singh Sambhi, The Sikhs : Their Religious Beliefs and Practices, Vikas Publishing House Pvt. Ltd., New Delhi, 1978, p. 104.

੫੨ Ibid, p. 105.

੫੩ *The Sikhs : Their Religious Beliefs and Practices*, p. 103.

੫੪ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ W.O. Cole ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “Sikh Artists demonstrate it visually by giving each Guru identical term and remarkable facial similarities whilst preserving casitas human distinctions, for example Guru Har Krishan is always portrayed as a child, Guru Hargobind wears two swords and Guru Amardass and Guru Nanak have white beards”, Ibid, p. 103.

੫੫ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ (ਗਿਆਨੀ), ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਜਾਬ, ੧੯੮੭, ਪੰਨੇ ੩੫੨-੫੩.

੫੬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੯੪੩.

੫੭ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੯੮੨

ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਰੂਪ

—ਡਾ. ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੁਰਾਲੀ*

ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਮਰਪਣ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹਉਮੈ ਦੇ ਹਨੇਰ ਤੋਂ ਹੁਕਮ ਦੀ ਸਵੇਰ ਦੇ ਪਾਵਨ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਲੈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰਾਤ ਤੋਂ ‘ਸਤਿ ਨਾਮੁ’ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਤ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀ ਯਾਤਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਰਵੋਤਮ ਘਾਤਤ ਘੜੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਚਿਆਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਚਿਆਰ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ‘ਸੱਚ’ ‘ਸਵਰਗ ਨਰਕ’ ਜਾਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੇ। ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਭੋਗਣਾ ਜਾਂ ਭੰਡਣਾ ਨਹੀਂ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਤੇ ਕਰਤੱਵਾਂ ਦੀ ਇਕਸੁਰਤਾ ਨਾਲ ਸਜਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਸੱਚ, ਸਹਿਯੋਗ, ਸੇਵਾ, ਇਨਸਾਫ਼ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਉਸਾਰੂ ਮਿਆਰਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਨਾਲ ਚਮਕ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਚਿਆਰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਤੇ ਰਿਧੀਆਂ-ਸਿਧੀਆਂ ਦੇ ਟਿੱਬਿਆਂ ਵਿਚ ਭਟਕਣ ਦੀ ਥਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ‘ਨਦਰਿ’ ਦੀਆਂ ਅਸੰਖਾਂ ਰਿਸ਼ਮਾਂ ਦੀ ਓਟ ਮਾਣਦਾ ਹੈ। ਉਹ ੧੬ ਸਿਮਰਦਿਆਂ ‘ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ’ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਰੀਰ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਦੁਆਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ‘ਨਦਰਿ’ ਰਾਹੀਂ ਖੁੱਲਦਾ ਹੈ। ‘ਨਦਰਿ’ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਬਲਬੂਤੇ ‘ਤੇ ਤਪ-ਸਾਧਨਾ ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ‘ਜਪੁ ਜੀ’ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹਠ ਦਾ ਮਾਰਗ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਭੁੱਖੇ ਰਹਿਣ, ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਭਟਕਣ, ਧੁਣੀਆਂ-ਤਪਣ, ਇਕ ਲੱਤ ਭਾਰ ਖੜੇ ਹੋਣ ਜਿਹੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਭਗਤ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਵਰਖਾ ਵਿਚ ਭਿੱਜਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ-ਰੱਤੇ ਭਗਤ ਕੋਲ ਉਪਰਾਮਤਾ ਨਹੀਂ, ਇਲਾਹੀ ਨਦਰ ਦੇ ਮੰਡਲਾਂ ਦਾ ਸਫਰ ਹੈ। ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਕਿਨਾਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਕਰਮ ਦਾ ਖੇਤਰ ਧਰਮ ਸਥਾਨਾਂ ਤਕ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ। ਜਗਿਆਸੂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੋਂ ਸਚਾਈ ਤੇ ਸੇਵਾ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਖੇਤਰ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਪੂਰੇ ਸੰਸਾਰ ਤਕ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪੂਰੀ ਧਰਤੀ ਉਸ ਲਈ ‘ਧਰਮ ਸਾਲ’ ਅਰਥਾਤ ਸੇਵਾ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਕਰਮ ਖੇਤਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੀ ਰਬਾਬ ਵੱਜਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ।

*ਟੀਚਰ ਕਾਲੋਨੀ, ਵਾਰਡ ਨੰ. ੧੧, ਕੁਰਾਲੀ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ, (ਮੋਹਾਲੀ) ੧੪੦੧੦੩; ਮੋ. +੯੧੭੦੦੯੩੫੬੬੦੭

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜਦੋਂ ਮੱਕੇ ਵੱਲ ਪੈਰ ਕਰ ਕੇ ਸੌਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਤੇ ਮੌਲਵੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਕੇਵਲ ਧਰਮ-ਸਥਾਨਾਂ ਤਕ ਰੂਹਾਨੀ ਪਾਵਨਤਾ ਦਾ ਪਸਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਕਣ-ਕਣ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉਸ ਦਾ ਘਰ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਲ ਵਿਵਹਾਰ ਧਰਮ ਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸਚਿਆਰ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਦਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਅੰਦਰ ਦਇਆ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਹੋਣੇ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਦਇਆ ਤੋਂ ਸੱਖਣਾ ਧਰਮ ਮਾਨਵਤਾ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਤਕਰੇ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਨਫਰਤ ਤੇ ਹਿੰਸਾ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦਇਆ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਧਰਮ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਦਇਆ-ਵਿਹੂਣਾ ਧਰਮ ਭਰਮ ਤੇ ਸਿਆਸਤ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਧਰਮ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਸਵਰ ਉੱਠਦੇ ਹਨ। ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ ਹਿੰਸਾ ਤੇ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅਖਾੜੇ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਧਰਮ ਆਗੂ ਆਪ ਰੋਗੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਢਾਹ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸੰਤ ਅੰਦਰ ਭੜਕਾਹਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਉਹ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਦੂਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਤੇ ਉਦਾਰਤਾ ਦੀ ਸੁਗੰਧੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਸਚਿਆਰ ਤੋੜਦਾ ਨਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਜੋੜਦਾ ਹੈ:

ਮੰਨੈ ਮਗੁ ਨ ਚਲੈ ਪੰਥੁ॥ ਮੰਨੈ ਧਰਮ ਸੇਤੀ ਸਨਬੰਧੁ॥ (ਪੰਨਾ ੩)

ਭਗਤ ਅੰਦਰ ਸੰਤੋਖ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਸੰਤੋਖ ਨਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਅੰਦਰ ਆਪ-ਹੁਦਰੀਆਂ ਖਹਿਸ਼ਾਂ ਖੌਰੂ ਪਾਉਣ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਲਾਲਚ ਸੰਤੋਖ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਲਾਲਚੀ ਮਨੁੱਖ ਨਿਗੂਣੇ ਲਾਭ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਤਪਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਲਾਲਚ ਤੇ ਵਾਸ਼ਨਾ ਕਾਰਨ ਇਨਸਾਨ ਹੈਵਾਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਭੈੜੇ ਤੋਂ ਭੈੜੇ ਕੰਮ ਕਰ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਸੰਤੋਖੀ ਅੰਦਰ ਸਮੰਦਰ ਵਿਚ ਉੱਠਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਾਂਗ ਸਦਾ ਅਨੰਦ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਗਗਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਤਾਰੇ ਚਮਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸਚਿਆਰ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਪਰਵਾਰ ਵਾਂਗ ਸਮਝਦਾ ਹੈ:

ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ॥ (ਪੰਨਾ ੨)

ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਸਰੋਤ ਗੁਰੂ ਦੀ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ ਮਾਣਿਕ ਦੀ ਵਡਮੁੱਲੀ ‘ਸਿਖ’ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਚੋਰ, ਹਰਾਮਖੋਰ, ਹਤਿਆਰੇ, ਨਿੰਦਕ, ਪਾਪੀ, ਕੂੜਿਆਰ ਵੱਡੀ ਤਦਾਦ ਵਿਚ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਤੀ (ਸੁੱਚੇ ਚਰਿੱਤਰ ਵਾਲੇ), ਦਾਤਾਰ (ਦਾਨੀ) ਤੇ ਭਗਤ ਵੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨੇਕੀ ਦੇ ਰਾਹ ’ਤੇ ਤੁਰਨ ਵਾਲੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਚਿਆਰ ਬੁਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਲਾਰ

ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ। ਭਗਤੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਸਚਾਈ ਦੇ ਦੀਪਕ ਜਗਦੇ ਹਨ ਚੁਸਤੀਆਂ-ਚਲਾਕੀਆਂ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਬੁਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੋਚ ਮਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਪਲੀਤ ਹੋਇਆ ਕੱਪੜਾ ਸਾਬਣ ਤੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਧੋਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨ ਤੇ ਸੋਚ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ੴ ਦੇ ਪਾਵਨ ਨਾਮ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਚਿਆਰ ਪੁੰਨ ਅਤੇ ਪਾਪ ਦਰਮਿਆਨ ਸਾਫ਼ ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਲਕੀਰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਪਾਪ ਨੂੰ ਨਿਖੇੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਮਝਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਉੱਚਤਮ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਕਰ ਰਹੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਰਮਣੀਕ ਬਾਗ ਅੰਦਰ ਸਚਾਈ, ਪ੍ਰੇਮ, ਦਇਆ, ਨਿਮਰਤਾ, ਸੰਤੋਖ, ਸੇਵਾ, ਸਦਭਾਵਨਾ ਤੇ ਸਮਾਨਤਾ ਜਿਹੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਫੁੱਲ ਮਹਿਕਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਅਧੂਰੀ ਹੈ :

ਵਿਣੁ ਗੁਣ ਕੀਤੇ ਭਗਤਿ ਨ ਹੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੪)

ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਨੇਕ ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬੁਰੇ ਕੰਮ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਦੂਰੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਨੈਤਿਕ ਸੱਚ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ ਇਸ ਤੋਂ ਜੁਦਾ ਕਰਨੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਸਚਿਆਰ ਵਿਸਮਾਦ ਦੇ ਮੰਡਲਾਂ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ 'ਸੋ ਦਰੁ' ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਗਾਉਂਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ 'ਪਾਤਾਲਾ ਪਾਤਾਲ ਲਖ ਆਗਾਸਾ ਆਗਾਸ॥' ਦੇ ਵਿਰਾਟ ਪਾਸਾਰੇ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਸਚਿਆਰ ਦਾ ਮਨ ਵਿਕਾਰਾਂ 'ਤੇ ਫਤਿਹ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਭੋਗਾਂ-ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਬੇਲਗਾਮ ਖਿੱਚ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਣਾ ਜਗ ਜਿੱਤ ਲੈਣ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੈ।

ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਧਰਮ ਨੂੰ ਭੇਖ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਕੇ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ। ਜੋਗੀ ਲਈ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਮੁੰਦਰਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸੰਤੋਖ, ਪਾਤਰ ਅਤੇ ਝੋਲੀ ਦੀ ਥਾਂ ਸਰਮ (ਮਿਹਨਤ) ਤੇ ਬਿਭੂਤ ਮਲਣ ਦੀ ਥਾਂ ੴ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਖਿੰਥਾ ਦੀ ਥਾਂ ਸਰੀਰ ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਪਵਿੱਤਰ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਦਭਾਵਨਾ ਦੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ 'ਸਗਲ ਜਮਾਤੀ' (ਇੱਕ ਬਰਾਬਰ) ਵਜੋਂ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਚਿਆਰ ਨੂੰ ਸਗਲ ਭਵਨ ਕੀ ਸੁਧਿ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਹਰ ਥਾਂ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਵਿਚ ੴ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਕੁਦਰਤ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਰੂਪ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਚਿਆਰ ਆਪਣੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਥਾਂ ਇਲਾਹੀ 'ਹੁਕਮੁ' ਵਿਚ ਤੁਰਦਾ ਹੈ। 'ਹੁਕਮੁ' ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਵਿਗਾਸ ਵਿੱਚੋਂ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਇਲਾਹੀ ਰਜ਼ਾ (Divine Will) ਹੈ। ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਇਸ 'ਹੁਕਮੁ' ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਇਲਾਹੀ ਨਿਯਮ (Divine Law) ਵੀ ਹੈ। ਭਗਤ 'ਹੁਕਮੁ' ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਇਹ ਇਲਾਹੀ ਆਦੇਸ਼ (Divine Order) ਹੈ। 'ਹੁਕਮੁ' ਵਿਚ ਤੁਰਨ ਦੀ ਜੁਗਤ

ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਹੁਕਮ ਤਿਵੇਂ ਤਿਵੇਂ ਕਾਰ ਮੁਤਾਬਿਕ ਚੱਲਣ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਨਾਮ ਰੱਤੇ ਭਗਤ ਦੀ 'ਸੁਰਤਿ' (ਧਿਆਨ), 'ਮਤਿ' (ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ), 'ਮਨਿ' (ਵਲਵਲੇ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ), 'ਬੁਧਿ' (ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਪਰਖ ਕੇ ਸਹੀ ਫੈਸਲੇ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ) ਘੜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸੁਨਿਆਰ ਸੋਨੇ ਨੂੰ ਢਾਲ ਕੇ ਗਹਿਣੇ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਗਿਆਸੂ 'ਜਤੁ' (ਪਵਿੱਤਰ ਆਚਰਨ) ਦੀ ਭੱਠੀ, 'ਧੀਰਜ' ਨੂੰ 'ਸੁਨਿਆਰ' ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਆਣਪ ਨੂੰ 'ਅਹਰਣਿ', ਰੂਹਾਨੀ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਹਥੋੜਾ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਭੈਅ ਦੀ ਧੌਂਕਣੀ ਬਣਾ ਕੇ ਤਪ (ਘਾਲਣਾ) ਦੀ ਅੱਗ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਰੱਬ ਦਾ ਡਰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਿਰਮਲ ਜੀਵਨ-ਜੁਗਤ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਰੂਪੀ ਹਿਰਦੇ ਦਾ ਸ਼ੁੱਧ ਭਾਂਡਾ ਲੈ ਕੇ ਨਾਮ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਢਾਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਚਿਆਰ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਘੜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਜਤ-ਸਤ, ਧੀਰਜ, ਰੂਹਾਨੀ ਗਿਆਨ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਭੈਅ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਸੁਮੇਲ ਹੈ।

ਸਚਿਆਰ ੴ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸਿਰਜੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਘਟ-ਘਟ ਵਿੱਚੋਂ ਰੂਹਾਨੀ ਨਾਦ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਰਹਿ ਅਨੰਦੁ ਸਚਾ ਮਨਿ ਸੋਇ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਵਣ ਨੂੰ ਗੁਰੂ, ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਤੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਵਾਂਗ ਸਤਿਕਾਰਦਾ ਹੈ। ਵਾਤਾਵਰਨ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਸੰਬੰਧੀ ਉਹ ਜਾਗਰੂਕ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਜਗਿਆਸੂ ਆਪਣੇ ਸੁੱਖ ਲਈ ਧਰਤੀ, ਪਾਣੀ, ਹਵਾ ਨੂੰ ਜਹਿਰੀਲੇ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਅਦਭੁਤ ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਮਾਣਦਿਆਂ ਇਸ ਦੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ੴ ਦੇ ਵਿਸਮਾਦ ਵਿਚ ਆਪਾ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸਚਿਆਰ ਕਿਸੇ ਖੇਤਰ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਰਮ ਦੀ ਥਾਂ ਪੂਰੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਨੇਕਤਾ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਵਿਚ ੴ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਰੰਗ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਧਰਮ ਨੂੰ ਭਰਮ ਦੀ ਥਾਂ ਦਇਆ, ਪ੍ਰੇਮ, ਨਿਮਰਤਾ, ਗਿਆਨ, ਸੰਤੋਖ, ਸੱਚ, ਸਦਭਾਵਨਾ, ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਜਿਹੇ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੈਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹਉਮੈ ਦੀਆਂ ਵਲਗਣਾਂ ਦੀ ਥਾਂ 'ਹੁਕਮ' ਦੀ ਬਰਕਤ ਦੇ ਵਗਦੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਨਿਰਮਲਤਾ ਨੂੰ ਮਾਣਦਾ ਹੈ। ਨਦਰਿ ਦੀ ਬਰਸਾਤ ਵਿਚ ਭਿੱਜਦਾ ਹੈ। ਮੌਤ ਤੇ ਠੱਗੀ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿਮਾਕਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ। ਉਹ ਮਰਦਾ ਨਹੀਂ, ਅਮਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਸਿਦਕ ਦੀ ਮਹਾਂ ਪਰਵਾਜ਼ ਅੱਗੇ ਦੁੱਖ ਤੇ ਪਾਪਾਂ ਦੇ ਪਹਾੜ ਚੂਰ-ਚੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਦੀਵੀ ਵਿਗਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ॥ ਸੁਣਿਐ ਦੁਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ॥ (ਪੰਨਾ ੨)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ-ਚਿੰਤਨ

-ਡਾ. ਧਰਮ ਸਿੰਘ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ ਬਾਣੀਕਾਰ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵਸਤਾਂ ਦੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਅਜਿਹਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਲੋਕ ਕਲਿਆਣ ਦੀ ਲਹਿਰ ਚਲਾ ਕੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਜਮ੍ਹੂਦ ਨੂੰ ਹੀ ਤੋੜਿਆ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਨਵੀਂ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦੀ ਨੀਂਹ ਵੀ ਰੱਖੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੱਲੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵਸਤਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਨਰ-ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਨਾ ਪੈ ਕੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਹੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਜਨ-ਕਲਿਆਣ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪਰਿਪੇਖ ਨੂੰ ਹੀ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗੇ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਸੱਚ ਕੀ ਹੈ? ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦਿਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਸਚੁ ਪੁਰਾਣਾ ਹੋਵੈ ਨਾਹੀ ਸੀਤਾ ਕਦੇ ਨ ਪਾਟੇ ॥ (ਪੰਨਾ ੩੫੬)

ਇੱਥੇ ਸੱਚ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸਿਫਤਾਂ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪੁਰਾਣਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸਰਬਕਾਲ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਇਹ ਕਿ ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸਾਲਮ-ਸਬੂਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਟੁੱਕੜੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਜਿਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹ ਪੰਕਤੀ ਲਈ ਗਈ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਕੱਪੜਾ ਬੁਣਨ, ਰੰਗਨ ਅਤੇ ਸਿਊਣ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਅਤੇ ਬਲ ਇਹ ਦੱਸਣ ਉੱਪਰ ਹੈ ਕਿ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਸੱਚ ਅਬਿਨਾਸ਼ੀ ਹੈ। ਸੱਚ ਦੀ ਇਸ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਜੇਕਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਵੀ ਐਨ ਢੁਕਦੀ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅੱਜ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸੰਕਟ ਭਾਸ਼ਾਈ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ। ਆਪ੍ਰ ਖੁਸ਼ ਹੋਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਬਹੁਤ ਅਮੀਰ ਹੈ, ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਉੱਪਰ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਆਦਿ, ਪਰ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ, ਅਧੂਰੀ ਸਚਾਈ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਧਾਰਨਾ ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾਈ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਮੁਹਾਜ਼ ਉੱਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੇਹੱਦ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ ਹੈ, ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿਚ

*ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਅਤੇ ਮੁਖੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਐਨ ਸਕੂਲ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਮੋ. +੯੧੯੮੮੮੮੮-੩੯੮੦੮

ਉਹ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ, ਪ੍ਰਤਿਬੱਧਤਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੇਤੰਨ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਅੱਜ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਪ ਹੋਣ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਮਰ ਰਹੀ ਹੈ ਜਾਂ ਆਖਰੀ ਸਾਹਾਂ ਉੱਪਰ ਹੈ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਨੌਬਤ ਹੀ ਕਿਉਂ ਆਈ? ਇਹ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤੇ ਨਾ ਚੇਤੰਨ ਹਨ, ਨਾ ਮਜ਼ਬੂਤ। ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਸੰਕਟ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੇਲੇ ਵੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਈਆਂ ਥਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਔਗੁਣ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਕਈਆਂ ਸੰਕਟਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਤੇ ਤਿੱਖਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ ਇਕ ਬਹੁਪੱਖੀ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ, ਪਰ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਇਸ ਦੇ ਕੇਵਲ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹਾਂਗੇ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦੀ ਕਦਰ ਨਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਬਾਨ ਸਮਝ ਲੈਣ ਦੀ ਭੁੱਲ ਵੱਲ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਸੰਕੇਤ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਕਉ ਅਲਹੁ ਕਹੀਐ ਸੇਖਾਂ ਆਈ ਵਾਰੀ॥

ਦੇਵਲ ਦੇਵਤਿਆ ਕਰੁ ਲਾਗਾ ਐਸੀ ਕੀਰਤਿ ਚਾਲੀ॥

ਕੂਜਾ ਬਾਂਗ ਨਿਵਾਜ ਮੁਸਲਾ ਨੀਲ ਰੂਪ ਬਨਵਾਰੀ॥

ਘਰਿ ਘਰਿ ਮੀਆ ਸਭਨਾਂ ਜੀਆਂ ਬੋਲੀ ਅਵਰ ਤੁਮਾਰੀ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੯੧)

ਇਕ ਥਾਂ ਹੋਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਹੀ ਖੱਤਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਧਰਮ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਦਿਲ-ਦਾਦਾ ਬਣ ਬੈਠਣ ਉੱਪਰ ਵਿਅੰਗ ਕੱਸਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਨੇ ਖੱਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਹਨੀ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਵੀ ਗ਼ੁਲਾਮ ਬਣਾ ਛੱਡਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ (ਫ਼ਾਰਸੀ/ਤੁਰਕੀ) ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮਲੇਛ ਆਖਣਾ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਵੱਲੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਅ ਲੈਣਾ ਕਿਧਰ ਦੀ ਦਾਨਾਈ ਹੈ? ਖੱਤਰੀਆਂ ਦਾ ਤਾਂ ਧਰਮ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਧਰਮ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਬਚਾਅ ਕੇ ਰੱਖਦੇ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਣਗਹਿਲੀ ਕਰਕੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਧੜਾਧੜ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਆ ਰਹੀ ਸੀ:

ਖੜ੍ਹੀਆ ਤ ਧਰਮੁ ਛੋਡਿਆ ਮਲੇਛ ਭਾਖਿਆ ਗਹੀ॥

ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਸਭ ਇਕ ਵਰਨ ਹੋਈ ਧਰਮ ਕੀ ਗਤਿ ਰਹੀ॥ (ਪੰਨਾ ੬੬੩)

ਬਾਣੀ ਰਚਣ, ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਸ ਸਾਰੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ

ਇਕ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਗ੍ਰੰਥ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਤਹਿਤ ਅਗਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤਕ ਪੁੱਜਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ, ਨਿਰਸੰਦੇਹ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਿਧਾਂਤਕ ਅਗਵਾਈ ਦੇਣ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਸਕਦਾ। ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚਲੇ ਵਿਚਾਰ ਇਕ ਧਰਮ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਵੱਖਰਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਦੀ ਪਰਖ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ? ਭਗਵਤ ਗੀਤਾ, ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ਼, ਧਮਪੱਦ ਅਤੇ ਹੋਰ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਉਪਰੋਕਤ ਲੋੜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਵੀ ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਿੱਖ (ਗੁਰਮੁਖ) ਦੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦੇ ਗੁਰ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ। ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਕਹਿਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੀ ਦੀਨ ਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਹੈ।

ਬਾਣੀ ਇਕ ਭਾਸ਼ਾਈ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਜਾਨਣਾ ਨਿਹਾਇਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਹਿੱਤ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਵੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਇਕ ਸਮੂਹਿਕ ਧਰਮ ਹੈ, ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਧਰਮ ਨਹੀਂ। ਸਮੂਹ ਅਥਵਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੀ ਬਾਣੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਸੰਕਲਪ ਸੀ, ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਮੈਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਸੁਣੋ:

ਏਹੁ ਜੀਉ ਬਹੁਤੇ ਜਨਮ ਭਰੰਮਿਆ ਤਾ ਸਤਿਗੁਰਿ ਸਬਦੁ ਸੁਣਾਇਆ॥

ਸਤਿਗੁਰ ਜੇਵਡ ਦਾਤਾ ਕੋ ਨਹੀ ਸਭ ਸੁਣਿਅਹੁ ਲੋਕੁ ਸਬਾਇਆ॥

(ਪੰਨਾ ੪੬੫)

ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਧਰਮ-ਕਰਮ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਇਜ਼ਾਰਾਦਾਰੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਬਾਣੀ (ਗ੍ਰੰਥ), ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਲਿਪੀ ਬਾਰੇ ਕਈ ਮਿੱਥਾਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕਰ ਰੱਖੀਆਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਮਿੱਥ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਦੇਵ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇਵ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਦੇਵ ਲਿਪੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ‘ਦੇਵ’ ਸ਼ਬਦ ਗੌਰਤਲਬ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਕੇ ਚਤੁਰ

ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦਿੱਬਤਾ (divinity) ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਜੋੜ ਦਿੱਤੀ। ਇਸੇ ਧਾਰਨਾ ਅਧੀਨ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਗ੍ਰੰਥ, ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਲਿਪੀ ਅਤੇ ਲਿਖੀ ਗਈ ਚੀਜ਼ ਪਵਿੱਤਰ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਧਰਮ ਕਰਮ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਈਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਹੈ: ਗਿਰਨਾ, ਡਿੱਗਣਾ ਜਾਂ ਵਿਗੜਿਆ ਹੋਇਆ। (ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ ੬੬) ਉਪਰੋਕਤ ਸਵਰਣ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਮਿਥਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਰਚੀਆਂ ਗਈਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ (ਗ੍ਰੰਥ) ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿਵਾਉਣੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਲੋਕ-ਕਲਿਆਣ ਦੇ ਆਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਆਸ਼ਾ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਦੁਹਰਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਿਥਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਜੋ ਤਤਕਾਲੀ ਧਰਮ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਇਸੇ ਮਿਥ-ਖੰਡਨ ਦਾ ਇਕ ਨਿੱਗਰ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ, ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਸਮਾਨੰਤਰ ਸੰਕਲਪ ਦੇਣ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਆਦਰ-ਮਾਣ ਅਤੇ ਦਿੱਬਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਉਚੇਚੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸ਼ਬਦ/ਬਾਣੀ/ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਪੋਥੀ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤ ਕੇ ਜਗਿਆਸੂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਉੱਠਣ ਵਾਲੇ ਤਮਾਮ ਭਰਮਾਂ ਦਾ ਨਿਵਾਰਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉੱਲੇਖਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਨ/ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਅਰੰਭ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜੋ ਪਿਛਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤਕ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਵੇਖੋ:

-ਸਾਚੀ ਬਾਣੀ ਮੀਠੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਧਾਰ॥

ਜਿਨਿ ਪੀਤੀ ਤਿਸੁ ਮੋਖ ਦੁਆਰ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੭੫)

-ਸਭਿ ਨਾਦ ਬੇਦ ਗੁਰਬਾਣੀ॥

ਮਨੁ ਰਾਤਾ ਸਾਰਿਗਪਾਣੀ॥

(ਪੰਨਾ ੮੭੯)

-ਬਾਣੀ ਬਿਰਲਉ ਬੀਚਾਰਸੀ ਜੇ ਕੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਇ॥

ਇਹ ਬਾਣੀ ਮਹਾ ਪੁਰਖ ਕੀ ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਾਸਾ ਹੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੯੩੫)

ਸ਼ਬਦ/ਬਾਣੀ/ਗੁਰਬਾਣੀ/ਪੋਥੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬਚਨ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ‘ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ’ ਅਤੇ ‘ਸਗਲੀ ਚਿੰਤ ਮਿਟਾਉਣ’ ਵਾਲੀ ਕਹਿਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਗਾਉਣ, ਸੁਣਨ, ਮੰਨਣ, ਜਾਣਨ (ਬੁੱਝਣ) ਅਤੇ ਕਮਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸੋਮਾ ਮੰਨ ਕੇ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨ

ਦੀ ਨਸੀਹਤ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਿਉ-ਦਾਦੇ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਹਰ ਅਕੀਦਤਮੰਦ ਦਾ ਬਰਾਬਰ ਅਧਿਕਾਰ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਲੋਕ-ਮੁੱਖਤਾ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਵਿਚਲੀ ਲੋਕ-ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਇਸ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਸਿੱਖ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਵੀ, ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ, ਹੋਰ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਇੱਕ ਅਤਿਅੰਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਲੀ ਇਕ ਸਾਖੀ ਅਜਿਹੀ ਹੈ ਜੋ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਵੱਲੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਾਰੀ ਗਈ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਾਲੀ ਮਿੱਥ ਦਾ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ, ਪਰ ਦਲੀਲਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਖੰਡਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਾਖੀ ਅਨੁਸਾਰ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਪੰਡਿਤ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪੜ੍ਹਨ ਦਿੰਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਇਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਟਾਕਰੇ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਵਿੱਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਧਰਮ-ਕਰਮ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਫਰਿਆਦ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਪਾਸ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਦੱਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੋਢੀ ਮਾਧੋਦਾਸ ਨੂੰ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਕਹੀਆਂ। ਪਹਿਲੀ ਇਹ ਕਿ ਉਹ ਪੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਕਿ ਉਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਿਸ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਮ ਲੋਕ ਤਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਮਝਦੇ ਨਹੀਂ! ਦੂਜੀ ਇਹ ਕਿ ਜੇਕਰ ਘਿਉ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਧਾਤ ਦੇ ਬਰਤਨ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਬਰਤਨ ਵਿਚ, ਕੀ ਇਸ ਨਾਲ ਘਿਉ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਆਉਂਦਾ ਹੈ? ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਵਸਤੂ ਦੀ ਹੈ, ਭਾਂਡੇ ਦੀ ਨਹੀਂ। ਵਿਚਾਰ ਜਾਂ ਸਿੱਧਾਂਤ ਮੁੱਲਵਾਨ ਹਨ, ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ। ਮੂਲ ਸਾਖੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੱਲਦੀ ਹੈ:-

“ਸਿੱਖਾਂ ਅਰਦਾਸਿ ਕੀਤੀ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਜੋ, ਪੰਡਿਤ ਹੈਨਿ ਸੋ ਗੁਰੂ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਕਹਿੰਦੇ ਹੈਨਿ ਜੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇਵ ਬਾਣੀ ਹੈ ਤੇ ਭਾਖਾ ਮਨੁੱਖ ਬਾਣੀ ਹੈ ਤੇ ਤੁਸਾਂ ਨਮਿਤ ਕਰਮ ਛੋਡਿ ਦਿਤੇ ਹੈਨਿ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਵਰਤਣਿ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ। ਤਾਂ ਮਾਧੋ ਸੋਢੀ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਹੋਈ ਤੇਰੇ ਬਚਨਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਬਲ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਤੂੰ ਜਾਇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਗੁਰਸਿਖੀ ਦੀ ਰੀਤਿ ਚਲਾਇ। ਤਾ ਮਾਧੋ ਅਰਦਾਸਿ ਕੀਤੀ, ਜੀ ਓਹ ਕਰਮਕਾਂਡੀ ਹੈਨਿ। ਉਪਾਸਨਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ। ਬਚਨ ਹੋਇਆ ਜਾਣਦੇ ਹੈਨਿ ਪਰ ਮਾਣਦੇ ਨਹੀਂ। ਤੇਰੇ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਕਮਾਵੇਗੇ। ਜੈਸੇ ਪੰਡਿਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਵੈਸੇ ਗੁਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਕਾ ਪਿਆਰਾ ਹੈ। ਤਾ ਮਾਧੋ ਕਸ਼ਮੀਰ ਗਇਆ, ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਥਾ ਲਗੇ ਕਰਣੇ। ਤਾ ਪੰਡਤਾਂ ਕਹਿਆ, ਅਸੀਂ ਭਾਖਾ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। ਤਾ ਭਾਈ ਮਾਧੋ ਕਹਿਆ ਘ੍ਰਿਤ ਭਾਵੇ ਧਾਤ ਦੇ

ਬਾਸਨ ਮੈਂ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਮਾਟੀ ਕੇ ਬਾਸਨ ਮੈਂ ਹੋਵੇ, ਘ੍ਰਿਤ ਲੇਨੇ ਵਾਲਾ ਬਾਸਨ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦਾ। ਤੈਸੇ ਮਹਾਰਾਜ ਤਾ ਨੇਮ ਔ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਭਾਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਭਾਖਾ ਵਿਚ ਏਹੇ ਨਾਮ ਸਰਬ ਕਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਜੁ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਭਾਖਾ ਵਿਚ ਸਭਨਾ ਨੂੰ ਸਮਝਾਂਵਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਅਸੀਂ ਮੋਈ ਬੁਧਿ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਂਵਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਕਹਿਆ ਗੁਰੂ ਜੀ ਭੀ ਕਲਿਜੁਗ ਦੇ ਜੀਆ ਵਾਸਤੇ ਭਾਖਾ ਬਾਣੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਵੇਦਾ ਕਰਕੇ ਚਤੁਰਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਮਨ ਨੀਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਕਰਕੇ ਮਨ ਨੀਵਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ”

(ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ (ਬੇਦੀ), ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ, ਪੰਨਾ ੧੨੦)

‘ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ’ ੧੮ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਦੀ ਰਚਨਾ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਖਰ ਅਤੇ ਉਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਪਹਿਲੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਹੋ ਗੁਜ਼ਰੇ ਕਵੀ ਸੌਧਾ ਤਕ ਪੁੱਜਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਇਕ ਰਚਨਾ ਗੁਰਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਬਾਣੀ, ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਲਿਪੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪਾਏ ਯੋਗਦਾਨ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚਲੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਉਲਟਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰ ਬਣਾਏ। ਇਹ ਅੱਖਰ ਸਿੱਖਣੇ ਏਨੇ ਸੌਖੇ ਹਨ ਕਿ ਮੋਟੀ ਤੋਂ ਮੋਟੀ ਬੁੱਧ ਵਾਲਾ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛਿਆਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਪਰਉਪਕਾਰ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਪੁਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਭਉਜਲ ਤੋਂ ਪਾਰ ਉਤਾਰਿਆ ਹੈ:

ਸ਼੍ਰੋਯਾ:

ਏਹਿ ਕੀਆ ਉਪਕਾਰ ਬਡਾ ਗੁਰ, ਅਛਰ ਬੇਦਨ ਕੇ ਉਲਟਾਏ॥

ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਵਰ ਚਾਇ ਕੀਏ, ਜਾ ਕੇ ਸੀਖਨ ਤੇ ਕੋਈ ਕਸਟ ਨ ਪਾਏ॥

ਐਸੀ ਹੁਤੀ ਜਗ ਮੈ ਨ ਕਦਾਚਿਤ, ਮੋਹਿ ਸੇ ਨੀਚ ਕੋ ਕਉਨ ਸਿਖਾਏ॥

ਖਸਟ ਹੀ ਮਾਸ ਮੋ ਹੋਇ ਪ੍ਰਾਪਤ, ਕੈਸੇ ਹੀ ਬੁਧਿ ਤੇ ਹੀਨ ਕਹਾਏ॥

ਦੋਹਰਾ:

ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਜਗ ਮਹਿ, ਇਹੁ ਕੀਨਾ ਉਪਕਾਰ॥

ਅਸ਼ਰ ਕਾ ਪੁਲ ਬਾਧਿ ਕੈ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਉਤਾਰੀ ਪਾਰ॥ (ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਨੰ: ੭੮੬)

(ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪੜ੍ਹਾ ਨੰ: ੬੮)

ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨਕ ਅਧਿਐਨ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਵਾਲੇ ਵਿਚ

—ਬੀਬੀ ਰਮਨਦੀਪ ਕੌਰ*

ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਜੋਤ, ਜਗਤ-ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਧਾਰ ਕੇ ਜਲ ਰਹੀ ਲੋਕਾਈ ਅੰਦਰ ਠੰਢ ਵਰਸਾਈ ਅਤੇ ਇਲਾਹੀ ਬਾਣੀ ਰਚ ਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਇਸ ਅੱਗ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਇਕ ਜ਼ਰੀਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਲਾਹੀ ਛਰਾਟਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਤਪਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਠਾਰਦੀ ਹੈ, ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ੧੬੦੪ ਈ. ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ‘ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ’ ਨੂੰ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ। ‘ਜਪੁ ਜੀ’ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਚਿਆਰਾ ਬਣਾ ਕੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ, ਸੱਚਖੰਡ ਤਕ ਜਾਣ ਲਈ ਰਸਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਪੁ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅਠੱਤੀ ਪਉੜੀਆਂ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਦੇਸ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਹੀ ਹਨ। ਡਾ. ਵਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, “ਏਕੰਕਾਰ, ਨਿਰੰਕਾਰ, ਅਨੰਤ, ਸੱਚ ਦੇ ਸੰਪੂਰਣ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਲਈ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਸਲੀ ਮਨੋਰਥ ਵਾਲਾ ਸਚਿਆਰ ਮਨੁੱਖ ਬਣਨ ਲਈ, ਇਸ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਅਜੇ ਤਕ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਦਰਸ਼ਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਜਪੁ ਸਰਬ-ਉੱਚ ਸੱਚ ਦਰਸ਼ਨ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਸੱਚ, ਪੂਰੇ ਸੱਚ ਦਾ ਗਿਆਨ, ਪੂਰੇ ਸੱਚ ਦਾ ਨਾਮ, ਪੂਰੇ ਸੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਪੂਰੇ ਸੱਚ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਪੂਰਨ ਸੱਚ ਦਰਸ਼ਨ ਹੈ। ...ਜੋ ਅਗੰਮ ਅਪਾਰ ਦਰਸ਼ਨ(Mega Philosophy) ਇਸ ਜਪੁ ਵਿਚ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਸਾਨੀ, ਬਰਾਬਰ ਦਾ, ਦਰਸ਼ਨ ਅਜੇ ਤਕ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਅਜੇ ਤਕ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ।”

ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ, ਇਕ ਮੰਗਲਾਚਰਣ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦੋ ਸਲੋਕ,

*ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ., ਰਿਸਰਚ ਸਕਾਲਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ-੧੪੭੦੦੨; ਮੋ. +੯੧੯੦੪੧੮੯੯੧੧੯

ਅਠੱਤੀ ਪਉੜੀਆਂ, ੩੭੫ ਤੁਕਾਂ ਅਤੇ ਸਿਰਲੇਖ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ੨੦੮੬ ਸ਼ਬਦ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਟੀਕੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਡਾ. ਵਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ‘ਏਕ ਓਅੰਕਾਰ ਦਰਸ਼ਨ’ ਟੀਕਾ ਉਲੇਖਯੋਗ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਆਕਰਨ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਵਿਚ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਿਆਕਰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰੋਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਆਕਰਨ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇ ਆਧਾਰ ‘ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਗਈ ਵਿਆਕਰਨ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਨਕ ਨਿਯਮ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਸਕਣ। ਡਾ. ਰਾਜਗੁਰੂ ਅਨੁਸਾਰ, “ਉਂਝ ਤਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਹਰ ਇਕ ਵਿਆਖਿਆ ਜਾਂ ਟੀਕਾ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਕਰਣਕ ਸੰਰਚਨਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਸੰਰਚਨਾ ਨੂੰ ਘੇਰੇ ਬਿਨਾ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਝਣਾ/ਸਮਝਾਉਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹਨ।” ਇਸ ਲਈ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸ਼ੁਧ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਆਕਰਨਕ ਅਧਿਐਨ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਹਥਲੇ ਲੇਖ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨਕ ਅਧਿਐਨ: ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਵਾਲੇ ਵਿਚ’ ਹੈ।

ਹਰ ਭਾਸ਼ਾ ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਭਾਸ਼ਾਈ ਨਿਯਮ ਨਿਹਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵਿਆਕਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਹੀ ਨਾਂ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਘੋਖਣਾ ਉਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨਕ ਅਧਿਐਨ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਰਚਨਾ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨਕ ਅਧਿਐਨ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਚਾਰ ਅੰਗਾਂ (ਧੁਨੀ, ਸ਼ਬਦ, ਵਾਕ, ਅਰਥ) ਵਿੱਚੋਂ ਤਿੰਨ ਅੰਗ- ਧੁਨੀ, ਸ਼ਬਦ, ਵਾਕ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਹਥਲਾ ਲੇਖ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅੰਗ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਉਪ-ਅੰਗ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਉੱਪਰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਵਿਆਕਰਨ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਭਾਵ, ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹਨ— ਨਾਮ, ਆਖਿਆਤ ਅਤੇ ਅਵਯਯਮ। ਨਾਮ ਵਿਚ ਨਾਂਵ, ਪੜਨਾਂਵ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਆਖਿਆਤ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਬਚਦੀਆਂ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਅਵਯਯਮ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਯੂਰਪੀ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਤਰਜ਼ ‘ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ‘ਨੌਂ’ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਹਥਲੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨਕ ਅਧਿਐਨ ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੌਂ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ

ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੇਖ ਦੀ ਸੀਮਾ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੱਤ ਸ਼ਬਦ ਲਏ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਲਏ ਗਏ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਆਕਰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵੀ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ। ਚੁਣੇ ਗਏ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਤੁਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਬਦ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨਕ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਈ, ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ’, ਡਾ. ਵਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਏਕ ਓਅੰਕਾਰ ਦਰਸ਼ਨ (ਜਪੁ ਨੀਸਾਣੁ)’ ਅਤੇ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤਲਵਾੜਾ ਜੀ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸਰਲ ਵਿਆਕਰਣ-ਬੋਧ (ਜਿਲਦ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਜਿਲਦ ਦੂਜੀ) ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਅਧਿਐਨ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

ਨਾਂਵ:

੧. ਨਾਨਕ (ਸੰਬੋਧਨ ਕਾਰਕ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ ਵਚਨ)

ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ ॥੧॥ {ਹੇ ਨਾਨਕ}

੨. ਸਿਆਣਪਾ (ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ, ਬਹੁ ਵਚਨ)

ਸਹਸ ਸਿਆਣਪਾ ਲਖ ਹੋਹਿ ਤ ਇਕ ਨ ਚਲੈ ਨਾਲਿ ॥ {ਸਿਆਣਪਾਂ}

੩. ਸਚਿਆਰਾ (ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ ਵਚਨ)

ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ ॥ {ਸਚਿਆਰਾ, ਸੱਚ ਨੂੰ

ਜਾਨਣ ਵਾਲਾ}

੪. ਹੁਕਮਿ (ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ ਵਚਨ)

ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਜੀਅ ਹੁਕਮਿ ਮਿਲੈ ਵਡਿਆਈ ॥ {ਹੁਕਮ ਦੁਆਰਾ}

੫. ਦਾਤਿ (ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ, ਇਕ ਵਚਨ)

ਗਾਵੈ ਕੋ ਦਾਤਿ ਜਾਣੈ ਨੀਸਾਣੁ ॥ {ਦਾਤ ਨੂੰ}

੬. ਤਨੁ (ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ ਵਚਨ)

ਗਾਵੈ ਕੋ ਸਾਜਿ ਕਰੇ ਤਨੁ ਖੇਹ ॥ {ਤਨ ਨੂੰ}

੭. ਕਪੜਾ (ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ ਵਚਨ)

ਕਰਮੀ ਆਵੈ ਕਪੜਾ ਨਦਰੀ ਮੋਖੁ ਦੁਆਰੁ ॥ {ਕੱਪੜਾ}

ਪੜਨਾਂਵ:

੧. ਕੋ (ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਤੀਜਾ ਪੁਰਖ, ਇਕ ਵਚਨ)

ਗਾਵੈ ਕੋ ਤਾਣੁ ਹੋਵੈ ਕਿਸੈ ਤਾਣੁ ॥ {ਕੋਈ}

੨. ਹਉ (ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਪਹਿਲਾ ਪੁਰਖ, ਇਕ ਵਚਨ)

ਜੇ ਹਉ ਜਾਣਾ ਆਖਾ ਨਾਹੀ ਕਹਣਾ ਕਥਨੁ ਨ ਜਾਈ ॥ {ਮੈਂ}
 ੩. ਸੋ (ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਤੀਜਾ ਪੁਰਖ, ਇਕ ਵਚਨ)
 ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ ॥੫॥ {ਉਹ}
 ੪. ਮੈ (ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਪਹਿਲਾ ਪੁਰਖ, ਇਕ ਵਚਨ)
 ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ ॥੫॥ {ਮੈਂ}
 ੫. ਕਿ (ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਤੀਜਾ ਪੁਰਖ, ਇਕ ਵਚਨ)
 ਤੀਰਥਿ ਨਾਵਾ ਜੇ ਤਿਸੁ ਭਾਵਾ ਵਿਣੁ ਭਾਣੇ ਕਿ ਨਾਇ ਕਰੀ ॥ {ਕੀ}
 ੬. ਤਿਸੁ (ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਤੀਜਾ ਪੁਰਖ, ਇਕ ਵਚਨ)
 ਜੇ ਤਿਸੁ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵਈ ਤ ਵਾਤ ਨ ਪੁਛੈ ਕੇ ॥ {ਉਸ ਦੀ}
 ੭. ਤੂ (ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਦੂਜਾ ਪੁਰਖ, ਇਕ ਵਚਨ)
 ਤੂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ ॥੧੬॥ {ਤੂੰ}

ਕਿਰਿਆ :

੧. ਹੈ (ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, ਸਕਰਮਕ, ਤੀਜਾ ਪੁਰਖ, ਇਕ ਵਚਨ)
 ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ ॥੧॥ {ਹੈ}
 ੨. ਹੋਸੀ (ਭਵਿਖਤ ਕਾਲ, ਸਕਰਮਕ, ਤੀਜਾ ਪੁਰਖ, ਇਕ ਵਚਨ)
 ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ ॥੧॥ {ਹੋਵੇਗਾ}
 ੩. ਲਿਖਿਆ (ਭੂਤ ਕਾਲ, ਅਕਰਮਕ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ ਵਚਨ)
 ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ ॥੧॥ {ਲਿਖਿਆ}
 ੪. ਹੋਵਨਿ (ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, ਸਕਰਮਕ, ਤੀਜਾ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ ਵਚਨ)
 ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਆਕਾਰ ਹੁਕਮੁ ਨ ਕਹਿਆ ਜਾਈ ॥ {ਹੁੰਦੇ ਹਨ}
 ੫. ਜਾਈ (ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, ਸਕਰਮਕ, ਤੀਜਾ ਪੁਰਖ, ਇਕ ਵਚਨ)
 ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਆਕਾਰ ਹੁਕਮੁ ਨ ਕਹਿਆ ਜਾਈ ॥ {ਜਾਂਦਾ ਹੈ}
 ੬. ਮਿਲੈ (ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, ਸਕਰਮਕ, ਤੀਜਾ ਪੁਰਖ, ਇਕ ਵਚਨ)
 ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਜੀਅ ਹੁਕਮਿ ਮਿਲੈ ਵਡਿਆਈ ॥ {ਮਿਲਦੀ ਹੈ}
 ੭. ਮੰਗਹਿ (ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, ਅਕਰਮਕ, ਤੀਜਾ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ ਵਚਨ)
 ਆਖਹਿ ਮੰਗਹਿ ਦੇਹਿ ਦੇਹਿ ਦਾਤਿ ਕਰੇ ਦਾਤਾਰੁ ॥ {ਮੰਗਦੇ ਹਨ}

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ :

੧. ਸਾਚਾ (ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ ਵਚਨ)
 ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬੁ ਸਾਚੁ ਨਾਇ ਭਾਖਿਆ ਭਾਉ ਅਪਾਰੁ ॥ {ਸੱਚਾ}

੨. ਸਚੁ (ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ ਵਚਨ)
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਸਚੁ ਨਾਉ ਵਡਿਆਈ ਵੀਚਾਰੁ ॥ {ਸੱਚ}
੩. ਜੇਤੀ (ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ, ਇਕ ਵਚਨ)
ਜੇਤੀ ਸਿਰਠਿ ਉਪਾਈ ਵੇਖਾ ਵਿਣੁ ਕਰਮਾ ਕਿ ਮਿਲੈ ਲਈ ॥ {ਜਿੰਨੀ}
੪. ਇਕ (ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ, ਇਕ ਵਚਨ)
ਗੁਰਾ ਇਕ ਦੇਹਿ ਬੁਝਾਈ ॥ {ਇਕ}
੫. ਇਕੁ (ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ ਵਚਨ)
ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ ॥੬॥ {ਇਕ}
੬. ਨਵਾ (ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ ਵਚਨ)
ਨਵਾ ਖੰਡਾ ਵਿਚਿ ਜਾਣੀਐ ਨਾਲਿ ਚਲੈ ਸਭੁ ਕੋਇ ॥ {ਨੌਂ}
੭. ਚੰਗਾ (ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ ਵਚਨ)
ਚੰਗਾ ਨਾਉ ਰਖਾਇ ਕੈ ਜਸੁ ਕੀਰਤਿ ਜਗਿ ਲੇਇ ॥ {ਚੰਗਾ, ਵੱਡਾ}

ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ:

੧. ਏਵੈ
ਨਾਨਕ ਏਵੈ ਜਾਣੀਐ ਸਭੁ ਆਪੇ ਸਚਿਆਰੁ ॥੪॥ {ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ}
੨. ਵਿਣੁ
ਜੇਤੀ ਸਿਰਠਿ ਉਪਾਈ ਵੇਖਾ ਵਿਣੁ ਕਰਮਾ ਕਿ ਮਿਲੈ ਲਈ ॥ {ਬਿਨਾ}
੩. ਸਦਾ
ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ ॥ {ਸਦਾ}
੪. ਪਿਛੈ
ਜੇ ਕੋ ਕਹੈ ਪਿਛੈ ਪਛੁਤਾਇ ॥ {ਪਿੱਛੋਂ}
੫. ਸਾਥਿ
ਮੰਨੈ ਜਮ ਕੈ ਸਾਥਿ ਨ ਜਾਇ ॥ {ਨਾਲ}
੬. ਤਿਥੈ
ਤਿਥੈ ਸੋਹਨਿ ਪੰਚ ਪਰਵਾਣੁ ॥ {ਉੱਥੇ}
੭. ਓਥੈ
ਕਚ ਪਕਾਈ ਓਥੈ ਪਾਇ ॥ {ਉੱਥੇ}

ਯੋਜਕ:

੧. ਜੇ

ਜੇ ਤਿਸੁ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵਈ ਤ ਵਾਤ ਨ ਪੁਛੈ ਕੇ ॥ {ਜੇ}

੨. ਤ

ਜੇ ਤਿਸੁ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵਈ ਤ ਵਾਤ ਨ ਪੁਛੈ ਕੇ ॥ {ਤਾਂ}

੩. ਜਿ

ਵੇਲ ਨ ਪਾਈਆ ਪੰਡਤੀ ਜਿ ਹੋਵੈ ਲੇਖੁ ਪੁਰਾਣੁ ॥ {ਜੇ}

੪. ਅਤੈ

ਨਦੀਆ ਅਤੈ ਵਾਹ ਪਵਹਿ ਸਮੁੰਦਿ ਨ ਜਾਣੀਅਹਿ ॥ {ਅਤੇ}

੫. ਤੈ

ਆਖਹਿ ਗੋਪੀ ਤੈ ਗੋਵਿੰਦ ॥ {ਅਤੇ}

੬. ਤਾ

ਤਾ ਆਖਿ ਨ ਸਕਹਿ ਕੇਈ ਕੇਇ ॥ {ਤਾਂ}

ਵਿਸਮਿਕ:

ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਵਿਸਮਿਕ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ।

ਸੰਬੰਧਕ:

੧. ਅੰਦਰਿ

ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕੋ ਬਾਹਰਿ ਹੁਕਮ ਨ ਕੋਇ ॥ {ਅੰਦਰ}

੨. ਕਾ

ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ ॥੫॥ {ਦਾ}

੩. ਵਿਚਿ

ਮਤਿ ਵਿਚਿ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ ਮਾਣਿਕ ਜੇ ਇਕ ਗੁਰ ਕੀ ਸਿਖ ਸੁਣੀ ॥ {ਵਿਚ}

੪. ਕੀ

ਮਤਿ ਵਿਚਿ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ ਮਾਣਿਕ ਜੇ ਇਕ ਗੁਰ ਕੀ ਸਿਖ ਸੁਣੀ ॥ {ਦੀ}

੫. ਕੇ

ਸੁਣਿਐ ਸਰਾ ਗੁਣਾ ਕੇ ਗਾਹ ॥ {ਦੇ}

੬. ਦੀ

ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਕੀਤਾ ਆਪਣਾ ਜਿਵ ਤਿਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ॥ {ਦੀ}

੭. ਦੂ

ਇਕ ਦੂ ਜੀਭੋ ਲਖ ਹੋਹਿ ਲਖ ਹੋਵਹਿ ਲਖ ਵੀਸ ॥ {ਤੋਂ}

ਨਿਪਾਤ:

੧. ਭੀ

ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ ॥੧॥ {ਵੀ}

੨. ਨ

ਸੋਚੈ ਸੋਚਿ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਸੋਚੀ ਲਖ ਵਾਰ ॥ {ਨਾ}

੩. ਨਾਹਿ

ਜਿਨਿ ਏਹਿ ਲਿਖੇ ਤਿਸੁ ਸਿਰਿ ਨਾਹਿ ॥ {ਨਹੀਂ}

੪. ਨਾਹੀ

ਵਿਣੁ ਨਾਵੈ ਨਾਹੀ ਕੋ ਥਾਉ ॥ {ਨਹੀਂ}

੫. ਹੀ

ਆਪੇ ਬੀਜਿ ਆਪੇ ਹੀ ਖਾਹੁ ॥ {ਹੀ}

੬. ਨਾ

ਬਿਤਿ ਵਾਰੁ ਨਾ ਜੋਗੀ ਜਾਣੈ ਰੁਤਿ ਮਾਹੁ ਨਾ ਕੋਈ ॥ {ਨਾ}

੭. ਨਹ

ਆਖਣਿ ਜੋਰੁ ਚੁਪੈ ਨਹ ਜੋਰੁ ॥ {ਨਹੀਂ}

ਸਾਰ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦੀ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਿਰਤ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ’ ਦੁਆਰਾ ਪਾਈ ਗਈ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ (ਸ਼ਬਦਾਂਤਿਕ ਲਗਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਗੁੱਝੇ ਭੇਦ) ਅਤੇ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ (ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਲਗਾਂਮਾਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ) ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮੁੱਢਲੇ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ‘ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ’, ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹਰ ਅਗਲੀ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤਲਵਾੜਾ, ਡਾ. ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਵਿਕਰਮ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ (ਚੀਮਾ) ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਹਥਲੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨਕ ਅਧਿਐਨ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੇਖ ਦੀ ਸੀਮਾ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਜਪੁ ਜੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ, ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ‘ਤੇ ਨੌਂ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ (ਨਾਂਵ, ਪੜਨਾਂਵ, ਕਿਰਿਆ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਯੋਜਕ, ਵਿਸਮਿਕ, ਨਿਪਾਤ) ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਸ਼ਬਦ ਲਏ ਗਏ ਹਨ। ਯੋਜਕ ਨੂੰ

ਛੱਡ ਕੇ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੇਠ ਲਏ ਗਏ ਸੱਤ-ਸੱਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਆਕਰਨਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਨਾਲ ਹੀ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਹੇਠਾਂ ਉਸ ਦੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਤੁਕ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਤੁਕ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਲਏ ਗਏ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨਕ ਅਰਥ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਨਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ ਸੰਬੰਧਿਤ ਤੁਕ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਬਦ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

- ਵਿਕਰਮ ਸਿੰਘ(ਡਾ.), ਏਕ ਓਅੰਕਾਰ ਦਰਸ਼ਨ (ਜਪੁ ਨੀਸਾਣੁ), ਜਿਲਦ ਦੂਜੀ, ਨਾਦ ਪ੍ਰਗਾਸ਼, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੦੧੭, ਪੰਨਾ ੬
- ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਤ੍ਰਿਕਾ (ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ), ਦੂਜਾ ਅੰਕ, ਦਸੰਬਰ ੧੯੯੧, ਡਾ. ਰਾਜਗੁਰੂ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ ਇਕ ਅਧਿਐਨ, ਪੰਨਾ ੨੯
- ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 'ਨੌਂ' ਨਹੀਂ 'ਅੱਠ' ਹੈ। ਉਹ ਨਿਪਾਤ ਨੂੰ ਵੱਖਰੀ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ।
- ਕਿਉਂਕਿ ਜਪੁ ਜੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੋਰ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਕ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਹੋਰ ਜਿਵੇਂ:- 'ਲਖ' ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜਪੁ ਜੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤੁਕ 'ਸਹਸ ਸਿਆਣਪਾ ਲਖ ਹੋਹਿ ਤ ਇਕ ਨ ਚਲੈ ਨਾਲਿ॥' ਵਿਚ 'ਲਖ' ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਕੋਈ ਨਾਂਵ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਇਸ ਲਈ ਤੁਕ ਅੰਦਰ ਇਹ ਨਾਂਵ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਛੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਯੋਜਕ ਹੀ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

- ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰੋ.), ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਨਵੰਬਰ ੨੦੧੫, ਉਨ੍ਹੀਵਾਂ ਸੰਸਕਰਣ
- ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਨ (ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾਈ ਤੇ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਅਧਿਐਨ), ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ੨੦੧੬, ਤੀਜਾ ਸੰਸਕਰਣ
- ਤਲਵਾੜਾ, ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸਰਲ ਵਿਆਕਰਣ ਬੋਧ (ਜਿਲਦ ਪਹਿਲੀ, ਦੂਜੀ), ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੦੪, ਪਹਿਲਾ ਸੰਸਕਰਣ
- ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂਤਿਕ ਲਗਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਗੁਝੇ ਭੇਦ, ਲਾਹੌਰ ਬੁਕ ਛਾਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ੧੯੪੯, ਤੀਜਾ ਸੰਸਕਰਣ
- ਵਿਕਰਮ ਸਿੰਘ(ਡਾ.), ਏਕ ਓਅੰਕਾਰ ਦਰਸ਼ਨ (ਜਪੁ ਨੀਸਾਣੁ), ਜਿਲਦ ਦੂਜੀ, ਨਾਦ ਪ੍ਰਗਾਸ਼, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੦੧੭, ਪਹਿਲਾ ਸੰਸਕਰਣ

ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸਰੂਪ : ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ.੧ ਦੀ ਗਵਾਹੀ

—ਪ੍ਰੋ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ*

ਬਾਕੀ ਬਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਵਿਚ ੬੨ ਸੋਲਹੇ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ੨੨, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਰਚਿਤ ੨੪, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਰਚਿਤ ੨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਰਚਿਤ ੧੪ ਸੋਲਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪੰਨਾ ੧੦੨੦ ਤੋਂ ੧੦੮੬ ਪੰਨਿਆਂ ਤਕ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਰਚਿਤ ਸੋਲਹੇ ੧੦੨੦ ਤੋਂ ੧੦੪੩ ਪੰਨਿਆਂ ਤਕ ਹਨ। ਪਦਾਂ ਤੇ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਲਹੇ ਇਕ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਭੇਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ੧੬ ਬੰਦਾਂ ਵਾਲਾ, ਜਿਵੇਂ ਅਸਟਪਦੀ ਅਠਾਂ ਬੰਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਪਦਾ ਦੋ, ਤਿੰਨ, ਚਾਰ ਪਦਾਂ ਵਾਲਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਸੋਲਹਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਬੰਦਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਘੱਟ-ਵੱਧ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ੪ ਨੰਬਰ ਸੋਲਹੇ ਦੇ ਕੇਵਲ ੯ ਬੰਦ ਹੀ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ੧੧ ਨੰਬਰ ਸੋਲਹੇ ਦੇ ੨੧ ਬੰਦ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਰਚਿਤ ਸੋਲਹਿਆਂ ਦੇ ਬੰਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੧੬, ੧੭, ੨੫ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਰਚਿਤ ੨੪ ਸੋਲਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਭ ਦੇ ਬੰਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੧੬ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਏ ਪਦਾਂ ਤੇ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਹਾਉ ਦੀ ਤੁਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਸੋਲਹਿਆਂ ਵਿਚ ਰਹਾਉ ਦੀ ਤੁਕ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।

ਸੋਲਹੇ ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ। ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ੩੧ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕੀਵਾਂ ਰਾਗ ਹੈ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੇ 'ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼' (ਪੰਨਾ ੯੬੬) ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਸ਼ਾੜਵ ਜਾਤਿ ਦਾ ਰਾਗ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਯੁੱਧ ਅਤੇ ਮੌਤ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਚਿੱਤਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਉਸਾਰ ਕੇ ਢੁਕਦੇ ਰੰਗਾਂ ਅਤੇ ਭਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਤੀਜਾ ਪਹਿਰ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸੋਲਹਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੇਵਲ ੧੩ ਨੰਬਰ ਮਾਰੂ ਦਖਣੀ ਦੀ ਵੰਨਗੀ ਦਾ ਹੈ। ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਉਣ ਨਾਲ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਵ ਉਦੀਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਵੈਰਾਗ ਦਾ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਬੀਰਤਾ (ਨਿਰਭੈਤਾ) ਦਾ। ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦੇ ਗਾਇਨ ਕਰ ਕੇ ਵੈਰਾਗ ਦਾ ਭਾਵ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਬਾਸਨਾ

*ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇ ਮੁਖੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ-੧੪੭੦੦੨; ਮੋ. +੯੧੯੭੮੧੨੫੩੩੪੭

ਵਿਚ ਲਿਪਤ ਮਨ ਵਿਚ ਵੈਰਾਗ ਦਾ ਭਾਵ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਜਕੜ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੰਕਟ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਜੀਵਨ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਸਿਧੀ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

-ਨਾਨਕ ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਬੈਰਾਗੀ ਨਿਜ ਘਰਿ ਤਾੜੀ ਲਾਈ ਹੇ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੨੩)

-ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਸਿ ਰਾਤਾ ਕੇਵਲ ਬੈਰਾਗੀ ਗੁਰਮਤਿ ਭਾਇ ਸੁਭਾਇਆ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੩੯)

-ਬੂਝਹੁ ਹਰਿ ਜਨ ਸਤਿਗੁਰ ਬਾਣੀ ॥

ਏਹੁ ਜੋਬਨੁ ਸਾਸੁ ਹੈ ਦੇਹ ਪੁਰਾਣੀ ॥

ਆਜੁ ਕਾਲਿ ਮਰਿ ਜਾਈਐ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹਰਿ ਜਪੁ ਜਪਿ ਰਿਦੈ ਧਿਆਈ ਹੇ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੨੫)

ਰਵਾਇਤੀ ਭਾਰਤੀ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਵੈਰਾਗ ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਕਲੇਸ਼ ਦਾ ਉਪਚਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪ ਹੀ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਉਲਾਰ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਵੈਰਾਗ ਤੋਂ ਭਾਵ ਅਮਲੀ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਤਿਆਗ ਹੀ ਲਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਉਲਾਰ ਨੂੰ ਅਗੇਤ ਹੀ ਸਿੱਖੀ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹਾਂ ਰੱਖਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫਿਰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਧਰਤੀ ਹੀ ਧਰਮ ਕਮਾਈ ਦੀ ਸ਼ਾਲਾ ਹੈ- ਧਰਤਿ ਉਪਾਇ ਧਰੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਅਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਵੈਰਾਗੀ ਬਣਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ :

ਐਸੇ ਜਨ ਵਿਰਲੇ ਸੰਸਾਰੇ ॥ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਵੀਚਾਰਹਿ ਰਹਹਿ ਨਿਰਾਰੇ ॥

ਆਪਿ ਤਰਹਿ ਸੰਗਤਿ ਕੁਲ ਤਾਰਹਿ ਤਿਨ ਸਫਲ ਜਨਮੁ ਜਗਿ ਆਇਆ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੩੯)

ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਾਇਰਤਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਬੀਰਤਾ ਤੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਜਗਾਉਂਦਾ ਹੈ :

ਸੁਣ ਕੇ ਸੁਧ ਨ ਰਹੇ ਕਾਯਰ ਕੀ ਜਬ ਸਜੈ ਧੁਨ ਮਾਰੂ।

ਨਿਰਭੈਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਜੀਵਨ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਸੁੱਚੀ ਸਮਝ ਬਿਨਾ ਨਿਰਦਾਇਤਾ ਵੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਜੁਲਮ-ਜ਼ਬਰ ਵਾਲੇ ਜਰਵਾਣੇ ਅਕਸਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਾਰੂ ਸੋਲਹਿਆਂ ਵਿਚ ਨਿਰਭੈ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਕਿਰਪਾ ਕੀਤੀ ਹੈ :

-ਨਿਰਭਉ ਸਬਦੁ ਗੁਰੁ ਸਚੁ ਜਾਤਾ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਮਿਲਾਇਦਾ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੩੪)

-ਨਿਰਭਉ ਸਤਿਗੁਰੁ ਹੈ ਰਖਵਾਲਾ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੪੨)

-ਨਿਰਭਉ ਸੋ ਸਿਰਿ ਨਾਹੀ ਲੇਖਾ ॥ ਆਪਿ ਅਲੇਖੁ ਕੁਦਰਤਿ ਹੈ ਦੇਖਾ ॥

ਆਪਿ ਅਤੀਤੁ ਅਜੋਨੀ ਸੰਭਉ ਨਾਨਕ ਗੁਰਮਤਿ ਸੋ ਪਾਇਆ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੪੦)

-ਸੋ ਨਿਰਭਉ ਗੁਰ ਸਬਦਿ ਪਛਾਣੈ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੪੨)

-ਨਿਰਭਉ ਸੋ ਅਭ ਅੰਤਰਿ ਵਸਿਆ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੪੨)

ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਕਲਾਤਮਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਸੋਲਹੇ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਅਤੇ ਮੌਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਬਾਣੀ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਮਨੋਰਥਾਂ ਦੀ ਸਿਧੀ ਲਈ ਵਰਤਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਸੋਲਹਿਆਂ ਵਿਚ ਬਾਹਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਯੁੱਧ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਵਿਆਪਕ ਚਿਤਰਣ ਨਹੀਂ, ਪਰੰਤੂ ਮਨ ਦੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ-ਗਿਆਨ ਦੀ ਖੜਗ ਲੈ ਕੇ ਜੂਝਣ ਅਤੇ ਜਮ ਦੇ ਫਾਹੇ ਕੱਟਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਸਲੋਕ ਵੈਰਾਗ ਅਤੇ ਯੁੱਧ ਤੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਦੀ ਸਫਲ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਭੇਦ ਦੱਸਦਾ ਹੈ :

ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਅਰਾਧੀਐ ਨਾਮਿ ਰੰਗਿ ਬੈਰਾਗੁ ॥

ਜੀਤੇ ਪੰਚ ਬੈਰਾਈਆ ਨਾਨਕ ਸਫਲ ਮਾਰੂ ਇਹੁ ਰਾਗੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੨੫)

ਮਾਰੂ ਸੋਲਹਿਆਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ੧੫ ਨੰਬਰ ਸੋਲਹੇ ਵਿਚ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਿਸ਼ਾ ਤਾਂ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਬਾਕੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਵਰਤਮਾਨ ਸੀਮਿਤ ਯਤਨ ਮਾਰੂ ਸੋਲਹਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦੇ ਲੱਛਣ ਉਘਾੜਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਅਰਥ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸਰੂਪ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਇਸ ਸੋਲਹੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ।

ਸੋਲਹੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਵਿਆਖਿਆਤਮਕ ਰੁਚੀਆਂ ਦਾ ਕੁਝ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਥਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਬਿਆਨ ਕੀਤੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਹੋਰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਵੀ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਆਦਿ ਸਚੁ ਵਾਲੇ ਸਲੋਕ, ਪਵਣ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਸਲੋਕ ਆਦਿ ਅਨੀਲ ਵਾਲੀ ਪੰਕਤੀ ਗਗਨੁ ਮਹਿ ਥਾਲੁ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ, ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਅਜੋਨੀ ਨਿਰਭਉ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਯਤਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦੇ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੇ ਕੁਝ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਕੇਤਾਂ ਤੋਂ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸਰੂਪ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਇੱਥੇ ਸਾਡਾ ਸੀਮਤ ਮਨੋਰਥ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਰਣਿਤ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਕਰਕੇ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਇਸ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੱਛਣ ਪਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੁਨਿਆਵੀ ਜਾਂ ਪਦਾਰਥਕ ਗਿਆਨ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਭਾਂਤ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਇਹ ਗਿਆਨ ਤਰਕ, ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ, ਪ੍ਰਯੋਗ ਆਦਿ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਪਦਾਰਥਕ ਵਿਗਿਆਨਕ ਗਿਆਨ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਆਤਮ ਚੀਨਣ, ਆਤਮਿਕ ਜਾਗ, ਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆਦਿ ਵਿਲੱਖਣ ਅਮਲੀ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੁਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਗਿਆਨ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਤੀਖਣਤਾ ਅਤੇ ਅਕਲ ਦੀ ਚਤੁਰਾਈ ਨਾਲੋਂ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧੀ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬੌਧਿਕ ਭਾਂਤ ਦੇ ਅਮੂਰਤ ਸਿਧਾਂਤਕ ਗਿਆਨ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਇਹ ਅਮਲੀ ਅਤੇ ਹੋਂਦਮਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਬੌਧਿਕ ਭਾਂਤ ਦੇ ਉੱਚੇ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਲਈ ਚੁਣੌਤੀ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਬੌਧਿਕ ਗਿਆਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਖੰਡਿਤ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਸਰੂਪ ਕਾਰਨ ਅਖੰਡਿਤ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ :

-ਰਿਧਿ ਬੁਧਿ ਸਿਧਿ ਗਿਆਨੁ ਗੁਰੂ ਤੇ ਪਾਈਐ ਪੂਰੈ ਭਾਗਿ ਮਿਲਾਇਦਾ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੩੮)

-ਗੁਰ ਤੇ ਬੁਝੈ ਤ੍ਰਿਭਵਣੁ ਸੂਝੈ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੨੧)

-ਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਹੁਕਮੁ ਪਛਾਣੈ ॥

ਜੁਗਹ ਜੁਗੰਤਰ ਕੀ ਬਿਧਿ ਜਾਣੈ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੨੭)

ਇਸ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਮਨ ਸਹਿਜ ਭਾਵ ਟਿਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਸਰੋਤ, ਸੁਭਾਅ, ਸਾਧਨ ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਰਕੇ ਇਹ ਗਿਆਨ ਦੁਨਿਆਵੀ ਗਿਆਨ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਵੱਖਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਾਰੂ ਸੋਲਹਿਆਂ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦਾ ਉਲੇਖ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਸ਼ਬਦ ਅਜਿਹੇ ਵਰਤੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬੌਧਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਘੱਟ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਸਿਧੀ ਦਾ ਵਧੇਰੇ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ 'ਸੋਝੀ', 'ਰੀਝਣਾ', 'ਬੁਝਣਾ', 'ਮੇਲ ਹੋ ਜਾਣਾ', 'ਆਤਮ ਚੀਨਣਾ', 'ਪੱਤ ਰਹਿ ਜਾਣਾ', 'ਸਨਮਾਨਿਆ ਜਾਣਾ', 'ਮੁਕਤੀ ਮਿਲ ਜਾਣੀ', 'ਦਰਸ਼ਨ ਪਾਉਣਾ', 'ਪਤੀਜਣਾ', 'ਪਰਮਪਦ ਪਉਣਾ' ਆਦਿ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਗਿਆਨ ਪਦ ਵੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਭਾਵ ਤੱਤ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਸਰੂਪ, ਸਮਰੱਥ ਵੱਖਰੇ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

. . .ਅਕਥ ਕਥਾ ਬੁਧਿ ਤਾਹਾ ਹੇ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੩੨)

ਮਾਰੂ ਸੋਲਹਿਆਂ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣੀ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਚਿਹਨਾਤਮਿਕ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਭਾਵਾਂ ਤੇ ਸੰਕਲਪ ਚਿੰਤਰਾਂ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਵਧੀਕ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਚਿਹਨ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਜਿਹੇ ਦਿੱਬ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਲਈ ਢੁਕਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਸ ਦਾ ਗਾਇਨ ਰਾਗ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਚਿਤਰਿਤ ਕਰਨਾ ਸੌਖਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਆਪਾ-ਵਿਰੋਧੀ ਵਾਕਾਂਸ਼ਾਂ ਦੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭਰਮਾਰ ਹੈ। ‘ਅਕੱਥ ਕਥਣਾ’, ‘ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਦੇਖਣਾ’, ‘ਅਲਖ ਲਖਣਾ’ ਆਦਿ ਵਾਕਾਂਸ਼ ਇਸ ਰੱਬੀ ਕਾਵਿ ਦੇ ਸਹਿਜ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜ ਅੰਗ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦੇ ਬਿਆਨ ਦੀਆਂ ਮਾਰੂ ਸੋਲਹਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਦੇਖਣੀਆਂ ਲਾਹੇਵੰਦ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ :

-ਅੰਤਰਿ ਪ੍ਰੇਮੁ ਪਰਾਪਤਿ ਦਰਸਨੁ ॥ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਿਉ ਪ੍ਰੀਤਿ ਸੁ ਪਰਸਨੁ ॥
ਅਹਿਨਿਸਿ ਨਿਰਮਲ ਜੋਤਿ ਸਬਾਈ ਘਟਿ ਦੀਪਕੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਾਤਾ ਹੇ ॥
ਭੋਜਨ ਗਿਆਨੁ ਮਹਾ ਰਸੁ ਮੀਠਾ ॥ ਜਿਨਿ ਚਾਖਿਆ ਤਿਨਿ ਦਰਸਨੁ ਡੀਠਾ ॥
ਦਰਸਨੁ ਦੇਖਿ ਮਿਲੇ ਬੈਰਾਗੀ ਮਨੁ ਮਨਸਾ ਮਾਰਿ ਸਮਾਤਾ ਹੇ ॥
(ਪੰਨਾ ੧੦੩੨)

-ਸੁਣਿ ਸੁਣਿ ਆਖੈ ਕੇਤੀ ਬਾਣੀ ॥ ਸੁਣਿ ਕਹੀਐ ਕੋ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਣੀ ॥
ਜਾ ਕਉ ਅਲਖੁ ਲਖਾਏ ਆਪੇ ਅਕਥ ਕਥਾ ਬੁਧਿ ਤਾਹਾ ਹੇ ॥
(ਪੰਨਾ ੧੦੩੨)

-ਝਿਲਮਿਲਿ ਝਿਲਕੈ ਚੰਦੁ ਨ ਤਾਰਾ ॥ ਸੂਰਜ ਕਿਰਣਿ ਨ ਬਿਜੁਲਿ ਗੈਣਾਰਾ ॥
ਅਕਥੀ ਕਥਉ ਚਿਹਨੁ ਨਹੀ ਕੋਈ ਪੂਰਿ ਰਹਿਆ ਮਨਿ ਭਾਇਦਾ ॥੮॥
ਪਸਰੀ ਕਿਰਣਿ ਜੋਤਿ ਉਜਿਆਲਾ ॥ ਕਰਿ ਕਰਿ ਦੇਖੈ ਆਪਿ ਦਇਆਲਾ ॥
ਅਨਹਦ ਰੁਣ ਝੁਣਕਾਰੁ ਸਦਾ ਧੁਨਿ ਨਿਰਭਉ ਕੈ ਘਰਿ ਵਾਇਦਾ ॥
(ਪੰਨਾ ੧੦੩੩)

-ਤਾ ਕਾ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਣੈ ਕੋਈ ॥ ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਤੇ ਸੋਝੀ ਹੋਈ ॥
ਨਾਨਕ ਸਾਚਿ ਰਤੇ ਬਿਸਮਾਦੀ ਬਿਸਮ ਭਏ ਗੁਣ ਗਾਇਦਾ ॥
(ਪੰਨਾ ੧੦੩੬)

-ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਪਾਏ ਵੀਚਾਰਾ ॥ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧਿ ਸਚੇ ਘਰ ਬਾਰਾ ॥
ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਨਾਦੁ ਸਬਦ ਧੁਨਿ ਸਚੁ ਰਾਮੈ ਨਾਮਿ ਸਮਾਇਦਾ ॥
(ਪੰਨਾ ੧੦੩੮)

-ਨਿਰਮਲ ਜੋਤਿ ਸਰਬ ਜਗਜੀਵਨੁ ਗੁਰਿ ਅਨਹਦ ਸਬਦਿ ਦਿਖਾਇਆ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੩੮)

-ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਿ ਦੀਜੈ ਗੁਰਿ ਗਿਆਨ ਰਤਨੁ ਦੀਪਾਇਆ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੩੯)

-ਨਾ ਮਨੁ ਚਲੈ ਨ ਪਉਣੁ ਉਡਾਵੈ ॥ ਜੋਗੀ ਸਬਦੁ ਅਨਾਹਦੁ ਵਾਵੈ ॥

ਪੰਚ ਸਬਦ ਝੁਣਕਾਰੁ ਨਿਰਾਲਮੁ ਪ੍ਰਭਿ ਆਪੇ ਵਾਇ ਸੁਣਾਇਆ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੪੦)

-ਨਿਸਿ ਦਾਮਨਿ ਜਿਉ ਚਮਕਿ ਚੰਦਾਇਣੁ ਦੇਖੈ ॥

ਅਹਿਨਿਸਿ ਜੋਤਿ ਨਿਰੰਤਰਿ ਪੇਖੈ ॥

ਆਨੰਦ ਰੂਪੁ ਅਨੂਪੁ ਸਰੂਪਾ ਗੁਰਿ ਪੂਰੈ ਦੇਖਾਇਆ ॥

ਸਤਿਗੁਰ ਮਿਲਹੁ ਆਪੇ ਪ੍ਰਭੁ ਤਾਰੇ ॥ ਸਸਿ ਘਰਿ ਸੂਰੁ ਦੀਪਕੁ ਗੈਣਾਰੇ ॥

ਦੇਖਿ ਅਦਿਸਟੁ ਰਹਹੁ ਲਿਵ ਲਾਗੀ ਸਭੁ ਤ੍ਰਿਭਵਣਿ ਬ੍ਰਹਮੁ ਸਬਾਇਆ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੪੧)

-ਕੁਦਰਤਿ ਦੇਖਿ ਰਹੇ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ॥ ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਸਭੁ ਬ੍ਰਹਮੁ ਪਛਾਨਿਆ ॥

ਨਾਨਕ ਆਤਮ ਰਾਮੁ ਸਬਾਇਆ ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਅਲਖੁ ਲਖਾਇਆ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੪੩)

ਉੱਪਰ ਦਰਜ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦਾ ਜੋ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਅੰਤਰੀਵੀ ਦੀਪਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਗਿਆਨ ਮਹਾਂਰਸਦਾਇਕ ਮਿੱਠਾ ਭੋਜਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਜਿਹੇ ਵੈਰਾਗ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਮਨ ਦੀ ਮਨਸਾ ਮੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਲਖ ਨੂੰ ਲਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਅਕੱਥ ਨੂੰ ਕਥਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੂਰਜ, ਚੰਦ, ਤਾਰੇ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿਚ ਅਗੰਮੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਝਲਕਾਰੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਅਕੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਮਨ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਅਖੰਡ ਅਨਹਦ, ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਧੁਨੀ ਵਜਦੀ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੱਚ ਵਿਚ ਰੰਗੀਜਣਾ ਵਿਸਮਾਦੀ ਸੁਆਦ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਸਮਾਦ ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੁੰਨ ਸਮਾਧੀ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਵੀ ਧੁਨ ਉੱਠਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਰਮਲ ਜੋਤਿ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਉਪਜਿਆ ਅਨਹਦ ਸੰਗੀਤ ਵੀ। ਗਿਆਨ ਦਾ ਦੀਪਕ ਜਗ ਉੱਠਦਾ ਹੈ। ਪੰਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਮਿਲਵੀਂ ਧੁਨ ਦਾ ਆਪ-ਮੁਹਾਰਾ ਸੰਗੀਤ ਸੁਣਦਾ ਹੈ। ਅਨੰਦ ਰੂਪ ਅਨੂਪ ਸਰੂਪ ਵਾਲੇ ਨਿਰੰਤਰ ਜੋਤ ਸਰੂਪ ਦੇ ਗੁਰੂ ਰਾਹੀਂ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਚੰਦਰਮਾ ਘਰ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਭਵਨਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਏ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਰਵ-ਵਿਆਪੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਲਖ ਸਰੂਪ

ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਹੀਂ ਲਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮਹਲਾ ਪਹਿਲਾ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪੰਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਉੱਠ ਕੇ ਚੌਥੇ ਪਦ ਪੁੱਜ ਜਾਣਾ, ਹਿਰਦੇ ਕਮਲ ਦਾ ਵਿਗਸ ਪੈਣਾ, ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਪੁੱਜ ਜਾਣਾ, ਨਿੱਜ ਘਰ ਤਾੜੀ ਲੱਗ ਜਾਣੀ, ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਣੀ, ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣਾ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਅਭੇਦਤਾ ਅਤੇ ਮੇਲ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਇਹ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਸਮਝਣ ਨਾਲੋਂ ਮਾਨਣਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੈ, ਗਿਆਨ ਨਾਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਪਾਰਲੇ ਮੰਡਲ ਦਾ ਅਨੰਦ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਬੁੱਧੀ ਨਾ ਸਿਰਫ ਆਪਣੀ ਸੀਮਾ ਪਹਿਚਾਣ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਬਲਕਿ ਇਸ ਦੇ ਰੂਪਾਂਤਰੀਕਾਰੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਰੰਗਣ ਵਿਚ ਰੰਗੀਜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਅਕਲੀ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਚੇਤੰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਖੇੜਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਬੌਧਿਕ ਯਤਨਾਂ ਦੀ ਅਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ :

-ਨਾਵਹੁ ਭੁਲੀ ਚੋਟਾ ਖਾਏ ॥ ਬਹੁਤੁ ਸਿਆਣਪ ਭਰਮੁ ਨ ਜਾਏ ॥ . . .

ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਗਤਿ ਮਿਤਿ ਕੋਇ ਨ ਪਾਵੈ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੨੫)

-ਪੜਹਿ ਮਨਮੁਖ ਪਰੁ ਬਿਧਿ ਨਹੀ ਜਾਨਾ ॥

ਨਾਮੁ ਨ ਬੂਝਹਿ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਨਾ ॥ . . .

ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੜਹਿ ਪੁਰਾਣਾ ॥

ਵਾਦੁ ਵਖਾਣਹਿ ਤਤੁ ਨ ਜਾਣਾ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੩੨)

-ਸੁਣਿ ਸੁਣਿ ਆਖੈ ਕੇਤੀ ਬਾਣੀ ॥

ਸੁਣਿ ਕਹੀਐ ਕੋ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਣੀ ॥

ਜਾ ਕਉ ਅਲਖੁ ਲਖਾਏ ਆਪੇ ਅਕਥ ਕਥਾ ਬੁਧਿ ਤਾਹਾ ਹੇ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੩੨)

-ਵਾਚਹਿ ਪੁਸਤਕ ਵੇਦ ਪੁਰਾਨਾਂ ॥

ਇਕ ਬਹਿ ਸੁਨਹਿ ਸੁਨਾਵਹਿ ਕਾਨਾਂ ॥

ਅਜਗਰ ਕਪਟੁ ਕਹਹੁ ਕਿਉ ਖੁਲੈ ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਤਤੁ ਨ ਪਾਇਆ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੪੩)

-ਸਾਕਤ ਮਾਇਆ ਕਉ ਬਹੁ ਧਾਵਹਿ ॥

ਨਾਮੁ ਵਿਸਾਰਿ ਕਹਾ ਸੁਖੁ ਪਾਵਹਿ ॥

ਤਿਹੁ ਗੁਣ ਅੰਤਰਿ ਖਪਹਿ ਖਪਾਵਹਿ ਨਾਹੀ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰਾ ਹੇ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੨੯)

ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦੇ ਟਾਕਰੇ 'ਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਬੌਧਿਕ ਗਿਆਨ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਰੂਪ ਤੇ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਸੱਖਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਗਿਆਨ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਢੁਕਵਾਂ ਇਲਾਜ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਉਲਟਾ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਭ ਦੁਖਾਂ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਬੰਦੀ ਛੋੜ ਗਿਆਨ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਹੀ ਹੈ:

-ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੁਨਾ ਸਚੁ ਦ੍ਰਿੜਾਏ ॥ ਸਭਿ ਦੁਖ ਮੇਟੇ ਮਾਰਗਿ ਪਾਏ ॥

ਕੰਡਾ ਪਾਇ ਨ ਗਡਈ ਮੂਲੇ ਜਿਸੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਰਾਖਣਹਾਰਾ ਹੇ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੨੯)

-ਸਚੁ ਤੀਰਥਿ ਨਾਵਹੁ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਵਹੁ ॥

ਤਤੁ ਵੀਚਾਰਹੁ ਹਰਿ ਲਿਵ ਲਾਵਹੁ ॥

ਅੰਤ ਕਾਲਿ ਜਮੁ ਜੋਹਿ ਨ ਸਾਕੈ ਹਰਿ ਬੋਲਹੁ ਰਾਮੁ ਪਿਆਰਾ ਹੇ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੩੦)

-ਰਜ ਤਮ ਸਤ ਕਲ ਤੇਰੀ ਛਾਇਆ ॥ ਜਨਮ ਮਰਣ ਹਉਮੈ ਦੁਖੁ ਪਾਇਆ ॥

ਜਿਸ ਨੋ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੇ ਹਰਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਗੁਣਿ ਚਉਥੈ ਮੁਕਤਿ ਕਰਾਇਦਾ ॥ . . .

ਊਤਮ ਸਤਿਗੁਰ ਪੁਰਖ ਨਿਰਾਲੇ ॥ ਸਬਦਿ ਰਤੇ ਹਰਿ ਰਸਿ ਮਤਵਾਲੇ ॥

ਰਿਧਿ ਬੁਧਿ ਸਿਧਿ ਗਿਆਨੁ ਗੁਰੂ ਤੇ ਪਾਈਐ ਪੂਰੈ ਭਾਗਿ ਮਿਲਾਇਦਾ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੩੮)

ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਗੁਰੂ ਤੋਂ, ਨਾਮ ਤੋਂ, ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ, ਬਾਣੀ ਤੋਂ, ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਆਦਿ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ, ਨਾਮ, ਸ਼ਬਦ, ਬਾਣੀ, ਹੁਕਮ, ਸੱਚ, ਸਮਾਨ ਪ੍ਰਾਇਵਾਚੀ ਅਰਥਾਂ ਵਜੋਂ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਪੱਖ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਛੱਡਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਾਧਨਾ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਵਰਣਨ ਇੱਥੇ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਇਤਨਾ ਹੀ ਦੱਸ ਦੇਣਾ ਕਾਫੀ ਹੈ ਕਿ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੱਸੇ ਮਾਰਗ ਰਾਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੈ :

-ਆਪਿ ਨਿਰਾਲਮੁ ਗੁਰ ਗਮ ਗਿਆਨਾ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੨੧)

-ਗੁਰ ਮਹਿ ਆਪੁ ਰਖਿਆ ਕਰਤਾਰੇ ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੋਟਿ ਅਸੰਖ ਉਧਾਰੇ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੨੪)

-ਪ੍ਰਭ ਬੇਅੰਤ ਗੁਰਮਤਿ ਕੋ ਪਾਵਹਿ ॥ ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਮਨ ਕਉ ਸਮਝਾਵਹਿ ॥

ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸਤਿ ਸਤਿ ਕਰਿ ਮਾਨਹੁ ਇਉ ਆਤਮ ਰਾਮੈ ਲੀਨਾ ਹੇ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੨੮)

ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਗੁਰ-ਭਗਤੀ ਰਾਹੀਂ ਅਤੇ ਗੁਰ-ਭਗਤੀ ਵੀ ਮਨੁੱਖ

ਦੇ ਆਪਣੇ ਯਤਨਾਂ ਵੱਸ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਦੀ ਮਿਹਰ, ਬਖਸ਼ਿਸ਼, ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ :

ਗੁਰ ਕੀ ਭਗਤਿ ਕਰਹਿ ਕਿਆ ਪ੍ਰਾਣੀ ॥ ਬ੍ਰਹਮੈ ਇੰਦ੍ਰਿ ਮਹੇਸਿ ਨ ਜਾਣੀ ॥

ਸਤਿਗੁਰੁ ਅਲਖੁ ਕਹਹੁ ਕਿਉ ਲਖੀਐ ਜਿਸੁ ਬਖਸੇ ਤਿਸਹਿ ਪਛਾਤਾ ਹੇ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੩੨)

ਗੁਰੂ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪਹੁੰਚ/ਸਮਰੱਥਾ ਅਤੇ ਸਰਬਕਾਲ ਹੋਣ ਦਾ ਗਿਆਨ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ :

ਗੁਰਮਤਿ ਕ੍ਰਿਸਨਿ ਗੋਵਰਧਨ ਧਾਰੇ ॥ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਇਰਿ ਪਾਹਣ ਤਾਰੇ ॥

ਗੁਰਮਤਿ ਲੇਹੁ ਪਰਮ ਪਦੁ ਪਾਈਐ ਨਾਨਕ ਗੁਰਿ ਭਰਮੁ ਚੁਕਾਇਆ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੪੧)

ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁਨੀਆ ਤੋਂ ਪਾਰ ਉਤਾਰੇ ਦੇ ਸਾਧਨ ਬਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਰਚਿਤ ਸੋਲਹਿਆਂ ਵਿਚ ਵਰਣਿਤ ਹੈ :

ਇਹ ਭਵਜਲੁ ਜਗਤੁ ਸਬਦਿ ਗੁਰ ਤਰੀਐ ॥

ਅੰਤਰ ਕੀ ਦੁਬਿਧਾ ਅੰਤਰਿ ਜਰੀਐ ॥

ਪੰਚ ਬਾਣ ਲੇ ਜਮ ਕਉ ਮਾਰੈ ਗਗਨੰਤਰਿ ਧਣਖੁ ਚੜਾਇਆ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੪੨)

ਜੀਵਨ ਖੇਡ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਬਾਜ਼ੀ ਹਾਰਦਾ ਹੈ; ਚਿੱਤ ਦੀ ਚੰਚਲਤਾ ਕਰਕੇ, ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਅਗਿਆਨਤਾ ਕਰਕੇ :

ਪੰਚ ਚੋਰ ਚੰਚਲ ਚਿਤੁ ਚਾਲਹਿ ॥ ਪਰ ਘਰ ਜੋਹਹਿ ਘਰੁ ਨਹੀ ਭਾਲਹਿ ॥

ਕਾਇਆ ਨਗਰੁ ਢਹੈ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਬਿਨੁ ਸਬਦੈ ਪਤਿ ਜਾਈ ਹੇ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੨੨)

ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਗਿਆਨ ਅਜਿਹਾ ਓਟ-ਆਸਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਤ ਪਾ ਕੇ ਸੱਚ ਦੀ ਦਰਗਹ ਵਿਚ ਸੁਰਖਰੂ ਹੋਣ ਜੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਅਹੰਕਾਰੁ ਨਿਵਾਰੇ ॥ ਤਸਕਰ ਪੰਚ ਸਬਦਿ ਸੰਘਾਰੇ ॥

ਗਿਆਨ ਖੜਗੁ ਲੈ ਮਨ ਸਿਉ ਲੂਝੈ ਮਨਸਾ ਮਨਹਿ ਸਮਾਈ ਹੇ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੨੨)

ਇਸ ਸੰਖੇਪ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣਾਂ ਤੋਂ ‘ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ. ੧’ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ :-

੧. ਸੋਲਹੇ ਇਕ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਲੋਕ ਕਾਵਿ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

੨. ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਕਿਸੇ ਦਰਸ਼ਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ, ਰਾਗ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਬਾਣੀ ਦਾ ਰਾਗ ਦੇ ਸਰੂਪ, ਸੁਭਾਵ, ਭਾਵ, ਪ੍ਰਭਾਵ

ਨਾਲ ਜ਼ਰੂਰ ਸੰਬੰਧ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਸੋਲਹੇ ਤੇ ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਦੇ ਮੇਲ ਸੰਬੰਧੀ ਕੁਝ ਕਿਆਸਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

੩. ਬਾਣੀ ਦਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ, ਪਹੁੰਚ-ਵਿਧੀ ਤੋਂ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਰੂਪ, ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ, ਮਨੋਰਥ ਆਦਿ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਕੋਈ ਵੀ ਖੋਜ ਅਧਿਐਨ ਘਟਾਉਵਾਦ ਦੀ ਦੋਸ਼ੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਬਾਣੀ ਦਾ ਬੌਧਿਕ ਅਧਿਐਨ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਗਿਆਨ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸਰੂਪ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਸ ਗਿਆਨ ਦੇ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਲਈ ਵਰਤਮਾਨ ਸਭ ਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਆਧਾਰ/ਕੇਂਦਰ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਗਿਆਨ, ਬੁੱਧੀਮਤਾ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ, ਪਰੰਤੂ ਸਭ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਪਛਾਣਨ ਕਰਕੇ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ■

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਮੁਕਾਬਲੇ

ਭਾਈ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮਲਕੀਤ ਸਿੰਘ ਸਖੀਰਾ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਅਮਨਦੀਪ ਕੌਰ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ੫੫੦-ਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗੁਰਪੁਰਬ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਸ. ਹਰਜਾਪ ਸਿੰਘ, ਮੈਂਬਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ੨੦ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੨੦੧੯ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਟਾਰੀ ਸਾਹਿਬ, ਪਾ. ਛੇਵੀਂ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਤਰੀ, ਦਸਤਾਰ, ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰਵਾਏ ਗਏ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ, ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ. ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਮੈਂਬਰ, ਸ. ਬਾਵਾ ਸਿੰਘ ਗੁਮਾਨਪੁਰਾ, ਮੈਂਬਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਪ੍ਰੋ. ਕੁਲਰਾਜ ਸਿੰਘ ਵੱਲਾ, ਭਾਈ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ, ਭਾਈ ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੁਲਤਾਨਵਿੰਡ (ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਜਥਾ) ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ (ਢਾਡੀ ਜਥਾ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੁੱਜੇ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ੯੨ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ-ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਜੋਗ-ਮਤ

—ਸ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੌੜਾ ਸਿੰਘਾ*

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੋਸਟਿ (ਗੋਸਟਿ) ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਹੈ। ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਪੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ, ਮਨੁੱਖ ਜਾਂ ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ਜਾਂ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ (ਯੋਗ ਪਰੰਪਰਾ) ਦੀ ਨਵੀਨ ਵਿਆਖਿਆ ਨਾਲ, ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਇਕ ਉੱਤਮ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਿਧ-ਨਾਥਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰੀਰਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਨਾਮ ਵਿਚ ਰੰਗੀਜਕੇ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹੋਏ, ਪਰਮ ਸੱਤਾ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਲੀਨਤਾ ਦਾ ਢੰਗ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।

ਸਿੱਧਾਂ ਅਤੇ ਜੋਗ ਸੰਬੰਧੀ ਸੰਖਿਪਤ ਪਰਿਚੈ: ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਿਧ, ਜੋਗੀ, ਨਾਥ, ਅਵਧੂਤ ਆਦਿ ਸਮਾਨ-ਅਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਨਾਥ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਸੰਬੰਧੀ ਉੱਘੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹਜ਼ਾਰੀ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਦਿਵੇਦੀ ਅਨੁਸਾਰ:-

“ਬ੍ਰਹਮਨੰਦ ਇਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਨੂੰ ਨਾਥ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਉਲੇਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਤ ‘ਨਾਥੋਕਤ’ ਅਰਥਾਤ ਨਾਥਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਹੈ ਪਰ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸ਼ਬਦ ਸਿਧ ਮੱਤ, ਸਿਧ ਮਾਰਗ, ਯੋਗ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਅਤੇ ਮਾਰਗ ਯੋਗ ਅਵਧੂਤ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਹਨ। ਇਸ ਮਤ ਦੇ ਯੋਗ ਮਤ ਤੇ ਯੋਗ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਨਾਮ ਹੀ ਸਾਰਥਕ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਧਰਮ ਹੀ ਯੋਗ ਅਭਿਆਸ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਇਹ ਲੋਕ ਸਿਧ ਜਾਂ ਸਿਧ ਮਾਰਗ ਇਸ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੱਤ ਦੇ ਨਾਥ ਹੀ ਸਿਧ ਹਨ। ਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਨਾਥ ਨੂੰ ਹੀ ਸਿਧ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।”^੧

ਸਿਧ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ‘ਸਿਧ’ ਸਿਧਾਂਤ ਪੱਧਤੀ ਹੈ।^੨ ‘ਨਾਥ’ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਦਿਵੇਦੀ ਉਲੇਖ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ :-

“ਇਹ ਸਿਧ ਮਾਰਗ ਨਾਥ ਮਾਰਗ ਹੀ ਹੈ, ‘ਨਾ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਅਨਾਦਿ ਰੂਪ ਅਤੇ ‘ਥ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਤਿੰਨਾਂ ਭਵਨਾਂ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਥ ਦਾ ਅਰਥ ਉਹ ਅਨਾਦਿ ਭਵਨ ਹੈ ਜੋ ਤਿੰਨਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ।”^੩

ਡਾ. ਸਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ‘ਸ਼ਰਮਾ’ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ:-

*ਸਕੱਤਰ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ. +੯੧੯੮੧੪੮-੯੮੨੧੨

“ਨਾਥ ਪੰਥ ਵਜਰਯਾਨ ਤੇ ਸਹਿਜਯਾਨ ਦੀ ਹੀ ਪ੍ਰਤਿਕ੍ਰਿਆ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਹੁਲ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਨਾਥ ਪੰਥ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਆਚਾਰੀਆ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਨੂੰ ਵਜਰਯਾਨ ਦਾ ਹੀ ਆਚਾਰੀਆ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਉਂਜ ਤਾਂ ਇਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ‘ਪਹਿਲੇ ਮੋਢੀ’ ਭਗਵਾਨ ਸੰਕਰ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੇ ਪੁਨਰ-ਨਿਰਮਾਣ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਦੇ ਸਿਰ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦਾ ਜਨਮ ਸਿੱਧਾਂ ਦੇ ਵੀਭਤਸ ਦੇ ਤਾਮਸਿਕ ਸਾਧਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਣ ਨਾਲ ਇਸ ਵਿਚ ਸਦਾਚਾਰ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।” ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਇਸ “ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦਾ ਬੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ। ਅਨੇਕਾਂ ਸਵਰਣ ਅਤੇ ਅਵਰਣ ਲੋਕ ਇਸ ਦੇ ਚੇਲੇ ਸਨ, ਪਰ ਅਵਰਣਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ।”^੪

ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਨੁਸਾਰ:-

“ਜੋਗ ਚਿਤ ਦੀਆਂ ਵ੍ਰਤੀਆਂ (ਮਨ, ਬੁਧੀ, ਅਹੰਕਾਰ) ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ।”^੫

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੋਗ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ :

“ਜੋਗਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਯੋਗ ਧਾਤੁ ‘ਯੁਜ’ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਜੁੜਨਾ ਯੋਗ ਭਾਰਤੀ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਜੋਗ ਸਾਈਂ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਜੋਗ ਚਿਤ ਇਕਾਗਰ ਹੋਣਾ ਚਿਤ ਦੀਆਂ ਬਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਨਿਰੋਧ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਧ ਅਰ ਨਿਖੇਧੀ ਪੱਖ ਦੋਹੀਂ ਥਾਈਂ ਆਯਾ (ਆਇਆ) ਹੈ। ਨਿਖੇਧ ਉੱਥੇ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਆਸਣ ਲਾਉਣੇ, ਨਿਉਲੀ ਕਰਮ ਕਰਨੇ, ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਦੇਣੇ, ਕੰਨ ਕੱਪਣੇ ਤੇ ਵਹਿਮੀ ਕ੍ਰਿਯਾ (ਕਿਰਿਆਵਾਂ) ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਕੰਨਾਂ ਜਾਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਨਾੜਾਂ ਦੇ ਦਬਾਉ ਤੋਂ ਵਿਲੱਖਣ ਦਸ਼ਾ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਕਰਨੀ ਤਾਂਤ ਵਿਦਯਾਨਾਸ (ਵਿੱਦਿਆ ਅਨੁਸਾਰ) ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਜੋਗ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਕੰਨ ਪੜਾ ਕੇ ਸ਼ਰਾਬ ਆਦਿ ਦਾ ਵਰਤਾਵਾ ਕਰਦੇ ਯੋਗੀ ਸਦਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਵਿਧਿ ਪੱਖ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਆਤਮਕ ਪੂਜਾ, ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਗੁਣਾਨ-ਵਾਦ-ਧਯਾਨ, ਸੰਸਾਰਕ ਤਿਆਗਣ, ਹੱਠ, ਤਪਣ ਜਾਂ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਲੇਸ਼ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਸੰਸਾਰਕ ਵਿਕਾਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਪੀੜਾ ਵੱਲੋਂ ਵਿਰਕਤ ਚਿਤ ਕਰਕੇ ਇਕ ਈਸ਼ਵਰ ਪਰ ਧਯਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਰ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਬੁਧੀ ਨੂੰ ਉੱਜਲ ਕਰੀਦਾ ਹੈ। ਵੈਰਾਗ, ਸੁਧਾ, ਪ੍ਰੇਮ ਇਸ ਦੇ ਉਪਯੋਗੀ ਹਨ; ਨਾਮ ਵਿਚ ਲੱਗਣਾ ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ।”^੬

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਜੋਗ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ: ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਗਰੇਵਾਲ ਲਿਖਦੇ ਹਨ- “੧੫ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਗੋਰਖ-ਪੰਥੀਆਂ (ਸਿਧ ਨਾਥਾਂ) ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ (ਟਿੱਲੇ) ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਦਾ ਟਿੱਲਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜੇਹਲਮ, ਗੋਰਖ ਹੱਟੜੀ, ਮਾਖਾਦਾ, ਕਟਾਸ, ਜਖਬੜ, ਕਿੜਾਣਾ, ਕੋਹਾਟ, ਬਾਵਾਨਾ, ਜੋ ਬਹਾਰ,

ਅਚਲ (ਬਟਾਲਾ), ਕਾਹਨੂੰਵਾਨ, ਭੇਰਾ ਆਦਿ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।”^{੭੭}

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਾ ਤਾਣਾ-ਬਾਣਾ ਉਖੜਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪੰਡਿਤ, ਕਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਜੋਗੀ, ਜੁਗਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਉਜਾੜੇ ਦਾ ਰੂਪ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਭਾਵ ਕਿ ਜਨਤਾ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।”^{੭੮}

ਅਸੀਂ ‘ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ’ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਦੇ ਆਧਾਰ ‘ਤੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਜੋਗ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗੇ। ਕੁਝ ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਦਾ ਵੀ ਉਲੇਖ ਕਰਾਂਗੇ। ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਵਿਚ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਜੋਗੀ ਨੇ ਜੋਗ ਦੇ ਗਿਆਨ-ਮਾਰਗ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ—

“ਸੰਸਾਰਿਕ ਝਮੇਲਿਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ, ਜੰਗਲਾਂ ਆਦਿ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ, ਗਾਜਰ ਮੂਲੀ ਆਦਿ ਦਾ ਭੋਜਨ ਕਰਨਾ, ਤੀਰਥਾਂ ਉੱਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨਾ ਹੀ ਜੋਗ-ਜੁਗਤੀ ਹੈ, ਜੋਗ ਦੀ ਵਿਧੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਹੀ ਸੁੱਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਮਨ ਨੂੰ ਵੀ ਕੋਈ ਮੈਲ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ।”^{੭੯}

ਜੋਗ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਬਾਰੇ ਜੋਗੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ:—

“ਜੋਗੀ ਰਾਜ (ਜੋਗਿੰਦਾ) ਭੇਖ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ, ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਮੁੰਦਰਾਂ (ਮੁਦ੍ਰਾ) ਤੇ ਗੋਦੜੀ (ਖਿੰਥਾ) ਪਹਿਨ ਕੇ, ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਭੇਖਾਂ (ਰਾਵਲ, ਹੇਤੂ, ਪਾਲ, ਆਈ, ਰਾਮਯ, ਪਾਗਲ, ਗੁਪਾਲ, ਕੰਬੜੀ, ਬਨ, ਧਵਜ, ਚੋਲੀ ਦਾਸ ਪੰਥ) ਵਿੱਚੋਂ ਆਈ ਪੰਥ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ, ਜੋਗ ਧਾਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਹੈ।”^{੮੦}

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ:

“ਜੋਗੀ ਤੇ ਸੰਨਿਆਸੀ ਸੰਸਾਰਕ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤਿਆਗ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਕੰਦ-ਮੂਲ ਖਾ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫਿਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।”^{੮੧}

“ਸਿਧ ਜੋਗੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਤੀ-ਸਤੀ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਜੁਗਤੀ ਜਾਣੇ ਘਰ-ਬਾਹਰ ਛੱਡੀ ਬੈਠੇ ਸਨ।”^{੮੨}

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਵੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਤਰਸਯੋਗ ਹਾਲਤ ਬਾਰੇ ਉਲੇਖ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ:—

“ਜਤੀ ਸਤੀ ਸਾਧਿਕ, ਸਿਧ, ਨਾਥ ਆਦਿ ਸਭ ਗੁਰੂ ਤੇ ਚੇਲੇ ਹਉਮੈਂ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਡੁੱਬੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਗੁਰਮੁਖ ਮਨੁੱਖ ਢੂੰਡਿਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਭ ਰਿਹਾ।”^{੮੩}

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਵੇਚਨ ਤੋਂ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਧ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਉੱਤਰੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਮ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਜੋਗੀ ਕਰਾਮਾਤ ਆਦਿ ਵਿਖਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਗਰ ਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੰਮਾਂ (ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਕਰਕੇ ਲੁੱਟ-

ਖਸੁੱਟ ਕਰਨੀ) ਕਰਕੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਧਿਆਨ ਜੋਗੀਆਂ ਵੱਲ ਅਕਰਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬਾਧ ਕੀਤਾ।

ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਅਲੋਚਨਾ ਕਿਉਂ?

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹ ਸਿਰਫ ਧਰਮ ਵਿਚ ਆ ਚੁੱਕੀਆਂ ਬਰਾਈਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਤੇ ਜੋਗੀ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਜੋਗੀ ਬਣਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਅਲੋਚਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਰਿਧੀਆਂ-ਸਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗਿਆਨ-ਵਿਹੂਣੀ ਜਨਤਾ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤਾਂਤਰਿਕ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਆ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਚਰਚਾ ਹੈ ਕਿ-

“ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਸੱਚ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਕੂੜ ਦੀ ਰਾਤ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਝੂਠ ਮੱਸਿਆ ਦੀ ਰਾਤ ਵਾਂਗ ਫੈਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਧਰਤੀ ਪਾਪ ਨਾਲ ਏਨੀ ਗ੍ਰਸੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਕਿ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲਾ ਧਰਮ-ਰੂਪੀ ਬਲਦ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸਿਧ ਪਰਬਤਾਂ ਵਿਚ ਛੁਪ ਬੈਠੇ ਸਨ ਤੇ ਗਿਆਨ-ਵਿਹੂਣੇ ਜੋਗੀ ਅੰਗਾਂ ’ਤੇ ਸੁਆਹ ਮੱਲ ਕੇ ਬੈਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।”^{੧੪}

ਨਾਥ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਕੰਮ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਉਲੇਖ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ-

“ਨਾਥਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਕੰਮ ਸਿਰਫ ਸਿਰ ਮੁਨਾਉਣ, ਕੰਨ ਪੜਵਾਉਣ, ਸਰੀਰ ਉੱਤੇ ਸਵਾਹ ਮਲ ਕੇ ਖਿੰਬਾ ਪਹਿਨ ਕੇ ਖੱਪਰ ਤੇ ਡੰਡਾ ਲੈ ਕੇ ਸਿੰਝੀ ਵਜਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਘਰ-ਘਰ ਤੋਂ ਰੋਟੀ ਮੰਗਣ ਤਕ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ।”^{੧੫}

ਸਿੱਧਾਂ ਦੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ-

“ਸ਼ਿਵਰਾਤ ਦੇ ਮੇਲੇ ਉੱਤੇ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਚਲ (ਬਟਾਲਾ) ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਿੱਧ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ (ਜੋਗੀ) ਤੰਤਰ-ਮੰਤਰ ਬੋਲਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ੇਰ, ਪੰਛੀ, ਮਿਰਗ ਆਦਿ ਬਣਦੇ ਜਾਂ ਅੱਗ ਦੀ ਵਰਖਾ ਵਰ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹਨ।”^{੧੬}

ਪ੍ਰੰਤੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਰਿਧੀਆਂ-ਸਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਦਾ ਸੁਆਦ ਕਿਹਾ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੁਲਾਵੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਉਕ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਜਾਂ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਉਲਟ ਕਿਸੇ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਰਿਧੀਆਂ-ਸਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਕਰੜੀ ਅਲੋਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸਲ ਜੋਗ: ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਦੱਸੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਧਾਰਨ (ਜਿਵੇਂ-ਸੰਸਾਰ ਤਿਆਗਣ, ਕੰਨ ਪੜਵਾਉਣ, ਝੋਲੀ ਪਾਉਣੀ, ਭੁੱਖਾਂ ਕੱਟਣੀਆਂ ਅਤੇ ਭੋਖ ਆਦਿ ਧਾਰਨ) ਕਰਨ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ:

“ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਘਰ-ਬਾਹਰੀ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਆਵਿਦਿਆ ਦੀ ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟਿਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਾਏ ਘਰ ਵਿਚ (ਬਾਹਰੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲ) ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਡੋਲਣ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਹੀ ਅਸਲ ਜੋਗ ਹੈ।”^{੧੭}

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ-

“ਜੋਗ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਗੋਦੜੀ ਪਹਿਨਣ, ਡੰਡਾ ਰੱਖਣ, ਸਵਾਹ ਮਲਣ, ਮੁੰਦਰਾਂ ਪਾਉਣ, ਸਿਰ ਮੁਨਾਉਣ, ਸਿੰਝੀ ਵਜਾਉਣ ਆਦਿ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ, ਮੜੀਆਂ-ਮਸਾਣਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਨਾਲ, ਸਮਾਧੀ ਲਾਉਣ ਨਾਲ ਅਤੇ ਤੀਰਥ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।”^{੧੮}

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ-

“ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਮਨ ਟਿਕ ਕੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਤੇ ਮਾਇਆ ਦੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਹਟਦੀ ਨਹੀਂ।”^{੧੯}

ਮਨ ਦੇ ਟਿਕਾਉ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਦੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ-

“ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਦੁਨਿਆਵੀ ਧੰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਅਡੋਲ ਰਹਿ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਦੱਸੇ ਸਰੂਪ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਵਿਚ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਸੱਚ ਦਾ ਵਪਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਸੌਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖੁਰਾਕ ਦੀ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਨ ਟਿਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਦੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।”^{੨੦}

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸਲੀ ਜੋਗ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੋਇਆਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੋਗ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੀ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ-

“ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਵਸਾਉਣਾ, ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਮੁੰਦਰਾਂ ਪਾਉਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪੀ ਮੁੰਦਰਾਂ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹਉਮੈ ਤੇ ਮਮਤਾ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ,

ਪੰਜੇ ਵਿਕਾਰ (ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹੰਕਾਰ) ਮਿਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਭ ਥਾਈਂ ਵਿਆਪਕ ਸਮਝਣਾ ਗੋਦੜੀ (ਖਿੰਥਾ) ਤੇ ਝੋਲੀ ਪਾਉਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ।”^{੨੧}

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਹੋਰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ—

“ਸੰਸਾਰਿਕ ਖਾਹਸ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮੁੜੀ ਹੋਈ ਸੁਰਤ ਹੀ ਅਸਲੀ ਖੱਪਰ (ਜੋਗੀ ਦਾ ਪਿਆਲਾ) ਮੰਨਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਂ ਤੱਤਾਂ (ਅਕਾਸ਼ ਦੀ ਨਿਰਲੇਪਤਾ, ਅਗਨੀ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਮੈਲ ਸਾੜਨੀ, ਧਰਤੀ ਦੀ ਧੀਰਜ, ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੀਤਲਤਾ, ਹਵਾ ਦੀ ਸਮਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ) ਦੇ ਦੈਵੀ ਗੁਣ ਧਾਰਨ ਕਰਨੇ ਟੋਪੀ ਪਾਉਣ ਤੁਲ ਹਨ। ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਅੱਗ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰੱਖਣਾ, ਜੋਗੀ ਦੇ ਦਬ-ਆਸਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ, ਮਨ ਉੱਤੇ ਕਾਬੂ, ਉਸ ਦੀ ਲੰਗੋਟੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਤ, ਸੰਜਮ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਉਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਚੇਲੇ ਹਨ।”^{੨੨}

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਵਿਅਰਥ ਹਨ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੀ ਅਸਲ ਜੋਗ ਹੈ। ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ‘ਜਪੁਜੀ’ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਅਸਲੀ ਮਨੋਰਥ ਬਾਰੇ ਸੁਚੇਤ ਕਰਾਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਿਸੇ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਹੋਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਮਨ ਦੇ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਹੋਣ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਸਿਖ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਹੱਲ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਰੂਪਕ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਸਲੀ ਆਦਰਸ਼ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ—

“ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਮੁੰਦਰਾਂ ਸੰਤੋਖ ਦੀਆਂ ਹੋਣ, ਖੱਪਰ ਤੇ ਝੋਲੀ ਉੱਦਮ ਦੀ ਹੋਵੇ, ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਦੀ ਸਰੀਰ ਤੇ ਸਵਾਹ ਮਲੀ ਹੋਵੇ, ਮੌਤ ਦਾ ਚੇਤਾ ਖਫਣੀ ਵਾਂਗ ਯਾਦ ਰਹੇ। ਜੋਗ ਦੀ ਰਹੁ-ਰੀਤ ਇਹ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨਿਸ਼ਚਾ ਜੋਗੀ ਦੇ ਡੰਡੇ ਵਾਂਗ ਲੱਗੇ, ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਈ ਪੰਥ ਦਾ ਰੂਪ ਜਾਣ ਕੇ, ਮਨ ਉੱਤੇ ਜਿੱਤ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਜਿੱਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।”^{੨੩}

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ “ਸੱਚਾ ਜੋਗੀ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਹੀ ਜੁਗਤੀ ਨੂੰ ਬੁਝਦਾ ਹੈ। ਕਾਮਦਾਇਕ ਪੰਚਾਂ ਚੋਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸਾਉਣਾ ਹੀ ਅਸਲੀ ਜੋਗ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੱਚ ਹੋਵੇ ਉਹੀ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੋਗ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ।”^{੨੪}

“ਉਹੀ ਜੋਗੀ ਪੂਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ‘ਖਿਮਾ’ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਮਿੱਠਾ ਸੁਭਾਅ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਜਿਸ ਦੇ ਨਿੱਤ ਕਰਮ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਰੋਗ ਤੇ ਜਮਾਂ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਹ ਰੂਪ ਰੇਖ ਦੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਰੂਪ-ਰੇਖ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਜੋ ਅਸਲੀ ਜੋਗੀ ਹੈ ਉਹ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਵਿਚ ਵੀ ਬਿਨਾ

ਕਿਸੇ ਡਰ, ਮਾਇਆ ਦੇ ਖਿਲਾਰੇ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਜੋਗੀ ਹੀ ਪਰਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।^{੨੫}

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਜੋਗੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੋਗ ਦਾ ਰੂਪ ਨਿਰਾਲਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸਲੀ ਜੋਗੀ ਦੀ ਸੁਰਤ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਵੱਜਦਾ ਹੈ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸਿੱਫੀ ਵਾਂਗ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਇਹ ਵੱਜਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਲੋਕਾਈ ਸੁਣਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਜੋਗੀ ਮੰਗਣ ਲਈ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਖੱਪਰ ਤੇ ਝੋਲੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਾਮ ਦੀ ਭਿਛਿਆ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।^{੨੬}

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸਲ ਜੋਗੀ ਉਹ ਹੀ ਹੈ “ਜੋ ਪੰਜਾਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੱਸ ਕਰਕੇ ਜੋਗ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਜੁਗਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਤਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।”^{੨੭}

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ “ਹੱਠ ਯੋਗ, ਵਰਤ ਰੱਖਣ, ਤਨ ਤਪਾਣ, ਸੁਆਸਾਂ ਨੂੰ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਅਤੇ ਖਟ ਕਰਮ ਕਰਨ, ਤੀਰਥ ਰਟਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਸਾਰੇ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਦਾਰੂ ਹੈ।”^{੨੮}

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜੋਗ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਵਿਚ ਵਰਣਿਤ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਗੁਰੂ, ਗੁਰਮੁਖ-ਮਨਮੁਖ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਨਾਮ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਆਵਸ਼ਕ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿਚ ਉਪਰੋਕਤ ਸੰਕਲਪਾਂ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਤੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਮਤਭੇਦਾਂ ਦੀ ਵੀ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਪਰਮਾਤਮਾ: ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।

“ਸਿਧ ਜੋਗੀ ਆਪਣਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪੱਥਰ ਰੂਪ ਹੋਣ ਤਕ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ‘ਕੈਵਲਯ’ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਤਕ ਰੱਖਦੇ ਅਤੇ ਅਨਹਦ ਨਾਦ ਸੁਣਨ ਤਕ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।”^{੨੯}

ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਸਲੀ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਵਿਲੀਨਤਾ ਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਨੁਸਾਰ—

“ਨਿਰਗੁਣ (ਸੁੰਨ) ਪ੍ਰਭੂ ਅੰਦਰ ਵੀ ਹੈ, ਬਾਹਰ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਤਿੰਨਾਂ ਭਵਨਾਂ (ਅਕਾਸ਼; ਧਰਤੀ; ਪਾਤਾਲ) ਵਿਚ ਰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।^{੩੦} ਪਰਮਾਤਮਾ ਗੁਪਤ ਵੀ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉਸੇ ਅਭਿਨਾਸੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਖੇਲ ਹੈ। ਸਾਧਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਧਿਕ; ਸਾਧਨਾ ਵਿਚ ਪੁੱਗੇ ਹੋਏ ਜੋਗੀ, ਗੁਰੂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੇਲੇ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਖੋਜਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਭਿਖਿਆ ਮੰਗ ਰਹੇ ਹਨ।”^{੩੧}

ਗੁਰੂ: ਸਿਧ ਜੋਗੀ ਗੁਰੂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਰਾਹੀਂ ਰਿਧੀਆਂ-ਸਿਧੀਆਂ ਕਰਕੇ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਲੱਭਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ‘ਗੁਰੂ’ ਦੀ ਲੋੜ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਹੀ ਅਸਲ ਜੋਗ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੈ (ਭਾਵ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਆਪ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ) ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਨਾਲ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

“ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਨਾ ਨਾਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਨਾ ਮੁਕਤੀ ਅਤੇ ਨਾ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਹਨੇਰ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਖੇਡ ਹਾਰ ਕੇ ਆਤਮਕ ਮੌਤ ਸਹੇੜਦਾ ਹੈ।”^{੩੨} “ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਭਟਕਣ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਜੰਮਦਾ-ਮਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀਤੀ ਕਮਾਈ ਵੀ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਮਾਇਆ ਦਾ ਮੋਹ ਸੱਪ ਦੇ ਡੰਗ ਵਾਂਗ ਡੱਸਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਬਿਨਾ ਘਾਟਾ ਹੀ ਘਾਟਾ ਹੈ।”^{੩੩}

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ-

“ਗੁਰੂ ਸਭ ਔਗੁਣ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ-ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਉਤਾਰਾ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।”^{੩੪}

“ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਵੀ ਮੋਕਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।”^{੩੫}

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਦੇ ਆਧਾਰ ’ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਅਜਿਹਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਦੇ ਜਾਲ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਔਗੁਣ ਮਿਟਾ ਕੇ ਸੰਸਾਰ-ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਉਤਾਰਾ ਕਰਵਾਏ ਅਤੇ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦੇ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਹਾਸਲ ਕਰਵਾਏ। ਸੱਚਾ ਗੁਰੂ ਲੱਭ ਜਾਣਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ, ਝੂਠੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮਗਰ ਲੱਗਾ ਮਨੁੱਖ ਕੁਰਾਹੇ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਗੁਰਮੁਖ ਤੇ ਮਨਮੁਖ-

ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖ ਤੇ ਮਨਮੁਖ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਕ ਪੂਰੇ ਜੋਗੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਵਰਣਨ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਜੋਗੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੀ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖ ਬਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ-

“ਗੁਰਮੁਖ ਮਨੁੱਖ ਮੁਕਤ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਨਮੁੱਖ ਮਨ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲਗ ਕੇ ਆਵਾਗਵਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।”^{੩੬}

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ: “ਗੁਰਮੁਖ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਡਰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਟਿਕਾ ਕੇ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਅਸਾਧ ਮਨ ਨੂੰ ਸਾਧ ਕੇ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਇਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪਵਿੱਤਰ ਤੇ ਉੱਚੀ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਤਨੋ-ਮਨੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਧਿਆਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।”^{੩੭}

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਉਦਾਸੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ—

“ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਹੀ ਉਦਾਸੀ ਭੇਖ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।”^{੩੮}

ਗੁਰਮੁਖ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹੋਰ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ— “ਗੁਰਮੁਖ ਆਦਮੀ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਗਿਆਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਵਿਚਾਰ ਰਾਹੀਂ ਅਕਥ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹਰੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਦਿਲ ਵਿਚ ਧਾਰ ਕੇ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਆਚਰਣ ਉੱਚਾ ਕਰ ਕੇ, ਹਉਮੈਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਵਿਲੀਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।”^{੩੯}

ਇਹ ਧਰਤੀ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਲਈ ਬਣਾਈ ਹੈ।”^{੪੦}

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਨੁਸਾਰ: “ਗੁਰਮੁਖ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਭ ਰਿਧੀਆਂ-ਸਿਧੀਆਂ ਤੇ ਬੁਧੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਜੋਗੀਆਂ ਵਾਂਗ ਚੰਗੇ ਮੰਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਾਲਾਤ ਵੀ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਤਿਆਗਣਾ ਤੇ ਕੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖ ਆਦਮੀ ਆਪ ਵੀ ਤਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਰ ਲੰਘਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।”^{੪੧}

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਗੁਰਮੁਖ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕਰਮ ਬਾਰੇ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਵਿਚ ਉਲੇਖ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ—

“ਗੁਰਮੁਖ ਨਾਮ ਸਿਮਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦਾਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਵੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸੁਰਤ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਜੁੜਦਿਆਂ ਨਾਮ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਪ ਜਪਾ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮੇਲ ਮਿਲਾਉਂਦਾ ਹੈ।”^{੪੨}

ਗੁਰਮੁਖ ਆਦਮੀ ਵੇਦਾਂ ਤੇ ਸਿਮ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦਾ ਗਿਆਨੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਿਰਵੈਰ ਵੀ ਹੈ। ਉਹ ਨਾਮ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦੁਆਰਾ ਹਉਮੈਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਕੇ, ਖਰੇ ਖੋਟੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਦਿਆਂ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ।”^{੪੩}

ਮਨਮੁਖ: ਜਿੱਥੇ ਗੁਰਮੁਖ ਪੰਜਾਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਾ ਆਵਾਗਵਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ “ਮਨਮੁਖ ਮਨ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਹੀ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਖੁੰਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਮਾਂ ਦੀ ਮੁਥਾਜੀ ਵਿਚ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਘਰ (ਨਿੱਜ ਸਰੂਪ) ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਹਰ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਪਦਾਰਥਾਂ ਲਈ ਭਟਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੜ੍ਹੀਆਂ-ਮਸਾਣਾਂ ਵਿਚ ਮੰਤਰ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਾਂਗ ਕੁਰਾਹੇ ਪਿਆ ਦੁਰਬਚਨ ਬੋਲਦਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ।”^{੪੪} ਭਾਵ ਜੋ ਅਸਲ ਜੋਗ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਉਂਦਾ

ਉਹ ਮਨਮੁਖ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕੀ ਜੋਗੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਮਨਮੁਖ ਵਾਂਗ ਮਨ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗ ਕੇ, ਘਰ-ਬਾਹਰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਭਟਕਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਗੁਰਮੁਖ ਜਾਂ ਅਸਲੀ ਜੰਗੀ ਘਰ ਬਾਹਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ, ਪੰਜਾਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ, ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਿਆਂ ਸਭ ਰਿਧੀਆਂ-ਸਿਧੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦੇ ਗੇੜ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪ ਤਾਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਹੈ, ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮੁਕਤੀ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਨਾਮ: ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਸਲੀ ਜੋਗ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵੀ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਵਿਚ (ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਵਿਲੀਨਤਾ ਦੀ ਜੁਗਤੀ) ਦੱਸੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਧਨ ਹਨ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਨਾਮ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਸਲੀ ਮਨੋਰਥ (ਜੋਗੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕੈਵਲਯ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜੋਗੀ ‘ਸ਼ਬਦ’ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਮਨ, ਪ੍ਰਾਣ, ਗੁਫਾ ਅਤੇ ਸੁੰਨ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਇਕਮਿਕ ਹੋਣ ‘ਤੇ ਹੀ ਪਰਮ-ਪਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੁਈ ਜਾਂ ਦਵੈਤ ਦਾ ਭੇਦ ਮਿਟਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ “ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਵਾਲਾ ਹੀ ਅਸਲ ਜੋਗੀ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਡਿਆਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।”^{੮੫} ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦੱਸਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ-

“ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਨੂੰ ਰਾਸ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਹਉਮੈਂ ਦੀ ਤਰੇਹ ਨਹੀਂ ਮਿਟਦੀ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਹੈ। ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਟਿਕੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਨਾਮ-ਰਸ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਵਿਲੀਨ ਹੋਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।”^{੮੬}

ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਲੋੜ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ-

‘ਤੀਰਥ ਰਟਨ ਜਾਂ ਸਰੀਰਕ ਸੁੱਚ ਨਾਲ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਸੱਚਾ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕੇਵਲ ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਵੱਸ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਮੇਹਰ ਕਰੇ।’^{੮੭}

ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ‘ਨਾਮ’ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਬਾਰੇ ਵੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ-

“ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹਉਮੈਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਸਮਾਈਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਨਾਲ ਹੀ ਜੋਗ ਦੀ ਅਸਲੀ ਜੁਗਤੀ ਦਾ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ, ਤਿੰਨਾਂ ਭਵਨਾਂ (ਧਰਤੀ, ਅਕਾਸ਼, ਪਤਾਲ ਦੀ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਮੋਖ ਦੁਆਰ

ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਦੀਵੀ ਸੁੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ”੪੮

ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਹੋਰ ਮਿਲਦੇ ਫਲਾਂ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ‘ਨਾਮ ਵਿਚ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆਂ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਹੀ ਤਪ ਹੈ, ਇਹ ਹੀ ਸੱਚੀ ਤੇ ਸੁੱਚੀ ਕਰਣੀ ਹੈ। ਨਾਮ ਵਿਚ ਲੀਨਤਾ ਨਾਲ ਗੁਣ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਬੋਲਣਾ ਸਭ ਵਿਅਰਥ ਹੈ। ”੪੯

ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਾਰ ਦੇ ਤੌਰ ‘ਤੇ ‘ਨਾਮ’ ਬਾਰੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ‘ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਜੋਗ ਵੀ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ’੫੦ ਪਰ ਨਾਮ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲੇ ਜਾਂ ਕਿੱਥੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਵਿਚ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਇਹ ਨਾਮ ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹੀ ਜੋਗ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਹੈ। ”੫੧

ਸਾਰ: ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਗਵਾਹੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੇਲੇ ਜੋਗੀ ਤੰਤਰਾਂ-ਮੰਤਰਾਂ ਨਾਲ ਰਿਧੀਆਂ-ਸਿਧੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਲੋਕਾਈ ਤੋਂ ਦੂਰ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਖੁੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜੋਗੀ ਭੇਖ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਸਕੇ ਅਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਪੰਜਾਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਚਾਦਰ ਵਿਚ ਲਪੇਟੇ ਪਏ ਸਨ। ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਘਰ-ਬਾਹਰ ਤਿਆਗਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਸੰਤੋਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਗ੍ਰਹਿਸਥੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਮੰਗਣ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਜੋਗੀ ਅਸਲ ਜੋਗ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਤੋਂ ਅਜੇ ਵਿਰਵੇ ਸਨ, ਸੱਖਣੇ ਸਨ।

‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ, ਘਰ-ਬਾਰੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਗੁਰੂ ਰਾਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਨਾਮ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ, ਜੋਗੀ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ (ਮੁੰਦ੍ਰਾਂ, ਖਿੰਬਾ, ਝੋਲੀ, ਸਿੰਛੀ, ਟੋਪੀ, ਖੱਪਰ, ਡੰਡਾ ਆਦਿ) ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਸਤਿ, ਸੰਤੋਖ, ਸੰਜਮ, ਸ਼ਰਮ ਆਦਿ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਤੀਰਥ ਰਟਣ, ਕੰਨ ਪੜਵਾਉਣੇ, ਸਰੀਰ ਤੇ ਸੁਆਹ ਮਲਣ ਤੇ ਹੱਠ ਜੋਗ ਜਾਂ ਹੋਰ ਨਿਉਲੀ ਕਰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣੀ। ਮੁਕਤੀ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੁਆਰਾ, ਉਸ ਦੇ ਦੱਸੇ ਰਾਹ ਉੱਤੇ ਤੁਰ ਕੇ, ਜੋਗੀ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸਤਿ, ਸੰਤੋਖ, ਸੰਜਮ ਸ਼ਰਮ ਆਦਿ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸਾ ਕੇ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਨਹਦ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਨ ਜਾਂ ਕੈਵਲਯ (ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪੱਥਰ ਹੋਣ ਦਾ ਰੂਪ) ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਵਿਲੀਨਤਾ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਹੈ, ਏਹੀ ਅਸਲ ਮਨੋਰਥ ਹੈ, ਏਹੀ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਕੈਵਲਯ ਰੂਪ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਵਿਚ ਜੋਗ ਦੀ

ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸੱਚੇ ਮਾਰਗ, ਸੱਚੇ ਭੇਖ, ਸੱਚੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸੱਚੇ ਜੋਗ ਅਤੇ ਸੱਚੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਕੇ ਜੋਗੀ ਜਾਂ ਜੀਵ ਰੂਪ ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਚੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ਸੱਚ ਦੀ ਪਛਾਣ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਓਟ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਿਹਰ, ਨਾਮ ਦੀ ਕਮਾਈ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਵਾਲੀ ਕਰਣੀ ਹੀ ਸੱਚੀ ਜੋਗ ਜੁਗਤ ਹੈ, ਅਸਲ ਰਿਧੀ ਹੈ ਤੇ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਰਮਜ਼ ਹੈ। ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਅਤੇ ਹਵਾਲੇ

੧. ਹਜ਼ਾਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਦਿਵੇਦੀ, ਨਾਥ ਸੰਪਰਦਾਇ, ਨਵੈਦ ਨਿਕੇਤਨ, ਵਾਰਾਣਸੀ-੫, ੧੯੬੬, ਪੰਨਾ ੧.

੨. ਉਹੀ।

੩. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੫.

੪. ਡਾ. ਸਰਨਾਮ ਸਿੰਘ।

੫. ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ਪਟਿਆਲਾ; ੧੯੮੧, ਪੰਨਾ ੧੦੧੦.

੬. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ; ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਸ਼, ਖ਼ਾਲਸਾ ਟਰੈਕਟ ਸੁਸਾਇਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੮੫, ਪੰਨਾ ੩੪੪.

੭. ਜੇ. ਐਸ. ਗਰੇਵਾਲ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਇਨ ਹਿਸਟਰੀ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ੧੯੭੨; ਪੰਨਾ ੧੧੧-੧੧੩.

੮. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੬੬੨.

੯. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੯੩੮-੩੯.

੧੦. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੯੩੯.

੧੧. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੧੪੦.

੧੨. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੪੬੯.

੧੩. ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੮੧, ਪੰਨਾ ੧੩.

੧੪. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੧੫.

੧੫. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੧੬੦.

੧੬. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੨੧.

੧੭. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੯੩੯.

੧੮. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੭੩੦.

੧੯. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੯੩੭.

੨੦. ਉਹੀ।

੨੧. ਉਹੀ।

੨੨. ਉਹੀ।
੨੩. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੬.
੨੪. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੨੨੩.
੨੫. ਉਹੀ।
੨੬. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੭.
੨੭. ਉਹੀ।
੨੮. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੯੦੫.
੨੯. ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ, ਪੋਥੀ ਸਤਵੀਂ, ਰਾਜ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, (ਰਜਿ.),
ਅੱਡਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਜਲੰਧਰ, ੧੯੬੯.
੩੦. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੯੮੩.
੩੧. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੯੪੬.
੩੨. ਉਹੀ।
੩੩. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੯੪੨.
੩੪. ਉਹੀ।
੩੫. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੯੪੪.
੩੬. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੯੩੯.
੩੭. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੯੪੧.
੩੮. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੯੩੯
੩੯. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੯੪੧.
੪੦. ਉਹੀ।
੪੧. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੯੪੧.
੪੨. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੯੪੨.
੪੩. ਉਹੀ।
੪੪. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੯੪੧.
੪੫. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੯੪੦.
੪੬. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੯੪੫.
੪੭. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੯੩੮.
੪੮. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੯੪੧.
੪੯. ਉਹੀ।
੫੦. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੯੪੬.
੫੧. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੯੪੧-੯੪੬.

ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਮਾਨਵ ਸੰਕਟ ਦੀ ਚੇਤਨਾ

—ਡਾ. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਰੋਤ ਬ੍ਰਹਮ-ਅਨੁਭਵ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਪਰਮ-ਸਤਿ ਸਿਰਜਨਾਤਮਕ ਹੋਂਦ-ਮਈ ਹਸਤੀ ਹੈ ਜੋ -

੧. ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।
੨. ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।
੩. ਸਾਰੀ ਕੁਦਰਤ ਅਥਵਾ ਕਾਇਨਾਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।
੪. ਜੋ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਪਰੀਪੂਰਨ ਹੋ ਕੇ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦੀ ਹੈ—

ਆਪੀਨੈ ਆਪੁ ਸਾਜਿਓ (੧)

ਆਪੀਨੈ ਰਚਿਓ ਨਾਉ (੨)

ਦੁਯੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਾਜੀਐ (੩)

ਕਰਿ ਆਸਣੁ ਡਿਠੋ ਚਾਉ (੪)

ਅਰਥਾਤ ਪਰਮ-ਹਸਤੀ ਨਿਰਾਕਾਰ ਸ਼ੁਨ ਬ੍ਰਹਮ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ‘ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ’ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੀਵ ਅਤੇ ਜਗਤ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ, ਪਾਲਣਾ ਤੇ ਸੰਘਾਰਨ ਨਾਲ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਤੌਰ ’ਤੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਪਰਮ-ਸਤਿ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਸੰਕਲਪ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਤ-ਮਤਾਂਤਰਾਂ ਤੋਂ ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ ਜੋ ਜੈਨ ਅਤੇ ਬੁੱਧ ਮਤ ਵਾਂਗ ਜਾਂ ਤਾਂ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ, ਜਾਂ ਨਿਯਾਯ ਅਤੇ ਸਾਂਖ ਵਾਂਗ ਦਵੈਤਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ‘ਪੁਰਸ਼’ ਅਤੇ ‘ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ’ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਵਾਂਗ ਸਦੀਵੀ ਹਸਤੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰੀਆ ਦਾ ਨਿਰਾਕਾਰ ਅਦਵੈਤ-ਬ੍ਰਹਮ ਕਠੋਰ, ਨਿਰਇੰਡਤ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਣ-ਹੀਣ, ਪ੍ਰਭਾਵਹੀਣ, ਪ੍ਰੇਰਨਾਹੀਣ ਰੱਬ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਜਾਂ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕੋਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਸਾਰ ਰਚਨਾ ਇਕ ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ, ਛਲ ਹੈ, ਰੱਸੀ ਦਾ ਸੱਪ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਤਿਆਗ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਸਲ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ‘ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ’ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਸਾਜਨ ਸੰਵਾਰਣ ਵਾਲਾ ਹੈ (ਦੁਯੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਾਜੀਐ) ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਪਰੀਪੂਰਨ ਹੋ ਕੇ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦਾ ਹੈ (ਕਰਿ ਆਸਣੁ ਡਿਠੋ ਚਾਉ)। ਅਜਿਹੀ ਕਰਤਾਰੀ ਕਿਰਤ ਮਾਇਆ ਜਾਂ ਭਰਮ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਹੋਂਦ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਸੱਚੀ ਹੈ, ਧਰਮਸ਼ਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਖੰਡ-

*#੨੫, ਫੇਜ਼ ੨, ਐਸ. ਏ. ਐਸ ਨਗਰ, (ਮੋਹਾਲੀ)—੧੬੦੦੬੧; ਮੋ. ੯੧੯੨੭੯੮-੧੬੯੦੯

ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ, ਲੋਕ, ਕਿਰਤਾਂ, ਆਕਾਰ ਸਭ ਸੱਚੇ ਹਨ :

ਸਚੇ ਤੇਰੇ ਖੰਡ ਸਚੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ॥

ਸਚੇ ਤੇਰੇ ਲੋਅ ਸਚੇ ਆਕਾਰ ॥

ਸਚੇ ਤੇਰੇ ਕਰਣੇ ਸਰਬ ਬੀਚਾਰ ॥

ਸਚਾ ਤੇਰਾ ਅਮਰੁ ਸਚਾ ਦੀਬਾਣੁ ॥

ਸਚਾ ਤੇਰਾ ਹੁਕਮੁ ਸਚਾ ਫੁਰਮਾਣੁ ॥

(ਪੰਨਾ ੪੬੩)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਿਰਜੀ ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਵਿਸਮਾਦਜਨਕ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨਤਾ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸੰਗੀਤਕ ਮਧੁਰ ਧੁਨੀਆਂ, ਬੌਧਿਕ ਗਿਆਨ, ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਅ-ਜੰਤ, ਸੁੰਦਰ ਘਾਤਾਂ, ਅਨੂਪਮ ਰੰਗ-- ਪਉਣ, ਪਾਣੀ, ਅੱਗ ਦੀ ਵਚਿਤਰ ਲੀਲਾ, ਧਰਤੀ ਦੀਆਂ ਅਸਚਰਜ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਅੰਡਜ, ਜੇਰਜ, ਸੇਤਜ ਅਤੇ ਉਤਭੁਜ ਰਾਹੀਂ ਨਿੱਤ ਨਵੀਂ ਸਿਰਜਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਵਿਸਮਾਦੀ ਮਸਤੀ ਵਾਲਾ ਹੈ:

ਵਿਸਮਾਦੁ ਨਾਦ ਵਿਸਮਾਦੁ ਵੇਦ ॥ ਵਿਸਮਾਦੁ ਜੀਅ ਵਿਸਮਾਦੁ ਭੇਦ ॥

ਵਿਸਮਾਦੁ ਰੂਪ ਵਿਸਮਾਦੁ ਰੰਗ ॥ ਵਿਸਮਾਦੁ ਨਾਗੇ ਫਿਰਹਿ ਜੰਤ ॥

ਵਿਸਮਾਦੁ ਪਉਣੁ ਵਿਸਮਾਦੁ ਪਾਣੀ ॥ ਵਿਸਮਾਦੁ ਅਗਨੀ ਖੇਡਹਿ ਵਿਡਾਣੀ ॥

ਵਿਸਮਾਦੁ ਧਰਤੀ ਵਿਸਮਾਦੁ ਖਾਣੀ ॥ ਵਿਸਮਾਦੁ ਸਾਦਿ ਲਗਹਿ ਪਰਾਣੀ ॥

ਵਿਸਮਾਦੁ ਸੰਜੋਗੁ ਵਿਸਮਾਦੁ ਵਿਜੋਗੁ ॥ ਵਿਸਮਾਦੁ ਭੁਖ ਵਿਸਮਾਦੁ ਭੋਗੁ ॥

ਵਿਸਮਾਦੁ ਸਿਫਤਿ ਵਿਸਮਾਦੁ ਸਾਲਾਹ ॥ ਵਿਸਮਾਦੁ ਉਝੜ ਵਿਸਮਾਦੁ ਰਾਹ ॥

ਵਿਸਮਾਦੁ ਨੇੜੈ ਵਿਸਮਾਦੁ ਦੂਰਿ ॥ ਵਿਸਮਾਦੁ ਦੇਖੈ ਹਾਜਰਾ ਹਜੂਰਿ ॥

ਵੇਖਿ ਵਿਡਾਣੁ ਰਹਿਆ ਵਿਸਮਾਦੁ ॥ ਨਾਨਕ ਬੁਝਣੁ ਪੂਰੈ ਭਾਗਿ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੩)

ਇਸ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ। ਕਾਦਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਕਿਰਤ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਲਿਆ*, ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਵਿੱਚੋਂ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਪਾਤਾਲ, ਅਕਾਸ਼, ਪਉਣ, ਪਾਣੀ ਤੇ ਅੱਗ ਉਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਵਿਦਮਾਨ ਹੋ ਕੇ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ:

ਕੁਦਰਤਿ ਦਿਸੈ ਕੁਦਰਤਿ ਸੁਣੀਐ ਕੁਦਰਤਿ ਭਉ ਸੁਖ ਸਾਰੁ ॥

ਕੁਦਰਤਿ ਪਾਤਾਲੀ ਆਕਾਸੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਰਬ ਆਕਾਰੁ ॥

ਕੁਦਰਤਿ ਵੇਦ ਪੁਰਾਣ ਕਤੇਬਾ ਕੁਦਰਤਿ ਸਰਬ ਵੀਚਾਰੁ ॥

ਕੁਦਰਤਿ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਪੈਨ੍ਣੁ ਕੁਦਰਤਿ ਸਰਬ ਪਿਆਰੁ ॥

ਕੁਦਰਤਿ ਜਾਤੀ ਜਿਨਸੀ ਰੰਗੀ ਕੁਦਰਤਿ ਜੀਅ ਜਹਾਨੁ ॥

ਕੁਦਰਤਿ ਨੇਕੀਆ ਕੁਦਰਤਿ ਬਦੀਆ ਕੁਦਰਤਿ ਮਾਨੁ ਅਭਿਮਾਨੁ ॥

ਕੁਦਰਤਿ ਪਉਣੁ ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰੁ ਕੁਦਰਤਿ ਧਰਤੀ ਖਾਕੁ ॥

ਸਭ ਤੇਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਤੂੰ ਕਾਦਿਰੁ ਕਰਤਾ ਪਾਕੀ ਨਾਈ ਪਾਕੁ ॥

ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਵੇਖੈ ਵਰਤੈ ਤਾਕੋ ਤਾਕੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੪)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦਾ ਜਗਤ-ਸਤਿ ਦਾ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਧਰਮ-ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਤੇ ਨਿਵੇਕਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਤਿ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ, ਸਤਿ ਜੋ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ਹਰੇਕ ਜੀਵ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਸੋਝੀ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਮਾਰਗ ਹੈ :

ਨਾਨਕ ਸਚੁ ਧਿਆਇਨਿ ਸਚੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੩)

ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ਇਸੇ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ ॥ (ਪੰਨਾ ੧)

ਇਸ ਮੂਲ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ‘ਹੁਕਮ’ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਹੈ :

ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ ॥੧॥ (ਪੰਨਾ ੧)

‘ਹੁਕਮ’ ਦੀ ਸੋਝੀ ‘ਨਾਮ’ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੈ। ‘ਨਾਮ’ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਤੱਤ, ਸਾਰ ‘ਤੇ ਆਧਾਰ ਹੈ (ਜੇਤਾ ਕੀਤਾ ਤੇਤਾ ਨਾਉ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਧਰਮ-ਸੰਕਲਪ ਨਾਮ ਰਾਹੀਂ ਸਤਿ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੈ :

ਭਰੀਐ ਮਤਿ ਪਾਪਾ ਕੈ ਸੰਗਿ ॥ ਓਹੁ ਧੋਪੈ ਨਾਵੈ ਕੈ ਰੰਗਿ ॥ (ਪੰਨਾ ੪)

ਨਾਮ-ਮਾਰਗ ਹੀ ਸੱਚ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਸੱਚ ਨੂੰ ਅਰਾਧਣ ਵਾਲੇ ਹੀ ਸੱਚੇ ਸਚਿਆਰੇ ਮਨੁੱਖ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਸਮੇਂ ਧਰਮ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਸੰਕਲਪ ਪਰ ਲਾ ਕੇ ਉੱਡ ਚੁੱਕਾ ਸੀ -

ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਾਸਾਈ ਧਰਮੁ ਪੰਖ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ ॥

ਕੂੜੁ ਅਮਾਵਸ ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹ ਚੜਿਆ ॥

ਹਉ ਭਾਲਿ ਵਿਕੁੰਨੀ ਹੋਈ ॥ ਆਧੇਰੈ ਰਾਹੁ ਨ ਕੋਈ ॥

ਵਿਚਿ ਹਉਮੈ ਕਰਿ ਦੁਖੁ ਰੋਈ ॥ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਕਿਨਿ ਬਿਧਿ ਗਤਿ ਹੋਈ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੫)

ਸਮੇਂ ਦਾ ਧਰਮ ਇਕ ਰਸਮ ਤਕ ਸੀਮਤ ਸੀ ਜੋ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਦੋਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਮਾਰਗ ਸੱਚੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੱਚੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿਚ ਨੈਤਿਕ ਜੀਵਨ ਰਾਹੀਂ ਸਤਿ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਖੁੰਝ ਕੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰੋਂ-ਬਾਹਰੋਂ ਖੋਖਲਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਿਆਂ ਨੇ ਪਰਾਧੀਨਤਾ ਦਾ ਜੀਵਨ ਦਿੱਤਾ, ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ ਕੇਵਲ ਪਾਖੰਡ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ‘ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ’ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਯਥਾਰਥਕ ਚਿੱਤਰ ਖਿੱਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਧਰਮ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ‘ਸੱਚ ਦੀ ਭਾਲ’ ਹੈ, ਸੱਚ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਹੈ, ਆਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਸਮਾਜ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਕੋਈ ਧਰਮ ਹੈ ਜੋ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ, ਪਾਖੰਡਾਂ, ਧੌਖੇਬਾਜ਼ੀਆਂ, ਦੁਰਾਚਾਰੀਆਂ ਜੁਲਮਾਂ, ਮਕਰ-ਫਰੇਬਾਂ ਅਤੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ‘ਤੇ ਪਲਦਾ ਹੈ? ਜਦੋਂ ਧਰਮ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਆਗੂ ਹੀ ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਗਲਾ ਘੁੱਟਣ ਵਾਲੇ, ਕਾਤਲ ਅਤੇ ਘੋਰ ਅਗਿਆਨੀ ਹੋਣ, ਤਾਂ ਜਨਤਾ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਆਗੂਆਂ— ਕਾਜ਼ੀ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅਤੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ :

ਕਾਦੀ ਕੂੜੁ ਬੋਲਿ ਮਲੁ ਖਾਇ ॥

ਬ੍ਰਾਹਮਣੁ ਨਾਵੈ ਜੀਆ ਘਾਇ ॥

ਜੋਗੀ ਜੁਗਤਿ ਨ ਜਾਣੈ ਅੰਧੁ ॥

ਤੀਨੇ ਓਜਾੜੇ ਕਾ ਬੰਧੁ ॥੨॥

(ਪੰਨਾ ੬੬੨)

ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਆਗੂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਅੰਦਰਲੇ ‘ਸੱਚ’ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਬਾਹਰੀ ਫੋਕਟ ‘ਸੱਚ’ ਨੂੰ ਧਰਮ-ਕਰਮ ਬਣਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਤੇ ਜਾਤੀ ਅਭਿਮਾਨ, ਹੋਛਾ ਅਹੰਕਾਰ, ਝੂਠ, ਫਰੇਬ, ਲੋਭ, ਲਾਲਚ ਤੇ ਬਾਹਰੀ ਦਿਖਾਵਾ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਹੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਚਲਣ ਬਣਨਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਇਕ ਪਾਸੇ ਬਾਹਰਲੇ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਦੇ ਜੁਲਮ ਅਤੇ ਘਿਰਣਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸੀ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਦੇ ਪਾਖੰਡ ਜਾਲ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਘੇਰ ਨਰਕ ਬਣਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਉੱਚ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ੂਦਰ, ਚੰਡਾਲ, ਪਸ਼ੂ, ਢੋਰ ਕਹਿ ਕੇ ਨਫਰਤ ਕਰਦੇ ਤੇ ਦੁਰਕਾਰਦੇ ਸਨ; ਹਾਲਾਂਕਿ ਆਪ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤੇ ਖੱਤਰੀ ਘੇਰ ਪਾਖੰਡ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜੀਅ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਸੱਚ’ ਦਾ ਕਾਲ ਪੈ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਤੇ ਸਭ ਪਾਸੇ ਕੂੜ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਸੀ :

ਸਚਿ ਕਾਲੁ ਕੂੜੁ ਵਰਤਿਆ ਕਲਿ ਕਾਲਖ ਬੇਤਾਲ ॥

(ਪੰਨਾ ੪੬੮)

ਰਾਜਸੀ ਹਾਕਮ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਉੱਪਰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਈ ਜੁਲਮ ਕਰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ, ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹਾਕਮ ਆਚਰਣਕ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਆਪ ਵੀ ਨੀਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਸਨ। ਲਾਲਚੀ, ਪਾਪੀ, ਝੂਠੇ ਅਤੇ ਕਾਮੀ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਨਿਆਂ ਦੀ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਇਕ ਪਾਸੇ ਹਾਕਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਧਰਮ ਉੱਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਬਾਨੀ ਕਾਜ਼ੀ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅਤੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਨੀਵਾਂ ਕਿਰਦਾਰ ਅਤੇ

ਤੀਜੀ ਥਾਵੇਂ ਹਾਕਮਾਂ ਅਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਵੱਲੋਂ ਨਪੀੜੀ ਜਨਤਾ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਘੋਰ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿਚ ਪਸ਼ੂ ਢੋਰਾਂ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ 'ਤੇ ਮਜਬੂਰ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਚਿੱਤਰ ਨਿਮਨ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ :

ਲਬੁ ਪਾਪੁ ਦੁਇ ਰਾਜਾ ਮਹਤਾ ਕੂੜੁ ਹੋਆ ਸਿਕਦਾਰੁ ॥

ਕਾਮੁ ਨੇਬੁ ਸਦਿ ਪੁਛੀਐ ਬਹਿ ਬਹਿ ਕਰੇ ਬੀਚਾਰੁ ॥

ਅੰਧੀ ਰਯਤਿ ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣੀ ਭਾਹਿ ਭਰੇ ਮੁਰਦਾਰੁ ॥

ਗਿਆਨੀ ਨਚਹਿ ਵਾਜੇ ਵਾਵਹਿ ਰੂਪ ਕਰਹਿ ਸੀਗਾਰੁ ॥

ਊਚੇ ਕੂਕਹਿ ਵਾਦਾ ਗਾਵਹਿ ਜੋਧਾ ਕਾ ਵੀਚਾਰੁ ॥

ਮੂਰਖ ਪੰਡਿਤ ਹਿਕਮਤਿ ਹੁਜਤਿ ਸੰਜੈ ਕਰਹਿ ਪਿਆਰੁ ॥

ਧਰਮੀ ਧਰਮੁ ਕਰਹਿ ਗਾਵਾਵਹਿ ਮੰਗਹਿ ਮੋਖ ਦੁਆਰੁ ॥

ਜਤੀ ਸਦਾਵਹਿ ਜੁਗਤਿ ਨ ਜਾਣਹਿ ਛਡਿ ਬਹਹਿ ਘਰ ਬਾਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੮)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਵੰਦ ਅਤੇ ਪਾਖੰਡ ਭਰੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਕੁਝ ਕੁ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਝਲਕਾਂ ਹੇਠ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ:-

ਬ੍ਰਾਹਮਣ

ਕਦੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਤਹਿਜ਼ੀਬ, ਕਰਮ-ਧਰਮ ਅਤੇ ਕਿਰਦਾਰ ਕੇਵਲ ਝੂਠ ਦੀ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਉਹ ਸੱਚ ਦੇ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਭਟਕ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦਿਖਾਵੇ ਦੇ ਅਡੰਬਰ ਵਿਚ ਵਿਲੀਨ ਸੀ। ਉਹ ਦੋ ਧੋਤੀਆਂ, ਦੋ ਪਰਨੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਬਗਲ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕਾਂ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਬਗਲੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਸੰਧਿਆ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਮੂਰਤੀ ਨੂੰ ਜਲ ਦਿੰਦਾ, ਫੁੱਲ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੱਥੇ ਅਤੇ ਬਾਹਾਂ 'ਤੇ ਤਿਲਕ ਵੀ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਠੱਗਣ ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਬਟੋਰਨ ਲਈ ਝੂਠ ਅਤੇ ਫਰੇਬ ਦਾ ਅਡੰਬਰ ਰਚਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੋਹਾਂ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਦੀ ਸੁੱਚ ਅਤੇ ਸੱਚ ਤੋਂ ਕੋਰਾ ਬਾਹਰੀ ਭੇਖ ਨਿਰਾ ਪਾਖੰਡ-ਜਾਲ ਹੈ :

ਪੜਿ ਪੁਸਤਕ ਸੰਧਿਆ ਬਾਦੰ ॥

ਸਿਲ ਪੂਜਸਿ ਬਗੁਲ ਸਮਾਧੰ ॥

ਮੁਖਿ ਝੂਠ ਬਿਭੂਖਣ ਸਾਰੰ ॥

ਤ੍ਰੈਪਾਲ ਤਿਹਾਲ ਬਿਚਾਰੰ ॥

ਗਲਿ ਮਾਲਾ ਤਿਲਕੁ ਲਿਲਾਟੰ ॥

ਦੁਇ ਧੋਤੀ ਬਸਤ੍ਰ ਕਪਾਟੰ ॥

ਜੇ ਜਾਣਸਿ ਬ੍ਰਹਮੰ ਕਰਮੰ ॥

ਸਭਿ ਫੋਕਟ ਨਿਸਚਉ ਕਰਮੰ ॥

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਨਿਹਚਉ ਧਿਆਵੈ ॥

ਵਿਣੁ ਸਤਿਗੁਰ ਵਾਟ ਨ ਪਾਵੈ ॥

(ਪੰਨਾ ੪੭੦)

ਮਲੀਨ ਮਨ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਇਕ ਪਾਸੇ ਧੋਤੀ, ਟਿੱਕਾ ਅਤੇ ਮਾਲਾ ਆਸਰੇ ਬਾਹਰੀ ਸੁੱਚ ਦਾ ਪਾਖੰਡ ਰਚਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅੰਦਰ-ਖਾਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲੈਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਤੇਬਾਂ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਅਮਲ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਪਾਸੇ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਨਫਰਤ ਸਹਿਤ ਮਲੇਛ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਲੇਛਾਂ ਤੋਂ ਧਨ ਮੰਗਣ ਵਿਚ ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ। ਉੱਪਰੋਂ ਸੁੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਸ ਖਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਹੈ, ਮਾਸਾਹਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਖਸ਼ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਆਪ ਚੋਰੀ-ਛੁਪੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਕਲਮਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਕੁੱਠਾ ਬੱਕਰਾ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਐਸਾ ਫਰੇਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੱਕਰ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਾਹੁਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਚਉਕੇ ਉੱਪਰ ਗਊ ਦੇ ਗੋਬਰ ਦਾ ਪੋਚਾ ਫੇਰਦਾ ਹੈ, ਆਸ ਪਾਸ ਲਕੀਰਾਂ ਕੱਢਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਉੱਪਰ ਆਪ ਜੋ ਝੂਠ-ਫਰੇਬ ਦੀ ਮੂਰਤ ਹੈ, ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਵਰਜਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਚੌਂਕਾ ਭਿੱਟ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਅੰਨ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਝੂਠੇ, ਫਰੇਬੀ, ਕਾਲਖ ਭਰੇ ਮਨ ਵਾਲਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਬਾਹਰਲੀ ਸੁੱਚ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਚੁਲੀਆਂ ਭਰਦਾ ਹੈ :

-ਗਊ ਬਿਰਾਹਮਣ ਕਉ ਕਰੁ ਲਾਵਹੁ ਗੋਬਰਿ ਤਰਣੁ ਨ ਜਾਈ ॥

ਧੋਤੀ ਟਿਕਾ ਤੈ ਜਪਮਾਲੀ ਧਾਨੁ ਮਲੇਛਾਂ ਖਾਈ ॥

ਅੰਤਰਿ ਪੂਜਾ ਪੜਹਿ ਕਤੇਬਾ ਸੰਜਮੁ ਤੁਰਕਾ ਭਾਈ ॥

ਛੋਡੀਲੇ ਪਾਖੰਡਾ ॥ ਨਾਮਿ ਲਇਐ ਜਾਹਿ ਤਰੰਦਾ ॥੧॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੧)

-ਮਥੈ ਟਿਕਾ ਤੇਤਿ ਧੋਤੀ ਕਖਾਈ ॥ ਹਥਿ ਛੁਰੀ ਜਗਤ ਕਾਸਾਈ ॥

ਨੀਲ ਵਸਤ੍ਰ ਪਹਿਰਿ ਹੋਵਹਿ ਪਰਵਾਣੁ ॥ ਮਲੇਛ ਧਾਨੁ ਲੇ ਪੂਜਹਿ ਪੁਰਾਣੁ ॥

ਅਭਾਖਿਆ ਕਾ ਕੁਠਾ ਬਕਰਾ ਖਾਣਾ ॥ ਚਉਕੇ ਉਪਰਿ ਕਿਸੈ ਨ ਜਾਣਾ ॥

ਦੇ ਕੈ ਚਉਕਾ ਕਢੀ ਕਾਰ ॥ ਉਪਰਿ ਆਇ ਬੈਠੇ ਕੁੜਿਆਰ ॥

ਮਤੁ ਭਿਟੈ ਵੇ ਮਤੁ ਭਿਟੈ ॥ ਇਹੁ ਅੰਨੁ ਅਸਾਡਾ ਫਿਟੈ ॥

ਤਨਿ ਫਿਟੈ ਫੇੜ ਕਰੇਨਿ ॥ ਮਨਿ ਜੂਠੈ ਚੁਲੀ ਭਰੇਨਿ ॥

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸਚੁ ਧਿਆਈਐ ॥ ਸੁਚਿ ਹੋਵੈ ਤਾ ਸਚੁ ਪਾਈਐ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੧)

ਕੀ ਅੱਜ ਦਾ ਸਮਾਜ ਤੇ ਰਸਮੀ ਧਰਮ ਇਸ ਨੀਵਾਣ ਵੱਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਹੇ? ਜਾਤ, ਵਰਣ - ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਕਾਰਨ ਜਾਤ ਅਭਿਮਾਨ ਸਿਖਰਾਂ 'ਤੇ ਪੁੱਜ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਖੱਤਰੀ, ਵੈਸ ਅਤੇ ਸ਼ੂਦਰ ਦਾ ਆਪਸੀ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਉੱਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਨੂੰ ਚੰਡਾਲ ਤੇ ਅਛੂਤ ਆਦਿ ਕਹਿ ਕੇ ਦੁਰਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਕੋਮਲ ਹਿਰਦਾ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਲਈ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੰਗੀ ਸਾਥੀ ਬਣਾਇਆ :

ਨੀਚਾ ਅੰਦਰਿ ਨੀਚ ਜਾਤਿ ਨੀਚੀ ਹੁ ਅਤਿ ਨੀਚੁ ॥

ਨਾਨਕੁ ਤਿਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸਾਥਿ ਵਡਿਆ ਸਿਉ ਕਿਆ ਰੀਸ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੫)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਦਾ ਇੱਕੋ ਧਰਮ ਹੈ, ਸਭ ਮਨੁੱਖ ਇੱਕੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕਿਰਤ ਹਨ। ਜਾਤਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਹੈ। ਸਭ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਜੋਤ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਹੈ :

ਜੋਗ ਸਬਦੰ ਗਿਆਨ ਸਬਦੰ ਬੇਦ ਸਬਦੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣੁ ॥

ਖੜੀ ਸਬਦੰ ਸੂਰ ਸਬਦੰ ਸੂਦ੍ਰ ਸਬਦੰ ਪਰਾ ਕ੍ਰਿਤਹ ॥

ਸਰਬ ਸਬਦੰ ਏਕ ਸਬਦੰ ਜੇ ਕੋ ਜਾਣੈ ਭੋਉ ॥

ਨਾਨਕੁ ਤਾ ਕਾ ਦਾਸੁ ਹੈ ਸੋਈ ਨਿਰੰਜਨ ਦੇਉ ॥ ੩ ॥

ਮ: ੨ ॥ ਏਕ ਕ੍ਰਿਸਨੰ ਸਰਬ ਦੇਵਾ ਦੇਵ ਦੇਵਾ ਤ ਆਤਮਾ ॥

ਆਤਮਾ ਬਾਸੁਦੇਵਸਿ ਜੇ ਕੋ ਜਾਣੈ ਭੋਉ ॥

ਨਾਨਕੁ ਤਾ ਕਾ ਦਾਸੁ ਹੈ ਸੋਈ ਨਿਰੰਜਨ ਦੇਉ ॥ ੪ ॥

(ਪੰਨਾ ੪੬੯)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ‘ਜਾਤ’ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਣਾ, ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕਰਮ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣਗੇ। ਅਸਲ ਜਾਤ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਚੰਗੇ-ਮਾੜੇ ਕਰਮ ਹਨ :

ਅਗੈ ਜਾਤਿ ਨ ਜੋਰੁ ਹੈ ਅਗੈ ਜੀਉ ਨਵੇ ॥

ਜਿਨ ਕੀ ਲੇਖੈ ਪਤਿ ਪਵੈ ਚੰਗੇ ਸੇਈ ਕੇਇ ॥੩॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੯)

ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਨਾਲ ਬਦਸਲੂਕੀ

ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਕਾਰਨ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਸੂਦਰ ਤੇ ਵਿਭਚਾਰਣ ਕਹਿ ਕੇ ਅੱਤ ਨੀਵਾਂ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਹੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਭੰਡਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ‘ਤੁਲਸੀ ਰਾਮਾਇਣ’ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਢੋਲ ਗੰਵਾਰ ਸੂਦਰ ਪਸ਼ੂ ਨਾਰੀ,

ਪਾਂਚੋ ਤਾੜਨ ਕੇ ਅਧਿਕਾਰੀ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ। ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਦੇ ਪਾਖੰਡ ਜਾਲ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਰੁਤਬਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸਤਰੀ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਜਨਨੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਾਜ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਗ ਹੈ, ਮੁਕਤੀ ਵਿਚ ਰੋੜਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਰਾਹ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾ ਹੈ :

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣੁ ਵੀਆਹੁ ॥

ਭੰਡਹੁ ਹੋਵੈ ਦੋਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੈ ਰਾਹੁ ॥

ਭੰਡੁ ਮੁਆ ਭੰਡੁ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡਿ ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨੁ ॥

ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੩)

ਜੈਨ ਮੱਤ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਹੱਕਦਾਰ ਨਹੀਂ। ਬੁੱਧ ਮਤ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਕੋਈ ਰੁਤਬਾ ਨਹੀਂ। ਸਮਾਜ ਦਾ ਅੱਧਾ ਅੰਗ ਇਸਤਰੀ ਹੈ ਜੋ ਨਫਰਤ ਤੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸੀ। ਸਮਾਜਿਕ ਚਲਣ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਅੱਜ ਵੀ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਈ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਜਾਣਾ ਵਰਜਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਰਾਤਨ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰਨ 'ਤੇ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਫਸਾਦ ਹੋਏ ਹਨ।

ਸੁੱਚ ਜੂਠ ਤੇ ਤੀਰਥ-ਇਸ਼ਨਾਨ

ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜਾਤੀ ਦੀ ਸੋਚ, ਬਾਹਰੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੀ ਸੁੱਚ, ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਚੁਲੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸੁੱਚ ਅਤੇ ਤੀਰਥ-ਇਸ਼ਨਾਨ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸਰੀਰਕ ਸੁੱਚ ਨੂੰ ਹੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਸੁੱਚ ਨੂੰ ਪਾਖੰਡ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਮਨ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਸੁੱਚ ਕਿਹਾ। ਜੇ ਮਨ ਮੈਲਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਮੈਲਾ ਹੈ, ਤਨ ਦੇ ਧੋਣ ਨਾਲ ਮਨ ਦੀ ਮੈਲ ਨਹੀਂ ਉਤਰ ਸਕਦੀ, ਭਾਵੇਂ ਅਠਾਹਠ ਤੀਰਥਾਂ ਉੱਤੇ ਨਹਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ :

-ਅੰਦਰਹੁ ਝੂਠੇ ਪੈਜ ਬਾਹਰਿ ਦੁਨੀਆ ਅੰਦਰਿ ਫੈਲੁ ॥

ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਜੇ ਨਾਵਹਿ ਉਤਰੈ ਨਾਹੀ ਮੈਲੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੩)

-ਸੁਚੇ ਏਹਿ ਨ ਆਖੀਅਹਿ ਬਹਨਿ ਜਿ ਪਿੰਡਾ ਧੋਇ ॥

ਸੂਚੇ ਸੇਈ ਨਾਨਕਾ ਜਿਨ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਸੋਇ ॥੨॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੨)

ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਸੁੱਚ ਨੇ ਭਿੱਟ ਵਰਗੇ ਰੋਗ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਛੂਤ-ਛਾਤ ਦੇ ਕੀਟਾਣੂਆਂ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਨਫਰਤ ਤੇ ਈਰਖਾ ਨੇ ਮਾਨਵ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਦਾਨਵ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਮਨ ਦੀ ਮੈਲ, ਮਨ ਦਾ ਹੰਕਾਰ, ਮਨ ਦੇ ਵਿਕਾਰ—ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਆਦਿ ਸਰੀਰਕ ਸੁੱਚ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦੂਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਮਨ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ 'ਸੱਚ' ਨੂੰ ਧਿਆਉਣ ਨਾਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਾਹਰੀ ਭਿੱਟ ਤੇ ਸੁੱਚ ਦਾ ਪਾਖੰਡ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਰਾਹੀਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਪਹਿਲਾ ਸੁਚਾ ਆਪਿ ਹੋਇ ਸੁਚੈ ਬੈਠਾ ਆਇ॥

ਸੁਚੇ ਅਗੈ ਰਖਿਓਨੁ ਕੋਇ ਨ ਭਿਟਿਓ ਜਾਇ ॥

ਸੁਚਾ ਹੋਇ ਕੈ ਜੇਵਿਆ ਲਗਾ ਪੜਣਿ ਸਲੋਕੁ ॥

ਕੁਹਥੀ ਜਾਈ ਸਟਿਆ ਕਿਸੁ ਏਹੁ ਲਗਾ ਦੋਖੁ ॥

ਅੰਨੁ ਦੇਵਤਾ ਪਾਣੀ ਦੇਵਤਾ ਬੈਸੰਤਰੁ ਦੇਵਤਾ ਲੂਣੁ ਪੰਜਵਾ ਪਾਇਆ ਘਿਰਤੁ ॥

ਤਾ ਹੋਆ ਪਾਕੁ ਪਵਿਤੁ ॥ ਪਾਪੀ ਸਿਉ ਤਨੁ ਗਡਿਆ ਥੁਕਾ ਪਈਆ ਤਿਤੁ ॥

ਜਿਤੁ ਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਨ ਉਚਰਹਿ ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਰਸ ਖਾਹਿ ॥

ਨਾਨਕ ਏਵੈ ਜਾਣੀਐ ਤਿਤੁ ਮੁਖਿ ਥੁਕਾ ਪਾਹਿ ॥

(ਪੰਨਾ ੪੭੩)

ਬਾਹਰੀ ਦਿਖਾਵੇ ਤੇ ਪਾਖੰਡ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਮਨੁੱਖ 'ਸੱਚ' ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਬਾਹਰੀ ਦਿਖਾਵੇ, ਰਸਮਾਂ, ਵਹਿਮਾਂ ਅਤੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਧਰਮ ਸਮਝੀ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਦਾ ਖੰਡਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਰੂਪਮਾਨ ਹੈ :

(ੳ) ਜਨੇਊ : ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਤਾਂ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚਿੰਨ੍ਹ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਆਪਣੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰੇ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਚਲਣ ਅਤੇ ਚਰਿੱਤਰ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਫੋਕਟ ਰਸਮ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਜਨੇਊ' ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਵੀ ਨਿਰੀ ਰਸਮ ਹੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਨਾ ਕੋਈ ਔਗੁਣਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਨਾ ਗੁਣ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜਨੇਊ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਵੈਸੇ ਹੀ ਮਨਾਹੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਨੇਊ ਨਿਰੀ ਪਾਖੰਡ ਅਤੇ ਹਉਮੈ ਦੀ ਰਸਮ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਅਸਲੀ ਜਨੇਊ, ਦਇਆ, ਸੰਤੋਖ, ਜਤੁ, ਸਤੁ ਵਰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਜਨੇਊ ਤਾਂ ਇਕ ਧਾਗਾ ਹੈ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਠੱਗਣ ਦਾ ਪਾਖੰਡ-ਜਾਲ ਹੈ, ਜੋ ਨਿੰਦਣਯੋਗ ਹੈ :

-ਦਇਆ ਕਪਾਹ ਸੰਤੋਖੁ ਸੂਤੁ ਜਤੁ ਗੰਢੀ ਸਤੁ ਵਟੁ ॥

ਏਹੁ ਜਨੇਊ ਜੀਅ ਕਾ ਹਈ ਤ ਪਾਡੇ ਘਤੁ ॥ . . .

(ਪੰਨਾ ੪੭੧)

ਤਗੁ ਕਪਾਹਗੁ ਕਤੀਐ ਬਾਮੁਣੁ ਵਟੇ ਆਇ ॥

ਕੁਹਿ ਬਕਰਾ ਰਿੰਨਿ ਖਾਇਆ ਸਭੁ ਕੋ ਆਖੈ ਪਾਇ ॥

ਹੋਇ ਪੁਰਾਣਾ ਸੁਟੀਐ ਭੀ ਫਿਰਿ ਪਾਈਐ ਹੋਰੁ ॥

ਨਾਨਕ ਤਗੁ ਨ ਤੁਟਈ ਜੇ ਤਗਿ ਹੋਵੈ ਜੋਰੁ ॥੨॥

(ਪੰਨਾ ੪੭੧)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਅਤੇ ਕਾਜ਼ੀਆਂ, ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਅਤੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਸਭ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ। ਫੋਕਟ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ, ਰਸਮਾਂ, ਰੀਤਾਂ, ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢਿਆ, ਉਚ-ਨੀਚ, ਛੂਤ-ਛਾਤ, ਜਾਤ-ਪਾਤ ਅਤੇ ਭੇਖਾਂ ਦੇ ਪਾਖੰਡ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਕ

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਜੁੜ ਕੇ ਸੱਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸਾਇਆ :

ਸਚੁ ਤਾ ਪਰੁ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਰਿਦੈ ਸਚਾ ਹੋਇ॥
 ਕੂੜ ਕੀ ਮਲੁ ਉਤਰੈ ਤਨੁ ਕਰੇ ਹਛਾ ਧੋਇ ॥
 ਸਚੁ ਤਾ ਪਰੁ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਸਚਿ ਧਰੇ ਪਿਆਰੁ ॥
 ਨਾਉ ਸੁਣਿ ਮਨੁ ਰਹਸੀਐ ਤਾ ਪਾਏ ਮੋਖ ਦੁਆਰੁ ॥
 ਸਚੁ ਤਾ ਪਰੁ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਜੁਗਤਿ ਜਾਣੈ ਜੀਉ ॥
 ਧਰਤਿ ਕਾਇਆ ਸਾਧ ਕੈ ਵਿਚਿ ਦੇਇ ਕਰਤਾ ਬੀਉ ॥
 ਸਚੁ ਤਾ ਪਰੁ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਸਿਖ ਸਚੀ ਲੇਇ ॥
 ਦਇਆ ਜਾਣੇ ਜੀਅ ਕੀ ਕਿਛੁ ਪੁੰਨੁ ਦਾਨੁ ਕਰੇਇ॥
 ਸਚੁ ਤਾ ਪਰੁ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਆਤਮ ਤੀਰਥਿ ਕਰੇ ਨਿਵਾਸੁ ॥
 ਸਤਿਗੁਰੁ ਨੋ ਪੁਛਿ ਕੈ ਬਹਿ ਰਹੈ ਕਰੇ ਨਿਵਾਸੁ॥
 ਸਚੁ ਸਭਨਾ ਹੋਇ ਦਾਹੁ ਪਾਪ ਕਢੈ ਧੋਇ ॥
 ਨਾਨਕੁ ਵਖਾਣੈ ਬੇਨਤੀ ਜਿਨ ਸਚੁ ਪਲੈ ਹੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੮)

ਦਰਅਸਲ ਧਰਮ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪੇ ਦਾ ਨਿਯੰਤਰਣ ਸਿਖਾਉਣਾ ਅਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹੰਕਾਰ; ਚੋਰੀ, ਯਾਰੀ, ਠੱਗੀ, ਝੂਠ, ਨਿੰਦਿਆ, ਈਰਖਾ, ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਆਦਿ ਉੱਪਰ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਲਈ ਧਰਮ ਕੁਝ ਬਾਹਰੀ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਨੇਊ ਵੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸੀ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਨੇਊ ਦੀ ਰਸਮ ਅਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੀ ‘ਵੇਤਗਾ’ ਹੋ ਕੇ ਚੋਰੀਆਂ, ਯਾਰੀਆਂ ਤੇ ਠੱਗੀਆਂ ਵਿਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਧਾਗਾ (ਜਨੇਊ) ਪਹਿਨਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਚੰਗੇ ਅਮਲ ਦੀ ਆਸ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ :

ਲਖ ਚੋਰੀਆ ਲਖ ਜਾਰੀਆ ਲਖ ਕੂੜੀਆ ਲਖ ਗਾਲਿ ॥
 ਲਖ ਠਗੀਆ ਪਹਿਨਾਮੀਆ ਰਾਤਿ ਦਿਨਸੁ ਜੀਅ ਨਾਲਿ ॥ . . .
 ਤਗੁ ਨ ਇੰਦ੍ਰੀ ਤਗੁ ਨ ਨਾਰੀ ॥ ਭਲਕੇ ਥੁਕ ਪਵੈ ਨਿਤ ਦਾੜੀ ॥
 ਤਗੁ ਨ ਪੈਰੀ ਤਗੁ ਨ ਹਥੀ ॥ ਤਗੁ ਨ ਜਿਹਵਾ ਤਗੁ ਨ ਅਖੀ ॥
 ਵੇਤਗਾ ਆਪੇ ਵੜੈ ॥ ਵਟਿ ਧਾਗੇ ਅਵਰਾ ਘੜੈ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੧)

ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮਨ ਦਾ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੈ, ਗਿਆਨਵਾਨ ਨਹੀਂ। ਭਾੜੇ ਦਾ ਲਾਲਚੀ ਹੈ। ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਧਾਗੇ ਵੱਟ ਕੇ ਪਾਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਵਿਆਹ ਰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਔੜੜੇ ਪਿਆ ਹੈ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰਾਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ :

ਲੈ ਭਾੜਿ ਕਰੇ ਵੀਆਹੁ ॥ ਕਢਿ ਕਾਗਲੁ ਦਸੇ ਰਾਹੁ ॥

ਸੁਣਿ ਵੇਖਹੁ ਲੋਕਾ ਏਹੁ ਵਿਡਾਣੁ ॥ ਮਨਿ ਅੰਧਾ ਨਾਉ ਸੁਜਾਣੁ ॥੪॥

(ਪੰਨਾ ੪੭੧)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਪਾਖੰਡ ਦੀ ਨਿਰੀ ਆਲੋਚਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸੱਚਾ ਮਾਰਗ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਸੱਚਾ ਜਨੇਊ ਦਿਆ, ਸੰਤੋਖ, ਜਤ, ਸਤ ਵਰਗੇ ਗੁਣ ਧਾਰਨ ਕਰਨੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਹੈ :

ਨਾਇ ਮੰਨਿਐ ਪਤਿ ਊਪਜੈ ਸਾਲਾਹੀ ਸਚੁ ਸੂਤੁ ॥

ਦਰਗਹ ਅੰਦਰਿ ਪਾਈਐ ਤਗੁ ਨ ਤੂਟਸਿ ਪੂਤੁ ॥੩॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੧)

ਹਰ ਧਰਮ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਦਾਚਾਰਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਮਝ ਕੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨੇ ਹਨ, ਨਾ ਕਿ ਕੇਵਲ ਰਸਮ ਜਾਂ ਮਰਿਆਦਾ ਪੂਰਤੀ ਲਈ।

ਸੂਤਕ ਪਾਤਕ : ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਦੇ ਵਿਛਾਏ ਜਾਲ ਵਿਚ ਜਕੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਯਾਦ, ਨਾਮ, ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਗੁਣ ਸੱਚ, ਸਤਿ, ਸੰਤੋਖ, ਦਇਆ, ਸੇਵਾ, ਪਰਉਪਕਾਰ ਆਦਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਸੀ, ਨਾ ਜਨਤਾ ਨੂੰ। ਅਨੇਕ ਰਸਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੂਤਕ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਰਸਮ ਹੀ ਸੀ। ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਦਸ-ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਦਿਨ ਤਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਉਸ ਘਰ ਦਾ ਭੋਜਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਖਾਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਘਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੂਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਹਰੇਕ ਸ਼ੈਅ ਅਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਗਈ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਆਉਂਦਾ, ਚੌਕਾ ਪਾਉਂਦਾ, ਭੋਜਨ ਛਕਦਾ, ਦਖਣਾ ਲੈਂਦਾ, ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਘਰ ਪਵਿੱਤਰ ਹੁੰਦਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਲੀਲ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇੰਜ ਤਾਂ ਗੋਹਾ, ਲੱਕੜੀ, ਅਨਾਜ, ਪਾਣੀ ਆਦਿ ਸਭ ਵਿਚ ਕੀਟਾਣੂ ਹਨ ਜੋ ਹਰ ਸਮੇਂ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਇੰਜ ਤਾਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਹੀ ਘਰ ਅਪਵਿੱਤਰ ਹੋਇਆ। ਕਿਸ-ਕਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਸੂਤ ਮੰਨੋਗੇ? ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ :

ਸਭੋ ਸੂਤਕੁ ਭਰਮੁ ਹੈ ਦੂਜੈ ਲਗੈ ਜਾਇ ॥

ਜੰਮਣੁ ਮਰਣਾ ਹੁਕਮੁ ਹੈ ਭਾਣੈ ਆਵੈ ਜਾਇ ॥

ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਪਵਿੱਤ੍ਰੁ ਹੈ ਦਿਤੋਨੁ ਰਿਜਕੁ ਸੰਬਾਹਿ ॥

ਨਾਨਕ ਜਿਨ੍ਹੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੁਝਿਆ ਤਿਨ੍ਹਾ ਸੂਤਕੁ ਨਾਹਿ ॥੩॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੨)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸੂਤਕ ਨਿਰਾ ਭਰਮ, ਭੁਲੇਖਾ ਤੇ ਪਾਖੰਡ ਹੈ। ਇਹ ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਨਹੀਂ। ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੰਮਣਾ-ਮਰਣਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ। ਸਭ ਖਾਣਾ-ਪੀਣਾ ਦਾਤਾਰ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ :

ਸਭੋ ਸੂਤਕੁ ਭਰਮੁ ਹੈ ਦੂਜੈ ਲਗੈ ਜਾਇ ॥

ਜੰਮਣੁ ਮਰਣਾ ਹੁਕਮੁ ਹੈ ਭਾਣੈ ਆਵੈ ਜਾਇ ॥

ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਪਵਿਤ੍ਰੁ ਹੈ ਦਿਤੋਨੁ ਰਿਜਕੁ ਸੰਬਾਹਿ ॥

ਨਾਨਕ ਜਿਨ੍ਹੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੁਝਿਆ ਤਿਨ੍ਹਾ ਸੂਤਕੁ ਨਾਹਿ ॥੩॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੨)

ਅਸਲ ਸੂਤਕ ਕਰਮ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਦਾ ਹੋਣਾ ਹੈ :

ਮਨ ਕਾ ਸੂਤਕੁ ਲੋਭੁ ਹੈ ਜਿਹਵਾ ਸੂਤਕੁ ਕੁਤੁ ॥

ਅਖੀ ਸੂਤਕੁ ਵੇਖਣਾ ਪਰ ਤ੍ਰਿਅ ਪਰ ਧਨ ਰੂਪੁ ॥

ਕੰਨੀ ਸੂਤਕੁ ਕੰਨਿ ਪੈ ਲਾਇਤਬਾਰੀ ਖਾਹਿ ॥

ਨਾਨਕ ਹੰਸਾ ਆਦਮੀ ਬਧੇ ਜਮ ਪੁਰਿ ਜਾਹਿ ॥੨॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੨)

ਸ਼ਰਾਧ ਅਤੇ ਦਾਨ : ਪਿੱਤਰਾਂ ਲਈ ਸ਼ਰਾਧ ਕਰਨੇ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਛਕਾਉਣਾ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਇਕ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ (ਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਹੈ) ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦਾਨ ਵੀ ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਿੱਤਰਾਂ ਲਈ ਕੀਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਭੋਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੁਖ-ਆਰਾਮ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੇ। ਸਗੋਂ ਜੇ ਇਹ ਦਾਨ ਨੇਕ ਕਮਾਈ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਚੋਰੀ ਦਾ ਧਨ ਹੈ ਤਾਂ ਪਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਵਿਚੋਲਿਆਂ (ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ) ਦੇਹਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਚੋਰੀ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਦਲਾਲੀ ਕਾਰਨ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤਣੀ ਪਵੇਗੀ :

ਜੇ ਮੋਹਾਕਾ ਘਰੁ ਮੁਹੈ ਘਰੁ ਮੁਹਿ ਪਿਤਰੀ ਦੇਇ ॥

ਅਗੈ ਵਸਤੁ ਸਿਵਾਣੀਐ ਪਿਤਰੀ ਚੋਰ ਕਰੇਇ ॥

ਵਢੀਅਹਿ ਹਥ ਦਲਾਲ ਕੇ ਮੁਸਫੀ ਏਹ ਕਰੇਇ ॥

ਨਾਨਕ ਅਗੈ ਸੋ ਮਿਲੈ ਜਿ ਖਟੇ ਘਾਲੇ ਦੇਇ ॥੧॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੨)

ਲੀਲਾ ਅਤੇ ਰਾਸਾਂ : ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ-ਲੀਲਾ ਦੀਆਂ ਰਾਸਾਂ ਪਾਉਣੀਆਂ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਤੇ ਗੋਪੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਨਾਚ ਕਰਨੇ ਰਾਸਧਾਰੀਆਂ ਦਾ ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣ ਦਾ ਧੰਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਵੀ ਬਿੰਦਰਾਬਨ ਦੇ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਰਾਸਧਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਟੋਲੀਆਂ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਰਾਸਾਂ ਰਾਹੀਂ ਚੰਗਾ ਧਨ ਕਮਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਧਰਮ ਦਾ ਅੰਗ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਨਾਲ ਨਾ ਰੱਬ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ :

-ਵਾਇਨਿ ਚੇਲੇ ਨਚਨਿ ਗੁਰ ॥

ਪੈਰ ਹਲਾਇਨਿ ਫੇਰਨ੍ਹਿ ਸਿਰ ॥

ਉਡਿ ਉਡਿ ਰਾਵਾ ਝਾਟੈ ਪਾਇ ॥

ਵੇਖੈ ਲੋਕੁ ਹਸੈ ਘਰਿ ਜਾਇ ॥

ਰੋਟੀਆ ਕਾਰਣਿ ਪੂਰਹਿ ਤਾਲ ॥

ਆਪੁ ਪਛਾਤਹਿ ਧਰਤੀ ਨਾਲਿ ॥

ਗਾਵਨਿ ਗੋਪੀਆ ਗਾਵਨਿ ਕਾਨ੍ ॥

ਗਾਵਨਿ ਸੀਤਾ ਰਾਜੇ ਰਾਮ ॥

(ਪੰਨਾ ੪੬੫)

-ਨਾਨਕ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਹੋਰਿ ਕੇਤੇ ਰਾਮ ਰਵਾਲ॥

ਕੇਤੀਆ ਕੰਨ੍ ਕਹਾਣੀਆ ਕੇਤੇ ਬੇਦ ਬੀਚਾਰ ॥

ਕੇਤੇ ਨਚਹਿ ਮੰਗਤੇ ਗਿਤਿ ਮੁਤਿ ਪੂਰਹਿ ਤਾਲ ॥

ਬਾਜਾਰੀ ਬਾਜਾਰ ਮਹਿ ਆਇ ਕਢਹਿ ਬਾਜਾਰ ॥

ਗਾਵਹਿ ਰਾਜੇ ਰਾਣੀਆ ਬੋਲਹਿ ਆਲ ਪਤਾਲ ॥

ਲਖ ਟਕਿਆ ਕੇ ਮੁੰਦੜੇ ਲਖ ਟਕਿਆ ਕੇ ਹਾਰ ॥

ਜਿਤੁ ਤਨਿ ਪਾਈਆਹਿ ਨਾਨਕਾ ਸੇ ਤਨ ਹੋਵਹਿ ਛਾਰ ॥

ਗਿਆਨੁ ਨ ਗਲੀਈ ਢੂਢੀਐ ਕਬਨਾ ਕਰਤਾ ਸਾਰੁ ॥

ਕਰਮਿ ਮਿਲੈ ਤਾ ਪਾਈਐ ਹੋਰ ਹਿਕਮਤਿ ਹੁਕਮੁ ਖੁਆਰੁ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੫)

ਧਾਰਮਿਕ ਭੇਖ : ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਚਲਣ ਭੇਖਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਹੀ ਸੱਚਾ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭੇਖ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਨ। ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੇਖਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਧਰਮ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਕੁਝ ਕੁ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਭੇਖ ਇਹ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਖੰਡਨ ਹੋਇਆ ਹੈ :

੧. ਲਿਖਿ ਲਿਖਿ ਪੜਿਆ॥ ਤੇਤਾ ਕੜਿਆ॥ (ਹਉਮੈ ਲਈ ਵਿੱਦਿਆ, ਗਿਆਨ)

੨. ਬਹੁ ਤੀਰਥ ਭਵਿਆ॥ ਤੇਤੋ ਲਵਿਆ॥ (ਤੀਰਥ ਗਮਨ ਤੋਂ ਹਉਮੈ)

੩. ਬਹੁ ਭੇਖ ਕੀਆ ਦੇਹੀ ਦੁਖੁ ਦੀਆ॥ (ਭੇਖਾਂ ਦਾ ਪਾਖੰਡ)

੪. ਅੰਨੁ ਨ ਖਾਇਆ ਸਾਦੁ ਗਵਾਇਆ॥ (ਵਰਤ)

੫. ਬਸਤ੍ਰੁ ਨ ਪਹਿਰੈ॥ ਅਹਿਨਿਸਿ ਕਹਰੈ॥ (ਨੰਗੇ ਸਾਧੂ)

੬. ਮੋਨਿ ਵਿਗੁਤਾ॥ ਕਿਉ ਜਾਗੈ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਸੂਤਾ॥ (ਮੋਨੀ ਸਾਧੂ)

੭. ਪਗ ਉਪੇਤਾਣਾ॥ ਅਪਣਾ ਕੀਆ ਕਮਾਣਾ॥ (ਜੈਨੀ ਸਾਧੂ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ)

੮. ਅਲੁ ਮਲੁ ਖਾਈ ਸਿਰਿ ਛਾਈ ਪਾਈ॥ (ਸਰੇਵੜੇ ਗੰਦ ਬਲਾ ਖਾਂਦੇ ਹਨ)

੯. ਰਹੈ ਬੇਬਾਣੀ ਮਤੀ ਮਸਾਣੀ॥ ਅੰਧੁ ਨ ਜਾਣੈ ਫਿਰਿ ਪਛਤਾਣੀ॥ (ਜਾਦੂ-ਟੂਣੇ, ਰੱਖਾਂ, ਤਵੀਤ, ਜੰਤਰ-ਮੰਤਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਾਧੂ ਉਜਾੜਾਂ ਤੇ ਮਸਾਣਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ)

੧੦. ਜਤੀ ਸਦਾਵਹਿ ਜੁਗਤਿ ਨ ਜਾਣਹਿ ਛਡਿ ਬਹਹਿ ਘਰ ਬਾਰੁ॥ (ਤਿਆਗੀ, ਸੰਨਿਆਸੀ)

ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਸ਼ਰੀਅਤ ਦਾ ਖੰਡਨ

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਗ਼ਲਤ ਰਸਮ ਰੀਤਾਂ ਦਾ ਹੀ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਹਾਕਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਜਬਰ ਦੀ ਵੀ ਰੱਜ ਕੇ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਸ਼ਰੀਅਤ ਦੀਆਂ ਗ਼ਲਤ ਮਨੌਤਾਂ ਦਾ ਬੇਖੌਫ਼ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ਼ਲਤ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੋਕਟ ਰੀਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਧਰਮ ਸਮਝ ਕੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਕੁ ਅਜਿਹੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ :

(ੳ) ਮੁਰਦਾ ਦੱਬਣਾ ਅਥਵਾ ਸਾੜਨਾ

ਸ਼ਰੀਅਤ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੁਰਦੇ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਦਬਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਕਿਆਮਤ ਦੇ ਦਿਨ ਇਸਰਾਈਲ ਫਰਿਸ਼ਤਾ ਆਪਣੀ ਤੁਰ ਵਜਾਏਗਾ ਤੇ ਪ੍ਰਲਯ ਹੋ ਜਾਏਗੀ। ਫਿਰ ਕਬਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੁਰਦੇ ਉਠਣਗੇ ਤੇ ਖੁਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਾਨ ਪਾਏਗਾ ਅਤੇ ਕੀਤੇ ਅਮਲਾਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਕੱਟੜ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵੀ ਨਿੰਦਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਮੁਰਦੇ ਸਾੜ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੇਹ ਨੂੰ ਵੀ ਕਿੰਨਾ ਦੁਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੁੜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਾਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੈ ਸਕਦੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਲੀਲ ਰਾਹੀਂ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੁਰਦੇ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹ ਲੜਾਈ ਬੜੀ ਫਜ਼ੂਲ ਅਤੇ ਬੇਬੁਨਿਆਦ ਹੈ। ਮੁਰਦੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦੁਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਭਾਵੇਂ ਸਾੜੇ, ਭਾਵੇਂ ਦੱਬੇ। ਜੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਰਦਾ ਸੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੁਸਲਿਮ ਮੁਰਦਾ ਵੀ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿੱਟੀ ਹੋ ਕੇ ਘੁਮਿਆਰ ਦੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਵਿਚ ਬਧਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸਾੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਰੱਬ ਨੇ ਮੁਰਦੇ ਵਿਚ ਰੂਹ ਪਾਉਣੀ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸੜੀ ਹੋਈ ਮਿੱਟੀ ਜਾਂ ਜਲੀ ਹੋਈ ਮਿੱਟੀ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਰੂਹ ਪਾਉਣੀ ਉਸ ਲਈ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਮਨੌਤ ਬੇਤੁੱਕੀ ਬੇਸਿਰ-ਪੈਰ ਹੈ :

ਮਿਟੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀ ਪੇੜੈ ਪਈ ਕੁਮਿਆਰ ॥

ਘੜਿ ਭਾਂਡੇ ਇਟਾ ਕੀਆ ਜਲਦੀ ਕਰੇ ਪੁਕਾਰ ॥

ਜਲਿ ਜਲਿ ਰੋਵੈ ਬਪੁੜੀ ਝੜਿ ਝੜਿ ਪਵਹਿ ਅੰਗਿਆਰ ॥

ਨਾਨਕ ਜਿਨਿ ਕਰਤੈ ਕਾਰਣੁ ਕੀਆ ਸੋ ਜਾਣੈ ਕਰਤਾਰੁ ॥੨॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੬)

(ਅ) ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੰਜ ਵੇਲੇ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨੀ ਹੀ ਧਰਮ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਨਮਾਜ਼ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜੋੜਦਾ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਕਰਨਾ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣਾ, ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨਾ, ਪਰਜਾ ਦਾ ਖੂਨ ਪੀਣਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਪੜ੍ਹਨੀਆਂ ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਧਰਮ ਹੈ? ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਮਾਣਸ ਖਾਣੇ ਕਰਹਿ ਨਿਵਾਜ ॥

ਛੁਰੀ ਵਗਾਇਨਿ ਤਿਨ ਗਲਿ ਤਾਗ ॥

(ਪੰਨਾ ੪੭੧)

ਰਾਜਸੀ ਜੁਲਮ ਅਤੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਦਾ ਖੰਡਨ

੧. ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵੀ ਅੱਤ ਗਿਰਾਵਟ ਆ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮ ਲਾਲਚੀ, ਦੁਰਾਚਾਰੀ, ਝੂਠੇ ਅਤੇ ਕੁਕਰਮੀ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਜੋ ਪਰਜਾ ਉੱਤੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਥਾਈਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਹਵਾਲੇ ‘ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ’ ਵਿਚ ਵੀ ਉਪਲਬਧ ਹਨ :

ਲਬੁ ਪਾਪੁ ਦੁਇ ਰਾਜਾ ਮਹਤਾ ਕੂੜੁ ਹੋਆ ਸਿਕਦਾਰੁ ॥

ਕਾਮੁ ਨੇਬੁ ਸਦਿ ਪੁਛੀਐ ਬਹਿ ਬਹਿ ਕਰੇ ਬੀਚਾਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੮)

੨. ਨਿਆਂ ਤਿਆਗ ਕੇ ਮਨ ਭਾਉਂਦੇ ਹੁਕਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਾਜਸੀ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਾੜਨਾ ਕਰਦੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ (ਨਰਕਾਂ) ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੜਨਾ ਪਵੇਗਾ :

ਹੁਕਮ ਕੀਏ ਮਨਿ ਭਾਵਦੇ ਰਾਹਿ ਭੀੜੈ ਅਗੈ ਜਾਵਣਾ ॥

ਨੰਗਾ ਦੋਸ਼ਕਿ ਚਾਲਿਆ ਤਾ ਦਿਸੈ ਖਰਾ ਡਰਾਵਣਾ ॥

ਕਰਿ ਅਉਗਣ ਪਛੋਤਾਵਣਾ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੦)

੩. ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਤੰਬੀਹ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਖੁਦਾ ਦੇ ਖੌਫ਼ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਕਰਨ। ਖੁਦਾ ਦੇ ਕਹਿਰ ਤੋਂ ਡਰਨ। ਖੁਦਾ ਦੀ ਨਦਰ ਹਟ ਜਾਣ ਨਾਲ ਇਕ ਸੁਲਤਾਨ ਭਿਖਾਰੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਭਿਖਿਆ ਤੋਂ ਵੀ ਲਾਚਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ :

ਨਦਰਿ ਉਪਰੀ ਜੇ ਕਰੇ ਸੁਲਤਾਨਾ ਘਾਹੁ ਕਰਾਇਦਾ ॥

ਦਰਿ ਮੰਗਨਿ ਭਿਖ ਨ ਪਾਇਦਾ ॥੧੬॥ ਅੰਗ ੪੭੨

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ’ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਸੰਕਟ ਦਾ ਬਖਾਨ ਹੈ। ‘ਆਸਾ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ’ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਸ ਮਾਨਵ-ਸੰਕਟ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਣ ਦਾ ਇਕ ਉਪਰਾਲਾ ਵੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਝਾਤ ਮਾਰ ਕੇ ਵੇਖੀਏ ਕਿਤੇ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਮੁੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਰਮ-ਕਾਂਡੀ ਫੋਕਟ ਰਸਮਾਂ ਰੀਤਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਉਲਝ ਰਹੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੱਢਿਆ ਸੀ?

ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਚੇਤਨਤਾ

ਪੰਜਾਬ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦਾ ਰਣ-ਖੇਤਰ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਏ ਦਿਨ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਕਦੇ ਵੀ ਅਵੇਸਲੇ ਹੋ ਕੇ ਸੁਖ ਦੀ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਸੁੱਤੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਗੱਭਰੂਆਂ ਦੇ ਰਣ-ਤਤੇ ਵਿਚ ਜੂਝਣ ਦੇ ਸੋਹਿਲੇ ਗਾਉਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਵਧਾਉਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਟੁੰਬਣ

ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਵਾਰਾਂ ਰਚੀਆਂ। ਅਰਬੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ ਬੀਰ-ਰਸੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ‘ਕਸੀਦੇ’ ਅਤੇ ‘ਮਰਸੀਏ’ ਲਿਖੇ ਗਏ। ਕੁਝ ਜੰਗਨਾਮੇ ਵੀ ਲਿਖੇ ਗਏ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਬੈ-ਲਡਜ਼ ਰੂਪ (Ballads) ਵਿਚ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਲਿਖੇ ਗਏ ਪਰ ‘ਵਾਰ’ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ੁਧ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਿਰੋਲ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਗਾਏ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ‘ਵਾਰ’ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਹਰਮਨ-ਪਿਆਰਾ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਪਰਵਾਣ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਭੱਟ, ਮਰਾਸੀ, ਭਰਾਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ-ਦਰਬਾਰਾਂ, ਮੇਲਿਆਂ, ਜਸ਼ਨਾਂ, ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਮਹਿਫਲਾਂ ਵਿਚ ਗਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਯੋਧਿਆਂ, ਸੂਰਬੀਰਾਂ, ਬਹਾਦਰਾਂ, ਸਰਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਅਤੇ ਵਤਨਪ੍ਰਸਤੀ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਅਨੇਕ ਵਾਰਾਂ ਪੂਰਬ ਨਾਨਕ ਕਾਲ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨੌਂ ਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ‘ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ’ ਦੇ ਨਿਮਨ ਸਿਰਲੇਖ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ :

ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧

ਵਾਰ ਸਲੋਕਾ ਨਾਲਿ ਸਲੋਕ ਭੀ ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਕੇ ਲਿਖੇ ਟੁੰਡੇ ਅਸਰਾਜੈ ਕੀ ਧੁਨੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹਰਮਨ-ਪਿਆਰੇ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਰੂਪ ‘ਵਾਰ’ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਇਆ। ਆਪ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੌਰ ’ਤੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਸੰਤ ਕਵੀ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁੱਖ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਹੈ, ਪਰ ਵਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੁਣ ਤਕ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਅਤੇ ਜੰਗ-ਜੁੱਧ ਹੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਨੂੰ ਵਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ, ਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਬੀਰਤਾ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਸਲ ਬਹਾਦਰੀ ਮਨ ’ਤੇ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝਣਾ ਹੈ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨਾ ਤੇ ਜਿੱਤਣਾ ਹੈ। ਜੇ ਮਨ ਤੇ ਆਤਮਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣ ਤਾਂ ਸਰੀਰਕ ਬਲ ਵੀ ਨਿਰਾਰਥਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਸਾਰਕ ਯੁੱਧਾਂ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਨੂੰ ਵਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ। ਆਮ ਤੌਰ ’ਤੇ ‘ਵਾਰ’ ਵਿਚ ‘ਨਾਇਕ’ ਅਤੇ ‘ਖਲਨਾਇਕ’ ਦਾ ਯੁੱਧ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਇਕ ਦੇ ਗੁਣ ਅਤੇ ਖਲਨਾਇਕ ਦੇ ਔਗੁਣ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਨਾਇਕ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ‘ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ’ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ‘ਗੁਰਮੁਖ’ ਨੂੰ ਨਾਇਕ ਥਾਪਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ

ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ‘ਮਨਮੁਖ’ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ‘ਗੁਰਮੁਖ’ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਸੈਨਾਪਤੀ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਦੈਵੀ ਗੁਣ ਹਨ— ਸਤਿ, ਸੰਤੋਖ, ਦਇਆ, ਧਰਮ, ਨਾਮ, ਸਿਮਰਨ, ਪਰਉਪਕਾਰ, ਇਤਿਆਦਿ। ਮਨਮੁਖ ਦੀਆਂ ਸਹਾਇਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ— ਹਉਮੈ, ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਦ੍ਰੋਹ, ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਇਤਿਆਦਿ। ਅੰਤ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਾਬਾਸ਼ ਤੇ ਬਾਪੜਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਮਨਮੁਖ ਹਾਰ ਕੇ, ਜਨਮ ਵਿਅਰਥ ਗਵਾ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਸੱਚੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਸੁਰਖਰੂ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਜਦਾ ਹੈ। ‘ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ’ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਰੂਪ ਕੇਵਲ ੨੪ ਪਉੜੀਆਂ ਸੀ। ਪਉੜੀ ਵਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਛੰਦ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਉੜੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਅਧਿਆਤਮਕਵਾਦ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਸੰਪਾਦਨਾ ਸਮੇਂ ਇਸ ਨਾਲ ੪੪ + ੧੫ = ੫੯ ਸਲੋਕ ਵੀ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਰਾਜਨੀਤਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਗ਼ਲਤ ਰੀਤਾਂ, ਰਸਮਾਂ, ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੀ ਕਰੜੀ ਆਲੋਚਨਾ ਹੈ। ਜਰਵਾਣੇ ਹਾਕਮਾਂ ਅਤੇ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਦੀ ਲੋਭੀ, ਕਾਮੀ, ਅੱਤਿਆਚਾਰੀ ਅਤੇ ਮੰਦ ਰੁਚੀਆਂ ਦਾ ਪਾਜ ਉਘੇੜਿਆ ਹੈ। ਧਰਮ ਦੇ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਕਾਜ਼ੀਆਂ, ਮੁੱਲਾਂ-ਮੁੱਲਾਣਿਆਂ, ਜੋਗੀਆਂ ਅਤੇ ਪੰਡਿਤਾਂ ਦੇ ਨੀਵੇਂ ਆਚਰਨ, ਲੋਭੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ; ਰਿਸ਼ਵਤ ਅਤੇ ਵੱਢੀ ਲੈ ਕੇ ਗਰੀਬ ਘਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਦਾ ਚੰਗਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਮੰਦੇ ਰਸਮ-ਰਿਵਾਜਾਂ, ਪਾਖੰਡਾਂ ਅਤੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡੀ ਰੀਤਾਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਜੁੜਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸਤਰੀ ਵਰਗ ਨਾਲ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਹੋ ਰਹੀ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਰੁਤਬਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ। ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਾਰਾਂ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲ ਕੀਤੀ। ‘ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ’ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਦੋ ਹੋਰ ਵਾਰਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਜਿਵੇਂ: ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਮੋਢੀ ਤੇ ਸੰਚਾਲਕ ਸਨ। ਆਪ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਬਾਕੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਵੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਾਰਾਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਭਾਈ ਸਤਾ ਤੇ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਕ ਵਾਰ ਲਿਖੀ। ਇਹ ਸਭ ਵਾਰਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕੀਤੇ ਹਰਮਨ-ਪਿਆਰੇ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ੩੯ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਾਰਾਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਇੰਜ ‘ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ’ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਾਰਾਂ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅਮੀਰ ਵਿਰਸਾ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ : ਓਅੰਕਾਰ ਅਤੇ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ

—ਡਾ. ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ*

੧. ਓਅੰਕਾਰ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਉਚਰਿਤ ਓਅੰਕਾਰ, ਕਾਵਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਅੱਖਰ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਿਰਲੇਖ “ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧ ਦਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰੁ ॥” ਹੈ। ਇੱਥੇ ‘ਦਖਣੀ’, ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਦਾ ਉਪ-ਰਾਗ; ਦਖਣੀ ਤਰਜ਼ ਦੀ ਰਾਮਕਲੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ‘ਓਅੰਕਾਰੁ’ ਨਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ਼ ਰਾਗਾਤਮਕ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਪ੍ਰਥਮ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਸਿਰਜੀ ਗਈ ਇਹ ਬਾਣੀ ੫੪ ਪਦਿਆਂ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਹਾਉ ਦਾ ਦੁਤਕਾ (ਇਕ ਪਦਾ) ਬੰਦ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਦ-ਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ੧੦ ਚਉਪਦੇ, ੪੧ ਅਠਪਦੇ ਤੇ ੩ ਨਉਪਦੇ ਹਨ। ਦੋਹਰਾ, ਨਿਸ਼ਾਨੀ, ਸਵਯੀਆ, ਚੌਪਈ ਆਦਿ ਛੰਦ ਲੱਛਣਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨੀ, ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਰੰਗ ਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਥੀਮ ‘ਅਸਲ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਵਿੱਦਿਆ’ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਨਿਭਾਉ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸੂਚਨਾ-ਨੁਮਾ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਬੋਝ ਚੁੱਕੀ ਫਿਰਦੇ ਪਾਠਿਆਂ (ਅਧਿਆਪਕਾਂ) ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਲੋਕਾਂ (ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ) ਨੂੰ ਖਾਹ-ਮਖਾਹ ਦੇ ਫਾਰਮੂਲਿਆਂ ਰੂਪੀ ਜੰਜਾਲਾਂ ਵਿਚ ਉਲਝਾਅ ਕੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਗ਼ਲਤ ਪਾਸੇ ਨਾ ਪਾਉਣ, ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸਲ ਵਿੱਦਿਆ – ਵਿਆਪਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ‘ਓਅੰਕਾਰੁ’ ਨਾਮ ਪੜ੍ਹਣਾ/ਲਿਖਣਾ ਸਿਖਾਉਣ। ਓਅੰਕਾਰ ਇਕ ਧੁਨੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਆਦਿ ਅਸੀਮ ਲਹਿਰ ਹੈ, ਜੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਸਰਗੁਣ ਵਿਚ ਆਉਣ ਸਮੇਂ, ‘ੴ’ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਇਸੇ ਓਅੰਕਾਰ ‘ਸਬਦਿ’ (ਗਿਆਨ) ਵਿੱਦਿਆ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਭਲਾ ਹੋਵੇਗਾ (ਓਅੰਕਾਰਿ ਸਬਦਿ ਉਧਰੇ ॥)। ਅਜਿਹੀ ਵਿੱਦਿਆ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ/ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲਾ ਪਾਥਾ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੈ (ਪਾਥਾ ਗੁਰਮੁਖਿ ਆਖੀਐ...), ਜੋ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ (...ਚਾਟੜਿਆ ਮਤਿ ਦੇਇ॥) ਕਿ ਹਰਿਨਾਮ ਦੀ ਰਾਸ (ਪੁੰਜੀ) ਇਕੱਠੀ ਕਰਨੀ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਲਾਹਾ ਲੈਣਾ ਹੈ (ਨਾਮੁ ਸਮਾਲਹੁ ਨਾਮੁ ਸੰਗਰਹੁ ਲਾਹਾ ਜਗ ਮਹਿ ਲੇਇ॥)। ਅਜਿਹਾ ਜੀਵਨ ਲਾਹਾ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਅਸਲ

*ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਆਪਿਕਾ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਕਾਲਜ (ਲੜਕੀਆਂ), ਆਕੜ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ—ਪਟਿਆਲਾ-੧੪੦੭੦੧, ਮੋ. +੯੧੯੯੧੫੩੯੫੩੩੨

ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ‘ਤਤੁ ਸਾਰ’ ਉਸ ਕੋਲ ਹੀ ਹੈ:

ਪਾਧਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਆਖੀਐ ਬਿਦਿਆ ਬਿਚਰੈ ਸਹਜਿ ਸੁਭਾਇ॥

ਬਿਦਿਆ ਸੋਧੈ ਤਤੁ ਲਹੈ ਰਾਮ ਨਾਮ ਲਿਵ ਲਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੮)

੨. ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਉਚਰਿਤ ‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਇਕ ਗੰਭੀਰ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕੁੱਲ ੭੩ ਪਦੇ/ਬੰਦ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿਚ ੧ ਤੋਂ ੧੮ ਤਕ ਚਉਪਦੇ ਤੇ ੧੯ ਤੋਂ ੭੩ ਤਕ ਛੇ ਪਦੇ ਹਨ। ਰਹਾਉ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪੰਕਤੀਆਂ ੭੩ ਪਦਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਅਚਲ ਵਟਾਲੇ ਦੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਸਿਧ-ਜੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਭੇਟ-ਵਾਰਤਾ ਸਮੇਂ ਹੋਈ। ਬਾਣੀ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਸਵਾਲਾਂ-ਜਵਾਬਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ੭੦-ਕੁ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਵਾਲ-ਜਵਾਬ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਸੁਭਾਅ ਪੱਖੋਂ ਡੂੰਘੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਤੇ ਰਹੱਸਾਤਮਕ (Philosophical and Mystical) ਹਨ। ਭਾਸ਼ਾ ਪੱਖੋਂ ਜੋਗ ਮਤ ਦੇ ਅਨੇਕ ਪਰਿਭਾਸ਼ਕ ਸ਼ਬਦਾਂ (ਸਬਦ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ, ਦਸਮ, ਸੁੰਨ, ਗੁਫਾ, ਆਸਣ, ਮੁੰਦਾ...) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਗੋਸਟਿ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿਧ ਹਨ: ਲੋਹਾਰੀ ਪਾ, ਮਛਿੰਦਰ ਅਤੇ ਚਰਪਟ। ‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਦੇ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਤਾਂ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਧਾਂ ਨਾਲ ਵਾਰਤਾਲਾਪ’ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਭਾਵ ਹਨ: ‘ਨਾਮ ਵਿਚ ਰਤਿਆਂ/ਭਿੱਜਿਆਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ’ (ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਹੋਇ॥)।

ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਥੀਮ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਤਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਭਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਰਹਾਉ ਦੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਹੈ : *ਕਿਆ ਭਵੀਐ ਸਚਿ ਸੂਚਾ ਹੋਇ ॥ ਸਾਚ ਸਬਦ ਬਿਨੁ ਮੁਕਤਿ ਨ ਕੋਇ ॥* ਸਿੱਧ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਸੰਸਾਰ ਭਵਸਾਗਰ ਤਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਜੋਗ ਮਤ ਦੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਭਾਵ ਸਾਧਨਾ ਮਾਰਗ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ‘ਸਚੇ ਸਬਦ’ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਤਰੀਕਾ ਜਾਂ ਮਾਰਗ ਨਹੀਂ, ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਤਰਨ ਦਾ। ਨਾਮ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗ ਕੇ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਮਾਈ ਕਰਨੀ ਹੀ ਅਸਲੀ ਧਰਮ ਹੈ। ਮੁਕਤੀ (ਭਵਸਾਗਰ ਤਰਨ) ਲਈ ਸਿੱਧਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਵਾਂਗ ਸੰਸਾਰ ਤਿਆਗਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਮੁਰਗਾਈ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿਣਾ ਹੈ:

ਜੈਸੇ ਜਲ ਮਹਿ ਕਮਲੁ ਨਿਰਾਲਮੁ ਮੁਰਗਾਈ ਨੈ ਸਾਣੇ॥

ਸੁਰਤਿ ਸਬਦਿ ਭਵ ਸਾਗਰੁ ਤਰੀਐ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਵਖਾਣੇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੮)

ਵਾਰ ਮਲਾਰ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦਾ ਮਾਰਗ

-ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਭਜੋਤ ਕੌਰ*

ਸਾਹਿਤਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਾਰ-ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਦਾ ਨਿਵੇਕਲਾ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲ ਵਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਇਸ਼ਕ-ਮਿਸ਼ਾਜ਼ੀ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਨੂੰ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੀ ਨਾਇਕ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਇਸਤਰੀ ਰੂਪ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਕੇ ਅਤੇ ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਪਤੀ-ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਮੰਨ ਕੇ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ 'ਵਾਰ ਮਲਾਰ' ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ੧੫੨੧ ਈ. ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਸਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਿਤ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਵਾਰ ਮਲਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਰਵਿਰਤੀ ਅਤੇ ਨਿਰਵਿਰਤੀ ਮਾਰਗ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਧਰਮ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ :

ਪਰਵਿਰਤਿ ਨਿਰਵਿਰਤਿ ਹਾਠਾ ਦੋਵੈ ਵਿਚਿ ਧਰਮੁ ਫਿਰੈ ਰੈਬਾਰਿਆ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੮੦)

ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖ ਅਤੇ ਮਨਮੁਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚਲੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਮੁਖ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧ ਦੁਆਰਾ ਮੋਹ-ਮਾਇਆ ਅਤੇ ਕਾਮਾਦਿਕ ਵਿਕਾਰਾਂ ਉੱਪਰ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨਮੁਖ ਵਿਕਾਰਗ੍ਰਸਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਵਿਅਰਥ ਗੁਆ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਮਾਰਗ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਮਨੁੱਖ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜਗਤ ਦੇ ਧੰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਖੁੰਭੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਵਾਂਗ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਗੁਆਚੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਜੀਵ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਵਿਛੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਝੂਰ-ਝੂਰ ਮਰਦੇ ਹਨ :

ਨਾਨਕ ਝੂਰਿ ਮਰਹਿ ਦੋਹਾਗਣੀ ਜਿਨ੍ਹ ਅਵਰੀ ਲਾਗਾ ਨੇਹੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੮੦)

ਧਰਮ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਜੀਵ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਝਮੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਅੰਨ੍ਹਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਾਰਥਕ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦਾ ਅਤੇ ਉਹ ਝੱਖ ਮਾਰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੁਹੱਪਣ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਦੌਲਤਾਂ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਨੇਕਾਂ ਢੰਗ-ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਕਮਾਏ ਧਨ ਰਾਹੀਂ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਕਮਾਇਆ ਜਾ

*ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ-੧੪੭੦੦੨; ਮੋ: +੯੧੯੭੮੧੯੨੫੪੯੮

ਸਕਦਾ। ਜੀਵ ਜਿੰਨੇ ਵੱਧ ਦੁਨਿਆਵੀ ਚਸਕੇ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਨਾ ਹੀ ਵੱਧ ਦੁਖਾਂ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਵਿਚਾਰਹੀਣ ਮਨੁੱਖ ਸੰਸਾਰਕ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੇ ਮਾੜੇ ਚਸਕੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰੂਪ ਦੀ ਕਾਮ ਨਾਲ ਮਿੱਤਰਤਾ, ਭੁੱਖ ਦੀ ਸੁਆਦ ਨਾਲ, ਲੋਭ ਦੀ ਧਨ ਨਾਲ ਅਤੇ ਉਨੀਂਦਰੇ ਦੀ ਪਲੰਘ ਨਾਲ ਹੈ। ਰਾਜ ਧਨ, ਸੁੰਦਰਤਾ, ਉੱਚੀ ਜਾਤ, ਜਵਾਨੀ ਆਦਿ ਪਰਵਿਰਤੀ ਮਾਰਗ ਲਈ ਕੀਮਤੀ ਤਾਂ ਹਨ, ਪਰ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਚਾ ਸਕਦਾ :

ਰਾਜੁ ਮਾਲੁ ਰੂਪੁ ਜਾਤਿ ਜੋਬਨੁ ਪੰਜੇ ਠਗ ॥

ਏਨੀ ਠਗੀਂ ਜਗੁ ਠਗਿਆ ਕਿਨੈ ਨ ਰਖੀ ਲਜ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੮੮)

ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਕੇ ਜੋ ਲੋਕ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਭਟਕਣ ਵਾਲੇ, ਸਰੀਰ ਉੱਪਰ ਭਸਮਾਂ ਮਲਣ ਵਾਲੇ, ਨੰਗੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ, ਧੂਣੀਆਂ ਧੁਖਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਧੂ, ਸੰਤ ਵੀ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਵਿਅਰਥ ਗੁਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਸਲੀ ਸੁਖ-ਅਨੰਦ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।

ਇਕ ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਰੱਬ-ਰੂਪੀ ਰਸਤਾ ਪਹਿਚਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਉੱਪਰ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਦੇ ਔਖੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਵੀ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਸਰੀਰ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅਡੋਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਅਸਲੀ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸੂਝਵਾਨ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ 'ਵਾਰ ਮਲਾਰ ਕੀ' ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖ, ਗੁਣਵੰਤੀ, ਨਿਰਮਲ ਸਚਿਆਰ, ਸੁਹਾਗਣੀ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਭਉ ਅਤੇ ਭਾਉ ਭਾਵ ਪਰਮਾਤਮਾ ਲਈ ਡਰ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਦੋਵੇਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ :

ਰੰਗੁ ਰਹਿਆ ਤਿਨ੍ ਕਾਮਣੀ ਜਿਨ੍ ਮਨਿ ਭਉ ਭਾਉ ਹੋਇ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੮੦)

ਇਕ ਧਰਮੀ ਮਨੁੱਖ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲ ਕੇ ਸੂਰਮਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਉੱਪਰ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੱਚਾ ਗੁਰੂ ਹੀ ਸਹੀ ਰਸਤਾ ਦਿਖਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਬਾਰੇ ਸਮਝਾ ਸਕਦਾ ਹੈ :

-ਹਉ ਬਲਿਹਾਰੀ ਗੁਰ ਆਪਣੇ ਜਿਨਿ ਸਚੀ ਬੂਝ ਦਿਤੀ ਬੁਝਾਇ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੮੨)

-ਗੁਰ ਮਹਿ ਆਪੁ ਸਮੋਇ ਸਬਦੁ ਵਰਤਾਇਆ ॥

ਸਚੇ ਹੀ ਪਤੀਆਇ ਸਚਿ ਸਮਾਇਆ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੭੯)

ਪ੍ਰਭੂ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਿਆ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਕਮਲ ਦੇ ਫੁੱਲ ਦੀ ਨਿਰਮਲਤਾ ਵਾਂਗ ਕਾਮਾਦਿਕ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਅਛੇੜ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ :

ਜਿਉ ਜਲ ਮਹਿ ਕਮਲੁ ਅਲਿਪਤੁ ਹੈ ਐਸੀ ਬਣਤ ਬਣਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੮੧)

‘ਵਾਰ ਮਲਾਰ’ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਸਹਿਤ ਧਰਮ ਮਾਰਗ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੰਗਲ ਦੇ ਸ਼ੇਰ ਅਤੇ ਅੱਕ ਦੀ ਡਾਲੀ ਉੱਪਰ ਬੈਠੇ ਟਿੱਡੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਜੰਗਲੀ ਸ਼ੇਰ ਹੰਕਾਰ ਵੱਸ ਹੋ ਕੇ ਹਿਰਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਟਿੱਡਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਅੱਕ ਦੀ ਡਾਲੀ ਉੱਪਰ ਰਹਿ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ :

—ਸਕਤਾ ਸੀਹੁ ਮਾਰੇ ਸੈ ਮਿਰਿਆ ਸਭ ਪਿਛੈ ਪੈ ਖਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੮੬)

—ਅਕ ਸਿਉ ਪ੍ਰੀਤਿ ਕਰੇ ਅਕ ਤਿਡਾ ਅਕ ਡਾਲੀ ਬਹਿ ਖਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੮੬)

ਇਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਮਾਰਗ, ਸਹਿਜ ਦਾ ਮਾਰਗ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ‘ਵਾਰ ਮਲਾਰ’ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ■

ਕਾਦੀਆਂ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ

ਭਾਈ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਾਦੀਆਂ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਹਲਕਾ ਬਟਾਲਾ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ (ਕਸਬਾ ਕਾਦੀਆਂ) ਵਿਖੇ ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਗੋਰਾ, ਮੈਂਬਰ ਵੱਲੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ੧੦ ਮਾਰਚ, ੨੦੧੯ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੁੱਜੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਤਹਿਤ ੩੧ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ-ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਭਾਈ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਾਦੀਆਂ, ਭਾਈ ਸਿਮਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ, ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਢੱਡੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ’ਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ।

ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਮੈਨੇਜਰ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਵੀਂ, ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਸਾਹਿਬ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਉਕਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ੧੮ ਮਈ, ੨੦੧੯ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਦੌਰਾਨ ੧੩੧ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪਟੀ : ਵਿਆਖਿਆ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਪਰਿਪੇਖ

-ਡਾ. ਮੁਹੱਬਤ ਸਿੰਘ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਸਮੁੱਚੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ-ਪੱਧਤੀ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰਵਾਇਤ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ‘ਜਪੁ’ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਰ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਰਚਿਤ ‘ਪਟੀ’ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਕਈ ਐਸੇ ਨਿਯਮ ਛੁਪੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧ ਸਮੁੱਚੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਆਸ਼ੀਲ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਆਖਿਆ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਗੈਡਾਮਰ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਵਿਆਖਿਆ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਰਿਪੇਖਾਂ ਦਾ ਸੰਜੋਗ ਹੈ^੧ ਅਰਥਾਤ ਕਿਸੇ ਪਵਿੱਤਰ ਪਾਠ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਅਤਿਤ ਤੋਂ ਵਰਤਮਾਨ ਤਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਆਦਿ ਸੰਦਰਭ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ‘ਪਟੀ’ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਤਿੰਨ ਅਹਿਮ ਪੱਖ ਵਿਚਾਰੇ ਗਏ ਹਨ—ਸਾਹਿਤਕ, ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾਈ। ‘ਪਟੀ’ ਇਕ ਸਾਹਿਤਕ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਚਨ ਬਾਰੇ ‘ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ’ ਵਿਚ ਇਹ ਰਵਾਇਤ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਪਾਂਧੇ ਕੋਲ ਪੜ੍ਹਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਵਕਤ ਇਹ ਆਦਿ ਬਾਣੀ ਲਿਖੀ ਗਈ।^੨ ਪਰ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਬਹੁਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪਟੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਗਏ ਗੰਭੀਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰੋੜ ਉਮਰ ਵਿਚ ਉਚਾਰੀ। ਦੂਸਰਾ, ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਪਰ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ ਕਰਨਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੱਧਕਾਲੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵੰਨਗੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਪਲਬਧ ਸੀ, ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ‘ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ’ ਆਦਿ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਉੱਪਰ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪਟੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਵਾਚਦੇ ਹਨ। ਉਕਤ ਤਿੰਨ ਪੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਚਰਚਾ ਨਿਮਨ ਪੇਸ਼ ਹੈ:

I. ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਖ

ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੇ ਪਵਿੱਤਰ ਪਾਠ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅੰਗ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਵੀ ਭਾਵੇਂ

*ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ. +੯੧੯੭੭੯੭੩੮੫੮੫

ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਹੈ ਅਥਵਾ ਗੁਰੂ ਤੇ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਆਦਿ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਉਚੇਰੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਣੀ ਦੇ ਆਵੇਸ਼ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਧੁਰ ਦੀ ਇਕਮਿਕਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਧੁਰ ਦੀ ਇਕਮਿਕਤਾ ਦਾ ਦੈਵੀ-ਸੰਦੇਸ਼ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਰਬ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਸਬਕ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਵਜੋਂ ਪਟੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕੁੱਲ ਦੋ-ਸਤਰੀ ੩੫ ਬੰਦ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਪਹਿਲੇ ਬੰਦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਵੱਖਰਾ ਰਹਾਉ ਵਾਲਾ ਦੋ-ਸਤਰੀ ਬੰਦ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਾਉ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਘੱਟ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਪਟੀ ਵਾਲਾ ਇਹ ਇਹ ਨਿਯਮ ਸਮੁੱਚੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ ਕਿ 'ਰਹਾਉ' ਵਾਲੇ ਬੰਦ ਕੁੱਲ ਬੰਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਰਹਾਉ ਵਾਲੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਸ਼ਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਮੂਲ-ਵਿਸ਼ਾ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਅਸਲ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਨੂੰ ਬੁੱਝਣ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ।

੧.੧. ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਦਾ ਸਥਾਨ : ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਭਾਵੇਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਬਾਣੀ ਸਿਰਲੇਖ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਜਪੁ ਸਿਰਲੇਖ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਲਿਖਿਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੰਗਲਾਚਰਣਾਂ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਨੂੰ 'ਪਟੀ' ਸਿਰਲੇਖ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।^੩ 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਿਚ ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ^੪ ਅਤੇ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ' ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਇਹੀ ਢੰਗ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।^੫ ਜੇਕਰ ਅਕਾਦਮਿਕ ਜੁਆਬਦੇਹੀ ਨੂੰ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁਹਿਰਦ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਮਤ ਨੂੰ ਵੀ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਕੇਵਲ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਪਾਠ ਦੀ ਬਣਤਰ, ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਦੀ ਏਕਤਾ ਆਦਿ ਸੰਬੰਧੀ ਸਹੀ ਤਰਕ ਪਾਠ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਖੋਜ ਕੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ 'ਪਟੀ' ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਦਾ ਸਥਾਨ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝਣ, ਸੋਚਣ ਲਈ ਚੇਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਮੰਗਲਾਂ ਦਾ ਕੀ ਸਥਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਕੀ ਵਿਧੀਆਂ ਹਨ?

੧.੨. ਮੁੱਖ ਸਿਰਲੇਖ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਰਚਿਤ ਪਟੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿਰਲੇਖ 'ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ਪਟੀ ਲਿਖੀ' ਅੰਕਿਤ ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਿਰਲੇਖ ਕਿਹੜਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ? 'ਪਟੀ ਲਿਖੀ' ਜਾਂ 'ਪਟੀ'। ਇੰਜ ਪਟੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਿਰਲੇਖ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ

ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਪਵਿੱਤਰ ਪਾਠ ਨੂੰ ਚਿੰਨ੍ਹਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮੁੱਖ ਸਿਰਲੇਖ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਟੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿਰਲੇਖ ‘ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ਪਟੀ ਲਿਖੀ’ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕੁਝ ਨਿਯਮ ਸੁਤੇਸਿਧ ਹਨ :

੧. ਸੰਪੂਰਨ ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਾਗ ਅਤੇ ਬਾਣੀਕਾਰ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਮ ਜਾਂ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਆਦਿ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

੨. ਸੰਪੂਰਨ ਸਿਰਲੇਖ ਵਿਚ ਸੰਪਾਦਕੀ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਵੀ ਅੰਕਿਤ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਰਾਗ, ਬਾਣੀਕਾਰ ਜਾਂ ਮੁੱਖ ਸਿਰਲੇਖ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਉਕਤ ਆਧਾਰ ਉੱਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਰਾਗ ਯੁਕਤ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੁੱਖ ਸਿਰਲੇਖ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਲਈ ਮੁੱਢਲੇ ਚਾਰ ਸੰਕੇਤਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਹੋਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ :

੧. ਰਾਗ ਸੰਕੇਤ- ਰਾਗੁ ਆਸਾ, ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ ਆਦਿ।

੨. ਬਾਣੀਕਾਰ ਸੰਕੇਤ- ਮਹਲਾ ੧, ਮ:੧, ਮਹਲੁ ੧ ਆਦਿ

੩. ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਸੰਕੇਤ- ਓਅੰਕਾਰ, ਸੁਖਮਨੀ ਆਦਿ।

੪. ਸੂਚਨਾ ਸੰਕੇਤ- ਛੰਤਾ ਕੀ ਜਤਿ, ਮਹਲਾ ਪਹਿਲਾ ੧ ਆਦਿ।

ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ਪਟੀ ਲਿਖੀ

‘ਪਟੀ’ ਨਾਲ ‘ਲਿਖੀ’ ਸ਼ਬਦ ਕੀ ਮੁੱਖ ਸਿਰਲੇਖ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸੂਚਨਾ ਸੰਕੇਤ? ਹੁਣ ਤਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਧਿਐਨ-ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਨਿਮਨ ਨਤੀਜੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ:

‘ਬਾਣੀ ਬਿਉਰਾ’ ਦੇ ਕਰਤਾ ਡਾ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ‘ਪਟੀ ਲਿਖੀ’ ਪਦ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਆਦਿ ਸਾਹਿਬ {ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ} ਪਾਂਧੇ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨੇ ਪਏ ਸਨ ਤਾਂ ਇਹ ਪਟੀ ਲਿਖੀ ਸੀ, ਜੋ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅੱਖਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਾਂਧੇ ਪ੍ਰਤੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ^੬।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਉਕਤ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ‘ਲਿਖੀ’ ਪਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਹੋਣ ਤੇ ਨਾਲ ਮਹਲਾ ੧ ਹੋਣਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਹੋ ਪੱਟੀ ਹੈ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਾਂਧੇ ਦੀ ਮੁਹਾਰਨੀ ਵਾਲੀ ਪੱਟੀ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ, ਪਰਮਾਰਥਿਕ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੀ ਪੱਟੀ ਆਪ ਲਿਖੀ ਸੀ। ...‘ਪੱਟੀ’ ਉਸ ਫੱਟੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਬੱਚੇ ਲਿਪੀ ਦੇ ਅੱਖਰ, ਮੁਹਾਰਨੀ, ਨਾਵੇਂ ਆਦਿ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਲਿਖ ਕੇ ਅੱਖਰਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਸੂਝ ਵਧਾਉਂਦੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਫੱਟੀ, ਤਖਤੀ।^੭

ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ’ ਵਿਚ ਪਟੀ ਸਿਰਲੇਖ ਦੀ ਭਾਵੇਂ ਵਿਆਖਿਆ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਪਰੰਤੂ ਉਹ ‘ਪਟੀ ਲਿਖੀ’ ਨੂੰ ਸੰਯੁਕਤ

ਸਿਰਲੇਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਵਾਲੇ ਵਜੋਂ ਵਰਤਦੇ ਹਨ।^੮ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਆਦਿ ਬੀੜ ਬਾਰੇ' ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਪਟੀ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਸੁਤੰਤਰ ਸਿਰਲੇਖ ਮੰਨਦੇ ਹਨ: “ਆਸਾ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਕ ਉਚੇਚੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ ‘ਪਟੀ’। ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਇਸੇ ਹੀ ਨਾਮ ਦੀ ਇਸੇ ਹੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਲਿਖੀ ਹੈ।”^੯

ਸਾਡੇ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਹਰੇਕ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਫਲਸਰੂਪ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਿਰਲੇਖ ਅਣਵਿਚਾਰੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਜਾਂ ਸਾਧਾਰਨ ਅਰਥਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਚਾਰੇ ਗਏ ਹਨ। ਕੁਝ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਹੀ ਬਾਣੀ-ਸਿਰਲੇਖ ਗੰਭੀਰ ਵਿਵੇਚਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ।

ਪਟੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਤਜਰਬੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜ ਉਮਰ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹਨ।^{੧੦}

ਸ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ‘ਪਟੀ ਲਿਖੀ’ ਦਾ ਅਰਥ ਕੀਤਾ ਹੈ ਫੱਟੀ ਦਾ ਲਿਖਣਾ।^{੧੧} ਪਟੀ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਇਸ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਉਪਯੁਕਤ ਅਰਥ ਹਨ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਐਸੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ- ‘ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫ ਬਿਰਹੜੇ ਘਰੁ ੪ ਛੰਤਾ ਕੀ ਜਤਿ।’ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਬਿਰਹੜੇ ਮੁੱਖ ਸਿਰਲੇਖ ਦਾ ‘ਘਰੁ ੪ ਛੰਤਾ ਕੀ ਜਤਿ’ ਗਾਇਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੂਚਨਾ ਨਾਲੋਂ ਅੰਤਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਉਘੜਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਚਰਚਾ ਅਧੀਨ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੁਤੰਤਰ ਮੁੱਖ-ਸਿਰਲੇਖ (ਪਟੀ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ :

ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ਪਟੀ ਲਿਖੀ

ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੩ ਪਟੀ

ਪਟੀ ਇਕ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਹੈ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਲੱਗਭਗ ਇਕ ਨਾਮ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਤੇ ਵੱਖ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਜਿਵੇਂ :

ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਕੀ

ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮਹਲਾ ੫

ਤੁਖਾਰੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੧ ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ

ਬਾਰਹਮਾਹਾ ਮਾਂਝ ਮਹਲਾ ੫

ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ ਬਿਤੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੀ ॥

ਬਿਤੀ ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ।

ਉਕਤ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਪਰ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪਟੀ ਇਕ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ

ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਮੁੱਖ-ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ 'ਲਿਖੀ' ਸ਼ਬਦ ਪਟੀ ਬਾਣੀ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਚਨਾ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ :

- ◆ ਅਥ ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਦਸਵੀਂ ਪਾਤਸਾਹੀ ਕਾ ਲਿਖਯਤੇ^{੧੨}
- ◆ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸੋਭਾ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਯਤੇ^{੧੩}

੧.੩. ਮੁੱਖ-ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਅਰਥ ਜਾਂ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਦਾ ਸਰੂਪ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕ, ਸੰਕੇਤ, ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਆਦਿ ਮੱਧਕਾਲੀ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰਲ ਤੇ ਗੂੜ੍ਹ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਵੀ ਮੱਧਕਾਲੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪਾਠ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪਟੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ— ਪਟੀ ਤੇ ਪਟੀਆ। 'ਪਟੀ' ਸ਼ਬਦ ਕੇਵਲ 'ਲਿਖਣ ਵਾਲੀ ਤਖ਼ਤੀ'^{੧੪} ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਪਰੰਤੂ 'ਪਟੀਆ' ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਲਿਖਣ ਵਾਲੀ ਤਖ਼ਤੀ^{੧੫} ਅਤੇ ਵਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਪਟੀਆਂ^{੧੬} ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਪਟੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਪਟ੍ਰਿਯਾ ਅਤੇ ਪਟ੍ਰੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਛੋਟੀ ਤਖ਼ਤੀ ਹੈ^{੧੭} ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਪਟ੍ਰਿਕਾ ਦੇ ਅਰਥ ਤਖ਼ਤੀ ; ਦਸਤਾਵੇਜ਼, ਪ੍ਰਲੇਖ ; ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਟੁੱਕੜਾ, ਤਣੀ ਆਦਿ ਹਨ^{੧੮}। ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪਟੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਕਤਾਰ ਵੀ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਚਾਲ ਨਾਲ ਕਈ ਵਾਰ ਕੋਈ ਪੁਰਾਣਾ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਹੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ, ਪਾਠ ਦੀ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਕਈ ਅਤੀਤ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਗ਼ਲਤ ਮਨੋਤਾਂ ਸਿਰਜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਾਠ ਮੌਲਿਕ ਅਰਥਾਂ ਤੋਂ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਪਟੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਕਤਾਰ ਜਾਂ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਅੱਖਰ ਮੰਨ ਲਈਏ ਤਾਂ ਇਹ ਮਨੋਤ ਮੌਲਿਕ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਬਿਲਕੁਲ ਢੁਕਦੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਪਟੀ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਅਰਥ ਕੇਵਲ ਲਿਖਣ ਵਾਲੀ ਤਖ਼ਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ:

ਆਪੇ ਪਟੀ ਕਲਮ ਆਪਿ ਆਪਿ ਲਿਖਣਹਾਰਾ ਹੋਆ ॥੧੯

ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਹੀ ਤਖ਼ਤੀ, ਆਪ ਹੀ ਕਲਮ ਅਤੇ ਆਪ ਹੀ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਉਚਾਰੀ ਹੋਈ ਪਟੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਪਟੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਪੈਂਤੀ ਵਰਣਨ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਵਰਤਮਾਨ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਰਨਮਾਲਾ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਰਚਨਾ ਪਟੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕੁ

ਵਰਤਮਾਨ ਗੁਰਮੁਖੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ-ਜੁਲਦੇ ਵਰਨਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਭੁਲਾਵੇਂ ਅੱਖਰਾਂ ਵਰਗੀ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ।^{੨੦} ਅੱਖਰਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਕਾਵਿ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਹੈ।^{੨੧} ਮੱਧਕਾਲੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਬਾਵਨ ਅੱਖਰੀ, ਰਮੈਣੀ, ਸੀਹਰਫੀ, ਅਖਰਾਵਟ ਆਦਿ ਅੱਖਰ-ਆਧਾਰਿਤ ਕਈ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪਟੀ ਸਿਰਲੇਖ ਵਾਲਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੋਰ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਅਜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ। ਪਟੀ ਇਕ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਸਹੀ ਸਮਝ ਮੱਧਕਾਲੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਸਨਮੁਖ ਰੱਖ ਕੇ ਉਸਾਰੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪਟੀ ਬਾਣੀ ਵਰਗੇ ਕਈ ਹੋਰ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉੱਚਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਜਾਂ ਬਣਤਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਉਪਰੰਤ ਉਲੀਕੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

II. ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪੱਖ

ਪਟੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਜਨਮ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਇਕ ਅਹਿਮ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੈ। ਮੱਧਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ ਕਈ ਲਿਪੀਆਂ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਲਿਪੀਆਂ ਦਾ ਜੰਮ ਤੇ ਮਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਖਿੱਤੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇਕ ਲਿਪੀ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਸੀ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕ “ਮੀਆਂ ਜੀ! ਮੀਆਂ ਜੀ!!” ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੀ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨੂੰ ਬੋਲੀ ਲਈ ਸਥਾਨਕ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਮਾਣ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਨੂੰ ਇਸ ਲਿਪੀ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪੀ ਫਲਸਰੂਪ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਬੇਅੰਤ ਸਾਹਿਤ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਉਪਜਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪਟੀ ਵਿਚ ਅਜੋਕੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਵਰਨ ਉਚਾਰਨ ਸਹਿਤ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਕੁਝ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਪਟੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪੱਖੋਂ ਗੰਭੀਰ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਈ ਨਵੇਂ ਨਤੀਜੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਰਨਾਂ ਦਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਰਗਾ (ਕਕਾ, ਖਖਾ) ਉਚਾਰਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕੁਝ ਹਿੰਦੀ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਵੱਖਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਦ-ਛੇਦ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਯਥਾ- ਕ ਕਾ, ਖ ਖਾ ਆਦਿ।^{੨੨} ਇਸ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਨਾਲ ਪਟੀ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਰਨਾਂ ਦੀ ਭਿੰਨਤਾ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

II. ਭਾਸ਼ਾ ਪੱਖ : ਭਾਸ਼ਾ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜੇਕਰ ਪਟੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਆਰਥੋਗ੍ਰਾਫੀਕਲ

(Orthographical) ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰੀਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪਟੀ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹਨ :

੧.੧. ਗੁਰਮੁਖੀ ਸ ਲਿਪਾਂਕ (Grapheme) ਦਾ ਮਹੱਤਵ

ਸ ਮੂਲਕ ਧੁਨੀ ਵਾਸਤੇ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਸ, ਷, ਞ ਤਿੰਨ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਰਬੀ-ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ ص, ش, س (ਸੇ, ਸੀਨ, ਸ਼ੀਨ, ਸੁਆਦ) ਚਾਰ ਲਿਪਾਂਕ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਟੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ‘ਸ’ ਧੁਨੀ ਵਾਸਤੇ ਇੱਕੋ ‘ਸ’ ਲਿਪਾਂਕ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਰਤ ਕੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ (ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਲਈ ‘ਸ’ ਲਿਪਾਂਕ ਨੂੰ ਪਟੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ)। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ ਦੋ ਫ਼ਾਰਸੀ (ص, س) ਅਤੇ ਦੋ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ (स, ष) ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਲਈ ਇਕ ‘ਸ’ ਲਿਪਾਂਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ :

ਸਸੈ ਸੋਇ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਜਿਨਿ ਸਾਜੀ ਸਭਨਾ ਸਾਹਿਬੁ ਏਕੁ ਭਇਆ ॥

ਸੇਵਤ ਰਹੇ ਚਿਤੁ ਜਿਨ੍ਹ ਕਾ ਲਾਗਾ ਆਇਆ ਤਿਨ੍ਹ ਕਾ ਸਫਲੁ ਭਇਆ ॥

ਸਾਹਿਬੁ = ਫ਼ਾ صاحب ਸਾਹਬ

ਸਾਜੀ = ਫ਼ਾ سازی ਸਾਜੀ

ਸ੍ਰਿਸਟਿ = ਸੰ. ਸ੍ਰਿਸਟਿ

ਸਫਲੁ = ਸੰ. ਸਫਲ

ਪਟੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ‘ਸ’ ਲਿਪਾਂਕ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇਣ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ “ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਟੀ ਦੀ ਅਰੰਭਤਾ ‘ਸ’ ਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰਨ ਹਨ। ਇਕ ਤਾਂ ‘ਸ’ ਦੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ‘ਸ’ ਉਚਾਰਨਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਪ੍ਰਾਕਿਤ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ‘ਸ਼’ ਉਚਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ‘ਸ਼’ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਜਾਂ ‘ਸ’ ਉਚਾਰਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ‘ਛ’।”^{੨੩}

੧.੨. ਗੁਰਮੁਖੀ ਏ ਲਿਪਾਂਕ ਦਾ ਮਹੱਤਵ

ਅਰਬੀ-ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ع, ا, اਲਿਫ਼ ਅਤੇ ਐਨ ਲਿਪਾਂਕ ਅ ਤੇ ਏ ਦੋਹਾਂ ਧੁਨੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ इ, ई, ए, ऐ ਚਾਰ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ‘ਏ’ ਧੁਨੀ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅ ਨਾਲੋਂ ਏ ਲਿਪਾਂਕ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ (ਏ = ਈਵੜੀ, ਏਨਾ; ਅ = ਆਦਿ, ਆਪੇ, ਅਖਰਾ) ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸੂਰਾਂ ਸਹਿਤ

ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਈਵੜੀ ਆਦਿ ਪੁਰਖੁ ਹੈ ਦਾਤਾ ਆਪੇ ਸਚਾ ਸੋਈ ॥

ਏਨਾ ਅਖਰਾ ਮਹਿ ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੂਝੈ ਤਿਸੁ ਸਿਰਿ ਲੇਖੁ ਨ ਹੋਈ ॥੨॥

ਈਵੜੀ, ਸੋਈ, ਹੋਈ = ਈ (ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਈ)

ਆਦਿ, ਮਹਿ, ਗੁਰਮੁਖਿ, ਤਿਸੁ, ਸਿਰਿ = ਇ (ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਈ)

ਆਪੇ, ਏਨਾ, ਲੇਖੁ = ਏ (ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਏ, ਏ)

ਉਕਤ ਵਿਚ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਦੇ ਚਾਰ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੀ ਨਿਰਾਰਥਕ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਧੁਨੀ ਕੇਵਲ ਇਕ 'ਏ' ਲਿਪਾਂਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉੱਪਰ ਬਲ ਹੈ।

੧.੩. ਗੁਰਮੁਖੀ ਸ੍ਵਰਾਂ (Vowels) ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਤੇ ਉਪਯੋਗ

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਦਸ ਸ੍ਵਰ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ (ਉ, ਊ, ਓ, ਅ, ਆ, ਔ, ਐ, ਇ, ਈ, ਏ)।^{੨੪} ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਵਰਾਂ ਨੂੰ ਮੌਖਿਕ ਅਤੇ ਨਾਸਕੀ (ਉਂ, ਊਂ, ਓਂ, ਅੰ, ਆਂ, ਔਂ, ਐਂ, ਇੰ, ਈਂ, ਏਂ) ਦੇ ਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਲਿਪੀ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਨਿਜਾਤ ਦੁਆਈ, ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ੍ਵਰਾਂ ਸਹਿਤ ਬਹੁਭਾਂਤੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ :

ਸਸੈ ਸੋਇ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਜਿਨਿ ਸਾਜੀ ਸਭਨਾ ਸਾਹਿਬੁ ਏਕੁ ਭਇਆ ॥

ਸੇਵਤ ਰਹੇ ਚਿਤੁ ਜਿਨ੍ਹ ਕਾ ਲਾਗਾ ਆਇਆ ਤਿਨ੍ਹ ਕਾ ਸਫਲੁ ਭਇਆ ॥

ਸ (ਅ) = ਸਸੈ, ਸਭਨਾ, ਸਫਲੁ

ਸਾ (ਆ) = ਸਾਜੀ, ਸਾਹਿਬੁ

ਸਿ (ਇ) = ਸ੍ਰਿਸਟਿ

ਸੇ(ਏ) = ਸੇਵਤ

ਸੈ (ਐ) = ਸਸੈ

ਸੋ (ਓ) = ਸੋਇ

ਈਵੜੀ ਆਦਿ ਪੁਰਖੁ ਹੈ ਦਾਤਾ ਆਪੇ ਸਚਾ ਸੋਈ ॥

ਏਨਾ ਅਖਰਾ ਮਹਿ ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੂਝੈ ਤਿਸੁ ਸਿਰਿ ਲੇਖੁ ਨ ਹੋਈ ॥

ਇ = ਆਦਿ, ਮਹਿ, ਗੁਰਮੁਖਿ, ਤਿਸੁ, ਸਿਰਿ

ਈ = ਈਵੜੀ, ਸੋਈ, ਹੋਈ

ਏ = ਏਨਾ, ਆਪੇ, ਲੇਖੁ

ਉੜੈ ਉਪਮਾ ਤਾ ਕੀ ਕੀਜੈ ਜਾ ਕਾ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਇਆ ॥

ਉ = ਉਪਮਾ

ਊ = ਉੜੈ

ਕੰਕੈ ਕਿਆਨੁ ਬੂਝੈ ਜੇ ਕੋਈ ਪੜਿਆ ਪੰਡਿਤੁ ਸੋਈ ॥

ਕੰ (ਅੰ) = ਕੰਕੈ

ਕਿ (ਇ) = ਕਿਆਨੁ

ਕੈ (ਐ) = ਕੰਕੈ

ਕਕੈ ਕੇਸ ਪੁੰਡਰ ਜਬ ਹੁਏ ਵਿਣੁ ਸਾਬੁਣੈ ਉਜਲਿਆ ॥

ਜਮ ਰਾਜੇ ਕੇ ਹੇਰੁ ਆਏ ਮਾਇਆ ਕੈ ਸੰਗਲਿ ਬੰਧਿ ਲਇਆ ॥

ਕ (ਅ) = ਕਕੈ

ਕੇ (ਏ) = ਕੇਸ, ਕੇ

ਕੈ (ਐ) = ਕਕੈ, ਕੈ

ਖਖੈ ਖੁੰਦਕਾਰੁ ਸਾਹ ਆਲਮੁ ਕਰਿ ਖਰੀਦਿ ਜਿਨਿ ਖਰਚੁ ਦੀਆ ॥

ਖ (ਅ) = ਖਖੈ, ਖਰੀਦਿ, ਖਰਚੁ

ਖੁ (ਉ) = ਖੁੰਦਕਾਰ

ਖੈ (ਐ) = ਖਖੈ

ਗਗੈ ਗੋਇ ਗਾਇ ਜਿਨਿ ਛੋਡੀ ਗਲੀ ਗੋਬਿੰਦੁ ਗਰਬਿ ਭਇਆ ॥

ਗ (ਅ) = ਗਗੈ, ਗਲੀ, ਗਰਬਿ

ਗਾ (ਆ) = ਗਾਇ

ਗੋ (ਓ) = ਗੋਇ, ਗੋਬਿੰਦੁ

ਗੈ (ਐ) = ਗਗੈ

ਘਘੈ ਘਾਲ ਸੇਵਕੁ ਜੇ ਘਾਲੈ ਸਬਦਿ ਗੁਰੂ ਕੈ ਲਾਗਿ ਰਹੈ ॥

ਘ (ਅ) = ਘਘੈ

ਘਾ (ਆ) = ਘਾਲ, ਘਾਲੈ

ਘੈ (ਐ) = ਘਘੈ

ਚਚੈ ਚਾਰਿ ਵੇਦ ਜਿਨਿ ਸਾਜੇ ਚਾਰੇ ਖਾਣੀ ਚਾਰਿ ਜੁਗਾ ॥

ਚ (ਅ) = ਚਚੈ

ਚਾ (ਆ) = ਚਾਰਿ, ਚਾਰੇ

ਚੈ (ਐ) = ਚਚੈ

ਛਛੈ ਛਾਇਆ ਵਰਤੀ ਸਭ ਅੰਤਰਿ ਤੇਰਾ ਕੀਆ ਭਰਮੁ ਹੋਆ ॥

ਛ (ਅ) = ਛਛੈ

ਛਾ (ਆ) = ਛਾਇਆ

ਛੈ (ਐ) = ਛਛੈ

ਜਜੈ ਜਾਨੁ ਮੰਗਤ ਜਨੁ ਜਾਚੈ ਲਖ ਚਉਰਾਸੀਹ ਭੀਖ ਭਵਿਆ ॥

ਜ (ਅ) = ਜਜੈ, ਜਨੁ

ਜਾ (ਆ) = ਜਾਨੁ, ਜਾਚੈ

ਜੈ (ਐ) = ਜਜੈ

ਝਝੈ ਝੂਰਿ ਮਰਹੁ ਕਿਆ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜੋ ਕਿਛੁ ਦੇਣਾ ਸੁ ਦੇ ਰਹਿਆ ॥

ਝ (ਅ) = ਝਝੈ

ਝੂ (ਊ) = ਝੂਰਿ

ਝੈ (ਐ) = ਝਝੈ

ਞਞੈ ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਜਾ ਦੇਖਾ ਦੂਜਾ ਕੋਈ ਨਾਹੀ ॥

ਞ (ਅੰ) = ਞਞੈ

ਞੈ (ਐ) = ਞਞੈ

ਟਟੈ ਟੰਚੁ ਕਰਹੁ ਕਿਆ ਪ੍ਰਾਣੀ ਘੜੀ ਕਿ ਮੁਹਤਿ ਕਿ ਉਠਿ ਚਲਣਾ ॥

ਟ (ਅ) = ਟਟੈ

ਟੰ (ਅੰ) = ਟੰਚੁ

ਟੈ (ਐ) = ਟਟੈ

ਠਠੈ ਠਾਢਿ ਵਰਤੀ ਤਿਨ ਅੰਤਰਿ ਹਰਿ ਚਰਣੀ ਜਿਨ੍ਹ ਕਾ ਚਿਤੁ ਲਾਗਾ ॥

ਠ (ਅ) = ਠਠੈ

ਠਾ (ਆ) = ਠਾਢਿ

ਠੈ (ਐ) = ਠਠੈ

ਡਡੈ ਡੰਫੁ ਕਰਹੁ ਕਿਆ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜੋ ਕਿਛੁ ਹੋਆ ਸੁ ਸਭੁ ਚਲਣਾ ॥

ਡ (ਅ) = ਡਡੈ

ਡੰ (ਅੰ) = ਡੰਫੁ

ਡੈ (ਐ) = ਡਡੈ

ਢਢੈ ਢਾਹਿ ਉਸਾਰੈ ਆਪੇ ਜਿਉ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਕਰੇ ॥

ਢ (ਅ) = ਢਢੈ

ਢਾ (ਆ) = ਢਾਹਿ

ਢਢੈ (ਐ) = ਢਢੈ

ਣਾਣੈ ਰਵਤੁ ਰਹੈ ਘਟ ਅੰਤਰਿ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਵੈ ਸੋਈ ॥

ਣ (ਅ) = ਗੁਣ

ਣਾ (ਆ) = ਣਾਣੈ

ਣੈ (ਐ) = ਣਾਣੈ

ਤਤੈ ਤਾਰੂ ਭਵਜਲੁ ਹੋਆ ਤਾ ਕਾ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਇਆ ॥

ਨਾ ਤਰ ਨਾ ਤੁਲਹਾ ਹਮ ਬੂਡਸਿ ਤਾਰਿ ਲੇਹਿ ਤਾਰਣ ਰਾਇਆ ॥

ਤ (ਅ) = ਤਤੈ, ਤਰ

ਤਾ (ਆ) = ਤਾਰੂ, ਤਾ, ਤਾਰਿ, ਤਾਰਣ

ਤੁ (ਉ) = ਤੁਲਹਾ

ਤੈ (ਐ) = ਤਤੈ

ਥਥੈ ਥਾਨਿ ਥਾਨੰਤਰਿ ਸੋਈ ਜਾ ਕਾ ਕੀਆ ਸਭੁ ਹੋਆ ॥

ਥ (ਅ) = ਥਥੈ

ਥਾ (ਆ) = ਥਾਨਿ, ਥਾਨੰਤਰਿ

ਥੈ (ਐ) = ਥਥੈ

ਦਦੈ ਦੋਸੁ ਨ ਦੇਉ ਕਿਸੈ ਦੋਸੁ ਕਰੰਮਾ ਆਪਣਿਆ ॥

ਜੋ ਮੈ ਕੀਆ ਸੋ ਮੈ ਪਾਇਆ ਦੋਸੁ ਨ ਦੀਜੈ ਅਵਰ ਜਨਾ ॥

ਦ (ਅ) = ਦਦੈ

ਦੀ (ਈ) = ਦੀਜੈ

ਦੋ (ਓ) = ਦੋਸੁ

ਦੇ (ਏ) = ਦੇਉ

ਦੈ (ਐ) = ਦੈ

ਧਧੈ ਧਾਰਿ ਕਲਾ ਜਿਨਿ ਛੋਡੀ ਹਰਿ ਚੀਜੀ ਜਿਨਿ ਰੰਗ ਕੀਆ ॥

ਧ (ਅ) = ਧਧੈ

ਧਾ (ਆ) = ਧਾਰਿ

ਧੈ (ਐ) = ਧਧੈ

ਨੰਨੈ ਨਾਹ ਭੋਗ ਨਿਤ ਭੋਗੈ ਨਾ ਡੀਠਾ ਨਾ ਸੰਮੁਲਿਆ ॥

ਗਲੀ ਹਉ ਸੋਹਾਗਣਿ ਭੈਣੇ ਕੰਤੁ ਨ ਕਬਹੂੰ ਮੈ ਮਿਲਿਆ ॥

ਨ (ਅ) = ਨ

ਨੰ (ਅੰ) = ਨੰਨੈ

ਨਾ (ਆ) = ਨਾਹ, ਨਾ

ਨਿ (ਨਿ) = ਨਿਤ

ਨੈ (ਨੈ) = ਨੰਨੈ

ਪਪੈ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ਪਰਮੇਸਰੁ ਵੇਖਣ ਕਉ ਪਰਪੰਚੁ ਕੀਆ ॥

ਪ (ਅ) = ਪਪੈ, ਪਾਤਿਸਾਹੁ, ਪਰਪੰਚੁ

ਪੰ (ਅੰ) = ਪਰਪੰਚੁ

ਪਾ (ਆ) = ਪਾਤਿਸਾਹੁ

ਪੈ (ਐ) = ਪਪੈ

ਫਫੈ ਫਾਹੀ ਸਭੁ ਜਗੁ ਫਾਸਾ ਜਮ ਕੈ ਸੰਗਲਿ ਬੰਧਿ ਲਇਆ ॥

ਫ (ਅ) = ਫਫੈ

ਫਾ (ਆ) = ਫਾਹਿ, ਫਾਸਾ

ਫੈ (ਐ) = ਫਫੈ

ਬਬੈ ਬਾਜੀ ਖੇਲਣ ਲਾਗਾ ਚਉਪੜਿ ਕੀਤੇ ਚਾਰਿ ਜੁਗਾ ॥

ਬ (ਅ) = ਬਬੈ

ਬਾ (ਆ) = ਬਾਜੀ

ਬੈ (ਐ) = ਬਬੈ

ਭਭੈ ਭਾਲਹਿ ਸੇ ਫਲੁ ਪਾਵਹਿ ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਜਿਨ੍ਹ ਕਉ ਭਉ ਪਇਆ ॥

ਭ (ਅ) = ਭਭੈ, ਭਉ

ਭਾ (ਆ) = ਭਾਲਹਿ

ਭੈ (ਐ) = ਭਭੈ

ਮੰਮੈ ਮੋਹੁ ਮਰਣੁ ਮਧੂਸੂਦਨੁ ਮਰਣੁ ਭਇਆ ਤਬ ਚੇਤਵਿਆ ॥

ਕਾਇਆ ਭੀਤਰਿ ਅਵਰੋ ਪੜਿਆ ਮੰਮਾ ਅਖਰੁ ਵੀਸਰਿਆ ॥

ਮ (ਅ) = ਮਰਣੁ, ਮਧੂਸੂਦਨੁ

ਮੰ (ਅੰ) = ਮੰਮੈ, ਮੰਮਾ

ਮਾ (ਆ) = ਮੰਮਾ

ਮੈ (ਐ) = ਮੰਮੈ

ਯਯੈ ਜਨਮੁ ਨ ਹੋਵੀ ਕਦ ਹੀ ਜੇ ਕਰਿ ਸਚੁ ਪਛਾਣੈ ॥

ਯ (ਅ) = ਯਯੈ

ਯੈ (ਐ) = ਯਯੈ

ਰਾਰੈ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਸਭ ਅੰਤਰਿ ਜੇਤੇ ਕੀਏ ਜੰਤਾ ॥

ਜੰਤ ਉਪਾਇ ਧੰਧੈ ਸਭ ਲਾਏ ਕਰਮੁ ਹੋਆ ਤਿਨ ਨਾਮੁ ਲਇਆ ॥

ਰ (ਅ) = ਰਵਿ, ਰਹਿਆ, ਕਰਮੁ

ਰਾ (ਆ) = ਰਾਰੈ

ਰਿ (ਇ) = ਅੰਤਰਿ

ਰੈ (ਐ) = ਰਾਰੈ

ਲਲੈ ਲਾਇ ਧੰਧੈ ਜਿਨਿ ਛੋਡੀ ਮੀਠਾ ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਕੀਆ ॥

ਲ (ਅ) = ਲਲੈ

ਲਾ (ਆ) = ਲਾਇ

ਲੈ (ਐ) = ਲਲੈ

ਵਵੈ ਵਾਸੁਦੇਉ ਪਰਮੇਸਰੁ ਵੇਖਣ ਕਉ ਜਿਨਿ ਵੇਸੁ ਕੀਆ ॥

ਵੇਖੈ ਚਾਖੈ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਜਾਣੈ ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ॥

ਵ (ਅ) = ਵਵੈ

ਵਾ (ਆ) = ਵਾਸੁਦੇਉ

ਵਿ (ਇ) = ਰਵਿ
 ਵੇ (ਏ) = ਵੇਖਣ, ਵੇਸੁ, ਵੇਖੈ
 ਵੈ (ਐ) = ਵਵੈ

ੜਾੜੈ ਰਾੜਿ ਕਰਹਿ ਕਿਆ ਪ੍ਰਾਣੀ ਤਿਸਹਿ ਧਿਆਵਹੁ ਜਿ ਅਮਰੁ ਹੋਆ ॥

ੜਾ (ਆ) = ੜਾੜੈ
 ਝਿ (ਇ) = ਰਾੜਿ
 ਝੈ (ਐ) = ੜਾੜੈ

ਹਾਹੈ ਹੋਰੁ ਨ ਕੋਈ ਦਾਤਾ ਜੀਅ ਉਪਾਇ ਜਿਨਿ ਰਿਜਕੁ ਦੀਆ ॥

ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਵਹੁ ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਸਮਾਵਹੁ ਅਨਦਿਨੁ ਲਾਹਾ ਹਰਿ ਨਾਮੁ
 ਲੀਆ ॥

ਹ (ਅ) = ਹਰਿ
 ਹਾ (ਆ) = ਹਾਹੈ, ਲਾਹਾ
 ਹੁ (ਉ) = ਧਿਆਵਹੁ, ਸਮਾਵਹੁ
 ਹੋ (ਓ) = ਹੋਰੁ
 ਹੈ (ਐ) = ਹਾਹੈ

ਆਇੜੈ ਆਪਿ ਕਰੇ ਜਿਨਿ ਛੋਡੀ ਜੋ ਕਿਛੁ ਕਰਣਾ ਸੁ ਕਰਿ ਰਹਿਆ ॥

ਕਰੇ ਕਰਾਏ ਸਭ ਕਿਛੁ ਜਾਣੈ ਨਾਨਕ ਸਾਇਰ ਇਵ ਕਹਿਆ ॥

ਆ = ਆਇੜੈ, ਆਪਿ, ਕਰਣਾ, ਰਹਿਆ, ਕਰਾਏ, ਜਾਣੈ, ਨਾਨਕ, ਸਾਇਰ,
 ਕਹਿਆ

ਐ = ਆਇੜੈ, ਜਾਣੈ

ਸਾਰ ਵਜੋਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਪਟੀ ਗੁਰਮੁਖੀ
 ਲਿਪੀ ਦੇ ਬਹੁਪੱਖੀ ਆਧਾਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਨਾ ਕੇਵਲ ਗੁਰਮੁਖੀ
 ਲਿਪੀ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਉਚਾਰਨ ਨੂੰ ਸਾਂਭਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਬਲਕਿ ਇਸ ਦੇ ਦੁਆਰਾ
 ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

੧ ਗੈਡਾਮਰ, ੧੯੭੭ :੧੭ ਉਧਰਿਤ ਗੁਰਭਗਤ ਸਿੰਘ, “ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਅਜੋਕੇ
 ਵਿਆਖਿਆ ਸ਼ਾਸਤਰ”, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ : ਵਿਭਿੰਨ ਪਰਿਪੇਖ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ,
 ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਨਾ ੨੧੯.

੨ “ਜਬ ਬਾਬਾ ਬਰਸਾਂ ਸੱਤਾਂ ਕਾ ਹੋਇਆ ਤਬ ਕਾਲੂ ਕਹਿਆ ‘ਨਾਨਕ ! ਤੂੰ ਪੜ੍ਹ’। ਤਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਉ ਪਾਂਧੇ ਪਾਸ ਲੈ ਗਇਆ। ਕਾਲੂ ਕਹਿਆ : ‘ਪਾਂਧੇ ! ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਇ’। ਤਬ ਪਾਂਧੇ ਪੱਟੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ, ਅੱਖਰਾਂ ਪੈਂਤੀਸ ਕੀ ਮੁਹਾਰਣੀ, ਤਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਲਗਾ ਪੜ੍ਹਨ। ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ ਪੱਟੀ ਮ:੧, ਆਦਿ ਬਾਣੀ ਹੋਈ” ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ, ਸੰਪਾ. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤ ਸਦਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ੨੦੧੦, ਪੰਨਾ ੧੮.

੩ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ, ਜਿਲਦ ਤੀਜੀ, ਰਾਜ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਜਲੰਧਰ, ੧੯੬੯ (ਦੂਜੀ ਛਾਪ), ਪੰਨਾ ੪੫੧.

੪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੯੬ (ਤੀਜੀ ਵਾਰ), ਪੰਨਾ ੫੧੩.

੫ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੯੦, ਪੰਨਾ ੭੦. ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮੰਗਲਾਚਰਣਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਸ਼ਪਟੀਕਰਨ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕੀਤੀ ਕਿ “[ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚ] ਮੰਗਲ ਅਤੇ ਸਿਰਲੇਖ ਲਿਖਣ ਲਈ ਭੀ ਇਕ ਖਾਸ ਮਰਯਾਦਾ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਮਾਰ ਕੇ ਵੇਖੋ, ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਹਰ ਥਾਂ ਪੰਨੇ ਦੇ ਅੱਧ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਹੈ, ਅਤੇ ‘ਰਾਗ ਤੇ ਮਹਲਾ’ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਹਨ। ਇਹ ਲਿਖਣ ਸ਼ੈਲੀ ਜਾਂ ਮਰਯਾਦਾ ਖਾਸ ਵੀਚਾਰਨ ਯੋਗ ਹੈ।” -ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਛਾਪੀ ਗਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਬਾਰੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਮਿਤੀਹੀਣ (੧੯੫੭-੫੯), ਪੰਨਾ ੬.

੬ ਸ੍ਰੀ ਚਰਣਹਰਿ ਵਿਸਥਾਰ, ਜਿਲਦ ੨, ਸੰਪਾ. ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੪੧, ਪੰਨਾ ੩੩੧.

੭ ਸੰਬੰਧ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੋਥੀ ਛੇਵੀਂ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤ ਸਦਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ੨੦੦੨ (ਪੰਜਵੀਂ ਐਡੀਸ਼ਨ), ਪੰਨਾ ੨੭੦੮.

੮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ, ਜਿਲਦ ਛੇਵੀਂ, ੧੯੭੦ (ਦੂਜੀ ਛਾਪ), ਪੰਨਾ ੭੨੩.

੯ ਆਦਿ ਬੀੜ ਬਾਰੇ, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੭੦, ਪੰਨਾ ੫੪.

੧੦ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਵੇਖੋ- ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਬਾਹਰੀ, “‘ਪਟੀ’ ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਰਚਣ-ਕਾਲ” ਆਲੋਚਨਾ, ਜਨਵਰੀ-ਮਾਰਚ, ਜਿਲਦ ੧੧, ਅੰਕ ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੦-੧੨੦.

ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼, ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਗੁਰ ਰਤਨ, ਪਟਿਆਲਾ, ੨੦੦੫, ਪੰਨਾ ੧੧੧੦.

੧੧ Sri Guru Granth Sahib : English and Punjabi Translation, Vol. 3, S.G.P.C., Amritsar, 2006, p.1425.

ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਹੱਥਲਿਖਤ ਨੰ. ੧੬੪, ਪਤਰਾ ੧ ਉਪਰਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਹੱਥਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ੧੯੬੧, ਪੰਨਾ ੩੪੨.

੧੨ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ੧੯੮੯, ਪੰਨਾ ੧.

੧੩ ਸੈਨਾਪਤਿ, ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰ ਸੋਭਾ, ਸੰਪਾ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਰੀਸਰਚ ਬੋਰਡ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੬੭, ਪੰਨਾ ੯.

੧੪ ਸਚੀ ਪਟੀ ਸਚੁ ਮਨਿ ਪੜੀਐ ਸਬਦੁ ਸੁ ਸਾਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੮)

ਆਪੇ ਪਟੀ ਕਲਮ ਆਪਿ ਆਪਿ ਲਿਖਣਹਾਰਾ ਹੋਆ ॥ (ਪੰਨਾ ੯੬੮)

ਆਪੇ ਪਟੀ ਕਲਮ ਆਪਿ ਉਪਰਿ ਲੇਖੁ ਭਿ ਤੂੰ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੯੧)

੧੫ ਮੇਰੀ ਪਟੀਆ ਲਿਖਹੁ ਹਰਿ ਗੋਵਿੰਦ ਗੋਪਾਲਾ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੩੩)

ਮੇਰੀ ਪਟੀਆ ਲਿਖਿ ਦੇਹੁ ਗੋਬਿੰਦ ਮੁਰਾਰਿ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੫੪)

੧੬ ਜਿਨ ਸਿਰਿ ਸੋਹਨਿ ਪਟੀਆ ਮਾਂਗੀ ਪਾਇ ਸੰਧੂਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੧੭)

ਮਾਠਿ ਗੁੰਦਾਈ ਪਟੀਆ ਭਰੀਐ ਮਾਗ ਸੰਧੂਰੇ ॥ (ਪੰਨਾ ੫੫੮)

੧੭ हरिगोविन्द दास (पंडित), पाड़अ-सद-महण्णवो (प्राकृत कोश), प्राकृत ग्रंथ परिषद, वाराणसी, १९६३, पृ. ५१४.

੧੮ ਆਪਣੇ, ਵਾਸਨ ਬਿਰਾਮ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਫਿਨ੍ਦੀ ਕੋਸ਼, ਦਿਲੀ : ਸੋਮੀਲਾਲ ਬਨਾਰਸੀਦਾਸ, ੧੯੬੯, ਪ੍ਰ. ੫੬੫.

੧੯ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੯੬੮.

੨੦ ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ (ਡਾ.), “ਪੈਤੀ-ਅੱਖਰੀ ਕਾਵਿ”, ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਨੀਆ, ਜਨਵਰੀ ੧੯੯੦, ਪੰਨਾ ੧੨.

੨੧ “ਇਸ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਸ਼ੁਕੰਦ ਪੁਰਾਣ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਅਕ੍ਸ਼ਰਿਕਾ ਜਾਂ ਅਕ੍ਸ਼ਰਾਵਰ੍ਤਨ ਨੂੰ ਪਾਲੀ ਵਿਚ ਅੱਖਰਾਵੱਠਨ ਆਖਦੇ ਸਨ। ਇਹੋ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ ਅਖਰਾਵਟ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਅਵਧੀ ਦੇ ਕਵੀ ਜਾਯਸੀ ਨੇ ਵੀ ਅਪਣਾਈ ਸੀ। ਸੰਤ ਕਾਵਿ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬਾਵਨ ਅੱਖਰੀ ਆਖਿਆ। ਸੂਫੀਆਂ ਨੇ ਫਾਰਸੀ ਵਰਣਮਾਲਾ ਦੇ ਤੀਹ ਅੱਖਰਾਂ ਪ੍ਰਥਾਇ ‘ਸੀ-ਹਰਫੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ।... ਉਧਰ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੇ ੧੧੯ਵੇਂ ਸਾਮ-ਗਾਨ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਨੇ ਅਤੇ ਚਾਸਰ ਦੀ ‘ਅ. ਭ. ਛ.’ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਧਾਰਣਾ ਨੇ ਇਸ ਅਖਰਾਵਟ ਨੂੰ ਅਚਰੇਸਟਚਿ (ਐਕ੍ਸਟਿਕ) ਨਾਉਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕੀਤਾ।” -ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਬਾਹਰੀ, “ਆਸਾ ਪਟੀ : ਇਕ ਅਧਿਐਨ”, ਆਲੋਚਨਾ, ਜਿਲਦ ੧੬, ਜਨਵਰੀ-ਦਸੰਬਰ ੧੯੭੦, ਪੰਨਾ ੭੪-੭੫.

੨੨ नज़ीर मुहम्मद, कबीर के काव्य रूप, भारत प्रकाशन मंदिर, अलीगढ़, १९७२, पृ. २९२.

सुखविंदर कौर बाठ, कबीर का लोकतात्विक चिंतन, वाणी प्रकाशन, नई दिल्ली, २००७, पृ. १२९.

੨੩ ਡਾ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ, “ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ” (ਅਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਲੇਖ), ਪੰਨਾ ੧੩

੨੪ <http://punjabipedia.org/topic.aspx?txt=ਸੂਰ>

ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਤੁਖਾਰੀ : ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ

-ਸ. ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ*

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਰਹ ਮਾਹ ਲਿਖਣ ਦੀ ਅਰੰਭਤਾ ਕੀਤੀ ਬਾਰਹ ਮਾਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਕ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਕ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀ-ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦੀ ਹੋਈ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਬਿਰਹਾ ਦੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਨੂੰ ਛੇੜਦੇ ਹੋਏ ਸੰਜੋਗ-ਵਿਜੋਗ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੂਰਬ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਰਹ ਮਾਹ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਸ਼ੁੱਧ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਸਿਰਜਣਾ ਸੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਬੇ ਦਸ ਮਾਹ ਰੁਤੀ ਬਿਤੀ ਵਾਰ ਭਲੇ ॥

ਘੜੀ ਮੂਰਤ ਪਲ ਸਾਚੇ ਆਏ ਸਹਜਿ ਮਿਲੇ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੦੯)

‘ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਤੁਖਾਰੀ’ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਚਿਤਰਨ ਨਾਲ ਹੈ। ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ ਹੋ ਕੇ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ‘ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਤੁਖਾਰੀ’ ਵਿਚ ਦਰਦਨਾਕ ਸ਼ਾਇਰੀ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਸਮੁੱਚੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਜਿਵੇਂ :

ਮੋਰੀ ਰੁਣ ਝੁਣ ਲਾਇਆ ਭੈਣੇ ਸਾਵਣੁ ਆਇਆ ॥

(ਪੰਨਾ ੫੫੭)

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਦਰਦਨਾਕ ਬਿਰਹਾ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਰੀ ‘ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਤੁਖਾਰੀ’ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹੀ ਸੰਕੇਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਖੂਬ ਮਾਣਿਆ ਅਤੇ ਕਦੇ ਵੀ ਉਦਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਦਰ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਇਕ ਹੀ ਹੈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸਰੂਪ ਬਾਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ: ਕੁਦਰਤ ਅਸੀਮ ਹੈ, ਕੁਦਰਤ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਿਚ ਹੈ, ਕੁਦਰਤ ਰੱਬੀ ਗਾਇਨ ਵਿਚ ਹੈ, ਕੁਦਰਤ ਲੋਪ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਨਸ਼ਟ ਨਹੀਂ।

‘ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਤੁਖਾਰੀ’ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ੧੨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ

*ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ-੧੪੭੦੦੨; ਮੋ. +੯੧੭੬੬੬੪੭੨੨੯੧

ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚੇਤ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਜੋ ਕਿ ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਨਵੇਂ ਸਾਲ ਦੀ ਅਰੰਭਤਾ ਵਜੋਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਹੀਨਾ ਮਨਮੋਹਕ ਅਤੇ ਰੰਗ-ਬਿਰੰਗੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭੰਵਰੇ ਫੁੱਲਾਂ ਉੱਪਰ ਭੌਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਬਿਰਹਨੀ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਰਲਾਪ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਘਰ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਪਿਆਰਾ ਘਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਕੋਇਲ ਦੀ ਕੂ-ਕੂ ਚੰਗੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਭੰਵਰੇ ਫੁੱਲਾਂ ਉੱਤੇ ਚੰਗੇ ਲਗਦੇ ਹਨ:

ਚੇਤੁ ਬਸੰਤੁ ਭਲਾ ਭਵਰ ਸੁਹਾਵੜੇ ॥

ਬਨ ਫੁਲੇ ਮੰਝ ਬਾਰਿ ਮੈ ਪਿਰੁ ਘਰਿ ਬਾਹੁੜੈ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੦੭)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜੇਠ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਗਰਮ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਜੀਵਾਤਮਾ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਤਪਸ਼ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਾਹਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਤਪਸ਼ ਨਾਲੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਤਪਸ਼ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਾਤਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅੰਦਰਲੀ ਤਪਸ਼ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ, ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਸਿਫਤ-ਸਾਲਾਹ ਇਸ ਲਈ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਲੱਗ ਸਕਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਤਪਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਸਕਾਂ। ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਤਪਸ਼ ਮਿਟਾ ਸਕਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਤਪਸ਼ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਵਿਕਾਰ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਤਪਸ਼ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਜੀਵ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਪਤੀ ਦੀ ਸਿਫਤ-ਸਾਲਾਹ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹੀ ਇਸ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਤਪਸ਼ ਤੋਂ ਬਚ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਇਸ ਜੇਠ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਗਰਮ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਮਾਹੁ ਜੇਠੁ ਭਲਾ ਪ੍ਰੀਤਮੁ ਕਿਉ ਬਿਸਰੈ ॥

ਬਲ ਤਾਪਹਿ ਸਰ ਭਾਰ ਸਾ ਧਨ ਬਿਨਉ ਕਰੈ ॥

ਧਨ ਬਿਨਉ ਕਰੇਦੀ ਗੁਣ ਸਾਰੇਦੀ ਗੁਣ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਭ ਭਾਵਾ ॥

ਸਾਚੈ ਮਹਲਿ ਰਹੈ ਬੈਰਾਗੀ ਆਵਣ ਦੇਹਿ ਤ ਆਵਾ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੦੮)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ 'ਬਾਹਰ ਮਾਹਾ ਤੁਖਾਰੀ' ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੀਨਤਾ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵੀ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਹੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਘਟ-ਘਟ ਵਿਚ ਰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ :

ਨਾਨਕ ਮੇਲਿ ਲਈ ਗੁਰਿ ਅਪਣੈ ਘਰਿ ਵਰੁ ਪਾਇਆ ਨਾਰੀ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੯)

ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵ ਦਾ ਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਹ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ-ਪਿਆਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਹਰ ਹੀਲੇ-ਵਸੀਲੇ ਜੁੜਿਆ ਰਹੇ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ‘ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਤੁਖਾਰੀ’ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਜੀਵ ਰੂਪੀ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂ ਪਤੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਦੀ ਤਾਂਘ ਨੂੰ ਬਿਰਹਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਵਾਤਮਾ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਰਸਾਂ ਤੇ ਅਨੇਕ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਭੂ-ਮਿਹਰ ਦੀ ਪਾਤਰ ਬਣਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ-ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ■

ਪਿੰਡ ਦਬੁਰਜੀ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਲਖਮੀਰ ਸਿੰਘ ਕੱਕਾ ਕੰਡਿਆਲਾ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਅਤੇ ਭਾਈ ਲਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਰਦੀ, ਕਵੀਸ਼ਰ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਪਿੰਡ ਦਬੁਰਜੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਿਖੇ ਸ. ਅਲਵਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੱਖੋਕੇ, ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ੨੦ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੨੦੧੯ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ; ਜਿਸ ਤਹਿਤ ੬੩ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ-ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਝਾਰਖੰਡ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਜਗਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਹੈੱਡ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ੨੧ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੨੦੧੯ ਨੂੰ ਟਾਟਾ ਨਗਰ, ਜਮਸ਼ੇਦਪੁਰ (ਝਾਰਖੰਡ) ਵਿਖੇ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ ਤੋਂ ਪੁੱਜੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ੩੩ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰਵਾਇਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ੨੩ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੨੦੧੯ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰੀ ਬਾਗ, ਝਾਰਖੰਡ ਵਿਖੇ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਦੌਰਾਨ ੧੪ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ।

ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਿਆ ਰੋਸ਼ਨ ਜਹਾਨ ਹੋਇਆ

-ਸ. ਸਤਿਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕੋਮਲ*

ਭੋਏਂ ਰਾਏ ਦੀ ਤਲਵੰਡੀ ਹੈ ਨਾਮ ਜਿਸਦਾ,
ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਿਆ ਰੋਸ਼ਨ ਜਹਾਨ ਹੋਇਆ।
ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਦੀ ਹੋਈ ਕੁੱਖ ਸਫਲੀ,
ਪਿਤਾ ਕਾਲੂ ਜੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਅਰਮਾਨ ਹੋਇਆ।
ਫਿਰਦਾ ਜਿੱਥੇ ਸੀ ਕੂੜ ਪਰਧਾਨ ਹੋਇਆ,
ਉੱਚਾ ਧਰਮ ਦਾ ਓਥੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੋਇਆ।
ਭੈਣ ਨਾਨਕੀ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹੀਂ ਮੁਸਕਾਨ ਖੇਡੇ,
ਹਰ ਚਾਅ ਉਸਦਾ ਜੀਕੂੰ ਜਵਾਨ ਹੋਇਆ।
ਸੁਣੀ ਧਰਤ ਦੀ ਪਰਵਰਦਗਾਰ ਨੇ ਹੈ,
ਵੇਖੀ ਹਨ੍ਹੇਰਿਆਂ ਅੱਜ ਹੈ ਲੋਅ ਵੱਖਰੀ।
ਨੂਰ ਵਰ੍ਹਿਆ ਹੈ ਘਰ ਪਟਵਾਰੀਆਂ ਦੇ,
ਓਸ ਨੂਰ ਦੀ ਜਗ 'ਤੇ ਸੋਅ ਵੱਖਰੀ।
ਉਹ ਨੂਰ ਵੀ ਸੂਰਜ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ ਏ,
ਰੁੱਕ ਰੁੱਕ ਵਗਦੀ ਮਹਿਕੀ ਪੌਣ ਦਿਸਦੀ।
ਮੱਸਿਆ ਝੂਠ ਦੀ 'ਚ ਸੱਚ ਦਾ ਚੰਦ ਚੜ੍ਹਿਆ,
ਹੋਈ ਹੰਕਾਰ ਦੀ ਨੀਵੀਂ ਪੌਣ ਦਿੱਸਦੀ।
ਹਾਸੇ ਅੰਬਰਾਂ ਦੇ ਸਾਫ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦੇ,
ਧਰਤੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਪਈ ਗੌਣ ਦਿੱਸਦੀ
ਤੇਰਾ ਖਾਸ ਮੁਕਾਮ ਤਲਵੰਡੀਏ ਨੀ,
ਸਾੜੀ ਹਾੜਾਂ ਦੀ ਹੁਣ ਤੂੰ ਸੌਣ ਦਿੱਸਦੀ।
ਨੂਰੋ ਨੂਰ ਹੋਇਆ ਸਾਰਾ ਨਗਰ ਦਿੱਸਿਆ
ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਅੱਖ ਜਦ ਰਾਏ ਬੁਲਾਰ ਦੀ ਏ।
“ਖਾਹਿਸ਼ ਰਖਦੈਂ ਰੱਬੀ ਦੀਦਾਰ ਦੀ ਜੇ,
ਹਵੇਲੀ ਮਹਿਤਿਆਂ ਦੀ ਵਾਜਾਂ ਮਾਰਦੀ ਏ।
ਅੰਬਰ ਧਰਤ ਨੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਗੱਲ ਕਰਦੇ,
ਪੌਣਾਂ ਸੁਣਦੀਆਂ ਪਈਆਂ ਨੇ ਕੰਨ ਲਾ ਕੇ।

ਮੁੱਲਾਂ ਪੰਡਤਾਂ ਕਾਜੀਆਂ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ,
ਬੰਦ ਹੋਣਗੇ ਜੋ ਦਿਨੇ ਪੈਣ ਡਾਕੇ।
ਅਸਲ ਬੰਦਗੀ ਦੀ ਘਰ ਘਰ ਗੱਲ ਤੁਰਨੀ,
ਨੂਰੋ ਨੂਰ ਕਰਦੂ ਸਾਰੀ ਧਰਤ ਗਾਹ ਕੇ।
ਨਗਰ ਖੇੜੇ ਹੋ ਜਾਣੇ ਜੀਉਣ ਜੋਗੇ,
ਇਸ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਪਾ ਕੇ।
ਏਸ ਰਹਿਬਰ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਸਵਾਲ ਕਰਨੇ,
ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਓਹਦਾ ਜਵਾਬ ਹੋਣਾ।
ਰਾਜ ਦਿਲਾਂ ਤੇ ਦੁਨੀਆ ਫਤੇਹ ਕਰਨੀ,
ਬਾਣੀ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਸਾਜ ਰਬਾਬ ਹੋਣਾ।
ਰੱਬੀ ਰਾਹ 'ਤੇ ਤੁਰਨ ਦੀ ਜਾਚ ਦੱਸੂ,
ਤਾਂਘ ਮਿਲਣ ਦੀ ਜੀਕੂੰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੀ ਏ।
ਕਿਉਂ ਜੇ ਵਲਗਣਾਂ 'ਚ ਰੱਬ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕੀਤਾ,
ਉਹ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ ਸ਼ਕਤੀ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਏ।
ਬੋਲ ਆਪਣੇ ਨਹੀਂ ਖਸਮ ਦੇ ਬੋਲ ਬੋਲੂ,
ਕਰੋ ਸਿਫਤੋਂ ਸਾਲਾਹ ਦਾਤਾਰ ਦੀ ਏ।
ਮਿਲੀਆਂ ਰਹਿਮਤਾਂ ਵੰਡੂਗਾ ਜਗ ਸਾਰੇ,
ਕਰੂ ਫਿਕਰ ਇਸ ਬਲਦੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਏ।
ਇਸ ਦੇ ਕਦਮਾਂ ਨੂੰ ਤਰਸਣਾ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਨੇ,
ਨਵੇਂ ਸਿਰਜਣੇ ਵੱਖਰੇ ਰਾਹ ਆਪਣੇ।
ਭੁੱਲੀ ਖਲਕ ਲਈ ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਬਣਨੇ,
ਲੇਖੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਲਾਉਣੇ ਸਾਹ ਆਪਣੇ।
ਧਿਰ ਨਿਧਿਰਿਆਂ ਦੀ, ਮਾਣ ਨਿਮਾਣਿਆਂ
ਦਾ,
ਓਟ ਨਿਓਟਿਆਂ ਦੀ, ਆਸ ਬੇਆਸਿਆਂ ਦੀ।
ਮਾਇਆ ਤਿਆਗਣੀ ਸੰਸਾਰ ਤਿਆਗਣਾ ਨਹੀਂ,

ਬਣਨਾ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਜਗੋਂ ਨਿਰਾਸਿਆਂ ਦੀ।
 ਪਰਵਾਰ ਪਾਲਣਾ, ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ,
 ਭੋਰਾ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਜੰਗਲੀ ਵਾਸਿਆਂ ਦੀ।
 ਜਗਤ ਜਲੰਦੇ ਨੂੰ ਰੱਖ ਲਈਂ ਧਾਰ ਕਿਰਪਾ,
 ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਹੋਵੇ ਇਸ ਦੇ ਹਾਸਿਆਂ ਦੀ।
 ਜੰਝ ਪਾਪ ਦੀ ਕਦੇ ਜੇ ਆਈ ਚੜ੍ਹ ਕੇ,
 ਜਾਬਰ ਅੱਗੇ ਬਣ ਸਾਬਰ ਖਲੋ ਜਾਣਾ।
 ਏਸ ਸਭ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਣਾ ਲੈਣਾ,
 ਹੈ ਆਪ ਵੀ ਸਭ ਦੇ ਹੋ ਜਾਣਾ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਪਲਾਂ ਨੂੰ ਮਾਣ ਲਾਈਏ,
 ਓਹਦੀਆਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਰਹਿਮਤਾਂ ਜਾਣ
 ਲਈਏ।
 ਏਸ ਰਹਿਬਰ ਦੀ ਰਹਿਬਰੀ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ,
 ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਪਛਾਣ ਲਈਏ।
 ਦਰ ਢਹਿ ਪਈਏ ਛੱਡ ਸਿਆਣਪਾਂ ਨੂੰ,
 ਦਰੋਂ ਇਸ ਦਿਓਂ ਹਿੰਮਤਾਂ ਤਾਣ ਲਈਏ।
 ਹੋਵੇ ਸ਼ਰਫ ਹਾਸਿਲ ਕੌਮਲ ਬੰਦਗੀ ਦਾ,
 ਰਹਿ ਕੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮਾਣ ਲਈਏ।

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਮਲਕੀਤ ਸਿੰਘ ਸਖੀਰਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਭਾਈ ਗੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਮੁੱਖ ਸੇਵਾਦਾਰ, ਗੁਰ ਫਤਹਿ ਵੈਲਫੇਅਰ ਸੋਸਾਇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ੨੮ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੨੦੧੯ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਸੁਭਾਸ਼ ਨਗਰ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੁੱਜੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ੪੩ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ-ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਭੇਟਾ-ਰਹਿਤ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਮੈਨੇਜਰ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗਰਨਾ ਸਾਹਿਬ ਬੋਦਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ੧੫ ਮਈ, ੨੦੧੯ ਨੂੰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਦੌਰਾਨ ਕੁੱਲ ੫੬ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ।

ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਮੋਢੀ ਆਗੂ ਡਾ. ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਲਾਣੇ 'ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਦੁੱਖ ਪ੍ਰਗਟ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯ ਮਈ- ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਮੋਢੀ, ਵਿਸ਼ਵ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿੱਖ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਡਾਕਟਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਭੋਪਾਲ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ 'ਤੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸੰਸਥਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਗਹਿਰੇ ਦੁੱਖ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਕੱਤਰ ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਡਾ. ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨੀ ਅੰਦਰੋਂ ਆਗੂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਕ ਸੰਸਥਾ ਵਜੋਂ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਸੇਧ ਤੇ ਅਗਵਾਈ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਭਰਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਣ ਦੀ ਚਿਣਗ ਲਾਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣ ਹੋਂਦ ਹਸਤੀ ਤੇ ਪਹਿਚਾਣ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਨ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਦੁੱਤੀ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਉਹ ਚੰਗੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਦੇ ਬੁਲਾਰੇ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿੱਖ ਡਾਕਟਰ ਵੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਡਾਕਟਰ ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਮੈਡੀਕਲ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਨਾਮ ਕਮਾਇਆ। ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸਿੱਖ ਦਾ ਚਲਾਣਾ ਸਿੱਖ ਹਲਕਿਆਂ ਅੰਦਰ ਵੱਡਾ ਘਾਟਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਸੰਭਵ

ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਡਾ. ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੇਣ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਆਗੂ ਸਮਿਆਂ ਬਾਅਦ ਜਨਮਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਨਵੀਆਂ ਪੈੜਾਂ ਦੇ ਸਿਰਜਕ ਬਣ ਕੇ ਸਮਾਜ ਲਈ ਦਿਸ਼ਾ-ਸੂਚਕ ਬਣਦੇ ਹੋਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਡਾਕਟਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਅੰਦਰ ਸਿੱਖ ਜਜ਼ਬਾ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਲਈ ਸੋਚਦੇ ਸਨ। ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਡਾ. ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ੧੯੯੨ ਵਿਚ ਸੰਪਰਕ ਬਣਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿੱਖੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੇ ਜਾਣਨ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਮੌਕੇ ਬਣੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ੯੬ ਸਾਲਾ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਦੀ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਕੀਤੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦਗਾਰੀ ਕਰਾਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੁਯੋਗ ਅਗਵਾਈ ਤੇ ਸਲਾਹ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਆਗੂ ਤੋਂ ਵਿਰਵਾ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਆਖੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਮੋਢੀ ਸਾਥੀਆਂ ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ, ਸ. ਭਾਨ ਸਿੰਘ, ਸਾਬਕਾ ਸਕੱਤਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਆਦਿ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਜੋ ਅਗਵਾਈ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਉਹ ਸਦਾ ਯਾਦ ਰੱਖੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਡਾਕਟਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ

ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਸ਼ਰੀਕ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਤੇ ਘਾਲਣਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈਣ ਦੀ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁੱਖ ਸਕੱਤਰ ਨੇ ਅਜੋਕੀ ਅਪੀਲ ਵੀ ਕੀਤੀ।

ਕਿਰਪਾਨ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦੇਣਾ ਬਰਤਾਨੀਆ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਕਦਮ - ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੧ ਮਈ- ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਬਰਤਾਨੀਆ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਬਾਰੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਰਪਾਨ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਅੱਜ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵ 'ਚ ਵੱਸਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਕਿਰਪਾਨ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦੇ ਕੇ ਬਰਤਾਨੀਆ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕਕਾਰਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਕਿਰਪਾਨ ਨੂੰ ਸਦਾ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਆਦਿ ਸਮਾਗਮਾਂ ਸਮੇਂ ਵੱਡੀ ਕਿਰਪਾਨ ਵੀ ਸਜਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੱਤਕਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਵੀ ਵੱਡੀ ਕਿਰਪਾਨ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹੁਣ ਬਰਤਾਨੀਆ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸੋਧੇ ਗਏ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਰਪਾਨ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਬਰਤਾਨੀਆ 'ਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਬੇਹੱਦ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਪਾਸ ਕਰਵਾਉਣ

ਲਈ ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਸਥਾਨਕ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਲਈ ਮਹਾਰਾਣੀ ਐਲਿਜ਼ਾਬੈਥ ਦੂਜੀ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਲਈ ਹੋਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਕਾਰਜ ਕਰਨਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਆਪਸੀ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਵੀ ਵਧੇਗੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇਪਨ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਵੇਗਾ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੇ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਰਤਾਨੀਆ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਸ ਫ਼ੈਸਲੇ ਤੋਂ ਸੋਧ ਲੈਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵ 'ਚ ਵੱਸਦੇ ਸਿੱਖ ਹਮੇਸ਼ਾ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਦੇ ਮੁਦੱਈ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਬਖਸ਼ੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਰ ਮੁਲਕ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੀ ਤਰਜ਼ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸੰਜੀਦਾ ਯਤਨ ਕਰੇ।

ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਅੰਦਰ ਸਿੱਖ ਵਿਰਾਸਤੀ ਇਮਾਰਤ ਢਾਹੁਣ ਦਾ ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਵੱਲੋਂ ਸਖ਼ਤ ਨੋਟਿਸ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੭ ਮਈ- ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਨਾਰੋਵਾਲ ਵਿਚ ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਇਮਾਰਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਹਿਲ ਨੂੰ ਢਾਹੁਣ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ੫੫੦-ਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਇਮਾਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਅੰਦਰ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ

ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿੰਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪਾਵਨ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਅੰਦਰ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਵਰਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਸਥਿਤ ਸਿੱਖ ਵਿਰਾਸਤ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਤੇ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਵੱਲ ਉਚੇਚਾ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਔਕਾਫ਼ ਬੋਰਡ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਸਿੱਖ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅੰਦਰ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ, ਬੁੱਤਪ੍ਰਸਤੀ ਦੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ-ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੮ ਮਈ- ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਭਾਵਨਗਰ ਦੇ ਇਕ ਚੌਂਕ 'ਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਬੁੱਤ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ 'ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਸਖ਼ਤ ਇਤਰਾਜ਼ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਜਰਾਤ ਵਿਖੇ ਲਗਾਏ ਗਏ ਇਸ ਬੁੱਤ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਅੰਦਰ ਭਾਰੀ ਰੋਸ ਤੇ ਰੋਹ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਸਖ਼ਤ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਕੱਤਰ ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬੇਹੱਦ ਸੰਜੀਦਾ ਮਾਮਲਾ ਕਰਾਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ

ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਤਹਿਤ ਜਾਂਚ ਲਈ ਇਕ ਵਫ਼ਦ ਗੁਜਰਾਤ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅੰਦਰ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ, ਬੁੱਤਪ੍ਰਸਤੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨੀਆਂ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਿੱਖ ਮਾਨਤਾਵਾਂ, ਸਿੱਖ ਪ੍ਰੰਪਰਾਵਾਂ, ਰਵਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਰਲਗੱਡ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਝੀ ਚਾਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿੰਤਾ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ

ਕਿ ਭਾਰਤ ਸਮੇਤ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵ 'ਚ ਘੱਟਗਿਣਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹਸਤੀ, ਪਹਿਚਾਣ ਅਤੇ ਅਵੱਤੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ 'ਤੇ ਬਹੁ-ਦਿਸ਼ਾਵੀ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਹਰਿਦੁਆਰਾ, ਸਿੱਕਮ ਆਦਿ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਅਜੇ ਤਕ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਜਦਕਿ ਹੁਣ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੇਵਲ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਹੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬੁੱਤਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਸਿੱਖ ਰਹਿਣੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ। ਸਿੱਖ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਗੁਰਬਾਣੀ

ਤੋਂ ਅਗਵਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਸਖਤ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਅਰਥ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜਨਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਸਭਾ-ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਹਮਲਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨ ਲਈ ਜਥੇਬੰਦਕ ਰੂਪ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰਨ। ਗੌਰਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਬੁੱਤ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸ਼ਿਲਾਂਗ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਨੋਟਿਸ ਮੰਦਭਾਗੀ ਕਰਵਾਈ-ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਗੋਵਾਲ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨ ਜੂਨ- ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਗੋਵਾਲ ਨੇ ਮੇਘਾਲਿਆ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸ਼ਿਲਾਂਗ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵੱਲੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਨ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਨੋਟਿਸ ਭੇਜਣ ਦੀ ਸਖਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸਥਾਨਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਲੋਨੀ ਵਿਚ ਵੱਸੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਤੇ ਖ਼ਾਸਕਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ-ਬੁਝ ਕੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ੨੦੦ ਸਾਲ ਤੋਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਲੋਨੀ ਵਿਚ ਵੱਸੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹਥਿਆਉਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਮਨਸ਼ਾ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸੂਬੇ ਅੰਦਰ ਵੱਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਅੰਦਰ ਬੇਗਾਨਗੀ ਦਾ

ਅਹਿਸਾਸ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਦੋਂ ਸ਼ਿਲਾਂਗ ਅੰਦਰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ 'ਤੇ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਪੈਰਵਾਈ ਕਰਦਿਆਂ ਸੂਬੇ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਵੀ ਸ਼ਿਲਾਂਗ 'ਚ ਵੱਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੇਘਾਲਿਆ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਥਾਨਕ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕਾਨਾ ਹੱਕ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ। ■

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ

ਪਿੰਡ ਬੰਡਾਲਾ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ, ਪਿੰਡ ਬੰਡਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ੪ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੨੦੧੯ ਨੂੰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ੪੨ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਜਥੇ, ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬੰਡਾਲਾ, ਮੈਂਬਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ-ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ

ਭਾਈ ਸੁਖਬੀਰ ਸਿੰਘ ਫਲੌਂਡ ਤੇ ਭਾਈ ਚਰਨਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਵਿਖੇ ੫ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੨੦੧੯ ਨੂੰ ਜਥੇ, ਜੈਪਾਲ ਸਿੰਘ ਮੰਡੀਆਂ, ਮੈਂਬਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਕੁੱਲ ੫੧ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ।

ਪਿੰਡ ਹਜ਼ਾਰਾ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਥੜਾ ਸਾਹਿਬ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਵੀਂ, ਪਿੰਡ ਹਜ਼ਾਰਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ੭ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੨੦੧੯ ਨੂੰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਕੁੱਲ ੧੪ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ-ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਸ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਰਾਏਪੁਰ, ਮੈਂਬਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸਾਬਕਾ ਮੈਂਬਰ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ।

ਧਾਰੀਵਾਲ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੁਰਜ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਪੰਜਵੀਂ, ਧਾਰੀਵਾਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿਖੇ ਬੀਬੀ ਜਸਬੀਰ ਕੌਰ ਜੱਫਰਵਾਲ, ਮੈਂਬਰ, ਅੰਤ੍ਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ੧੨ ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੧੯ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ੧੪੧ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ।

ਬਹਾਦਰਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਪਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਵੀਂ, ਬਹਾਦਰਗੜ੍ਹ, ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ੧੪ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੨੦੧੯ ਨੂੰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਦੌਰਾਨ ੨੫੦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਜਥੇਦਾਰ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾਰਪੁਰ, ਅੰਤ੍ਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਮੈਂਬਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੁੱਜੇ।

ਪਿੰਡ ਕਾਲਰਾ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਸਾਹਿਬ, ਪਿੰਡ ਕਾਲਰਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ੧੬ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੨੦੧੯ ਨੂੰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਦੌਰਾਨ ੧੨ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ-ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਪਿੰਡ ਗਾਹਲੜੀ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇਰਾਂਗਲਾ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਟਾਹਲੀ ਸਾਹਿਬ, ਪਿੰਡ ਗਾਹਲੜੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿਖੇ ੧੬ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੨੦੧੯ ਨੂੰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਕੁੱਲ ੩੦੨ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ-ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।